УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЬОҐИЧНИЙ ІНСТИТУТ.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга друга.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том II.

1921.

Автор застерігає собі всі права.

Частина І.

На дорозі до селянсько-робітничої державности.

Розділ І.

На переломі.

1. Спроба буржуазії задушити революцію. Липневі події в Петрограді послужили гаслом для рішучого контр-революційного наступу всієї російської буржуазії. Демократія, на чолі з Керенським, наївно думала, що буржуазія задовольниться кривавим задушенням большевицького повстання та репресіями проти большевиків і стане після цього до щирого співробітництва з поміркованою демократією на ґрунті збереження тих завойовань революції, які здавались для поміркованої демократії безсумнівними і приємлемими для буржуазії. Та, звичайно, зовсім иншої думки була буржуазія. Вона пішла знову в Правительство зовсім не для того, щоб боронити які б то не було здобутки революції. Цих здобутків — від найменьшого до найбільшого — вона і знати не хотіла, крім одного, що повинен був забезпечити їй — торговельно-промисловій і аґрарній буржуазії — фактичний монопольний провід державою. Від недобитків дворянської аристократії, прокравшоїся піздалої царської бюрократії, від диких і роспустних Грішок Распутіних, політична влада повинна була перейти до цієї вже змодернізованої буржуазної кляси, що мала за собою не тільки солідні капітали, але й певний хист і знання, необхідні для державної роботи. Звичайно, вона не цілком даремно носила в перші дні революції червоні стьожки на своїх чорних сурдутах. Вона не боялась би відповідального перед парляментом правительства, як боявся його Микола II з своїм товариством. Вона була б далеко розумнішою і, можливо, завела б не тільки парляментарний устрій, а ще й встановила б громадянські й політичні свободи, поскільки вони не обмежували б її політичної власти і відсотку на капітал, вкладений в промисловість, торговлю, банки. З досвіду старих парляментарних республиканських держав вона бачила, що „свободи і парляментаризм" в певних межах не то що не шкідливі, а навіть необхідні для спокійного, безжурного і ситого життя буржуазії. Але саме в певних межах і в певних формах, що досягається тим, що сама ж буржуазія, а ніхто инший, встановляє ті форми і межі. Російська ж революція почала, очевидно, переходити ті межі, маючи виразну тенденцію пере-

котитись через голови буржуазії. Це вже не могло подобатись їй. І з цим вона мусіла боротись, однаково, чи це йшло від не знаючих компромісів „большевиків“, чи від поміркованої „соглашательської“ ради робітничих і салдатських депутатів, хоч би вона й виступила вкупі з буржуазією проти большевицького повстання. Тут важний був принціп: хто буде правити державою? Чи „невідповідальна ні перед ким ґрупа пройдисвітів і демаґоґів“, що звалась петроградською радою робітничих і салдатських депутатів, чи серйозна, солідна, освічена і статечна буржуазія, яка не боялась самої великої відповідальности перед своєю власною буржуазною совістю і, навіть, перед „великою Росією“. От про що ходило: про цю виразну тенденцію російської революції — перенести центр політичної, а з нею, до певної міри, й соціяльно-економичної ваги в державі з буржуазії на робітництво і селянство, на так званий народ; про те, щоб до вирішення питання про мир — питання, яке буржуазія розглядала виключно з своєї точки погляду — поширення бази і розчищення шляхів для молодого російського фінансового і торговельно-промислового капіталу — допустити робітництво, селян і салдатів; про вже роспочатий стихійний процес переходу поміщицьких земель до рук селянства, в якому такі кардинальні для буржуазії питання, як справа викупу земель і взагалі забезпечення при цьому „справедливих“ інтересів буржуазії, одсовувались цілком на другий плян або й зовсім одкидались; про контроль над промисловістю, торговлею, банками — от про що йшла справа.

А коли справа йшла про посягання на „суверенні“ монопольні державні права буржуазії, коли хтось хотів не то що одняти від неї ті права, а тільки поділитись ними з нею, коли справа торкалась відсотку на капітал, тоді буржуазія не мала і не хотіла мати приятелів в ліва, тоді вона радше йшла до тих же самих чорних реакціонерів, перемогу над якими святкувала в перші дні революції вкупі з революційним народом. Після липневих подій кадетські ватажки Родічев і Мілюков вже одверто „братались“ з чорносотенцями з Державної Думи, виступаючи разом не тільки з „проґресістом“ Масленіковим, але й з відомим реакціонером монархистом Пуришкевичем, проти рад робітничих і салдатських депутатів, жадаючи їх скасування. „Союз козацьких військ“, „союз ґеорґієвських кавалерів“, „воєнна ліґа“, князі та княгині — ось ті громадські ґрупи, зближення з якими почали шукати тепер вчорашні „революціонери“, нашвидку скидаючи з своїх сурдутів червоні стрічки й незадоволено кривлючись від одного слова „демократія“, яке перед цим вони з таким смаком вимовляли в своїх революційних промовах.

Правительство Керенського, одірвавшись по уступленню Церетелі від рад робітничих і салдатських депутатів, а тим самим і від всієї активно-революційної демократії, котилось далі по схилій площині реакції. Щоб скріпити своє захитане і надзвичайно ненормальне становище, яке можна схарактеризувати, як перебування революційно-демократичного правительства (в якому більшість була народницько-соціякістична) в полоні у буржуазії, Временне Правительство задумало скликати в Москві „Государственное Совѣщаніе“, щоб на ньому, як сказав

міністр праці соціяліст Скобелев, „заявити честно і одверто представникам усіх верств народу, що Росія знаходиться в траґічнім, катастрофальнім положенню, і дістати від них моральне підтримання". На цій державній нараді Керенський хотів одержати від „представників всіх верств народу" санкцію не тільки жорстоких переслідувань большевиків, масових розстрілів салдатів на фронті і нових утисків проти революційної демократії, які роспочалися з його дозволу, а ще й визволення з того полону, в якому він перебував разом з своїми колеґами, міністрами соціялістами. Та ця нарада не справдила сподіванок поміркованої демократії. Тенденційний склад наради — члени всіх чотирьох Державних Дум, представники земств, міст, університетів, громадських, культурних, кооперативних і инших, переважно аполітичних і буржуазних та дрібно-буржуазних орґанізацій, з свідомим зменшенням представництва від революційної демократії, — не дав Правительству тої „моральної підтримки", якої воно сподівалось. На нараді влявилось „траґічне і катастрофальне" становище не тільки Росії, але й самого Правительства, яке не знаходило щирої підтримки а ні з боку демократії, а ні з боку буржуазії. В Москві в день відкриття наради вибух великий робітничий страйк — протест проти наради і того нового протиреволюційного напряму політики, який вона мала санкціонувати. Немов би у відповідь на цей страйк, буржуазія з надзвичайним одушевленням привітала на нараді Головнокомандуючого Ґенерала Корнілова, ініціятора відновлення кари на смерть і привернення в армії взагалі дореволюційної жорстокої дісципліни. Не дивлячись на істеричні вигуки Керенського на нараді про тверду власть, яку Правительство збіралося проявити в своїм відношенню до крайніх лівих елементів революційної демократії та до неспокійних націй (Фінляндців і Українців*) (1), замість влади, посідало Коаліційне Правительство і після московської наради одне тільки порожне місце, до заповнення якого тепер ще більш завзято і одверто взялась російська буржуазія. Слава „улюбленця" революції Керенського почала меркнути; замість нього, буржуазія вже творила собі нового „героя" — Корнілова, демократія ж безпомічно стояла на роздоріжжу — між буржуазією і большевизмом. Сталось те, що передрікала Українська Центральна Рада, одмовляючись від участи в нараді, а саме: нарада не тільки не допомогла укріпленню і зміцненню завоювань революції, а навпаки, з огляду на свій буржуазній склад, помогла зростові контрреволюції.

Ґенерал Корнілов, не задовольняючись обовязками Головнокомандуючого, видавав накази в земельній і харчовій справах, явно направлені до оборони інтересів великих землевласників. Поведену спочатку більш-менш широко роботу земельних комітетів на місцях Правительство почало гальмувати: і до того не велику компетенцію їх обмежувалось. а також затримувалось видачу асіґнованих комітетам коштів. Характерним відгуком на цю нову земельну політику Правительства і стару

*) Українська Центральна Рада не взяла участи в Нараді, хоч і була запрошена Правительством на неї. На нараді Керенський гостро висловився проти Фінляндців і Українців.

корніловську являється постанова київського ґуберніяльного українського національного з'їзду (1.—2. вересня н. ст.), який спеціяльно в земельній справі постановив:

„Прохати Ґенеральне Секретарство земельних справ: а) щоб постанови ґуберніяльних і повітових земельних комітетів, які відповідають інтересам трудового населення, виконувалися негайно; б) з постановами Ґенерала Корнілова, як також інституцій, що не мають жадного відношення до земельних і харчових справ на Україні, не рахуватися, бо такі втручання в роботу земельних комітетів вносять плутанину і дезорґанізацію на місцях".

Поруч з цим йшла нагінка на ради робітничих та селянських депутатів, а особливо на ради салдатських депутатів та ріжні фронтові салдатські комітети. Останні не тільки обмежувалось в їх функціях, а подекуди й просто розганялось. Стара дисципліна в армії приверталась відновленою смертною карою. Особливо свербіли руки в корніловського командування до українських військових комітетів і орґанізацій. Ще до московської наради військове начальство вживало заходів до розгону Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, і Центральна Рада мусіла піднести в її оборону свій голос.*) Взагалі загальноросійський контрреволюційний рух набірав на Україні одночасно контр-українського погромщицького напрямку. Розстріл богданівців, Інструкція для Ґенерального Секретаріяту, а потім зволікання з затвердженням складу Секретаріяту, виступи проти українського руху ради професорів київського університету**), ріжні союзи „юго-росів" — все це були прояви цього контр-революційного і одночасно контр-українського походу.

Немилим оком почало задивлятись Временне Правительство і на робітничий рух взагалі, навіть в площині його професійно-економичних домагань. Промисловці, звикши „працювати на оборону" і побірати при цьому безконтрольно величезні зиски, тепер були дуже невдоволені з балачок робітництва про контроль над промисловістю і домаганнями підвищення заробітної платні. Залізнодорожний і почтово-телеґрафний пролетаріят так само безуспішно домагався підвищення заробітної платні, погрожуючи навіть страйками. Всі заходи Правительства в цім напрямку обмежувались виключно закликами до „патріотизму" робітників

---

*) Пленарне Засідання IV сесії Центральної Ради, заслухавши 22. серпня (н. ст.) заяву Всеукраїнської Ради Військових Депутатів про те, що військові власти Київської Военної Округи задумують відіслати членів Ради до військових частин, в яких вони служили, прийняло слідуючу резолюцію: „В справі Всеукр. Ради Військ. Депутатів Українська Центр. Рада доручає Ґенер. Секретаріятові вжити всіх заходів, щоб істнування Всеукраїнської Ради Військових Депутатів було забезпечено."

**) Згодом слідом за університетськими чорнокнижниками пішли і професори київського політехничного інституту, які також винесли з приводу „українізації" України „протест". В своєму протесті (видрукованому в „Кіевлянині") ці чорнокнижники вказували на те, що розвиток українського руху „загрожує відірванням від Росії краю з найурожайніщим ґрунтом, з копальнями камінного вугля, з багатими покладами руди, соли й инших природних багацтв, які забезпечують пишний розцвіт сільського господарства та промисловости, краю, що прилягає до Чорного моря з прекрасними пристанями."

та зменьшення їх економичних вимог. Нічого серйозного до поліпшення тяжкого економичного стану робітництва не робилося.

Таким чином, ліквідація революції підготовлялась загальноросійською буржуазією на всіх фронтах: політичному, соціяльно-економичному і національному. Правительство Керенського добре бачило все це, але, перебуваючи цілком в полоні у буржуазії, не мало щирости і мужности настільки, щоб крикнути до революційної демократії всієї Росії: „рятуймось, бо гинемо!“ Навпаки, воно удавало все ще з себе перед лівою революційною демократією „тверду владу“, говорило про загально-національний демократичний фронт, пнулось вислужитись перед союзниками — французькими, анґлійськими та американськими капіталістами — дальшим продовженням війни. Ведучи в дійсности справжню контрреволюційну політику, коаліційне Правительство, власне його „народницько-соціялістична“ більшість, намагалась в той же час дурити себе й инших тим, що на словах гралось ще все в революцію і червоні прапорці.

Та це вже була недостойна демократії, небезпечна для революції і злочинна гра. Вона, побудована на революційнім шумовинню, на розбитгю демократичних сил і на тимчасовій „невтральности“ буржуазії, не могла довго тягнутись і мусіла припинитись так чи инакше.

І, дійсно, швидко було зроблено спробу перервати цю гру. Буржуазія вирішила, що в революцію досить вже „гратись“, і задумала завдати їй рішучий удар. А позаяк військо було головним рішаючим чинником в той час, почато було наступ на революцію з війська де старе ґенеральсько-старшинське монархично-реакційне ядро давно вже чекало на якусь „роботу“ на внутрішнім фронті. В самих послідніх днях серпня (ст. ст.) Головнокомандуючий Ґенерал Корнілов послав Керенському ультіматум: уступити разом з цілим Правительством і передати всю державну владу йому — диктаторові „всея Русі“ — Корнілову. А коли Керенський відповів на це приказом про усунення його з посади Головнокомандуючого, Корнілов вирушив з своїми „дикими дивізіями“ на здобуття Петрограду. По сторопі Корнілова заявилися всі визначніщі ґенерали російської армії: Лукомський, Денікін, Валуєв, Клембовський, отаман донських козаків Каледін і ще десятків скілька инших. Боротьба між Керенським і Корніловим скінчилась би дуже зле для Керенського, як би в ню не втрутилась революційна демократія, ті самі ради робітничих та салдатських депутатів і фронтові військові комітети, проти яких Керенський в останній час вів похід. Вся чорна реакційна сотня стала в цій боротьбі виразно на бік Корнілова, а кадети, ці спільники Керенського по кабінету, співчуваючи Корнілову, зайняли вичікуючу позицію, не виявляючи ніякого бажання рятувати в який-буль спосіб коаліційне правительство.

Врятувала Правительство революційна демократія, яка бачила в перемозі Корнілова цілковиту ліквідацію революції. Революційне військо Петрограда та рада робітничих депутатів взяли на себе оборону революційної столиці, до якої вже приступив Корнілов з своїм

військом. Почтово-телеґрафний і залізничий пролетаріят всієї Росії також враз дружно виступив на боротьбу з реакціонерами. Розпорядження Корнілова не передавались телеґрафістами, військо не перевозилось залізничниками.

Для характеристики настроїв і відношення до корніловщини української революційної демократії подамо тут виривки з резолюцій другого всеукраїнського з'їзду залізничників, підчас праці якого якраз вибухло повстання Корнілова. З'їзд цей виніс з приводу повстання слідуючу постанову:

1. „Другий всеукраїнський з'їзд залізничників на обєднаному засіданні зі з'їздом представників шосейних і водяних шляхів, одержавши відомости про замах ґен. Корнілова знищити здобутки революції, закликає всі орґанізації на дорогах України рішучо стануть в оборону революції і н і я к и х р о з п о р я д ж е н ь К о р н і л о в а н е в и к о н у в а т и, слухаючись виключно вказівок Центральної Рали та призначеного нею Ґенерального Секретаріяту.

2. Всіма способами помогати Тимчасовому Правительству в його боротьбі з повстанням, що загрожує руїною Росії й Україні.

3. Розіслати по всіх шляхах України заклик н е с л у х а т и н а к а з і в К о р н і л о в а і в с я к о р у й н у в а т и й о г о з р а д н и ц ь к у р о б о т у."

Після цих розрахованих лише на хвилю негайної боротьби з контр-революційним повстанням постанов, які зараз же були передані телеґрафно по всій Україні, з'їзд виніс ще й додаткові ухвали, переведення яких в життя Временним Правительством і Центральною Радою мало, на думку залізничого українського пролетаріяту, скріпити здобутки революції і забезпечити їх від контр-революційних замахів на будуче, принаймні на території України. Ось ті постанови:

1. „Вважаючи, що в інтересах рятунку здобутків революції конче треба обєднати управління шляхами України в руках єдиного орґана влади — Ґенерального Секретарства Шляхів, з'їзд постановив завести і замістити згадану посаду.

2. Просити Тимчасове Правительство срочно затвердити Ґенеральне Секретарство шляхів по ухваленому Центральною Радою в липні Статутові Ґенерального Секретаріяту.

3. Обговоривши сучасне політичне становище в Росії і з'окрема на Україні, з'їзд, маючи на увазі велику небезпеку з боку орґанізованих контр-революційних сил, які виявили себе в останні дні, і вважаючи на те: а) що успішна боротьба з контрреволюцією, особливо в той час, коли помічається відсутність єдности в російській армії, можлива тільки тоді, коли революційна демократія на Україні, обєднавшись коло свого вищого краєвого орґана — Центральної Української Ради — одностайно буде боронити здобутки революції; б) що орґанізація демократії коло Центральної Ради можлива тільки тоді, коли Центральна Рада буде мати всі ті орґани влади, які визнані постановою Центральної Ради від 16. липня (ст. ст.); в) що відсутність секретарів по справах військових, продовольчих, судових, шляхів та почт і телеґрафу не дає можливости Центральній Раді в повній мірі вжити всіх заходів до обєднання демократії України для орґанізованої боротьби з контр-революцією; г) що тепер, в час великої небезпеки, конче треба, щоб всі представники Тимчасового Правительства на Україні підлягали вимогам Центральної Ради, і що де-які окремі начальники, як, наприклад, Командуючий Військом Київської Військової Округи Оберучев, не тільки не допомагають Центральній Раді в справі орґанізації краю, а ще гальмують її, — з'їзд постановив всіма силами домаґатися:

щоб як найскоріще було заведено секретаріяти по справах: шляхів, продовольчих, судових, військових та почт і телеґрафів;

щоб було приєднано до автономної України навмисне відокремлені російським урядом Херсонщину, Катеринославщину, Харьківщину, Таврію і Кубанщину;

щоб негайно було зміщено з посади Командуючого Військом Київської Округи — Оберучева."

Одночасно з цими постановами з'їзд нагадав Правительству і про необхідність найшвидчого припинення війни, вказуючи при цьому на цілковитий занепад залізничого транспорту (2).

Так одгукнувся український залізничний пролетаріят на корніловську авантюру. Конкретних заходів, поробленних залізничниками для ліквідації корніловщини, не доводиться зменьшувати. Вони мали тим більше значіння, що саме на Україні (з'окрема в Київі) Корніловим було скупчено контр-революційне військо (дончаки, кірасіри то що) і Україна, так багата на контр-революційні чорносотенні орґанізації, могла стати базою для контр-революції.

Одночасно виступив до боротьби з корніловщиною і орґанізований український почтово-телеґрафний пролетаріят, під проводом Головної Ради Всеукраїнської Спілки робітників почти і телеґрафу (3.), а також Всеукраїнська Рада Військових Депутатів, Військовий Ґенеральний Комітет і Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів. Спільними і рішучими зусиллями української і неукраїнської демократії ґрунт для зміцнення корніловщини на Україні було знищено. *)

А тимчасом і петроградський пролетаріят та військо (в тому числі й українські гвардейські полки) і взагалі московська демократія завдали рішучого удару Корнілову там, в центрі, ставши виразно на бік революції і, хоч і поганого, символа її — Временного Правительства. Бачучи, що революційний Петроград не думає здаватись без бою, Корнілов пустив був між військом провокаційну чутку, що немов би Петроград захопили большевики, заарештувавши Временне Правительство, і що немов би він, Корнілов, йде виручати Правительство. Видно і цим разом, як і в липневі дні, хотілось буржуазії задушити демократію її власними ж руками. Та провокація не вдалась. Військо Корнілова, довідавшись від посланців петроградської ради робітничих і салдатських депутатів про дійсний стан річей, не захотіло йти далі з „рішучим" ґенералом. Корнілов залишився сам з своїми „золотопогонниками" (пізніщий термін, яким означувалось реакційне офицерство) і через де-який час був заарештований Временним Правительством.

Так скінчилась спроба російської буржуазії задушити революцію. Могутня рука робітника і салдата ліквідувала її. Та Керенський всю побіду над Корніловим приписав собі, своїй популярности і взятому ним поміркованому курсові зовнішньої і внутрішньої політики, побудованому на коаліції поміркованої частини демократії з буржуазією. Він не помічав повного краху тої політики і підупаду свого авторитету, так само як не хотів помічати і зросту лівих революційних настроїв

*) В ці дні у Київі було орґанізовано „комітет оборони революції" з представників Центр. Ради, Ґенер. Секретаріяту і всіх українських і неукраїнських громадсько-політичних орґанізацій.

в широких колах російської демократії, і уклав після корніловщини ще більш праве Временне Правительство, ніж яке було до того часу. В числі инших вийшли зі складу Правительства при цій реорґанізації його також міністри Авксентьев, Скобелев, Чернов і Пешехонов: Правительство поповнилось представниками торговельно-промислової буржуазії і спорідненних їй кол, як от міністром торговлі Коноваловим, державним контрольором Буришкіним, міністром хліборобства Архангельським і иншими.*) Керенський, що так немилосердно душив большевиків після їх липневого виступу, цілком инакше поводився з корніловцями. Він знову намагався повести далі ту „коаліційну" політику, що вже раз довела до липневих подій, а вдруге — до корніловщини. Поміркована демократія, перемігши і большевиків і корніловщину, знову опинилась на роздоріжжу. Найпомірковаиіщі гасла її зоставались не здійсненими. Війна тяглась далі. Економичний занепад країни доходив крайніх меж. Зубожіння народніх мас набірало загрожуючих форм. Ширився роспад і анархія. Шукаючи порятунку, петроградська рада робітничих і салдатських депутатів рішила скликати всеросійську демократичну нараду в Петрограді.

2. Початок творення орґанів автономно-державного управління на Україні і боротьба за Українські Установчі Збори. Важко діставалась автономія Україні, а ще важче було її при тодішніх умовах революційного життя на Україні і в Росії зреалізувати в певних, усталених і закінчених, державно-правних нормах. Петроградські революційні будні одбились і на Вкраїні. Хоч контр-революцію і було задушено, а все ж тривожний, вичікуючий настрій, не сприяючий творчій орґанізаційній роботі, залишився. Подібно до того, як одійшли на бік від державної роботи лівіші революційні елементи в Росії, пересунувся центр ваги політично-державної роботи і на Вкраїні в сторону правіших груп. Затверджений Временним Правительством Ґенеральний Секретаріят був по своєму політичному обличчу сколком петроградської коаліції. Соціялісти-федералісти, непартійні та „співчуваючі" соціялісти — такий був склад його. Звичайно, це також в свою чергу негативно одбивалось на напрямкові і темпі роботи першого визнаного Временним Правительством уряду автономної України.

Сяк-так влаштувавши свої каннелярії, орґанізувавши зародки майбутніх центральних орґанів автономно-державного управління України, Ґенеральний Секретаріят, не ждучи остаточного вияснення сфери своєї компетенції та розмежування своїх і Временного Правительства функцій на Україні, не маючи ще навіть і коштів, — 27. вересня (ст. ст.)

---

*) В склад Тимчасового Правительства тепер входили: Керенський — міністр-президент і Верховн. Головнокомандуючий; Терещенко — міністр закордонних справ і заступних Голови Ради Міністрів; Кішкін — внутр. справ; Карташов — віроісповідних справ; Бернацький — фінансів; Коновалов — торговлі; Прокопович — суспільної опіки; Ліверовський — шляхів; Малянтович — юстиції; Архангельський — хліборобства; Ґенерал Верховський — військових справ; адмірал Вердеревський — фльоти; Буришкін — державний контрольор; Скобелев — публичних робіт; Ефремов — продовольчих справ; Нікітін — почт і телеґрафу. Скобелев вийшов з цього складу правительства зараз же після його сформування.

оповістив населення окремою відозвою-повідомленням про початок своєї діяльности.

Ось текст цього повідомлення:

„Народе України!

Волею і словом революційного парляменту твого, Української Центральної Ради, в тісній згоді з Правительством революційного всеросійського народу, ти обрав і поставив нас, Генеральний Секретаріят, на чолі власти, сказавши нам творити нове і вільне життя у нашім краю.

Во время люте і трудне поклав на нас ти це високе і тяжке завдання. Війна, ота вогненна і кривава спадщина царя Миколи II, до щенту виточила сили і в злидні кинула краї багаті, плодовиті. Державне хазяйство розхиталось, занепало. Із півночі великої Російської Республики суне голод. На заході четвертий рік пала і не вгаса вогонь війни, і погасити його не в силі народ многострадальний.

Великий переворот, утворений народами Росії, розніс високі чорні мури царської неволі. Увесь старий монархичний лад скасовано. У вогню, чаду, в напруженій борні з занепадом революційна демократія примушена творити новий лад державного та соціяльного життя.

Край веселий і багатий, нашу тиху Україну, також зруйновано, зубожено. І ти, народе тихої Вкраіни, так само став до творення свого життя і нас покликав до тої славної, великої роботи.

Ми ж, волю твою вволяючи, без сумніву та без вагання стали там, де нас призначено, і, яко найвищий орган влади України, з свідомістю великого завдання, заявляємо всім громадянам:

Найпершою задачею ми ставимо собі зміцнити новий лад на Україні. Старому царському ладу не може бути і не буде вороття.

Сотні літ український народ поневірявся у національному безправстві, в утисках, в знущаннях. Тепер, відроджений, оновлений, хазяїном увіходить він у Рідний Край до вільного життя. Але століття тих страждань, державна мудрість і спільний інтерес є запорукою тому, що ні одна нація, яка живе на українській землі, не знатиме насильства в своїх національних правах.

І ми, Секретаріят України, керуючись оцим неписаним законом демократії всієї нашої землі, готуючи свій край до автономного життя у великій федерації республиканської Росії, оповіщаємо, що не допустимо ніяких утисків або знущання над чиїми-будь національними правами. Бо тільки згода націй та братерське співжиття дадуть Україні той бажаний новий лад.

Трудящі маси, робітництво, селянство та ті з них, що вдягнені в салдатські шинелі, поклали край старим політичним порядкам. Так само мусить бути край тому порядкові, коли економично дужі класи панували над класами працьовитих. Генеральний Секретаріят України непохитно стане на сторожі прав трудящих нас. Але, крім всесвітнього нещастя, крім війни та безладдя в господарстві, ще инші темні та злочинні сили штовхають нас в безодню. Свідомі та несвідомі вороги народу, свобід і революції вчиняють над населенням бешкети, грабіжі, насильства.

Ми рішуче попереджаємо всіх насильників і ворогів революції: властю революційного народу України ми неухильно, без вагання будемо боротися з ними і переслідувати кожний вчинок, що вносить безлад і заколот в край.

В час лихоліття і недолі Україна встала до будування нових форм свого життя, і тим сильнішою та твердішою повинна бути влада, якій доручено провадити ту роботу.

Тому до всіх демократій звертаємо наше слово:

Народе України! В твоїх руках порядок, лад і вся майбутня доля нашої землі. Без згоди, без співробітництва, без дружної охочої піддержки тобою обраної влади, не може бути творення вільного ладу. Бо тільки дружними зусиллями, бо тільки з'єднані напруження одної волі всіх ми здержимо наш край на кінчику безодні і, може, відведено і виведено міцним, здоровим, незруйнованим на шлях великої майбутности.

Генеральний Секретаріят України.

Київ, 27. вересня 1917. року."

Звичайно, не можна вимагати від оповіщення, аби в ньому було викладено проґрам роботи Ґенерального Секретаріяту. Але все ж таки наведене повідомлення давало надто мало матеріялу до характеристики нової влади на Україні. За романтично-солодкими (характерними для української дрібної буржуазії) виразами, як — „край веселий і багатий, наша тиха Україна", за голосними словами про „творення нового вільного життя у нашім краю" — ховалась в дійсности сумна порожнеча, відсутність твердо наміченої проґрами практичної, злободневної діяльности.

І це не було випадковим. Це цілком відповідало тодішнім умовам революційного життя взагалі і надзвичайно тяжкого, двозначного становища Ґенерального Секретаріяту, підлеглого Центральній Раді і в той же час залежного від Временного Правительства, скованого ланцюжками Інструкції і цілком підрізаного в своїй діяльности нещирим та ворожим відношенням до себе Временного Правительства.

12. жовтня (н. ст.) Ґенеральний Секретаріят виступив в Малій Раді з своєю декларацією — проґрамом роботи. Декларація мало чим ріжнилась по суті від наведеної відозви. Вона також була дитиною свого часу і своїх творців.

В справі національно-політичній Секретаріятові не трудно було зайняти певну, ясну і активну позицію. Її досить виразно було формульовано в постанові Центральної Ради з приводу Інструкції, а ще виразніще в настроях української революційної демократії. Тут не могло бути топтання на місці, тут не могла звязати ні Інструкція, ні які-будь инші перешкоди. Тут можна і необхідно було йти вперед, і Ґенеральний Секретаріят сміливо й зазначив це в своїй декларації.

Забезпечення українському народові державних прав на його землі, як рівноправному державному тілові в федеративній російській республиці; скасування механичного і болючого поділу українського національного тіла, заподіяного Інструкцією, і обєднання всієї української землі та всього українського народу в одній державно-автономній одиниці; розширення Ґенерального Секретаріяту введенням в склад його викреслених Временним Правительством секретарств по справах харчових, доріг, почт та телеґрафу, судових і військових, та загальне поглиблення компетенції Секретаріяту, як повноправної автономної державної влади і, нарешті, підготовлення справи скликання в найближчий час Українських Установчих Зборів, які мали завершити національно-визвольну боротьбу українського народу — так формулував свої завдання Ґенеральний Секретаріят в области національно-політичного будівництва. Тут лінія була ясна.

Инакше справа стояла що-до соціяльно-економичного революційного будівництва, яке було на черзі дня. Тут Ґенеральний Секретаріят вже не виявив тої сміливости і ясности, як в першій частині своєї декларації. Земельна справа, робітнича, справа контролю над банками, промисловістю і торговлею — все це було зачеплено тільки побіжно, тільки як щось можливе і необхідне до розвязання, але не зараз і в невідомому ще напевно напрямі. Навіть в більш конкретних і неодкладних справах, як от впорядкування місцевих орґанів адміні-

стративного управління, не подав Секретаріят певних планів, обмежившись загальною заявою про своє бажання поставити ті апарати на належну височінь і, між иншим, використати, як помічну силу, в боротьбі з анархією так зване „вільне козацтво". Не порушував також Секретаріят і болючої справи припинення війни. Одним словом, про все те, що виходило за межі національно-політичної боротьби, говорилось в декларації без певности і піднесення, хоч і торкалось воно справ, які не менше національно-політичних боліли українські народні маси і вимагали свого розв'язання. Цю несміливість, скажемо так, програму Секретаріяту в соціяльно-економичній частині його підкреслила й сама Мала Рада, зазначивши в своїй формулі переходу до чергових справ (з приводу декларації), що Рада „вимагає від Секретаріяту невідкладного та непохитного переведення в життя зазначеного в декларації мінімума поставлених перед Україною в ході революції завдань переходового характеру, при одночаснім поширенню і поглибленню їх, аж до сповнення всіх завдань революції в цілім обемі". *)

Та чи міг Ґенеральний Секретаріят намітити инший програм роботи, ніж він намітив? Чи міг дійсно приступити „невідкладно та непохитно" до переведення хоч би того мінімума революційних завдань, які було зазначено в декларації? Ні, не міг, мусимо відповісти на ці питання. Взявши Інструкцію Временного Правительства за базу в своїй роботі і тим самим одмовившись від революційних методів будівництва, що міг зробити Ґенеральний Секретаріят, цей сколок петроградського Временного Правительства? Земельна реформа: то чи міг він, будучи орґаном Временного Правительства з надзвичайно мізерною компетенцією, щось реального зробить в цій справі? Він, в ліпшому випадкові, міг перейняти на себе на Україні функції петроградського міністерства і займатись після цього „підготовленням" питання про земельну реформу до Установчих Зборів. Справа робітника, торгу і промисловости, фінансів: які реформи можна було запровадити тут, коли там, в центральному правительстві, всім заправляли Коновалови, Кішкіни та Буришкіни — представники великого капіталу? Справа миру: що в ній міг, коли б і хотів, зробити безправний Ґенеральний Секретаріят? І не даремно представник рос. с.-д. Балабанов песимістично подивився на практичне здійснення навіть того мінімального програму, який намітив собі Ґенеральний Секретаріят в декларації. Дійсно, трудно було і цей програм перевести в життя при стані повної залежности Секретаріяту від Временного Правительства і при його загальній орієнтації на помірковану частину української демократії і дрібної буржуазії.

Перед українською революційною демократією стояло в той гарячий час два шляхи: або ігнорувати Временне Правительство і самочинно переводити необхідні політичні і соціяльно-економичні реформи

*) Між иншим, наведена ухвала Малої Ради інтересна тим, що вона свідчить про росходження між Центр. Радою і Ґенер. Секретаріятом, яке в цей час вже виразно намітилось, а далі все зростало. Ґенеральний Секретаріят стояв завше правіще Центральної Ради.

на Україні, або йти разом з ним і, значить, збочувати вправо, держати курс на коаліцію буржуазії з демократією. Ґенеральний Секретаріят і став на цей другий шлях. Отже треба було робити з цього і всі консеквенції. Влаштовуючи в себе секретарства на зразок петроградських міністерств, Ґенеральний Секретаріят йшов і у всій своїй праці, за виключенням національно-політичних справ, слідом за петроградськими міністерствами. Нічого нового, відмінного від тодішніх петроградських правительственних методів „рятування революції", Секретаріят не давав і не міг дати. А що ті методи банкротували вже по всій Росії, не дали вони бажаних наслідків і на Україні. Стихійні прояви народнього невдоволення пересунулись з Московщини і на Україну, і Ґенеральний Секретаріят, як і Временне Правительство, не мав ніякої змоги запобігти їм чи тим більше спинити їх.

16. жовтня (н. ст.) відбувся з'їзд ґуберніських і повітових комісарів „автономної України": київської, волинської, подільської, чернигівської і полтавської ґуберній. На цьому з'їзді яскраво виявилось, як далеко вперед пішла революція і як одстав від неї Ґенеральний Секретаріят з своєю декларацією і з своїми методами урядування. Комісар Шульгин, характеризуючи стан справ на Київщині, зауважив „недостроєність земельних, харчових і инших орґанізацій". Спостережено, говорив він, випадки, коли заходами земельних комітетів і без них селяне „заорендували" для себе далеко більше землі, ніж того бажали поміщики. В ґубернії зайшов ряд конфліктів між населенням і власниками лісів із-за цін на дрова. Багато непорозумінь і конфліктів зайшло на економичнім ґрунті на бурякових плянтаціях. Як довідався комісаріят, готові вибухнути великі непорозуміння між робітниками та власниками цукрових заводів. По ґубернії йдуть самосуди. Міліція поставлена дуже слабо. Комісар Чернигівської ґубернії Д. Дорошенко подав з'їздові, що „в його ґубернії найбільшим лихом є наступаючий голод, який може довести до голодних бунтів, що в життю Чернигівщини помічається ціла низка непорядків."

Аґрарні непорозуміння, крадіжі, грабіжі, поширюються по ґубернії. Міліція не стоїть на висоті свого завдання. А. Карначев, подаючи відомости про стан справ на Поділлю, зазначив, що „в тих повітах подільської ґубернії, куди вступило військо при останнім відступанню, в селах зосталися чорні обгорілі стовпи. Кам'янецький повіт голодує. Землю селяне беруть на орендних умовах по вказівках земельних комітетів." Вязлов, комісар Волинської ґубернії, зазначив, що в ґубернії йдуть великі бешкети і погроми, які чинять салдати, а також відбуваються „масові нарушення права, які заходять по всій ґубернії на аґрарнім і лісовім ґрунті". Родзянко, подаючи звідомлення з Полтавщини, зазначив також, що в ґубернії йдуть великі бешкети. „Помітна анархія. Селяне не дають хліба, жадаючи мануфактурних товарів. Міліція не здатна ні до чого." Стільки говорить ґазетярська хронікальна замітка про доклади комісарів про стан на місцях, в ґуберніях, підвладних Ґенеральному Секретаріятові. Ті самі „бешкети та анархія і масові нарушення права", переважно на економичному ґрунті, відбувались в той час по всій Україні — Харківщині.

Херсонщині, Катеринославщині, Таврії, Бесарабії .... Дійсно „во время люте і трудне" приступив до своєї роботи Ґенеральний Секретаріят. І треба було надзвичайних, рішучих і сміливих, відповідаючих даному ступневі розвитку революції заходів, щоб направити стихійне народне невдоволення в річище будування нових соціяльно-економичних відносин. Цих заходів не міг вжити Секретаріят, не могли вжити і комісари — представники переважно помірковапих кругів громадянства — що навіть в національно-політичних справах боялися загнатись далеко вперед *), а вже нічого казати про їх здатности до залагоджения соціяльно-економичних конфліктів. **)

З'їзд комісарів, що міг би при иншому своєму складі і иншій обстановці подати важні вказівки молодій українській владі в справі поборювання тих самих „бешкетів, анархії та нарушень права", на які скаржились всі комісари, в дійсности не дав нічого. Його ухвали були так само далекі від революційного життя, як і самі комісари з їх старими дореволюційними апаратами та міліцією. Замість того, щоб сміливо глянути в очі дійсности і вказати на необхідність корінної зміни дотеперішньої політики Временного Правительства і Ґенерального Секретаріяту в напрямку негайного переведення де-яких соціяльно-економичних і навіть адміністративних реформ, з'їзд комісарів обмежився латанням дірок на старій одежині.

Інтересної в той час справи орґанізації так званого „вільного козацтва", що самочинно ширилось по всій Україні в формі всенародного озброення для захисту сел від бандитизму і оборони клясових економичних інтересів селянства в процесі революції, не було використано молодою українською владою (4). Наслідуючи петроградські зразки, вона не змогла виявити і тут своєї ініціятиви, хоч, здавалось, саме життя штовхало і Ґенеральний Секретаріят і комісарів звернути свою увагу в бік як раз цього „козацтва", а не реорґанізації старого зруйнованого поліцейського апарату, названого Временним Правительством „міліцією." З'їзд комісарів, розуміючи добре, що озброення селянства може послужити останньому для оборони його клясових економичних інтересів, висловився проти „вільного козацтва", зазначивши в своїй постанові, що „необхідно всякими способами старатися якнайшвидче роззброїти існуючі вже відділи

*) Інтересно, що на з'їзді комісари звернулись до В. Винниченка з запитанням: чиї вони, власне, комісари: Врем. Правительства чи Ґенер. Секретаріяту?

**) Ґуберніяльними Комісарами на Україні в той час були здебільшого представники української дрібної буржуазії, типові соц.-федералісти, приклонники „еволюційних шляхів" в боротьбі за перебудову суспільства на нових основах, хоч на чолі Ґенер. Секретаріяту внутрішніх справ стояв В. Винниченко, с.-д. Так, на Київщині був Саліковський (с.-ф.); на Волині — Вязлов (с.-ф., бувший кадет); на Чернигівщині — Д. Дорошенко (с.-ф.); на Полтавщині — А. Лівицький (поміркований с.-д.); на Поділлю — Стаховський (с.-д. ?). Опираючись на них, ґен. секретарство внутрішніх справ, хоч би й не було обмежене в своїй компетенції Врем. Правительством, не стало б на шлях повної перебудови адміністративних апаратів на місцях на нових, народньо-революційних основах.

вільного козацтва і направити зброю туди, де вона необхідніща — в армію". Ґенеральний Секретаріят, що мав перед тим петвердий намір використати вільне козацтво, так і не перевів свого наміру в життя.

Між тим „вільне козацтво" могло бути використане для революції і державного будівництва. Можна було взяти цей стихійний рух в свої руки і надати йому бажаних форм, а саме: озброювати по певному плянові тільки бідніще селянство і підпорядкувати, таким способом, зреформоване „вільне козацтво" місцевим радам селянських депутатів, з перенесенням на останні взагалі центра ваги адміністративного управління на місцях. Великої ломки тодішнього порядку на місцях від цього не було б. Ради селянських депутатів вже й так являлись фактичними орґанами влади на місцях. Вони дбали про загальний спокій в своїй окрузі, реґулювали земельні відносини, берегли ліси і так далі. Отже вільне козацтво, так чи инакше підпорядковане їм, вже як орґанам влади на місцях, забезпеченим грішми і працюючим під певним проводом, могло як раз і явитись тою силою, що саме так потрібна була на місцях в той час.

Не проявив особливої ініціятиви Ґенеральний Секретаріят і в инших галузях управління. В секретаріяті хліборобства, фінансів, освіти все йшло в тих формах і рямцях, як і в петроградських міністерствах, з тою хіба ріжницею, що там були старі, добре налагоджені апарати, а тут, на Україні, тільки зародки майбутніх апаратів. Мінімальний соціяльно-економичний проґрам, намічений Секретаріятом в його деклярації, залишався не здійсненим.

Та й ця цілком поміркована і льояльна до Временного Правительства орґанізаційна робота Секретаріяту не могла йти нормально. Временне Правительство навмисне лишало Секретаріят в такому становищі, що він навіть при найкращих своїх намірах нічого не міг зробити і міг тільки компромітуватись. В той час, як населення вже звикло дивитись на Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят, як на орґани влади на Україні, і вимагало від них легайного залагодження своїх численних болячок, Ґенеральний Секретаріят все сидів без жадних коштів. Асиґнованих на потреби Секретаріяту 300.000 карбованців (сума до смішного мала) Временне Правительство навмисне не висилало Секретаріятові, видаючи в той же час з коштів державної скарбниці міліони „союзові городів" та иншим „слухняним" загальноросійським орґанізаціям на Україні. Місцеві орґани влади, обсажені все ще наказами з Петрограду, зовсім не хотіли йти на зустріч Секретаріятові в його орґанізаційній роботі, продовжуючи безпосередні зносини з Временним Правительством. Всіма забутий Сенат також рішив нагадати про себе тим, що одмовився надрукувати в „Собраній Узаконеній" Інструкцію Ґенеральному Секретаріятові, як видану Временним Правительством „незаконно". Отже умови для праці були надзвичайно тяжкі. Угода і Інструкція виявились паперовими актами, яких Временне Правительство зовсім і не думало виконувати.

Одстаючи від революції в соціяльно-економичній частині свого проґраму і діяльности, Ґенеральний Секретаріят і Центральна Рада,

звертали і далі головніщу увагу на боротьбу за національне визволення українського народу. І не можна сказати, щоб провідники української революційної демократії не помічали цього свого вже виразного розходження „з злобою дня“, а тим самим і з широкими народніми масами. Та поступування їх в той час легко зрозуміти. Постійна боротьба реакційних сил проти національного визволення українського народу, лукавство та крутійство Временного Правительства викликали в самих ріжних колах українського суспільства одне спільне палке бажання раз на завше покінчити з національним гнітом, що все ще тяжив над українським народом. Звичайно, не всі українські ґрупи вкладали однаковий зміст в розуміння національного визволення. Революційні соціялістичні партії хотіли швидче пройти період національної боротьби, щоб мати вільніщу руку, розчищеньке поле для клясової, соціяльно-економичної боротьби. Дрібно-буржуазні демократичні ґрупи ніяли при цьому про щось зовсім инше. Та всі бачили, що порозумінням з російською демократією, яка все ще йшла в коаліції з своєю буржуазією, не дійти до національного визволення, що до цього останнього треба простувати і далі шляхом впертої боротьби. Це й творило коаліцію в українському суспільстві, це й примушувало ріжні ґрупи його додержуватись так званого единого національного фронту. Спільним гаслом для всієї української демократії явився клич — „Українські Установчі Збори!“ Нехай на Українських Установчих Зборах, обраних на самій демократичній в світі основі, український народ виявить свою чисту, правдиву, незалежну, суверенну волю! Нехай всі ті, що все ще сумнівались в тій волі, що не хотіли визнати за Центральною Радою права виявити ту волю, що краяли на части живе тіло українського народу, нехай всі вони — гнобителі українського народу, засліплені шовіністи і централісти — побачать ту волю і переконаються, що на боці української демократії правда і сила! От те велике, здатне захопити революційних борців гасло, яке викинула українська демократія у відповідь на всі ті перешкоди, які вона вустріла в своїй національній боротьбі.

Шоста сесія Центральної Ради (18.—22. VIII. н. ст.), та сама сесія, що обмірковувала Інструкцію Временного Правительства для Ґенерального Секретаріяту, вирішила роспочати серйозну боротьбу за Українські Установчі Збори. Зазначивши в самій резолюції з приводу Інструкції необхідність скликання Українських Установчих Зборів, Центральна Рада прийняла в цій справі ще й слідуючу спеціяльну ухвалу:

„Стоючи на основі нічим необмеженого самоозначення націй, визнаючи, що тільки само населення України може розвязувати питання політичного ладу України та її відношення до Росії, Українська Центральна Рада вважає необхідним по змозі як найшвидче скликати Установчі Збори етноґрафичної України.“

А далі в постанові зазначались вже і практичні заходи до скликання Установчих Зборів: негайне обрання спеціяльної комісії „для вироблення порядку виборів до У. У. Зборів і скликання їх, в порозу-

мінню з ґенеральним секретарем для внутрішніх справ і орґанами місцевого самоврядування".

Біля цієї справи, як і треба було сподіватись, знову розпалилися пристрасти. Першими заворушились ідеольоґи великодержавної російської буржуазії — кадети. Член Малої Ради кадет Крупнов, вислухавши декларацію Ґенерального Секретаріяту, важадав безконечних пояснень до неї від Секретаріяту і, в першу чергу, пояснень в справі скликання Українських Установчих Зборів. Що розуміє Ґенеральний Секретаріят під Українськими Установчими Зборами? многозначно питав цей пан. І коли Голова Секретаріяту В. Винниченко відповів, що „Українські Установчі Збори на українській мові означають те саме, що й на російській або французькій", представник кадетів зажадав занесення цієї відповіді Винниченка до протоколу засідання. А через кілька днів після цього, по постанові київського краєвого комітету Партії Народньої Свободи, кадети вийшли зі складу Центральної Ради, заявивши, що вони не можуть погодитись з декларацією Ґенерального Секретаріяту, особливо з тією її частиною, яка говорить про скликання Українських Установчих Зборів та про представництво України на міжнародній мировій конференції.*)

Та кадетами справа не обмежилась. Слідом за ними підняла знову ґвалт і пануюча демократія. Коли прийшло на засіданні Малої Ради (23.—31. жовтня н. ст.) до практичного обміркування справи скликання Установчих Зборів, представники „меньшостей" гаряче запротестували проти піднесеної референтом (укр. соц.-рев. Севрюком) думки про суверенний характер Українських Установчих Зборів. Ось уривок з ґазетного відчиту про те засідання Малої Ради:

„Рафес (будівець) вказав на те, що в декларації Секретаріяту, прийнятій і представниками меньшостей, не згадується терміи „суверенність". Коли ви стоїте за неподільною Росією, говорив він, то ви не повинні говорити про суверенність. Ви кидаєте масам гасла, які можуть викликати всякі утопійні мрії. Розрив з Російським Установчим Зібранням ми вважаємо контр-революційним актом і будемо з цим боротися.

Балабанов (рос. с.-д. меньш.), вказавши на те, що, очевидно, мова йде про самостійність України, заявив: ми будемо боротися проти таких тенденцій. Хай Українці не переоцінюють своїх сил.

Скловський (рос. соц.-рев.) говорив: ми стоїмо за федерацію, але не таку, якої добиваються Українці. Коли ви хочете відокремитися від Росії, видвигайте гасло суверенности. Але коли нема такого бажання, то приступіть до праці по скликанню національного сойму.

---

*) В своїй заяві до Центр. Ради з приводу виходу з її складу, краєвий комітет Партії Народньої Свободи, між иншим, писав: „Декларація Ґенер. Секретаріяту виходить за межі угоди з Правительством. Маючи на увазі скликати Українські Установчі Збори і домагаючись українського представництва на міжнародній мировій конференції, Українська Центр. Рада відкрито стає на шлях розділу Російської Держави." Далі комітет партії, докладно спинившись „на тій небезпеці, яка грозить красві і заселяючим його народам від проєктованого Секретаріятом вільного козацтва", протестував „проти самої ідеї творення вільного козацтва, якої не можна погодити з розумінням державности і яка компромітує Ґенеральний Секретаріят, як орґан Временного Правительства", бо, мовляв, „не тільки здійснення, але й сама пропаґанда цієї ідеї, штовхають народню масу до такої авантюри, наслідків якої не можна передбачати".

Предсідатель Ґен. Секретаріяту Винниченко виголосив промову, в якій заявив себе прихильником суверенности України. Суверенність — це повне виявлення волі, але це не сепаратизм. Російське правительство багато обіцяє, та мало дає. Ми (укр. с.-д.) тепер не видвигаємо гасла самостійности. Але ми не можемо присягнути, що не змінимо своїх поглядів, відповідно до нових умов, тим більше, що Україна ніколи не давала обіцянки не виходити зі складу Російської Держави.

Порш (укр. с.-д.) заявив: може колись українські пролетарські маси видвигнуть на перший плян обєднання, але тепер є инші завдання.

Шаповал (укр. с.-р.) сказав: ми не можемо допустити, щоб на Російських Установчих Зборах нашу автономію обговорювали Буряти і Хунгузи .... Нам нема чого боятися горожанської війни. Наш найбільший ворог — російський централізм. В боротьбі з ним ми не спинимося ні перед якими засобами."

Після довгих і палких дебатів, що ледве не довели до нового загострення відносин між українською і не-українською демократіями Мала Рада ухвалила слідуючу компромісову формулу переходу в справі скликання Українських Установчих Зборів, на яку погодились і представники національних меньшостей:

„Вислухавши пояснення Ґенерального Секретаріяту і наново підчеркуючи необхідність єдности федеративної російської республики, Мала Рада, визнаючи, що воля народів на Україні до самоозначення може бути висловлена тільки через Установчі Збори України і що таким чином висловлена воля народів України буде погоджена з волею всіх народів, які заселюють Росію, висловленою через загальноросійські Установчі Збори, та висловлюючи певність, що права народів України будуть в повній мірі забезпечені на загальноросійських Установчих Зборах, Мала Рада переходить до чергових справ."

По суті тут і компроміс був невеликий, бо українській демократії знов-таки ходило не стільки про фактичне відокремлення України від Росії, скільки про принціп, про визнання за українським народом самого права на нічим необмежене суверенне самоозначення, права, яке так урочисто проголосила російська революція. Правда, суверенности Українських Установчих Зборів в прийнятій формулі переходу не було підкреслено, але необхідність скликання їх визнавалась вже і демократією національних меньшостей, що ставило справу на цілком реальний і практичний ґрунт. Мала Рада вже могла перевести вибори комісії для укладення проекту закону про Українські Установчі Збори.

Одначе справа з Українськими Установчими Зборами не вичерпалась внутрішньою боротьбою між українською і не-українською демократіями. Сколихнулась вся російська демократія і буржуазія. Ґазети знову почали палко дебувати українську справу і міркувати над поступованням Центральної Ради та Ґенерального Секретаріяту. Щоб розвіяти атмосферу неправдивих і провокаційних чуток, які почали ширитись по всій Росії з приводу ухвали Ради про скликання Установчих Зборів, Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко надрукував в ґазетах особливого листа, в якому виясняв позицію Центральної Ради і доводив, що українська демократія не змагається до одірвання України від Росії; що ідеалом її є „федерація російської республики і участь в ній України, як рівного з иншими частинами Росії державного тіла";

що Українські Установчі Збори мають бути скликані для виявлення доброї волі демократії України і що суверенність Укр. Уст. Зборів зовсім не передрішає виявлення цієї волі в бік відокремлення від Росії і самостійности України (5).

Та ні цей лист, ні також те, що Мала Рада, врешті, знайшла приємлему і для меньшостей форму впрішення цієї справи, не вгомонили росколиханого „великаго русскаго моря". Прокуратор київської судової палати поставив справу одразу в „належну" площину. Він просто запитав Петроград, в якім порядку має відбуватись судове слідство проти злочинної Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту. А в Петрограді тільки цього запитання й ждали. Міністр юстиції Малянтович подав прокураторові по телеґрафу докладну інструкцію в справі слідства, в якій радив відбути останнє найшвидче і найстрогіще. Центральна Рада і Секретаріят мали бути покарані за свій „сепаратизм" по всій суворости московської Немезіди. Временне Правительство ухвалило, між иншим, викликати до Петрограду Ґенеральних Секретарів для пояснень і зачинити відкритий для Секретаріяту кредит (в 300.000 карб.)

Безсильне, безвластне і невідповідальне перед народом правительство російської республики, що перемінилося майже цілком в диктатуру контрреволюційної буржуазії, лапгувалося потягти до суду Ґенеральний Секретаріят — орґан революційної демократії України, утворений цією демократією і відповідальний перед нею. Дійсно, „наближався час рішучої боротьби між московською буржуазією, в особі Тимчасового Правительства, і українською революційною демократією, в особі Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту", як писала в той час „Народня Воля" — орґан Української Селянської Спілки. Справа мусіла вирішитись в той чи инший бік. Українська демократія мусіла довести до кінця роспочате нею велике діло національного визволення українського народу.

Та на цей раз події пішли иншим шляхом. Временне Правительство впало під ударами робітників і салдатів, і занесена на український народ рука його так і задубіла в цій позі. Перед українською ж демократією повстали нові завдання, розстелився новий шлях боротьби.

3. З'їзд поневолених народів у Київі. В той час, як московська демократія дошукувалась в українському визвольному рухові зерен безоглядного сепаратизму та самостійництва, небезпечних для „єдиного революційного фронту", українська політична думка, йдучи за своїми давніми федералістичними традиціями, багацько працювала над втіленням в життя на просторах бувшої самодержавної централістичної Росії великої ідеї федеративного співжиття народів.

Викопуючи ще квітневу постанову Українського Національного Конґресу про навязання звязків з народами Росії, що домагаються, як і вкраїнський нарід, перебудови Росії на федеративних основах, Українська Центральна Рада скликала у Київі 21.—28. вересня (н. ст.) так званий „З'їзд Народів". Хоч з'їзд цей і не мав великого реального значіння в дальшому розвиткові загальноросійської і української

революційний, проте він являється, безумовно, одною з найбільш світлих сторінок останньої.

На З'їзд прибули представники Татарів, Грузинів, Латишів, Литовців, Євреїв, Білорусів, Естонців, Молдаванів, донських козаків і союза козацьких військ та Бурятів, а також представник від Временного Правительства — М. Славинський. Дві третини участників з'їзду належало до різних соціялістичних партій, і це одбилось на настроях і роботі З'їзду. Вісім день праці з'їзду були справжнім святом єднання бувших поневолених народів Росії. Навіть представники козацтва урочисто заявили, що вони ніколи не одступлять від ідеї федеративної і демократичної перебудови Росії і будуть боротись за здійснення її, плече в плече з усіма бувшими поневоленими народами Росії. Під впливом почуття братерського єднання всіх досі понижених і покривджених, почесний голова З'їзду — Голова Центральної Ради М. Грушевський, вказуючи на значіння з'їзду, піднесено сказав: „Ми заклали вже перший камінь храму волі народів! Ми вже бачимо, ми вже почуваємо, як іде федерація! Хай же живе велика федеративна демократична Російська Республика! Хай буде вона до послуг трудящих усіх народів!"

Представник Временного Правительства і вся російська демократія могли переконатись після цього з'їзду, що ідея федеративної перебудови Росії запала глибоко в громадянство численних націй Росії і що боротьба з нею являється безглуздою. З ґрунту федералізму бувші вязні російської тюрми народів могли зійти, коли б їх до цього примусили, тільки в бік цілковитої своєї самостійности. Вороття до старого безправного стану вже не було. Такі були настрої з'їзду, такі й ухвали виніс він. По питанню про федеративний устрій Російської Республики З'їзд виніс таку постанову:

„З'їзд народів, скликаний у Київі Центральною Українською Радою, обміркувавши на своїх засіданнях з 21. по 28. вересня (н. ст.) справу майбутнього устрою російської держави, спинився по спеціяльних рефератах і дискусії на таких тезах:

1. Головною хибою державного устрою Росії, як при старім ладі, так і після революції, є надмірне зосередження законодатної і виконавчої влади; 2. Збудована на цім принципі державна машина не може справно йти та гальмує розвиток держави; 3. Через велику економичну різнонапітність країв і народів Росії, зосередження влади затримує розвиток господарської самодіяльности людности, причинюється до визискування окраїн неробочими клясами центру, а тим самим і до економичного занепаду цього осередку; 4. Упорядкування цілої низки економичних справ життя трудового населення, як земельна та переселенська справи, громадська допомога і таке инше, потрібують гнучкого і різнородного національно-адміністративного апарату, пристосованого до місцевих і побутових особливостей населення; 5. Ніколи небувала що-до свого напруження в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги що-до швидкости та продуктивности її роботи, вона показала цілковиту свою нездатність, не маючи змоги задовольнити найнеобхідніших життевих потреб і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби; 6. Теперішній безлад, як на фронті, так і в тилу, по всіх відділах державного життя має своїм джерелом централістичний лад; 7. Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чекає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишали б жадної можливости централізації; 8. Треба мати на увазі, що історія виробила два типи устрою для величевних держав, а саме: або централістичний

(унітарний), або федеративний; 9. Головне домагання сучасної демократії — широка участь громадян в державнім житті і потреба порядкування цим життям законодатним, а не адміністративним способом (напр., обрахунки видатків), можливе тільки при федеративнім устрою держави; 10. Республиканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в централістичних державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення центральних установ; 11. Центральна влада може мати довірря всіх верств людности, а значить, і мати силу, тільки при федеративнім устрою; 12. Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу національну культуру, історично минуле та в економичнім відношенню вони складають окремі своєрідні кола, — єдино придатною формою федерації є така, котра основана на національній підставі; 13. Великі краї, заселені одною національністю, можуть, на бажання, поділитися або на кілька федеративних одиниць або, лишаючись одною федеративною цілістю, дати автономію окремим частинам краю; 14. Ті національности, котрі, як, наприклад, єврейська, роспорошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіяльно-персональну автономію. — Зважаючи на згадані міркування, З'їзд Народів, скликаний Українською Центральною Радою, ухвалює, що Росія повинна бути федеративною демократичною республикою."

Далі З'їзд виніс низку постанов: про національно-персональну автономію (визнаючи її необхідність), про загально-державну та краєві мови (визнання рівноправности всіх мов, з признанням російської мови загальнодержавною, без надання їй жадних переваг в справах шкільній, судовій, церковній), про Установчі Збори („З'їзд Народів уважає, що, незалежно від скликання Російських Установчих Зборів, повинні бути скликані на демократичних підвалинах краєві Установчі Збори, котрі мають встановити, як норми відносин країв до центральних орґанів федерації, так і певні форми внутрішньої орґанізації автономних установ даного народу чи краю"), про мирову конференцію (з зазначенням, що на мировій конференції в представництво Росії повинні входити і представники заінтересованих народів Росії), про Раду Народів у Київі (склад Ради і компетенція її) і про „Раду Національностей при Временнім Правительстві" (з вказівкою на необхідність перетворення „Особаго Совѣщанія по областной реформѣ" при Временнім Правительстві в таку Раду).

Крім цих постанов, З'їзд виніс окремі ухвали в справі білоруській, лотишській, литовській, а також козацькій.

Закладаючи камінь в будову російської федерації, участники З'їзду тішили себе надією, що це буде разом з тим і перший камінь в будові европейської, а потім і всесвітньої федерації народів „на користь і добро трудового народа всього світа". Ця надія не справдилась досі, але вона ще довго запалюватиме кращі серця і світліщі розуми людства.

На закінчення своєї праці З'їзд обрав Раду Народів, з осідком в Київі, і припоручив їй керувати справою спільної боротьби всіх народів за „храм волі народів" — російську федерацію. Головою Ради було обрано М. Грушевського. Заходами Ради Народів було роспочато видання окремого журналу, присвяченого ідеї федерації і справі практичного втілення її в життя.

Бурхливі революційні події розбили цей зародок своєрідного російського інтернаціоналу. Та це не зменшує його значіння і заслуг

відродженого українського народу перед ідеєю всесвітнього братерства народів-працьовників *)

В дальшім ході революції, українська демократія, вже йдучи до утворення самостійної української республики, не раз знов підіймала гасла федерації.

4. Переломовий момент революції (поглиблення соціяльно-економичного та політичного змісту її після корніловщини). Революційним вчителем українського робітництва та селянства були не стільки соціялістичні українські (а так само й не-українські) політичні партії, скільки буржуазія. Вона своїми контрреволюційними заходами методично розвіювала гарні романтичні мрії весни революції про гуманне, мирне та безкровне будування нових форм життя. „Не робити самочинних захватів землі, не руйнувати поміщицьких маєтків, не плюндрувати ліса, бо все це народне добро і треба, щоб воно в цілости і сохранности перейшло до народу“ — таке було загальне гасло на початку революції. Його пропаґували українські соціялістичні партії, його ухвалювали селянські з'їзди. Говорили про державне забезпечення тих капіталістів-поміщиків, які потерплять від майбутнього „плянового“ переведення земельної реформи, і про инші гарні гуманні річи і, на вдивовижу самим поміщикам, не дуже-то брались виганяти їх з їхніх, тепер вже немов би „народніх“, маєтків. Про все говорили спочатку революції, тільки не про неминучість жорстокої боротьби за ту „народню“ землю. Якось не вірилось, що жменя капіталістів та поміщиків насмілиться роспочати нерівну і, здавалось, безнадійну для неї боротьбу. Одначе, буржуазія, ця кляса реальної політики, що не кохається ні в якому романтизмі, здираючи шкуру з робітника і бідніщого селянина, швидко нагадала робітництву та селянству про „грішну“ землю, про необхідність тверезо дивитися на річи взагалі, а на такі важні, як переміщення суспільних багацтв і зміну істнуючих соціяльно-економичних відносин, з'окрема.

Поруч з балачками про Установчі Збори, які, мовляв, все вирішать і все дадуть, йшло обмеження компетенції земельних комітетів, втручання військових властей у взаємовідносини між селянством і поміщиками з явним наміром оборонити „покривджених“ поміщиків і йшла загальна нагінка на ради робітничих, військових і селянських депутатів: нічого не робилось для поліпшення соціяльно-економичного стану робітництва, тяглась далі війна без жадної надії на швидке її закінчення; економична руїна набірала все більш страшних форм. Все це не могло не вплинути протверезююче на революційні маси. Робітництво і селянство відчувало, що є сила, яка гальмує справу перебудови старого зруйнованого життя на нових справедливих основах, що та сила мріє про повернення старих, тяжких порядків. А в міру цього відчування змінявся і весь революційний світогляд революційних мас:

*) На З'їзді дуже кидалось в очі велике довірря всіх поневолених народів Росії до української демократії. Не кажучи вже про Білорусів та Грузинів, і инші, більш віддалені народи, одверто заявлялись за як найтісніще співжиття з Україною. Мимоволі напрошується порівнання цього відношення зі стриманим відношенням инх же народів до Московщини.

змінялась їхня тактика, зростала активність; родилось переконання, що тільки в огні руйнації і в жорстокій боротьбі витворяться нові, бажані форми життя. Починалось те, що в той час носило голосну назву анархії.

Повстання Корнілова одразу поглибило цей процес. Воно було подібне до того маленького кристала, появлення якого в хемічному розчині викликає буйний процес кристалізації. Воно одкрило очі робітництву і селянству на дійсний стан річей; воно зробило до очевидности ясним те, про що до того часу можна було тільки догадуватись, що тільки відчувалось, але не було остаточно з'ясованим і зваженим. Запах буржуазії на революцію показав, що буржуазія зовсім і не думає поступатись своїм пануванням, в якій би то не було мірі, на користь працюючих; що співробітництво буржуазії з провідниками революційної демократії, мовчазно санкціоноване до цього часу широкими масами робітництва, салдатів і селянства, являється неприродним, помилковим і шкідливим; що настав час, коли треба перейти від слів до діла — до здійснення поставлених в революції завдань; що це здійснення треба перевести власними руками робітника та селянина і по власному розумінню. Ось чого вчила буржуазія працюючих!

Намічався вже виразно перелом в розвитку революції. Намічалась нова революційна доба. На передові позиції почав виходити робітник, салдат і бідніщий селянин. Він готувався до бою. Він вже сам починав „ставити цілі революції" і виразно виявляв намір перебрати до своїх рук і команду в майбутній боротьбі.

2.—5. вересня (ст. ст.), отже зараз же після корніловщини, відбулась у Київі многолюдна друга сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. З її постанов бачимо, як живо відгукнулось селянство на те повстання, як воно оцінювало тодішній момент і виразно формулувало ближчі завдання революції, так в сфері національно-політичній, як і в соціяльно-економичній.

„Вислухавши і обговоривши реферати про сучасний політичний момент і про контр-революційний виступ буржуазії на чолі з Корніловим, — говорилось в резолюції Ради Селянських Депутатів по політичному моменту, — і зазначаючи, що Тимчасове Правительство своїм недовіррям до українських революційних демократичних орґанізацій стає на перешкоді нормальному їх розвиткові та зміцнює ґрунт для роботи реакційних і контр-революційних сил; звертаючи далі увагу всієї російської демократії на те, що в гурті корніловців опинилися саме ті елементи, які весь час вороже відносилися до українського визвольного руху й інформації котрих впливали на політику Тимчасового Правительства в українській справі, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Вимагати від Тимчасового Правительства, щоб воно в своїй політиці що-до України керувалося голосом Української Центральної Ради, яка є виразницею інтересів і волі української демократії України.

2. Вимагати від Тимчасового Правительства, щоб воно затвердило, крім вже затверджених, ґенеральних секретарів для справ: харчової, військової, судової, доріг та почт і телеґрафів і надало Ґенеральному Секретаріятові Української Центральної Ради більше влади і незалежности в роботі, на підставі Статуту, виробленого для Ґенеральиого Секретаріяту Українською Центральною Радою, поширивши владу Секретаріяту на всю Україну (Харьківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію і ті частини сумежних ґуберній, які по етноґрафичним ознакам належать до України).

3. Піддержати всіма силами Українську Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят в боротьбі за інтереси всієї демократії на Україні".

Так формулувало селянство свою позицію в нескінченій ще національно-політичній боротьбі. Оцінюючи ж момент в загальноросійському масштабі, Рада Селянських Депутатів постановила:

„1. Маючи на увазі, що погроза контр-революції з боку буржуазії ще не зникла і що безладдя в економичнім і політичнім житті створює для неї сприяючий ґрунт, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним утворення такого Тимчасового Правительства, яке було б висунуте революційною демократією і відповідало б перед нею та яке в основу своєї діяльности положило б негайне задоволення політичних, національних і соціяльних домагань, заявлених народніми революційними орґанізаціями.

2. Уважаючи на те, що в боротьбі з контр-революційним повстанням буржуазії на чолі з Корніловим революційні демократичні орґанізації в тилу і на фронті (ради салдатських, робітничих і селянських депутатів та військові комітети) відограли велику і рішаючу ролю, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним, щоб ці орґанізації безборонно існували та провадили свою діяльність і надалі.

3. Уважаючи, що з кожним днем провадження війни все дужче й дужче руйнується держава, знесилюються оборонці (салдати) і весь трудовий народ і тим підготовлюється певний ґрунт для дійсної і найстрашнішої контр-революції, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним, щоб Українська Центральна Рада ще раз звернулася до Тимчасового Правительства, абн воно вжило всіх рішучих заходів до негайного скінчення війни і заключення миру між усіма воюючими державами.“

Цими коротенькими постановами вже виразно намічався дальший напрям політичної революційної боротьби. Коаліція з буржуазією рішуче засуджувалась. Від майбутнього справді революційного правительства вимагалось негайного задоволення всіх домагань, заявлених народніми революційними орґанізаціями, і в першу чергу припинення війни. Нове правигельство мало відповідати перед робітництвом та селянством, зорґанізованим в ради робітничих, салдатських та селянських депутатів.

Селянські спілки на Україні, як говорилось в дальших постановах Ради Селянських Депутатів, „маючи на увазі, що тільки орґанізація трудового народу на фронті та в тилу може закріпити новий лад і забезпечити революційні здобутки від лихих замірів буржуазії“, повинні були „вжити всіх заходів до закінчення орґанізації трудового селянства і до встановлення звязку Селянської Спілки з иншими орґанізаціями революційної демократії на Україні“. Ці клясові орґанізації працюючих мас мали стати опорою нового революційного правительства.

Обміркувавши далі загальну економичну руїну, яка охопила в той час всі ділянки народньо-господарчого життя, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла слідуючі постанови:

„1. Вважаючи на брак продуктів першої необхідности, які виробляються фабриками для потреб селянства, і на викликаний цією недостачею непомірний зріст ціи, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів признає неодмінно потрібним заведения контролю над фабрично-заводськими підприємствами з метою: а) встановлення справедливих твердих цін на вироби промисловости; б) вироблення — замість предметів рос-

коші — річей першої необхідности, чим збільшено буде виріб цих продуктів: в) правильного розпределення предметів першої необхідности по-між людністю, переважно через кооперативи.

Російське Тимчасове Правительство повинно подбати про те, щоб знов розпочали роботу ті фабрики, які спинились через недбайливість їх власників.

2. З огляду на мало демократичний склад багатьох продовольчих комітетів та управ, орґанізованих на початку революції, необхідно — до передачі продовольчої справи новому демократичному земству — побільшити в продовольчих комітетах та управах представництво революційної демократії."

Засудивши далі дотеперішню продовольчу політику Временного Правительства, з'окрема, висловившись проти переведеного Правительством в інтересах поміщиків і багатшого селянства підвищення твердих цін на хліб, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила взяти продовольчу справу на Україні в свої руки — через заснування Всеукраїнського Продовольчого Комітету.

Спеціяльно в земельній справі Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, закликавши земельні комітети на місцях до орґанізованого переведення земельної реформи, яке, по можливости, найменьше обнижувало б хлібну продукцію, винесла таку ухвалу:

„З огляду на те, що права земельних комітетів обмежуються, видатки на них зі скарбу зменшуються, — провести через Українську Центральну Раду затвердження прав земельних комітетів і інструкцію їх діяльности: а) по завідуванню всіма землями на Україні; б) по встановленню цими комітетами заробітньої і орендної плати на землю, і в) виданню обовязкових постанов у сільсько-господарській справі."

А щоб справа переведення земельної реформи стояла невпинно, Рада Селянських Депутатів між иншим ухвалила „домагатися, щоб негайно було виведено з України ті донські козачі, кавказькі й инші військові части, які були розміщені на Україні по наказу контр-революційних ґенералів для охорони поміщицьких інтересів."

Так цілком практично, а тим самим реально, підходило українське трудове селянство до великих завдань революції — орґанізації на нових громадсько-державних підставах зруйнованого народнього господарства. Селянство розуміло вже, що на добру волю фабрикантів та заводчиків не можна покладатися, що поміщицьким апетитам треба положити край, що великий апарат народнього господарства треба взяти, разом з політичною владою в державі, в свої руки, коли не цілком, то хоча б настільки, щоб реґулювати фабрично-заводську промисловість, щоб примусити „недбайливих" капіталістів пустити в хід спинені фабрики і заводи, щоб боротись з продовольчою нуждою не шляхом механичного підвищення цін на хліб, вигідного головним чином поміщикам, а новою орґанізацією продовольчої справи на революційно-демократичних підставах.

Звичайно, в наведених постановах не можна шукати закінчено формульованої відповіді на ті проблеми-питання, які ставила в той час в своїм розвитку революція. Та проте вони виразно свідчили, що в настроях народніх мас вже відбувався перелом в бік поглиблення соціяльно-економичного, а в звязку з цим і політичного змісту революції. Вони вказують також, хоч і в самих загальних рисах, в якому

саме напрямі відбувалось в глибинах народніх мас те шукання „нової правди“ життя. А це і є саме головне. То вже було діло провідників революції належно оцінити ці явища, формулувати ясно найближчі завдання революції, вказати на той ступінь, який треба було перейти в напрямі до заздалегідь свідомо наміченої цілі.*)

На кілька днів пізніще після другої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (23. вересня н. ст.) відбулись загальні збори київської орґанізації Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії. Збори ці характеризують тодішні настрої другої частини української революційної демократії — робітництва, що йшло за лівим крилом укр. с.-д. партії. Ось резолюція цих зборів**):

„Оцінивши сучасний момент у політичнім житю Росії й України, київська орґанізація Укр. Соц.-Дем. Робітничої Партії вважає:

1. що настала крайня пора порвати без дальших вагань усякі коаліції з тими силами, які протягом шости місяців революції виявили лише свою здатність до тайної та явної контр-революції, так блискуче довершеної корніловщиною, — тими силами є зорґанізовані і незорґанізовані цензові елементи;

2. що творчою силою краю під нинішню хвилю є лише революційна демократія всіх народів Росії і вона тільки може бути джерелом центральної влади;

3. що негайно мусить бути декретовано федеративність російської республики і відповідно до цього сконструовано центральну владу.

Тому збори вважають невідложною орґанізацію трудових мас України під прапором українського пролетаріяту для переведення в життя через Ґенеральний Секретаріят таких точок, у цих формах, що вимагає федеративний лад Росії:

1. узаконення восьмигодинного робочого дня;
2. заведення робочої контролі над виробом і розділом;
3. націоналізація всіх важніщих галузів промисловости: камяно-вугільної, металевої, нафтової і т. и.;
4. безмилосердне оподаткування великих капіталів і маєтків;
5. конфіскація военних доходів для рятунку краю від господарської руїни;
6. негайне предложення всім воюючим народам загально-демократичного миру;
7. негайне припинення всіх утисків проти робочої кляси та її орґанізацій;
8. очищення армії від контр-революційного складу;
9. націоналізація землі й усунення її з товарового обміну;
10. конфіскація поміщицьких земель і передача їх у завідування земельним комітетам до розвязки земельної справи Установчими Зборами.

В разі дальшого істнування коаліційности Временного Правительства, перед соціялістичним Ґенеральним Секретаріятом повстає завдання порвати зносини з тим Правительством.***)

---

*) Між иншим, II Сесія Ради Селянських Депутатів ухвалила такий додаток-роз'яснення до постанов I Всеукраїнського Селянського З'їзду в земельній справі: „Передача великих зразкових господарств до рук хліборобських товариств для ґуртового господарювання може відбутися тільки за згодою сільських громад та в тім разі, як найдуться для такого ґуртового господарювання охочі люде“

На цій же сессії було обмірковано питання про вибори до Російських Установчих Зборів. Ухваливши взяти в цих виборах як найактивніщу участь, Рада Селянських Депутатів постановила, щоб при виборах Селянська Спілка блькувалась з Українською Партією Соціялістів-Революціонерів та укр. с.-д. роб. партією, з останньою — при умові визнання с.-д. земельного програму Селянської Спілки.

**) По докладу с.-д. Нероновича, розстріляного пізніще самостійником „отаманом“ О. Шаповалом за співробітництво з большевиками.

***) Проти коалиції українське робітництво висловилось ще в липні місяці (Постанова I Всеукр. Робітничого З'їзду 24.—28. липня н. ст.).

Так ще більш виразно, ніж Рада Селянських Депутатів, говорило робітництво.

Цей переломовий момент в революції знайшов свій відгук і в революційному парляменті української демократії, в Центральній Раді.

Скликання загальноросійської демократичної наради в Петрограді (12. вересня ст. ст.), дало Центральній Раді нагоду формулувати свою оцінку моменту і заманіфестувати її перед всією демократією Росії.

22. вересня (н. ст.) відбулось засідання Малої Ради, присвячене виробленню наказу для делеґації Центральної Ради на петроградську нараду.

Центральним питанням наказу було питання коаліції з буржуазією. Рада вирішила його значною більшістю голосів негативно. Фракція українських соціялістів-революціонерів категорично заявилася проти коаліції. Фракція єврейської робітничої соціялістичної партії — також. Українські соціяль-демократи (за виключенням окремих одиниць *) висловились також проти коаліції.

Укр. соц.-дем. Н о р ш, виступаючи рішуче проти коаліції, сказав:

— В земельній політиці коаліційний уряд, почавши від широкої діяльности земельних комітетів, кінчив боротьбою з ними. Так само з війною. З початку уряд підносив гасла миру, тепер він принижує порив пролетаріяту до вічного миру між народами. Отже, чим скоріще відкинемо принціп коаліції, тим швидче матимемо мир. І в справі самоозначення націй коаліційний уряд нічого не дасть. Ми — Українці — особливо відчули тут на собі принціп коаліції. Потрібен новий уряд, від якого ми будемо вимагати для України розширення власти Ґенерального Секретаріяту в шир і в глиб.

Укр. соц.-дем. Т к а ч е н к о заявив: російська буржуазія показала цілковиту нездатність орґанізувати життя. Тому її треба усунути, і влада мусіть перейти до рук селянства та пролетаріяту. Буржуазія мусить спинити революцію, щоб не віддати справу мира в руки демократів. Тут шукайте причини корніловського повстання та піддержки його з боку російської і міжнародньої імперіялістичної буржуазії. Отже цей критичний момент треба вжити на орґанізацію соціялістичного міністерства, щоб справу миру взяти в свої руки. Для одної справи миру варто здобути соціялістичне міністерство. Автономію України треба здійснити фактично в повнім обсязі. Тільки тоді наші маси піддержать уряд.

Після бурхливих дебатів Рада уклала такий наказ своїм делеґатам **) на демократичну нараду:

„Приймаючи запрошення на нараду демократії Росії 12. вересня, Комітет Центральної Ради доручає своїм представникам на нараді обстоювати такі домагання:

1. Сформування однородного революційного і соціялістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії.

2. Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель до Установчих Зборів у завідування земельних комітетів.

3. Заведення контролю державної і краєвої влади над продукцією і поділом.

4. Передання в завідування краєвих орґанів влади найважніщих ґалузів промислу.

---

*) Соц.-дем. Садовський і Ковальський боронили ідею коаліції, вказуючи на те, що революція буржуазна, отже може бути переведена тільки за допомогою буржуазії.

**) Від Центральної Ради було запрошено на Нараду 15 представників, але Рада послала всього 8 делеґатів: М. Порш (укр. с.-д.), Вікул (укр. с.-д.) Довженко (укр. с.-д.), Бабич (укр. с.-д.), М. Шаповал (укр. с.-р.), П. Христюк (укр. с.-р.), М. Чечель (укр. с.-р.) і Довгий (укр. с.-р.).

5. Оподаткування великого капіталу і майна та конфіската військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави.

6. Признання всім націям права на нічим необмежене самоозначення.

7. Скликання кождою нацією, які того домагаються, національно-краєвих суверенних Установчих Зборів.

8. Передання цілої влади на Україні в руки Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріяту, складеного на основі статуту з дня 16. липня б. р.

9. Признання недійсними тайних дипльоматичних договорів.

10. Вжиття рішучих заходів до заключення миру, для чого негайно випередити союзників в ініціятиві в справі відкриття мирових переговорів.

11. Негайне скасування смертної кари.

12. Розвязання Державної Думи і Державної Ради.

13. Скликання Устачовчих Зборів у призначений час без дальших зволікань."

На жаль, цей радикальний проґрам Центральної Ради був проґрамом більше для „зовнішнього вжитку". На Демократичній Нараді, що відбулась в кінці вересня (н. ст.), делеґати Центральної Ради зайняли ліву позицію, зближаючись щільно до фракції Рос. Соц.-Дем. Партії большевиків, яка, до речі сказати, одна тільки на всій Нараді (коли не рахувати нечисленного представництва національних меншостей Росії) зустріла доброзичливо українських делеґатів і вкрила гучними оплесками їх промови. Та в себе в дома, на Україні, Центральна Рада, власне її керуюча меншість, яка творила Ґенеральний Секретаріят, в практичній щоденній роботі стояла далеко від цього проґраму. Ми вже спинялись на роботі Ґенерального Секретаріяту в цей час, на його декларації, виголошеній в Центральній Раді на кілька тижнів пізніще (12. жовтня н. ст.). В тій декларації даремно було б шукати повторення точок наказу Центральної Ради своїм делеґатам на Демократичну Нараду. Коаліція, що так засуджувалась для Петроґраду, для Росії, фактично здійснювалась на Україні коаліцією з так званими непартійними елементами і українськими соц.-федералістами, типовими українськими кадетами. В одній тільки національно-політичній справі Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят не зійшли в своїй роботі з принципів, зазначених в наказі.

Та як би там не ріжнилась Рада в своїй практичній роботі з зазначеною в Наказі оцінкою політичного моменту і з наміченим в ньому революційним проґрамом, все ж таки в той час Рада чуло відгукувалась на голос революційного життя, розуміла той голос і, безумовно, виявляла добру волю до негайного здійснення поставлених в розвитку революції не тільки національно-політичних, але й соціяльно-економичних завдань. То вже була вина обективних обставин, дужчих за Центральну Раду, що Рада не могла в той час вийти зі сфери могутнього впливу загальноросійської революції і, як неподільна частина останньої, піднімалась високо на хвилях революції і падала вниз — переживала революційні будні — разом з нею. Особливі умови розвитку революції на Україні, і в першу чергу національний момент, хоч і утворили відмінні форми революційного процесу, одначе вони були ще не настільки сильні, щоб знищити залежність української революції від російської. Вони не могли викликати швидчого темпу розвитку української революції, ніж яким йшов розвиток загальноросій-

ської революції. Тут, а також в напруженій національно-політичній боротьбі, яку вела весь час українська демократія, треба шукати причин росходження між словом і ділом Центральної Ради, причин того, що Центральна Рада оставалась довший час на своїх старих позиціях, відповідно не оцінивши того переломового моменту, який заходив в революції.

Власне на Україні відбувався в той час в колах революційної демократії такий само процес „переоцінки цінностей", як і в Росії взагалі. Сім місяців революції, що навіть в найменьшій мірі не справдили покладених на революцію народніми масами завдань, примушували переглянути, як ті завдання, так і методи досягнення їх. Який характер має революція: буржуазно-демократичний, соціялістично-демократичний чи цілком соціялістичний? Які кляси повинні взяти виключний провід революції в свої руки: демократія в спілці з буржуазією, сама демократія, в загальнім змислі слова, чи виключно пролетаріят та бідніще селянство? Який повинен бути уряд? Чи являється Центральна Рада саме тим урядом, який вимагається моментом? Ось ті питання, які в той час вже хвилювали українську демократію і дебатувались нею.

Інтересним і характерним, з цієї точки погляду, був четвертий з'їзд Української Соціяль-Демократичної Партії, що відбувся в Київі 13.—17. жовтня (н. ст.).

Біля першого ж реферата про сучасний політичний момент, виголошеного В. Винниченком, знялися палкі принципові дебати про характер російської і української революції та про її цілі.

В. Винниченко почав свій доклад з інтересного запитання: чи скінчилася вже революція, чи ні? На це одностайної відповіді ми не почуємо, відповідав сам собі референт. На нашу думку, говорив далі Винниченко, процес революції не скінчився. Але мусимо зазначити, що лінія її розвитку дуже хвиляста. Часом здається навіть, що є ознаки того, що немов би вона завертає назад. Впасти революція не може доти, доки не впадуть причини, які її викликали — економичні причини, процес невдоволення.

Яка революція тепер відбувається? Де-хто характеризує її, як буржуазну. Але буржуазія займала раніще нейтральну, а тепер контр-революційну позицію що-до розвитку революції. Революцію зробили селянство і пролетаріят. Так і по своїй цілі вона не буржуазна. Йде перетворення будови політичного і соціяльного життя. Тому цю революцію можна назвати соціялістично-демократичною. В політичній сфері перевороту досягнено. Панування демократизму доведено до найвищого ступня. Але це не задовольняє широких демократичних мас через економичну руїну, безладдя. Харчова справа є чинником поглиблення революційного настрою. Масам здається, що, коли влада перейде до рук демократії, буде знищено все зло. Цим пояснюється бажання поглиблення соціяльного змісту. Акція революції мусить розвиватися далі. Завдання кожної соціялістичної орґанізації, в тім числі й укр. с.-д., користуватися моментом, коли можна буде поглиблювати здобутки.

Досягнуто вже багато. Та чи можна буде все це зберегти? Пролетаріят мусітиме де-чим поступитись. Коли в Росії де-які соціялісти-утопісти гадають, що Росію можна буде перетворити в соціялістичну громаду, то це є захоплення здобутками пролетаріяту. Темнота, анархія, невміння користуватися волею — все це робить неможливим закріпити всі здобутки революції. Нашій соц.-демократії треба стати на реальний ґрунт. В соціяльній справі ми мусимо закріпляти здобутки поспішно, енерґійно, маючи на увазі натиск буржуазії. В той час, коли пролетаріят йде все вліво, ниші верстви суспільства все більше збочують вправо.

Момент зникнення небезпеки контр-революції буде моментом оголошення буржуазією війни пролетаріятові.

Яка мусить бути влада? Для Росії соціялістичне міністерство було б загибіллю, а для соціялізму дискредитацією. Єдиною задачею соціялістичних міністрів мусить бути завдання миру. Впорядкувати край, налагодити економичний апарат таке міністерство не змогло б. Сучасне коаліційне міністерство вестиме стару політику. Отже покладати надії на нього нам не слід. В Петрограді вічна анархія, повний розвал, голодування мас, відсутність дійсної власти, яка задовольнила б маси. Через те влада мусить бути перенесена на місця в змислі самоуправи і самоозначення національностей. Наше завдання — орґанізація і переведення влади на місцях.

Цей аналіз і запропоновані на його підставі докладчиком висновки з признанням необхідности коаліції демократії з буржуазією викликали бурхливі дебати на з'їзді. Більшість участників з'їзду пішла в своїх висновках далеко ліворуч голови українського революційного уряду. Тільки окремі особи пробували боронити коаліцію і доводити, що революція має буржуазний характер. Наведемо тут уривки з найбільш яскравих промов тої і другої сторони.

М. Порш говорив: наша революція ріжниться від всіх старих революцій посяганням на земельну власність великих поміщиків. Одно з її гасел — контроля над продукцією — є ознакою соціяльної революції. Можемо сміливо сказати, що ця революція звязана незримими нитками з майбутньою недалекою світовою соціяльною революцією. Двигуном революції є пролетаріят і спавперизоване селянство — так було і раніше, коли, тільки завдяки неорґанізованости своїх сил, їх позиції захопила буржуазія. Кляса капіталістів, буржуазія, не може бути ферментом всесвітньої революції. Коаліцію треба відкинути. Міністри цензовики, що звязалися з капіталістами всього світу, гальмували роботу земельних комітетів, дискредитували її, бо це ж підривало становище лордів Анґлії і руських аґрарїїв.

Наша революція звязана зі світовою, і за кожним кроком, за кожним актом уряду, стоїть преса західної европейської буржуазії. Мусимо своєю рішучістю і орґанізаційною роботою відбити всяку надію у цієї буржуазії на те, що можна вбити нашу революцію.

Хлібна монополія проведена — зроблена неймовірна робота над монополізацією мільонів господарств. Досить легка задача — контроля над сотнями фабрик — нерозвязана. Наскільки промисловість є великодержавною, настільки коаліційний російський уряд не зможе тут зробити нічого для революції. Буржуазія ніколи не допустить контролі, і тому коаліційний уряд буде ареною клясової боротьби, а не революційної роботи.

Революційна влада є наше право. право революції. Звертаю увагу на те, що пролетаріят в кожній фабриці і в кожнім комітеті пережив свою коаліцію і тепер по всьому фронту одноголосно вимагає однородної влади.

В. Садовський не згоджувався з промовцями, які одкидали коаліцію, уважаючи їх погляди утопічними. Аналізуючи економичну базу революції, бесідник визнає революцію буржуазною. Соціялістична революція приходить тоді, коли всі продукційні сили капіталізму будуть використані. Смішно думати, що Росія, в якій капіталізм далеко не розвинувся, може повести перед в утворенню соціялістичного ладу. Рух мас цілком стихійний. Пролетаріят не підготовлений до реґулювання державним господарством. Не можна опіратися на тім, чого хотять маси, а слід виходити з обективних умов революції. Тому не можна відмовлятися від коаліції.

Вікул спинився на теоретичнім обґрунтованню Садовським ідеї співробітництва буржуазії з пролетаріятом. Ще коли буржуазії треба було скинути старий феодально-дворянський лад, у нас був вже пролетаріят. І вона не могла вести рішучої боротьби з пережитками феодалізму, завдяки тому, що завжди за нею страшною примарою стояв пролетаріят.

Ще в 1905. році виникли суперечки, чи революція буржуазна, чи демократична? Після пятого року в розвитку капіталізму відбулися великі зміни, з цим, очевидно, Садовський не згоджується. Соціялізм наступить тоді, коли капіталістичний лад перешкоджатиме розвиткові продукційних сил. Що ж ми помічаємо? Надзвичайний розвиток причинився до надпродукції капіталів, і необхідність найти для них ринок пхала буржуазію у війну. У війні буржуазія шукала того способу, що мав дати вихід тим продукційним силам, котрі капіталізм викликав, але сам же їх і голомшив. Як раніще характеристичною прикметою капіталістичного ладу були, завдяки надпродукції товарів, кризи, так тепер, завдяки надпродукції капіталів, стають війни. Час від часу капіталізм буде кидати світ у кривавий хаос. І коли раніще він перемагав кризи, давав можливість дальшому розвиткові продукційних сил, тепер він причиняється лише до їх цілковитої руїни. Форми капіталістичного господарства вже гальмують, ще більше — руйнують продукційні сили. З'явилися вже (на заході) передпосилки соціялізму.

Росії не можна розглядати ізольовано. Вона — частина всієї капіталістичної цілости. Роля російської буржуазії не може бути творчою, коли над всією буржуазією вже промайнув дух розкладу, дух смерти.

Російська революція — прольог до соціялістичної революції. Пролетаріят мусить стати на її чолі. Захват власти, ізолація буржуазії через привернення до себе певних кол дрібної буржуазії — ось найближче завдання української соціаль-демократії.

По довгій і бурхливій дискусії ухвалив з'їзд по політичному моменту слідуючу запропоновану М. Поршом резолюцію:

„1. Сучасна російська революція відбувається в атмосфері всесвітньої імперіялістичної війни, котра тягне за собою нечуване знищення продукційних сил народнього господарства на всім світі, колосальну пролетарізацію широких мас людности, зубожіння пролетаріяту та дрібної городської і сільської буржуазії.

2. Імперіялістична війна, потреби котрої не можуть бути задоволені при сучаснім стані розвитку продукційних сил, як цілої Европи, так і особливо Росії, веде російську державу до повної економичної руїни: дезорґанізація народнього господарства, повне виснаження продукційности праці, руїна транспорту, фінансовий крах, вичерпання засобів продукції, гостра харчова криза, а в результаті безробіття, злидні і таке инше.

3. Перед російською революцією стоять величезні соціяльно-економичні завдання, які вимагають свого розвязання в процесі розвитку революційного руху, за якими стоять основні соціяльні сили революції — пролетаріят, селянство й армія: революція земельних відносин, робітнича справа, національне питання, перетворення унітарної сцентралізованої держави в федеративну державу, цілковита децентралізація і демократизація управи, державне впорядкування господарського життя у всіх його галузях, в першу чергу продукції і поділу харчових продуктів і річей першої потреби, активна політика до демократичного миру і таке инше.

4. Сучасна російська революція з такими складними і величезними завданнями розвивається разом з тим в атмосфері виразних клясових суперечностей буржуазії і пролетаріяту, капіталістів і поміщиків з одного боку, та пролетаріяту і дрібного спавперізованого селянства з другого боку; при таких обставинах в процесі революційного руху буржуазія і пролетаріят стають на ворожі позиції клясової боротьби, а це робить неможливим співробітництво антаґоністичних кляс в творчім процесі великої революції в Росії.

5. Сім місяців спроб коаліції кляс в орґанізації державної влади, сім місяців досвіду праці коаліційного міністерства показали яскраво, що коаліційна влада здатна тільки затягувати імперіялістичну війну, боротися з визволенням селянства і робітництва з феодально-кріпацьких форм капіталістичного визиску гальмувати визволення та зріст творчости націй Росії; зміцнювати імперіялістичні змагання буржуазії в Росії; чинити перешкоди орґанізуванню і боротьбі ре-

волюційного пролетаріяту, селянства та війська; руйнувати господарські та фінансові основи держави, викликаючи анархію — цей наслідок незадоволення соціяльно-економичних потреб мас, — готуючи тим всім ґрунт для контр-революції.

6. Сучасна російська революція, тягнучи за собою нечуваний в історії всіх дотепершніх революцій переворот в соціяльно-економичних відносинах, викликуючи широкий відгомін у величезних робітничих масах західньої Европи, збуджуючи в них нахил до скинення пут капіталізму, до соціяльної революції, а рівночасно і спинення імперіялістичної війни, що може повести за собою повстання пролетаріяту в західній Европі, — стає прольогом і початком всесвітньої соціяльної революції.

Тому четвертий з'їзд Української Соц.-Дем. Робітничої Партії проголошує:

1. Що як у цілій державі, так і в окремих її краях, мусить бути негайно утворена однородна революційна демократична влада, влада зорґанізованого пролетаріяту, селянства і війська.*)

2. Що ця влада мусить в основу своєї діяльности покласти:

а) активну політику до спинення імперіялістичної війни, підтримуючи нахил пролетаріяту і цілої революційної демократії, як в Росії, так і в осередніх воюючих державах, до демократичного миру без анексій і контрибуцій, на основі самоозначення націй, роблячи найенерґійніще давління на всі правительства держав, втягнених у війну, і дбаючи про забезпечення права заінтересованих націй та про участь їх у міжнародній мировій конференції;

б) передачу всієї поміщицької, державної, кабінетської, удільної, церковної і манастирської землі в розпоряджения і завідування земельних комітетів, зреорґанізованих в революційно-демократично-однороднім напрямі;

в) рішучу контролю державної і краєвої власти — при найближчій участи зорґанізованого пролетаріяту — над продукцією і поділом продуктів фабрично-заводської промисловости;

г) фінансову політику в напрямі максімального оподаткування великого капіталу і майна, конфіскацію військових прибутків і, навіть, часткову конфіскату капіталів;

д) перетворення російської держави в федеративну російську республику;

е) широку децентралізацію і демократизацію влади в державі утворенням перш за все краєво-національних автономних орґанів революційної влади з широкою компетенцією у всіх галузях краєвого життя, в тім числі — поширення територіяльної (на всю Україну) і предметної компетенції Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради, який, являючись найвищою краєвою владою на Україні, має опиратися на зорґанізованій революційній демократії України і творити її волю." (6).

Цілком натурально, що в світлі такої оцінки моменту мусіли зростати вимоги трудових мас до Української Центральної Ради, мусіло родитись критичне відношення до її діяльности, а поскільки Центральна Рада, віддаючи всі сили на національно-політичну боротьбу, легковажила, скажемо так, момент соціяльний та економичний, народжувалось і де-яке незадоволення її політикою.

Те, що Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят мали, по угоді з Временним Правительством, лише фікцію влади, що вони були підрізані тою угодою, мало обходило революційні маси. У відповідь на Інструкцію, на заяви, що Ґенеральний Секретаріят ворожий

*) Українська Партія Соціялістів-Революціонерів ще в червні місяці, на другому партійному з'їзді, (3.—6. червня ст. ст.) висловилась рішуче проти коаліції. Тоді ж партія вже домагалась і негайного оголошення перемирря і початку мирних переговорів.

відношенням до нього Временного Правительства позбавлений можливости щось зробити, народні маси рішуче заявляли: беріть ту владу від нас! не зважайте вже так дуже на те Временне Правительство! Правительство гне зовсім не туди, куди слід. Правительство бере сторону панів! Нам з ним не по дорозі! В цій відповіді, хоч головний тягар вини і перекладався на Временне Правительство, проте чувся вже закид і Центральній Раді.

Селянство і робітництво починало розуміти, що бездіяльність Ради в сфері соціяльно-економичній пояснялась не тільки тим, що Центральна Рада мала перед собою таку колоду, як Временне Правительство, і позбавлена була останнім можливости проводити роботу так, як того хотіла. Ставало вже помітним, що в самій Раді не все стоїть гаразд, що саме в питаннях соціяльно-економичних, а не инших, вона виявляє найменьшу акцію. З одного боку наче-б-то не було ніякого сумніву, що Центральна Рада є „своєю" справжньою чисто-народньою і революційною владою (аджеж в склад її входили Всеукраїнські Ради Селянських, Робітничих і Військових Депутатів), а з другого боку видалась в очі де-яка немов би споріднепість Генерального Секретаріяту з коаліційним Временним Правительством, його дуже вже велика поміркованість, боязкість саме в тих справах, які найбільш обходили робітничі та селянські маси. Чому в справах національно-політичних Центральна Рада і Генеральний Секретаріят, коли находили те потрібним, не боялись переступити меж Інструкції і йшли одверто на боротьбу з Временним Правительством і в той же час зовсім не виявляли такої революційности і рішучости в справі земельній, харчовій, народньо-господарчій, фінансовій, робітничій? Чому, нарешті, Центральна Рада не вимагала миру, не боролись за мир хоч би з тим самим Временним Правительством? Такі питання вже виникали в рядах української революційної демократії, і вже складалась на них відповідь.

А яка то могла бути відповідь, видно почасти з тих дебатів, які відбулися на IV ж З'їзді Укр. Соц.-Дем. Робітничої Партії. На З'їзді чулись вже виразні нарікання на „дрібно-буржуазність" Центральної Ради, на її тенденцію підмінити момент соціяльно-економичної клясової боротьби моментом національним. Обвинувачувалась і сама фракція УСДРП в Центральній Раді в невитриманости клясової позиції. Це критичне відношення до Центральної Ради і невдоволення з її соціяльно-економичної політики знайшло свій відгук і в постановах з'їзду. В резолюції про відношення УСДРП до Центральної Ради читаємо, між иншим, і такий уступ, в якому говориться, що

„більшість Української Центральної Ради, складаючись з представників дрібної буржуазії, не здатна, через своє клясове становище, додержуватися послідовної і рішучої революційно-демократичної тактики, ухиляючись раз-у-раз в бік дрібнобуржуазного націоналізму".

Справа була, звичайно, не в „дрібнобуржуазному" складі Центральної Ради. Коли остання і не являлась в той час цілком клясовим — робітниче-селянсько-салдатським орґаном, то все не в ній основне ядро, більшість і то велика більшість, була щиро народня,

дійсно робітниче-селянсько-салдатська. Справа була в тому, що розвиток революції на Україні весь час ускладнявся національним моментом, що в той час на Україні не було такої революційної соціялістичної партії, яка почувала б себе в силі і в стані взяти виключно на себе відповідальність за майбутнє не тільки соціяльно-економичних, але й національних досягнень революції. яка одважилась би цілком порвати з національними дрібнобуржуазними елементами, спертись тільки на робітничі та селянські маси і повести їх рішуче та сміливо за собою до наміченої цілі.

Українські соціялісти-революціонери та українські соціяль-демократи були дітьми української революції. Вони самі, разом з народніми масами, росли в революції, в ній кували свої світогляди, в ній намічали і цілі своєї революційної боротьби. Української комуністичної партії ще не було. Партія російських соціяль-демократів большевиків була взагалі дуже слабенькою і до того ж ще стояла осторонь від української революції. Російські партії — соціялістів-революціонерів та соціяль-демократів меньшевиків — і більшість еврейських соціялістичних партій на Україні були типовими „соглашателями“, що орієнтувались на буржуазну революцію і на цій підставі, що було їх сили, гальмували розвиток не тільки національно-політичної, але й соціяльно-економичної, клясової боротьби на Україні.

При таких умовах вирівнання лінії соціяльно-економичної діяльности Центральної Ради, звичайно, було дуже утруднене. Але воно було можливе в близькому майбутньому і мусіло статись. Для цього не треба було навіть міняти і складу Ради, тим більше, що і так він не був постійно-зафіксованим. Ради робітничих, салдатських і селянських депутатів могли переобиратись всякий час, а тим самим міг змінятись і склад Центральної Ради. З другого боку — несталість та молодість українських соціялістичних партій могла також мати в цім відношенню своє позитивне значіння. Єдина Українська Соціяль-Демократична Партія (в той час, як і російська соц.-дем. партія, мала вже кілька течій), єдина Українська Партія Соціялістів-Революціонерів (в той час, як і російська партія соц.-рев., мала також кілька течій) — обединували під своїми партійними прапорами не тільки праві, але й лівіщі елементи, що могли перейняти в потрібний момент революційний провід в свої руки. Ці останні з розвитком революції цілком природно брали б гору в партійних і клясових орґанізаціях. а тим самим виливали б з конечною необхідністю і на зміну політики Центральної Ради.

Боротьба з коаліцією, ця перша ознака боротьби за зміну курсу політики Ради вліво, дійсно, вже і намічалась на Україні. В затвердженому Временним Правительством складі Ґенерального Секретаріяту не випадково не було зовсім укр. соц.-рев. (Ґенеральний секретарь земельних справ Савченко-Більський був тільки „співчуваючий“ соц.-рев. і входив в Ґенеральний Секретаріят не від партії), а також лівіщих укр. соц.-дем. Це вже була ознака внутрішньої боротьби, яка в дальшому розвиткові революції з неминучістю закінчилась би зламанням „единого національного фронту“ в Центральній Раді і утворенням единого робітниче-селянського фронту. Провідники робітництва

і селянства в Центральній Раді, що все ще орієнтувались на буржуазну революцію, одійшли б в бік, а їх місця зайняли б цілком революційні, активні елементи. Решткн ж буржуазних та дрібнобуржуазних ґруп, як от українські соц.-фед. то що, напевно самі вийшли б (спільно за своїми російськими колеґами — кадетами) зі складу Центральної Ради Центральна Рада, таким чином, цілком перетворилась би і по своєму складу і по своїй діяльности в революційну фортецю, в головний штаб великої робітниче-селянсько-салдатської армії.

Одначе дальші події загально-російського значіння порушили нормальний розвиток цього вже розпочатого процесу на Україні. На Московщині, в Петрограді, стався робітниче-селянський переворот, який захопив у свій вир і українську революцію.

Розділ II.

На дорозі до робітниче-селянської державности.

5. Робітниче-селянська революція на Московщині і відгуки її на Україні. Петроградська Демократична Нарада, що відбулась в кінці вересня н. ст., була останньою спробою налагодити і зміцнити коаліцію буржуазії і демократії в революції. Власне про революцію тут вже було мало мови. Йшла річ про спинення революції й утримання її в рямцях так званої буржуазної революції. Поміркована демократія ставила на Нараді виразну ставку саме на буржуазію, а не на демократію. Красномовний виразник її, соц.-дем. Церетелі, твердо був переконаний, що без буржуазії не врятувати Росії, що демократія не в стані впорядкувати економично-господарчого життя краю і через те, так як і на московській Державній Нараді, докладав всіх сил і на Демократичній Нараді до того, щоб обєднати в одну спілку дві сили, які до такого обєднання в той момент ніяк не надавались. Отже мала далі задержатись коаліція, а з нею війна і поглиблення контр-революційного процесу, що вже й так йшов швидким темпом. Поміркованні елсменти демократії цього не боялись. Вони не вірили в сили демократії; вони не збірались руйнувати ґрунтовно істнуючих суспільно-економичних капіталістичних відносин; вони не вірили навіть в переведення окремих серйозних економичних реформ, навпаки, були твердо переконані в тому, що, чим далі будуть йти „соціяльно-економичні експерименти", тим швидче, повновладніще і жорстокіще запанує старий пан — буржуазія, і на цій підставі проголошували льозунґи „реальної політики": співробітництва, згоди, а не боротьби з буржуазією. Коротко кажучи, вони відмовлялись від одвертої рішучої революційної клясової боротьби пролстаріату і бідніщого селянства проти буржуазії, бо почасти не вірили в перемогу трудящих мас над буржуазією, а почасти — і це головним чином — боялись цієї перемоги. Щоб вчорашній раб — безправний, темний, забитий, визискуваний робітник і селянин — став сьогодня можновладцем — це не вміщалось в уяві поміркованої частини демократії.

На Демократичній Нараді ці помірковані елементи, ці страхополохи революції, здобули собі всякими правдами і неправдами більшість. Мізерну, жалюгідну, сіреньку більшість, а все-таки більшість, яка й дала своє благословення на продовження тої злочинної комедії і глузування з революції, яке під фірмою Керенського тяглось вже кілька місяців (7). Було утворено Нарадою передпарлямент (Державну Раду), мертвороджену, безправну орґанізацію, що мала бути завісою для „відповідального перед власною совістю і великою Росією" Временного, тепер вже майже цілком буржуазного, Правительства. Кажемо — майже цілком, бо реорґанізоване після Наради Временне Правительство мало в собі вже велику несоціялістичну і недемократичну, чисто буржуазну більшість, хоч і виступало під старою фірмою Керенського (8).

Вперті́сть, з якою представники буржуазії одстоювали (при переговорах своїх з Церетелі з приводу входження в коаліційне Правительство) принціп незалежности і невідповідальности нового уряду від „політичних партій, рад робітничих і салдатських депутатів" і в тому числі і від „Ради Республики", що мала тоді ще тільки бути утворена Нарадою, являлась надзвичайно характерною і навіть сліпому одкривала очі на те, що ніяка дійсна коаліція між буржуазією і демократією не можлива, що можлива (нехай хоч би й часова) тільки перевага тої або другої сторони. Буржуазія так і ставила справу, домагаючись для себе більшости місць в правительстві і невідповідальности навіть перед тим далеко не революційним орґаном, в якому їй одводилось майже третину місць. Вона йшла виразно до своєї диктатури, вона хотіла мати цілком розвязані руки.

Ні швидкого мира, ні хліба, ні землі, ні, навіть, політично-громадянських свобід не було чого сподіватись від нового Временного Правительства, від нового, а по суті старого, санкціонованого Нарадою курсу його політики, від мертвородженої Ради Республики. Все мало йти і дійсно пішло по старому, по схилій площині реакції.

Ні одної з проблем, поставлених перед революцією, не було розвязано і не ставилось на розвязання. Ні одної з тих болячих соціяльно-економичних ран, що викликали революцію, не було загоєно і не прямувалось до того. Селянству і робітництву обіцялось тільки одне — скликання Установчих Зборів. Та хіба ж це могло задовольнити революційні маси, що голодували в тилу та гинули на фронті, чуючи вже сім місяців ту обіцянку про Установчі Збори? Та й що могли дати ті Установчі Збори, коли буржуазія так очевидно і не раз вже за час революції виявляла, що вона абсолютно не думає поступатись хоч чим-будь в своїх клясових соціяльно-економичних інтересах. Хіба тоді обійшлось би без боротьби? І знов же, поки те сонце — Установчі Збори — зійде, роса може очі виїсти. Це було ясно, коли не вченим провідникам російської соціяль-демократії та російського ес-ерівства, то народнім масам, тим самим, що на собі, на власній спині і шкурі переносили досі терпеливо всі наслідки коаліційного „рятування революції" і коаліційної опіки над собою.

Не треба було бути комуністом і ставити завданням російської революції соціялістичну перебудову суспільно-економичних відносин;

треба було бути тільки справжнім революціонером, щоб не боятись в той час розриву і боротьби з буржуазією, щоб піти одверто на мир, хоч би й сепаратний; щоб передати селянам землю; щоб оподаткувати великі майна на потреби нової революційної держави: щоб конфіскувати награбовані підчас війни капітали; щоб взяти в свої руки, поскільки це було можливим в той час, фабрично-заводську продукцію і роспреділення товарів, щоб, одним словом, піти, коли не на знищення буржуазії, то хоч на серйозне приборкання її. Маси відчували дуже болюче потребу зміни поміркованого, коаліційно-буржуазного курсу політики на новий, справді революційний, який дав би на оці залагодження роз'ятрених робітниче-селянських ран, а не виключно інтереси буржуазії, хоч би ті інтереси й паскувались ріжними патріотично-демократичними гаслами.

Через це, хоч Демократична Нарада і „виголосувала" стару коаліційну формулу, життя не спинилось в своїм розвитку; робітниче-селянські та салдатські маси ігнорували ухвали Демократичної Наради і пішли не за нею, а за партією рос. соц.-дем. большевиків, яка почала готуватись після Наради до нового виступу, до захоплення державної влади в свої руки.

Центром роботи большевиків стала петроградська рада робітничих і салдатських депутатів. Орґанізація повстання швидко пішло вперед. Майже вся петроградська залога заявилася швидко за большевиками і проти Временного Правительства. Временне Правительство все більше тратило на силі, ізолювалось від війська і, почуваючи, що під ним усовується ґрунт, деморалізувалось, губилось, не знаючи, за що взятись, як боротися з назріваючим повстанням (9).

В ночі на 7. падолиста салдати і робітники виступили на вулиці Петрограда: зайняли почту, телеґраф, телефонну централю, державний банк та инші інституції. Временне Правительство опинилося відтятим з усіх боків у Зимовім Палаці. На ранок Правительство пробувало щось зробити, але не мало сили. По боці большевиків стояв не тільки петроградський ґарнізон, а також і ґарнізони Кронштадту, Ревеля й инших близьких до Петрограду місцевостей та майже вся балтийська фльота. Бій був нерівний і недовгий. Крейсер „Аврора" збомбардував Зимовий Палац. В день 7. падолиста Временного Правительства вже не було: Керенський потайки втік з Петрограду на зустріч „вірному війську" (якого, до речі, не знайшов), всіх инших міністрів було революціонерами заарештовано.

Тої ж самої ночи (з 6. на 7.) відкрився в Петрограді (в будинкові Смольного Інституту) загальноросійський з'їзд делеґатів рад робітничих, салдатських і селянських депутатів. На цьому з'їзді соціяль-демократи большевики мали більшість: з 560 членів з'їзду при його відкриттю було 250 соц.-дем. большевиків; до них приєдналось 60 лівих рос. соц.-рев. і 14 соц.-дем. інтернаціоналістів. З'їзд своїм авторитетом допоміг робітниче-селянській революції і скріпив її. Протести соц.-дем. меньшевиків, які домагались „порозуміння" з Временним Правительством, повисли в повітрі.

Заходи Керенського, що в боротьбі з робітниче-селянською революцією обеднався був навіть зі своїми вчорайшими ворогами — корніловцями, не увінчались успіхом. На Московщині влада перейшла до рук рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, провід над якими взяла на себе російська соц.-дем. партія большевиків.

Російську Республику було проголошено Російською Соціялістичною Федеративною Совітською Республикою. На місце Временного правительства стала Рада Народніх Комісарів з Леніним — Ульяновим на чолі. Нове совітське правительство Росії декретувало передачу землі селянству та инші корінні соціяльно-економичні реформи і негайно приступило до справи заключення миру.

* * *

В той час, як підготовлялись, а потім і відбувались в Петрограді описані вище події, в Київі відбувався саме Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд (20.—29. жовтня ст. ст. = 2—12. листопада н. ст.), один з самих численних і важних українських з'їздів. *)

Роспочав свою працю З'їзд в той час, коли в Петрограді ще тільки підготовлявся виступ проти Временного Правительства і в Київі було ще все, як звичайно. Ніяких відомостей про події, що вже назрівали, не було. Та тим інтересніщими являються ці перші дні засідань з'їзду для характеристики тодішніх настроїв української революційної демократії. Виголошені тоді на З'їзді промови вказують, як далеко зайшло загострення відносин між Временним російським Правительством і українською демократією. Відносини ті вже мусіли кінчитись якимсь новим конфліктом між Центральною Владою і Генеральним Секретаріятом. Трудно тепер з певністю сказати, в яку саме форму виллявся б той конфлікт і які наслідки мав би він для української революції, коли б робітниче-селянська революція на Московщині не знищила самого Временного Правительства. Одначе немає ніякого сумніву, що в українській національно-політичній революції цей новий конфлікт тільки скріпив би волю української демократії до цілковитого національно-державного визволення. Гасла скликання Українських Установчих Зборів і утворення Української Народньої Республики вже були черговими. Голова Центральної Ради М. Грушевський, вітаючи З'їзд від імени Центральної Ради, виразно вказав на ближчі завдання української національно-політичної боротьби. Він висловив тверду певність, що боротьба українського трудового люду

*) На з'їзд прибуло біля трьох тисяч делегатів від фронту, тилу і фльоти. З'їзд поділився (не зважаючи на протести „самостійників", яких на з'їзді була жменя) на фракції — укр. соц.-рев. (що обхоплювала біля $^2/_3$ з'їзду), укр. с.-д., укр. самостійників-соц. і непартійних. Почесним головою з'їзду було обрано Голову Центральної Ради — М. С. Грушевського. В склад президії входили: Лебединець (у. с.-р.), Шаул (у. с.-р.), Блонський (у. с.-р.), Скнарь (у. с.-д.), Макаренко (самостійник-соц.), Лорченко (непр.) і Андрущенко (с.-ф.).

На з'їзді були (як гості) представники румунських, бельгійських і французьких військових частин. Де-які з них виступали з привітальними промовами

за національне визволення закінчиться побідно, що українське воїнство приступить, разом з Центральною Радою, до рішучого творення української держави — Української Народньої Республики. Слова Грушевського про творення Укр. Нар. Республики викликали на З'їзді ентузіястичне захоплення, довгі і гучні оплески. Ось ще вирівки з де-яких виголошених тоді на З'їзді промов.

Вітаючи З'їзд, український соц.-рев. М. Ковалевський, між иншим, сказав в своїй промові:

— Ви вже знаєте, товариші, що Генеральний Секретаріят віддано Тимчасовим Правительством під суд і навіть Українській Центральній Раді воно загрожує розгоном (Вигуки з місць: сором! ганьба!) Проти нас збираються великі хмари, але від нас самих залежить, щоб з них пішов малий дощ! (Оплески). Сором буде, коли ми не виконаємо того, чого вимагають від нас трудящі маси українського народу (Вигуки: виконаємо!). Кличучи вас до рішучої боротьби, разом з тим я закликаю вас до спокою. Не повинні ми піддаватися провокації і ставати на хибний шлях.

Підчас Другого Всеукраїнського Військового З'їзду залунали пророчі слова Першого Універсалу: „Ми самі будемо творити своє життя", але вони не справдили наших надій, бо наші провідники стали на компромісовий шлях. Ми (партія у. с.-р.) були проти угодової політики і тепер кличемо вас звернути на справжній шлях, шлях утворення власними силами Української Демократичної Республики. Щиро закликаю вас до твердої, рішучої роботи! (Гучні оплески).

Голова Холмської Виконавчої Ради звернувся до З'їзду з такими словами:

Краса і гордість українського народу! Ви знаєте, що Холмщину віддано Польщі (Голоси: ганьба! сором! силою візьмемо назад!). Дійсно, Временне Правительство ганебно поставилось до Холмського краю. В цю хвилю там іде ліквідація „русскихъ" державних інституцій, які загрожували знищити всі українські просвітні установи. Та на місця їх творяться нові, не меньш шкідливі. Ціліката польска ручка може більше зробити шкоди в справі приниження українського руху, ніж груба російська ручища. Кличу вас не забувати рідної вам Холмщини! Захистіть її від польонізації! (Оплески і вигуки з місць: Не забудемо!).

Представник „Союза Украинської Державности", В. Отаманівський підкреслив, що Союз дивиться на Україну, як на майбутню самостійну незалежну Українську Республику. Мабуть, вже настав час стати до бою за самостійну Україну, і помимо, що багато з вас пролле кров за відбудування української держави. Слава ж товаришам, які перші ляжуть в цій страшній боротьбі! (Оплески).

В. Винниченко — Голова Генерального Секретаріяту: Вам, опорі і красі українського народу, від першого революційного українського уряду приношу щирий привіт! Втрете ми впевняємося, що наш рух не спиняється. Ми твердо і непохитно йдемо вперед. (Хтось подає Винниченкові записку.) Мене питають, чи поїдуть Генеральні Секретарі до Петрограду? Генеральні Секретарі можуть поїхати до Петрограду тільки в справі державного характеру. Входячи ж в зносини з Временним Правительством з приводу скликання Українських Установчих Зборів Генеральний Секретаріят не буде. (Оплески.)

Генеральний Секретаріят послав до Петрограду запитання, чи правдиві ті чутки, що ширять останніми днями російські газети, про слідство над Генеральним Секретаріятом. І коли постанови про слідство не було,*) то чому Временне Правительство не зробило спростування, відповідно до тої великої гідности, яка належить Генеральному Секретаріятові? Генеральний Секретаріят їде до Петрограду тільки для остаточного вирішення питання, які функції пусять відійти до нього.

*) Оповідають, що Временний Правительством були навіть заготовлені в петроградській вязниці камери для Генеральних секретарів.

Ґенеральні Секретарі мають на увазі заявити Временному Правительству, що Ґенеральний Секретаріят буде й надалі стояти твердо і непохитно на тій платформі, яку зазначено в його декларації, і ні на крок не відступиться від неї. Ґенеральні секретарі мають заявити недвозначно, що вони не є чиновники Временного Правительства, що Ґенеральний Секретаріят утворений не ним, а тому він є орґаном української демократії. Через те саме Ґенеральний Секретаріят ніяким способом не відповідає за свої вчинки перед Временним Правительством, що Ґенеральний Секретаріят відповідальний тільки перед тією силою, яка висунула його на кон життя. Далі ґенеральні секретарі мають заявити, що повна, нічим необмежена воля даного народу може виявитися тільки на власних Установчих Зборах. І коли це є суверенність, то ми вітаємо її. Ґенеральний Секретаріят буде обстоювати, щоб вся влада на Україні перейшла до його рук.

Зараз ми маємо частину влади (Голос: ніякої влади не маємо!) Вибачайте, та влада, яка кимсь десь дається, не є влада. Коли революційна українська демократія підлягає Ґенеральному Секретаріятові, то останній має владу. Тимчасовий уряд тепер розгубився, бо він не чує під собою опори. Він не вірить, що може бути инший уряд, який почуватиме під собою ґрунт. А я можу сміливо сказати тут, що Ґенеральний Секретаріят має цей ґрунт. (Оплески.) Ми про це заявимо Тимчасовому Урядові.

Ми — молодий народ, наша енерґія далеко ще не вичерпана. Не їм турбуватися за наш край, бо ми відповідатимемо перед Україною, а не вони. Через це саме ми не маємо навіть права передавати їм хоч би частину власти тут (Оплески). Ми ніколи не ховалися і не будемо ховатись зі своїми домаганнями. І коли наші домагання перекручують там в Петрограді, то ми знаємо всі таємні думки і цілі, з якими це робиться. Ми розуміємо політику російської буржуазії, яка боїться, що Україну, цей добрий шматок, буде вирвано незабаром з її пазурів.

Відмітимо ми й те, що досі військова влада з нами не була в контакті. Отже ми скажемо, що не можемо допустити, щоб найбільша сила, яка допомагає вводити порядок, в цей грізний час не підлягала нам. Це говориться не для того, щоб захопити всю військову владу в свої руки, а для того, що, повторюю, без цієї сили не можливо завести порядку на місцях . . .

Ось з чим ґенеральні секретарі мають поїхати до Петрограду. Повторюю, що в справі слідства Ґенеральний Секретаріят не поїде (Голоси: зовсім не треба їхати!). „Не треба“ — велике слово, але воно має бути сказане Центральною Радою, якій цілком підлягає Ґенеральний Секретаріят . . .

Наприкінці мушу зазначити, що скоро буде затверджено федерацію вільних республик. Временному Правительству не вдасться зберегти централістичної Росії!

Наведені уривки з промов говорять самі за себе. Українська революційна демократія готувалася на Військовому З'їзді до останнього бою з російською буржуазією за національно-політичне визволення українського народу. І саме в цей час, 25. жовтня ст. ст. (7. листопада н. ст.) надійшли до Київа відомости про події на Московщині.

І в Київі почалися важні події. Реакційний штаб київської військової округи захотів зробити Україну базою для оборони Временного Правительства від большевиків, а, разом з тим, і від Української Центральної Ради. На вулицях Київа почалися бої. З'їзд примушений був припинити на кілька днів свою роботу і сформуватись в полк.

На подіях цих днів в Київі варто спинитись докладніще.

* * *

7. листопада н. ст. вночі відбулося закрите засідання Комітету Української Центральної Ради з участю представників київських

революційних орґанізацій. Обміркувавши ситуацію на Україні в звязку з подіями на Московщині, Комітет Ради виніс слідуючу ухвалу:

„Центральна Рада одноголосно постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має роспоряджатися всіма силами революційної демократії, і йому підлягають, в порядку охорони революції, всі орґани влади означеної території. Комітет відповідальний перед Українською Центральною Радою та негайно приступає до діяльности."

Таким чином, поруч з Ґенеральним Секретаріятом було утворено Центральною Радою немов би нове революційне Правительство для всієї України. В склад Революційного Комітету входили: 1. від Центральної Ради: М. С. Ткаченко (укр. соц.-дем.), М. Порш (укр. соц.-дем.), О. Севрюк (укр. соц.-рев.), М. Шаповал (укр. соц.-рев.), М. Ковалевський (укр. соц.-рев.), А. Ніковський (укр. соц.-фед.), Ф. Матушевський (укр. соц.-фед.), Л. Пятаков (рос. соц.-дем. больш.), С. Ґольдельман (поале-ціон.); 2. від партій і орґанізацій: С. Сараджев (рос. соц.-рев.), Нісоцький (укр. соц.-дем.), Затонський (рос. соц.-дем. больш.), Рафес (Бунд), Зільберфарб (обєдн. евр. соц. парт.), С. Петлюра (від Українського Ґенерального Військового Комітету), Шуницький (від Залізничного Комітету), Тележинський і Касяненко (від Всеукраїнської Ради Військових Депутатів), Крейзберґ (від київської Ради Робітн. Депутатів). Крім того, в склад Комітету було включено представників київської Ради Салдатських Депутатів і революційних орґанізацій Харькова, Катеринослава, Одеси.

При Комітеті було утворено Революційний Штаб Комітету, що мав піклуватись головно про утворення надійної військової сили.

8. листопада (н. ст.) Комітет оголосив відозву до населення України слідуючого змісту:

„На вулицях Петрограда йде боротьба між Временним Правительством і петроградською Радою Робітничих і Салдатських депутатів.

Вороги революції та народньої волі можуть скористуватися цією боротьбою для того, щоб повернути старий царський лад та вкинути народ у неволю. В цей грізний час вся революційна демократія — робітництво, селянство та військо — неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні. Зважаючи на це, Українська Центральна Рада утворила 7. листопада (н. ст.) Краєвий Комітет для охорони революції, котрому і доручила всякими способами, разом з Ґенеральним Секретаріятом Ради, боротися з ворогами революції, зберегти спокій в краю та боронити всі завоювання революції.

До Краєвого Комітету по охороні революції Українська Центральна Рада, ославши своїх представників, закликала такі революційні орґанізації і партії: 1. Український Військовий Ґенеральний Комітет, 2. Українську Раду Військових Депутатів, 3. Раду Салдатських Депутатів Київської Округи, 4. Головний Комітет Доріг України, 5. Українську Соц.-Дем. Робітничу Партію, 6. Українську Партію Соц.-Рев.. 7. Російську Соц.-Дем. Робітничу Партію (большевиків), 8. Російську Партію Соц.-Рев., 9. Бунд, 10. Єврейську обєдн. соціял. роб. партію і 11. Раду робітничих і салдатських депутатів Київа, Харькова, Катеринослава й Одеси.

Краєвий Комітет для охорони революції оповіщає всіх громадян України, що всі громадські, військові тилові власти, а також і всі орґанізації революційної демократії, мусять твердо і непохитно виконувати всі його накази та при-

писи. Комітет заявляє, що він не допустить ніяких виступів проти інтересів революції, що всі такі ворожі революції виступи Комітет буде рішуче подавляти всякими способами, навіть збройною силою, котра стоїть під орудою Комітету.

Власть Комітету, котрий обєднує всі орґани революційної демократії, всі революційні і соціялістичні партії нашого краю, як українські так і неукраїнські, поширена на всю Україну, на всі девять ґуберній: київську, подільську, волинську, полтавську, чернігівську, харьківську, херсонську, катеринославську і таврійську.

Краєвий Комітет для охорони революції закликає всю людність до спокою, а всі революційні і демократичні орґанізації — обєднатися в місцеві комітети для охорони революції під проводом Краєвого Комітету.

Громадяне України! до спокою, праці і дружної оборони революції кличе вас Краєвий Комітет."

Того самого дня оголосив Комітет „Обовязкову Постанову" такого змісту:

„1. Всякого роду погроми, бешкети і непорядки будуть немилосердно придушуватися всіма засобами, які маються в распорядженню Комітету, аж до вживання збройної сили.

2. Всякі прояви контрреволюційної аґітації, спроби пацькувати одну частину населення на другу і підбурити до безпорядків, на ґрунті харчових труднощів, будуть рішуче подавлятись, і виновні понесуть найтяжчу кару.

3. В цілі охорони спокою в краю забороняються, до часу скасування цієї постанови, зібрання і віча під відкритим небом і всякі инші виступи на вулиці.

4. Всім властям на Україні пропонується вжити всіх засобів, які є в їх роспорядженню, до непохитного виконання цієї постанови.

Комітет певний в тім, що населення краю зуміє оцінити серйозність становища і прикладе всіх сил до охорони революції та спокою в краю."

Так було порвано одразу з Інструкцією Временного Правительства для Ґенерального Секретаріяту. Вся територія України (за виключенням Кубанщини, про яку мова буде далі) обєднувалась під владою Української Центральної Ради, вся влада — цівільна і військова — також переходила через Комітет до Ради. Для боротьби з можливими контрреволюційними виступами було мобілізовано дійсно всі демократичні сили України. Намічався навіть новий курс внутрішньої політики, побудований на обєднанню всіх соціялістично-революційних елементів демократії, про що свідчить, між иншим, вхождення в Комітет соц.-дем. большевиків, які до того часу стояли цілком осторонь від роботи Центральної Ради. Намічалось здійснення на Україні того гасла, за яке йшла боротьба на петроградській Демократичній Нараді — утворення однородного соціялістично-революційного правительства на Україні.

Та тільки намічалось. До здійснення ж цього не дійшло. Поміркувані дрібно-буржуазні елементи української і, особливо, неукраїнської демократії зостались, звичайно, вірні собі і почали вживати заходів до того, щоб розбити намічений соціялістичний блок. На надзвичайному засіданню київської міської ради, що одбулося 8. падолиста (н. ст.), російські соц.-рев., російські соц.-дем. меньшевики і кадети гаряче виступили в оборону буржуазного Временного Правительства і пристрастно нападали на соц.-дем. большевиків, гостро засуджуючи їх виступ в Петрограді. Чорна сотня підтримала цей виступ (промови Шульгина, Савенка і Бугаєвського), не тільки обороняючи Временне Правительство і лаючи большевиків, а ще й обкидаючи брудом Цен-

тральну Раду і закликаючи не слухатись Революційного Комітету, утвореного останньою.*) Ту саму кампанію було поведено і на Малій Раді, що відбулось того самого дня. Російські соц.-рев., соц.-дем. меньшевики і бундівці надзвичайно гаряче і вперто домагалися від Центральної Ради осуду робітниче-салдатського повстання в Петрограді. Бундівець Рафес домагався, щоб Центральна Рада не тільки засудила повстання в Петрограді, а ще й заявила, що буде боротися проти всякої піддержки його на Україні. Нарешті, цими елементами було „вимучено" (як після висловилась „Робітнича Газета") від Малої Ради резолюцію слідуючого змісту про відношення Ради до подій в Петрограді:

„Визнаючи, що влада в державі, як і в кожнім окремім краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і салдатських депутатів, котрі являються тільки частиною орґанізованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання в Петрограді."

Цією резолюцією було розірвано тільки що утворений революційно-соціялістичний фронт. Представник рос. соц.-дем. партії большевиків Пятаков вийшов з Малої Ради. Вийшли представники большевиків і з Революційного Комітету, утвореного Центральною Радою.

Так утворилось на Україні три фронти: контр-революційно-буржуазний, революційно-демократичний український і большевицький (московський). Пізніще ми докладно спинимося на характеристиці цих трьох сил, власне, останніх двох, а тепер підемо далі за подіями в Київі.

Проти Краєвого Комітету охорони революції рішуче виступив контр-революційний штаб Київської військової округи, на чолі з новопризначеним (звичайно, по-за плечима Центральної Ради) начальником її — ґенералом Квецінським та Комісаром Временного Правительства при окрузі — російськ. соц.-дем. меньшевиком („землячком") — Кирієнком. Опираючись на школи юнкерів та прапорщиків, а також на військові козачі частини і фронтовий козачий з'їзд, що якраз тоді відбувався в Київі, постановив Штаб зробити Київ базою для боротьби Временного Правительства з робітниче-селянською революцією в Росії, а при купі — і з Центральною Радою. На поміч собі викликав Штаб з фронту ще де-які козачі части, чехо-словацький баталіон (на чолі з помішником комісара півд.-зах. фронту п. Григорьевим) і кілька так званих „баталіонів смерти", вірних скинутому Временному Правительству.

Революційний Комітет оголосив Штаб розпущеним. У відповідь на це Штаб рішив, поки що, ліквідувати київську Раду Робітничих і Салдатських Депутатів, в якій вели провід большевики.

9 чи 10. падолиста Штаб Округи обложив своїми військами бувший царський палац, в якому саме засідала київська Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, наміряючись кріваво розправитись з за-

*) До речи, не витримав тут і славнозвісний голова київської Ради Робітничих Депутатів російський соц.-дем. (?) — Незлобін, напавши на Українську Центральну Раду за те, що немов би вона вела до зриву російських Установчих Зборів.

сівшими там робітниками та салдатами, хоч останні й не думали про збройний виступ в той час, маючи мало сил та, може, і з инших мотивів.

Та в цю справу вмішалась Українська Центральна Рада, пославши спеціяльну делеґацію до Штабу з ціллю ліквідації конфлікту. Штаб не одважився виступити одночасно і проти Центральної Ради і через те мусів пристати на пропозицію Ради — відібрати військову зброю у тих, що засіли в палаці, і недоторканими пустити всіх до дому. На таку розвязку конфлікту делеґація Ради дістала згоду і від президії обложеної Ради Робітничих і Салдатських Депутатів. Засівших в палаці робітників і салдатів було обеззброєно, канцелярію, книжки й инше майно Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, наперекір умові з делеґатами Центральної Ради, озвірилим військом Штабу було знищено і, також наперекір тій же умові, Штаб арештував Пятакова й инших членів Ради Робітничих і Салдатських Депутатів (10).

Після цього почалась кривава розвязка назрівшого конфлікту. 11.—12. листопада в Київі йшли справжні бої між революційним військом і контр-революційними військами Штабу, з участю кулеметів, броневиків і артилерії. Розгром Ради Робітничих та Салдатських Депутатів був сиґналом до загальної боротьби. В Київі було оголошено загальний робітничий страйк. Робітники стали до зброї. На вулицях появилися окопи, барикади. Юнкери і козаки були авангардом контр-революційного війська. Вони закріпили за собою район Штабу на Печерському. По сусідству з ними були понтонні військові частини, що йшли за большевиками, і арсенал, де засіли Українці. Тут і відбулись головні бої. Большевицька артилерія стояла за Дніпром. В боях проти штабного війська брали участь і козаки першого запасного українського полку.

Після кривавих бійок, що тягли за собою баганько вбитих і ранених з обох сторін, Штаб не витримав, пішов спочатку на „мирові" переговори з Центральною Радою, а потім потайки і зовсім втік з Київа разом з останками вірних йому частин (11).

В Київі залишилась переможницею Центральна Рада та Ґенеральний Секретаріят. Большевики, що брали найдіяльнішу участь в боротьбі зі Штабом, як окрема сила (вийшовши перед тим зі складу Центральної Ради і Революційного Комітету), зостались і далі стояти осторонь від Центральної Ради.

Приступивши після перерви знову до праці (28.—29. жовтня), Військовий З'їзд вже не міг додержуватись ухваленого раніш проґраму роботи і перейшов прямо до обміркування становища в Київі, на Україні і взагалі в Росії.

Можна легко уявити, який настрій був на З'їзді, коли делеґатам доводилось одночасно і воювати і вирішати політичні справи. Засідання З'їзду велись то одкрито, та закриго. Треба було вияснити своє становище до козаків, які закликали Центральну Раду до активної, оружної боротьби з робітниками та салдатами, що йшли за гаслами

большевиків*); до робітниче-селянської революції в Петрограді і проявів її, під проводом російських соц.-дем. большевиків, на Україні. Нарешті, треба було вирішити основне питання, як бути з владою на Україні в звязку з упадком Временного Правительства.

Промовці однодушно підкреслювали, що українській революційній демократії не по дорозі з козачим з'їздом і козачими військами; висловлювали співчуття московському робітництву та салдатам, що скинули Временне Правительство і захопили владу в свої руки. Та в той же самий час всі промовці підкреслювали, що на Україні немає потреби в перевороті, що на Україні влада, як належала раніще, так повинна належати й далі Центральній Раді — верховному революційному орґанові українського трудового народу — селянства, робітництва та вояків.

Осудивши контр-революційну діяльність Штабу Київської Військової Округи (на чолі з соц.-дем. меньш. Кирієнком) і запропонувавши козакам (в першу чергу дончакам) і Чехо-Словакам негайно покинути Київ, З'їзд постановив домагатись, щоб всю владу — цівільну і військову — на території України взяла в свої руки Українська Центральна Рада.

„Для боротьби з анархією, — говорилося в постанові З'їзду, — яка загрожує Україні, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Центральної Ради та Ґенерального Секретаріяту, щоб вони, опіраючись на революційне українське військо, взяли всю повноту влади на всій території України в свої руки."

Це домагання З'їзду відповідало в той час бажанням не тільки української, але навіть і не української демократії. Перед можливими анархичними заколотами і контр-революційними виступами значіння Центральної Ради, як краєвої влади, піднеслося в той час дуже високо в очах всієї революційної демократії України. Будівець Рафес, в одній з своїх промов в той час, аналізуючи становище на Україні, сказав між иншим, що „у нас, слава богу, є Центральна Рада". Проти поширення влади Центральної Ради на всю територію України і поглиблення її компетенції „до всієї повноти" тоді майже ніхто не протестував. Ходило тільки про те, що то за влада мала бути, як вона повинна була поставитись до тої рішучої боротьби між трудящими і буржуазією, яка роспочалась на Московщині. Ріжні ґрупи демократії давали на це питання ріжні відповіді. Яку ж відповідь дав Військовий З'їзд?

---

*) Досягти порозуміння з козаками було дуже трудно. Їхні старшини, з якими довелось вести переговори представникам Центральної Ради, заявляли, що „козацтво призвано блюсти інтересів Росії" і буде активно боротись проти всіх ворогів Росії — в тому числі і в першу чергу проти большевиків. До цієї боротьби вони заохочували і Центральну Раду, даючи зрозуміти, що в противному разі візьмуть всю справу в свої руки, не рахуючись з Центральною Радою. Тільки гострий закид з боку представників Центральної Ради, що це буде втручання у внутрішні справи України, посягання на автономні права її, а також заява, що таке поступування козаків йде всупереч заявам їхніх делеґатів на З'їзді Народів у Київі і потягне за собою межиусобну війну, врешті притушили войовничий запал козаків, і вони погодились на виїзд з Київа і невтручання в події на Україні.

„Заслухавши доклад про виступ большевиків у Петрограді і про звязані з ним події на Україні і стоячи на принціпі, що власть має перейти до всієї революційної демократії, єдиним представником якої на Україні есть Центральна Рада —

Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд постановив —

боротися з домаганнями большевиків передати владу на Україні до совітів робітничих та салдатських депутатів.

Що ж торкається подій по-за межами України, то З'їзд вважає, що центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатись виразницею волі і заступницею інтересів трудової демократії, а через те виступ большевиків З'їзд не може лічити вчинком антидемократичним і вживе всіх заходів, щоб війська з України, а також українські військові одиниці з фронту й тилу, не посилались для боротьби з представниками інтересів трудового народу."

Як бачимо, З'їзд розійшовся тут з Центральною Радою. В той час, як Мала Рада, хоч і умовно, висловилась все ж таки проти повстання в Петрограді, З'їзд поставився до нього з видимою симпатією, назвавши провідників того повстання — большевиків — „представниками інтересів трудового народу" і зазначивши, що не тільки не буде боротись проти повстання, а навпаки — вживе всіх заходів, щоб перешкодити взагалі боротьбі з робітниче-селянською революцією на Московщині.

Через що ж саме в той же самий час З'їзд постановив рішуче боротися з домаганням большевиків передати владу до рук робітників та салдатів і на Вкраїні, не трудно зрозуміти. Українська революційна демократія мала перед собою все ще дві задачі: соціяльно-економичну і національну. І в той час, як в области соціяльно-економичній симпатії її (принаймні значної частини) були виразно на боці проводирів робітниче-селянської революції — московських соц.-дем. большевиків, в сфері національно-політичній вона не довіряла (і мала рацію не довіряти) навіть цим найбільш лівим і революційним елементам пануючої демократії.

Перехід влади до рад робітничих і салдатських депутатів означав на Україні перехід її одночасно і до рук неукраїнської демократії, хотіла чи не хотіла б того остання. Військові залоги на Україні, як були, так і залишились в значній своїй частині — наслані з Московщини, хоч і як українська демократія домагалась виправити підчас революції цю „роботу" старого царського правительства. Нечисленний мійський пролетаріят був також в значній своїй частині або неукраїнський або зросійщений. Здатись на цих людей, передати їм недокінчену справу боротьби за національне визволення було б дуже і дуже рискованим, а психольогічно для українських революційних мас, які несли досі на собі всі тягарі тої боротьби, які жили нею, було майже цілком неможливе.

До того ж, хоч це і не було цілком так, українська революційна демократія мала право твердити, що на Україні влада і так належала не кому иншому, як робітникам, салдатам і селянам, в особі Центральної Ради. Правда, в Центральній Раді провід вели не соц.-дем. большевики, але це сути річи не зміняло. Всі українські революційно-соціялістичні партії були представлені в ній, і ніхто не перешкоджав лівіщим з них взяти провід в свої руки. Можна було б сказати, що

по-між українськими соціялістичними партіями не було зовсім такої, яка в той час могла б викинути гасло соціялістичної революції, як викинула його російська соц.-дем. партія большевиків. Так, не було. Були зародки її. Та хіба це значило, що вся українська революційна демократія повинна була віддатись під опіку хоча б і більш розвиненої соціяльно і соціялістично московської демократії? Та й хто міг би поручитись, до чого ця опіка могла б довести? Хіба українська демократія не відчувала ворожого відношення до себе з боку самих лівих елементів московської демократії? Хіба ідея національного визволення українського народу не була чужою, незрозумілою і навіть ворожою для московської „інтернаціональної" демократії, настільки „інтернаціональної", що з усіх ледве не ста націй Росії вона в щоденному, буденному, практичному житю визнавала тільки одну — московську?!

Ми визнаємо рацію за вами, за тим, що ви зробили в себе, але у нас справа стоїть трохи инакше. Можливо, що й ми в себе дійдемо швидко до того, що робите ви, але зараз, рантово, перестроїти наші ряди, змінити вироблені в процесі нашої революції методи і форми боротьби ми не можемо, не бачимо рації і потреби. Така була відповідь Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, а разом з ним і всієї української революційної демократії, дарма що Центральна Рада висловилась „п р о т и" петроградського повстання.

Українська демократія хотіла і далі самостійно провадити революційну боротьбу на Україні, рішуче одкидаючи все те, що хоч чимнебудь нагадувало стару національну неволю.

Повалення буржуазного Временного Правительства розвязувало руки: переходовий момент, часове безвластя в Росії штовхало до дальшої акції в напрямку закінчення і зафіксования національно-державного визволення українського народу. З'їзд і пішов цим шляхом.

„Виходячи з принципу повного, нічим необмеженого самовизначення націй", З'їзд п о с т а н о в и в „в и м а г а т и в і д с в о г о н а й в и щ о г о р е в о л ю ц і й н о г о о р ґ а н у — Центральної Ради, — н е г а й н о г о о г о л о ш е н и я у к р а ї н с ь к о ї д е м о к р а т и ч н о ї р е с п у б л и к и в етнографичних межах України."

Майбутній соціяльно-політичний лад в Українській Народній Республиці, а також питання про федеративне обєднання з иншими республиками Росії, мали вирішити суверенні Українські Установчі Збори (12).

На чергу ж для правительству майбутньої Української Народньої Республики З'їзд поставив дві справи: скріплення української народньої державности (для чого, між иншим, домагався негайної і цілковитої українізації армії і чорноморської фльоти) (13) і негайного заключення миру.

В справі миру З'їзд, зазначивши в мотивовочній частині своєї постанови, що „всесвітню війну роспочали і тепер затягують імперіялісти з метою захватів на користь буржуазних кол", що

„кожен день війни наближає трудящий люд усіх націй до цілковитого знищення його живих економичних та культурних сил", що „продовження війни викликає в країні голод та анархію і касує всі здобутки революції," —

ухвалив звернутись до Центральної Ради з дорученням — „не дожидаючись відповіді Тимчасового Правительства, взяти справу закінчення війни в свої руки, бо небезпечний час не жде і, коли инші правительства під впливом своєї буржуазії, затягають це бойовисько, то представники трудящого народу України власними руками повинні припинити дальший занепад свого народу".

Після Першого Всеукраїнського Робітничого З'їзду це вже вдруге українська революційна демократія рішуче домагалась миру, хоч би й сепаратного.

Закінчивши свою працю, Військовий З'їзд, вважаючи на бурхливі події і невиразне політичне становище в Росії і на Вкраїні, постановив залишити частину своїх членів у Київі на де-який час, зорґанізувавши їх в окремий курінь і передавши цей курінь в роспорядження Української Центральної Ради.

За допомогою вірних військових частин Українська Центральна Рада вимела з Київа контрреволюційний Штаб Військової Округи з його військами, козаків, юнкерів і иншу контр-революційну наволоч. Так само стримала в коріні і не зовсім ще рішучі проби російських соціяль-демократів большевиків захопити владу на Україні в свої руки.

Поле для революційної творчости Центральної Ради було розчищене.

6. Проголошення Української Народньої Республики. Набридле Временне Правительство згинуло, звязків з новим московським правительством ще не було; по всій Московщині йшла горожанська війна. Таким чином, Україна фактично одірвалась від Московщини, як загальноросійського державного центру.

Льоґика фактів примушувала Українську Центральну Раду закінчити роспочату будову української державности. А що українська демократія давно вже домагалась від Центральної Ради рішучих заходів в цім напрямку, гаяти часу було не можна. 12. листопада (н. ст.) Центральна Рада постановила поповнити Ґенеральний Секретаріят комісарами для справ військових, харчових, залізничих, почти й телеґрафу та судових.*) 13. листопада (н. ст) Центральна Рада розглянула питання про становище тих українських земель, які по Інструкції Временного Правительства зіставлися по-за межами автономної України, і, „прийнявши на увагу волю українського народу, висловлену в численних постановах селянських, національних і загальнотериторіяльних — ґуберніяльних та повітових з'їздів, ріжних політичних і громадських орґанізацій відмежованих частин України, а також зваживши те, що поділ України, яко наслідок імперіялістичної політики російської буржуазії що-до України, загострює національну боротьбу, порушує єдність

*) В склад Ґенерального Секретаріяту ввійшли: М. Ковалевський (у. с.-р.) — продовольчі справи; В. Голубович (у. с.-р.) — торговля і промисловість; М. Порш (у. с.-д.) — праця; М. Ткаченко (у. с.-д.) — юстиція; С. Петлюра (у. с.-д.) — війна; Єщенко — комунікація і О. Зарубін (р. с.-р.) — почти й телеґраф.

революційних сил демократії України і тим самим веде край до безладдя та зросту контрреволюції," — постановила поширити в повній мірі владу Ґенерального Секретаріяту на відпежовану територію України (Херсонщину, Катеринославщину, Харьківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини і Вороніжчини).

14. листопада (н. ст.) Центральна Рада оповістила населення України про ці свої ухвали і закликала „все населення, горожанське і військове, до спокою та мирної праці."

„Центральна Рада та її виконавча влада — Ґенеральний Секретаріят, — говорилось в кінці оповіщення Центральної Ради, — пороблять усі заходи, щоб привернути спокій і порядок, не допускаючи жадних самочинних анархичних виступів, що схиляються до порушення порядку. Українська Центральна Рада — орґан революційної демократії України — та її Ґенеральний Секретаріят, що спирається в своїй діяльности на всі орґанізації і є однородним революційно-демократичним правительством України, переконані, що їм удасться спільними силами осягнути поставлені собі цілі. До спокою і праці, горожане, селяне, робітники і салдати!"

В той самий час робились Центральною Радою заходи до навязання звязків з фронтовим командуванням, особливо так званого „південно-західнього" та румунського, с.-т. українських фронтів, з метою забезпечення армії нормального постачання потрібних їй річей.

16. листопада (н. ст.) Ґенеральний Секретаріят оголосив слідуюче своє повідомлення:

„Від Ґенерального Секретаріяту України. Ґенеральний Секретаріят повідомляє всіх горожан, всі правительственні уряди, політичні і правительственні орґани на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї зостались без правлячих центрів. Тому зростає безладдя політичне, господарче і суспільне. З огляду на те, Секретаріят доповняється тимчасово Ґенеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, почт та телеґрафу, доріг. Компетенція Ґенерального Секретаріяту поширюється на всі ґуберній, де більшість населення складається з Українців. Тому ґуберній херсонська, харьківська, катеринославська і таврійська (без Криму) включаються в територію України. Всі орґани тих ґуберній, а також горожане єдиної України всіх народностей, мають звертатися з усіма справами до відповідних секретарів Ґенерального Секретаріяту.

Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії — це тільки контр-революційна пропаґанда або просто несвідомість. Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят твердо та ясно заявили, що Україна повинна зостатися в складі Федеративної Російської Республики, яко рівноправне державне тіло. Теперішне політичне положення тої постанови не зміняє з нічім.

Доки не заключено миру між воюючими державами, робота на фронті не сміє спинитися. Армія мусить бути одіта, нагодована і озброєна. Ґенеральний Секретаріят, в порозумінню з компетентною центральною военною властю, вживе всіх заходів, аби задовольнити всі потреби армії.

Вибори до Всеросійських Установчих Зборів повинні відбутися, як назначено — 12. листопада, коли до того часу не будуть змінені для всієї Росії. Громадяне й установи мають прийняти це до відома і подбати з цілою енерґією, щоб вибори було переведено точно, активно і многолюдно.

В короткім часі Центральна Рада затвердить і Ґенеральний Секретаріят проголосить закон про Українські Установчі Збори. Виборним орґанам подається

до відома, щоб після виборів до Російських Установчих Зборів не розвязувати виборчих апаратів.

Виробляється план воєнної охорони всієї України від погромів, грабіжів і всякого безчинства. Губернським і повітовим комісарам буде дано до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу і енергійну боротьбу з анархією і злочинствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією, в цілі установлення доброго порядку Генеральний Секретаріят буде опіратися на місцеві органи самоуправління, які являються органами місцевої власти і коло яких повинна з'єднатися, з ціллю їх піддержки, вся місцева демократія.

Кінчається праця над законопроектом про впорядкування земельних відносин і передачу нетрудових земель в розпорядження земельних комітетів. Закон буде видано в короткім часі. До того ж часу мусять бути спинені всякі самовільні захвати.

Всім місцевостям, органам і відповідальним особам пропонується всі накази і доручення Генерального Секретаріяту виконувати точно та скоро.

Громадяне України мають бути дійсно вільними громадянами і активно та радо стати до помочи всім органам у важній загальній справі встановлення порядку на Україні і охорони всіх великих завойовань всеросійської революції.

Генеральний Секретаріят України 3. листопада 1917. р. Київ".*)

Чотирі дні пізніше було оголошено III Універсал Української Центральної Ради, яким проклямувалась Українська Народня Республика

Зміст цього Універсалу був слідуючий:

„Народе Український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Республики Російської. На півночі в столицях іде межиусобна війна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по Державі ширіться безвластя, безлад, руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти дужої, єдиної, народньої, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во ім'я творення ладу в нашій країні, во ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Від нині Україна стає Українською Народньою Республикою.

Не відділяючись від Республики Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Російська Республика стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити, належить нам — Українській Центральний Раді і нашому правительству — Генеральному Секретаріятові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки вашої землі, але і всієї Росії.

Отже оповіщаємо:

До території Української Народньої Республики належать землі, заселені в більшости Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Харьківщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республики що-до прилучення частин Курщини, Холмщини, Воронїжчини і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів. (14.)

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо: від нині на території Української Народньої Республики існуюче право власности на землі поміщицькі та инши землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, манастирські, кабінетські та церковні землі, касується.

---

*) Це оповіщення було видано Генеральним Секретаріятом без згоди Центральної Ради. Через це воно характеризує позицію тільки Генерального Секретаріяту і тільки почасти позицію Центральної Ради.

Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Ґенеральному Секретареві для земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельними комітетами, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республиці має бути негайно впорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республики України з цього дня установлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного роспреділення продуктів споживання і кращої орґанізації праці. І через те приписуємо Ґенеральному Секретарству праці від цього дня, разом з представництвом від робітництва, встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів, як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров, і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республики, ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидче. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно роспочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мировому конґрессі права народу українського в Росії і по-за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республики України, разом з громадянами всіх народів Російської Республики, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Од нині на землі Української Республики смертна кара касується.

Всім увязненим і затриманим за політічні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений, дається повна амністія. Про це буде негайно видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Ґенеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи до впорядкування судівництва і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Ґенеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування що являються орґанами вищої адміністративної влади на місцях і до встановлення найтіснішого звязку і співробітництва його з орґанами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республиці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах зо всіма установами.

Український народ, довгі роки боровшися за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіщаємо, що народам: великоруському, еврейському, польському та иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Ґенеральному Секрстарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроєкт про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республика повинна напружити всі свої сили і рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республики, які потрібують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Української Народньої Республики в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республиці Росії здоровля, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня (декабря) 1917. року, а днем скликання їх — 9. січня (января) 1918. року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

Українська Центральна Рада. У Київі, 7. листопаду 1917. р.“

Аналізуючи наведені документи, особливо останній, бачимо, що у відношенню до селянско-робітничої революції на Московщині, а тим самим і до Совітського Правительства, утвореного в Петрограді большевиками, Центральна Рада і Генеральний Секретаріят не зайняли цілком виразної позиції, хоч політика Временного Правительства і засуджувалась Центральною Радою, хоч упадок його і перехід влади до большевиків був на руку Центральній Раді, остання все ж не спинялась серйозно над питанням про визнання московських Народніх Комісарів, коли не всеросійським, то хоч би московським правительством.

Робітниче-селянська революція на Московщині трактувалась тоді поміркованою українскою і неукраїнською демократією, не кажучи вже про дрібну буржуазію, не більше, як „ширення по державі безвластя безладу та руїни“. Серйозніще справи в цих колах ніхто не брав. Навіть лівіщі ґрупи української демократії не одразу орієнтувались. В те, що на Московщині закріпиться большевицький уряд і там дійде до соціялістичної революції, в Центральній Раді не вірили. Представники національних меншостей (особливо рос. соц.-дем. меншевики, бундівці і рос. соц.-рев.) дивились на події в Петрограді, як на злочинну і шкідливу для загальноросійської революції большевицьку авантюру, передрікали в своїх промовах близький упадок большевицької власти і все застерігали Генеральний Секретаріят та Центральну Раду від якого-будь зближення з большевиками. І можна сказати, що, головним чином, через „меншости“ Центральна Рада не спинилась в той час серйозно на думці про формальне визнання Ради Народніх Комісарів, як правительства Московщини. А таке визнання само напрошувалось. Центральна Рада досить часто підкреслювала, що вона являється орґаном робітництва, селянства та воянтва України. Отже, вдавалось, було б цілком можна визнати таку саме (хоч і в формі диктатури соц.-дем. партії большевиків) орґанізацію влади і на Московщині. До того ж і Третій Військовий З'їзд підказував Центральній Раді саме таку позицію, зазначивши в своїй постанові, що він не може вважати виступу большевиків вчинком антидемократичним і буде боротись зі спробами придушення його.

Не спинившись на думці про формальне визнання Ради Народніх Комісарів правительством Московщини (хоч фактично вона визнавала її таким, про що свідчать, між иншим, пізніщі заходи Центральної Ради в справі утворення федерального російського уряду — ноти з якими Генеральний Секретаріят звертався в числі иншим правительств

і до Ради Народніх Комісарів)*) Центральна Рада вже по сути річи не могла визнати його за уряд всеросійський. Для такого визнання не було й підстав. Центральна Рада твердо стояла на ґрунті федеративної перебудови Росії і ще на Демократичній Нараді домагалась утворення для Росії правительства „відповідального перед демократією всіх народів Росії", себ-то орґанізованого на федеральних основах. Рада ж Народніх Комісарів, на чолі з Леніним, ніяк не відповідала цьому основному і важному домаганню Центральної Ради, будучи фактично правительством Московщини; отже Центральна Рада, не вважуючи собі, не могла визнати зверхности цього правительства над собою.

Залишалось для Центральної Ради ще дві можливости: а) зовсім махнути рукою на Московщину і всю Росію і зайнятись виключно своїми справами і б) вжити можливих заходів до утворення загальноросійського федерального уряду. На цей останній шлях і стала Центральна Рада, заявивши, як це бачимо в Універсалі, що вона вважає своїм обовязком „помогти всій Росії" врятуватись „від безвластя, безладу і руїни".

Після директив Центральної Ради, Ґенеральний Секретаріят почав вживати заходів до утворення федеративного центрального правительства в Росії. Гаяти часу було не можна: Рада Народніх Комісарів вже поставила на порядок дня справу негайного перемирря на всіх російских фронтах і в цій своїй мировій акції могла легко пройти через голови краєвих правительств. З цієї причини 22. листопада (н. ст.) Ґенеральний Секретаріят вже вів з Головною Квартирою російської армії переговори в справі утворення правительства і мирних переговорів, а 23. листопада (н. ст.) Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко референував справу участи Ґенерального Секретаріяту в орґанізації центральної власти на Малій Раді. Ґенеральний Секретаріят видвигнув тоді проект утворення однородної соціялістичної федеративної влади — від народних соціялістів до большевиків включно. Цей проект Мала Рада одобрила, доручивши Секретаріятові і далі вести справу в роспочатім напрямку.

6. грудня (н. ст.) Ґенеральний Секретаріят звернувся до Ради Народніх Комісарів і краєвих правительств ріжних областей Росії з нотою слідуючого змісту:

„На підставі ухвали Центральної Ради про необхідність утворення загальноросійської влади, Ґенеральний Секретаріят, яко Правительство Української Народньої Республики, звертається до вас з отсим:

Беручи під увагу необхідність негайного вироблення умов загального демократичного миру, які (умови) може предложити воюючим сторонам тільки загальноросійська влада, уповновласнена всіма народами Російської Республики, Ґенеральний Секретаріят зараз, сьогодня, вважає необхідним приступити до утворення центрального російського правительства.

З цією ціллю Ґенеральний Секретаріят звертається до всіх існуючих орґанів краєвої влади, а саме: до правительства південно-східнього союза козаків, гірняків і народів вільних степів, до правительства Кавказу, правительства Сібіру, орґану влади автономної Молдавії, орґану влади автономного Криму,

*) До речі, треба підкреслити тут, що Центральна Рада, як така, ні в одному своєму акті не заявилася проти визнання Ради Народніх Комісарів правительством Московщини і не виявила сумнівів що-до її правомочности представляти Московщину.

орґану влади автономної Башкирії і до решти зорґанізованих областей, а так само до Ради Народніх Комісарів в Петрограді, з пропозицією негайно вступити в переговори з Ґенеральним Секретаріятом в справі утворення соціялістичного правительства в Росії, на основі такої платформи:

заключення загального демократичного миру та скликання в своїм часі Всеросійских Установчих Зборів — В разі вашої згоди Ґенеральний Секретаріят просить не відмовити негайно повідомити безпосереднім проводом, до якого речинця ваші представники могли б прибути до Київа для участи в нараді, яка скликається Ґенеральним Секретаріятом з вище вказаною ціллю".

Та з цих заходів нічого не вийшло. Задача утворення федерального уряду в Росії в той час з обективних причин була неможливою до виконання. Орґанізовані области Росії, до яких звертався Ґенеральний Секретаріят, уявляли з себе дуже ріжнородні суспільно-державні орґанізми. Козачі области, з одного боку, і Московщина після жовтневої революції, з другого — це були два смертельно-ворожих табори, які ні під яким взглядом не могли дійти до якогось співробітництва. В той час, як большевики на Московщині повели немилосердну боротьбу проти буржуазії з метою цілковитого знищення її, як кляси, козачий з'їзд, що відбувався у Новочеркаську на Донщині, стояв на становищі збереження істнуючих соціяльно-економичних відносин і рішуче заявляв, що „верховну владу треба орґанізувати на принципі коаліції здорових орґанізацій" краю: так само товариш міністра внутрішніх справ (Временного Правительства) Хижняков, що приїздив до Київа для переговорів в справі утворення центрального уряду, заявляв в імени скинутого Временного Правительства і „московських політичних кругів", що в майбутнім правительстві ніяк не може бути представників російської соц.-дем. партії большевиків.

А посеред двох цих ворожих станів стояла Українська Центральна Рада зі своїм мрійницьким проєктом — обеднати те, що по самій своїй суті в той час не надавалось до обеднання, не маючи щирих прихильників ні з права, ні з ліва.

Роспочаті заходи в справі утворення федерального центрального правительства силою фактів вели до загострення відносин між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, яка з першого ж дня свого істнування стала на становище центрального уряду всієї Росії. Так, в той час, як Рада Народніх Комісарів, без всякого порозуміння з народами і областями в Росії, так чи инакше вже державно-зорґанізованими, роспочала, в імени останніх, свою мирову акцію, ґенеральний секретарь військових справ С. Петлюра розіслав по всіх фронтах і штабах циркулярну телеґраму, в якій забороняв українським військовим частинам виповнити роспорядження Народніх Комісарів і відмовляв правительству Леніна в праві виступати в справі миру від імени цілої Росії.

Отже не дивно, що на ноту Ґенерального Секретаріяту не відгукнувся ніхто, крім козаків, які, власне, видвигали цілком осібний свій проєкт орґанізації російського правительства.

Поглиблення революційної клясової боротьби не сприяло утворенню міжклясового федерального центрального правительства в Росії, і заходи Центральної Ради в цім напрямі через це пропали марно.

Між тим вони в той же час значно спричинились до загострення відносин між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів.

7. Центральна Рада і завдання революції. (Аґітація російських большевиків проти Центральної Ради.) — З момента проголошення Української Народньої Республики Українська Центральна Рада мала розвязані руки і могла вільно виявити свої соціяльно-економичні ідеали, своє розуміння революції і повести свою діяльність у відповідному напрямку. Центральна Рада і попробувала це зробити.

В Третім Універсалі ми бачимо накреслення соціяльно-економичного змісту тої державности, яку творила Рада. На першому місці стояло переведення земельної реформи. Ще до Установчих Зборів Центральна Рада проклямувала скасування права власности на поміщицькі й инші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, манастирські, кабінетські та церковні землі, і передачу цих земель без викупу „трудовому народові". Поруч з цим проклямувалось встановлення по всіх підприємствах восьмигодинного робочого дня, а також встановлення при участи робітництва, в цілях упорядкування виробництва, рівномірного розподілу продуктів споживання і кращої орґанізації праці, — державної контролі над продукцією на Україні.

Цей соціяльно-економичний проґрам (дуже схематичний і не зовсім виразний) мав переводитись при повнім забезпеченні в Українській Народній Республиці всіх політичних і громадянських свобід та національних прав для малих національностей. Орґанами адміністративної влади на місцях мали бути обрані на основі пятичленної формули орґани місцевого самоврядування: до співробітництва з ними закликались „орґани революційної демократії", під якими розумілись ради селянських, робітничих та салдатських депутатів.

Увінчати будинок відродженої української народньої державности мали Установчі Збори, обрані на основі пятичленної виборчої формули.

От, в коротких словах, відповідь на поставлене вище питання про соціяльно-економичні ідеали Української Центральної Ради. Ми не згадали ще тільки одної справи, а саме — справи миру, привернення якого в найшвидчий час (через центральне правительство) також ставила своєю ціллю Центральна Рада.

Приглядаючись до цих ідеалів ближче, можна сказати, що вони більш-менш відповідали моментові. Формульовані в самих загальних рисах, вони могли бути правдиво оцінені тільки в процесі здійснення їх в життю, бо тільки в цім процесі вони могли розвинутись і набрати конкретного змісту.

Такі важні річи, як встановлення державного контролю над всією продукцією, припис про пристосування суду до народніх потреб, про співробітництво орґанів самоврядування з радами селянських та робітничих депутатів, могли в процесі незакінченої революційної боротьби розвинутись і піти далеко від свого первісного неясного прообраза. Так, примірм, участь робітництва у встановленню і пере-

веденню контролю над продукцією і розподілом могла, врешті, перейти в форму націоналізації промисловости і орґанізацію продукції на громадських колективних основах; притягнення до співробітництва з демократичними самоврядуваннями рад робітничих, селянських та салдатських депутатів могло легко повести до переміни ролі цих двох сторін: ради селянських та робітничих депутатів могли з підсобляючих орґанів перетворитись в головні — в орґани влади на місцях, а самоврядування перейти, як орґани технично-господарчі, під їх контроль. Нарешті, майбутні Установчі Збори могли також не потягти за собою ліквідації центральних клясових революційних орґанів української демократії — рад робітничих, салдатських та селянських депутатів — і витворити якусь форму співробітництва.

Про всі ці можливости ми говоримо через те, що вони не одкидались і більшістю самої Української Центральної Ради і, як такі, являються цінними для характеристики виявленого Радою розуміння завдань революції.

Що правда, Центральна Рада не стала виразно на позицію необхідности жорстокої клясової боротьби, не проголосила своєю ближчою метою цілковиту руїну буржуазно-капіталістичного суспільства і творення нового соціялістичного суспільства і, в звязку з цим, не проголосила гасла орґанізації державної влади в центрі і на місцях на клясовому, радянському принціпі. Але після цього було б цілком помилковим робити висновок, що Центральна Рада ставила собі ідеалом творення буржуазної чи дрібно-буржуазної державности. Слово „народня“ республика було вжито в Універсалі Центральної Ради зовсім не для прикраси і не для того, щоб його, в пристосуванню до відновленої української державности, спіткала така ж само сумна доля, як і чужоземне слово „демократична“ в старій европейській практиці.

Центральна Рада свідомо ставила собі ціллю збудування дійсної народньої державности, в якій політична влада спочивала б в руках народу і соціяльно-економичні відносини були б побудовані так, щоб були забезпечені, як духовні, так і матеріяльні інтереси працюючих нас. В досягненню цієї цілі Центральна Рада (маємо на увазі її робітниче-салдатсько-селянську більшість на чолі з українськими соціялістичними партіями — с.-р. та лівими с.-д.) зовсім не думало наслідувати зразків західпоевропейських республик, хоч би й найбільш „демократичних“, і через це не вязала себе в той час старими встановленими на заході політично-державними формами „чистого“ парляментаризму.

Основною помилкою Центральної Ради в той час була її позиція „соціяльного, міжклясового миру“, її віра в те, що намічені цілі вдасться перевести без жорстокої боротьби з буржуазією. Ця позиція і ця віра вели до того, що Центральна Рада, з одного боку, не спішилась з переведенням в життя оголошених реформ, а з другого — переоцінювала вагу обраних на основі пятичленної формули орґанів самоврядування і майбутніх Установчих Зборів і недооцінювала в той же самий час ваги і значіння в революції клясових орґанів працюючих нас — рад робітничих, салдатських та селянських депутатів, хоч і яв-

лялась сама більш клясовим, ніж міжклясовим, орґаном. Звідси йшли потім, при несприятливих умовах розвитку української революції, збочіння Української Центральної Ради (власне есефівсько-есдеківського правительства її) вправо; тут лежить причина частих закликів Ґенерального Секретаріяту до „спокою“ і припинення „анархії“ в той час, як, здавалось, треба було кликати до боротьби з буржуазією, до акції, яка вирвала б з рук останньої скупчені в її руках матеріяльні цінности.

Характерним для цієї „примиренческої“ позиції і тактики помірканої, правої частини української демократії являється видане Ґенеральним Секретаріятом слідом за III Універсалом пояснення до нього, головним чином, в справі земельній. Ось текст цього пояснення:

„До Ґенерального Секретаріяту напливають запити про те, як належить розуміти ці чи инші постанови останнього Універсалу Української Центральної Ради. Особливо численні клопотання про пояснення де-котрих постанов Універсалу, що торкаються земельного питання. Ґенеральний Секретаріят, для оминення неправильних пояснень, вважає необхідним дати вияснення перш усього про це найбільше інтересуюче населення питання.

Як в земельнім питанню, так і в инших, проголошено Універсалом лиш ті основні постанови, які мають лягти в основу відповідних законів, вироблення котрих Рада, в цілі скорого упорядкування, поручила Ґенеральному Секретаріятові.

В земельнім питанню такими основними засобами, вказаними в Універсалі, є скасування права власности на вказані в Універсалі землі і перехід тих земель у власність робочого народу без викупу. Скасування права власности на ті землі треба розуміти тим способом, що право власности переходить на народ Української Республики; значить, від дня оголошення Універсалу забороняється бувшим до нині власникам продавати землю, купувати, закладати, дарувати або передавати її кому б то не було на власність яким-небудь способом, бо ті землі признає Українська Центральна Рада приналежними не поодиноким особам або установам, а всьому трудовому народові, при чім зміну власности, як і цілий земельний устрій на Україні, мають потвердити і остаточно вирішити Українські Установчі Збори.

До Установчих же Зборів ті забрані землі передаються в завідування виборних народом земельних комітетів, котрі й будуть розпоряджатись ними, як це вказано в Універсалі в справі закону, який Ґенеральний Секретаріят має як найшвидче скласти, а Центральна Рада розглянути і затвердити. Тому, оберігаючи все народне господарство: машини, ліси, будівлі, коні, худобу і таке инше та дбаючи про порядок на Україні, Універсал не дозволяє ніяких самовільних захватів земель і иншої власности, рубання лісів і такого иншого, бо такі захвати неминуче вже тепер підривають народне багацтво і викличуть розрухи та спори в краю і між селянством. Разом із тим Ґенеральний Секретаріят задумує подбати про забезпечення інтересів слуг і робітників, працюючих в економіях та підприємствах сільсько-господарського характеру.

Що торкається питання сплати боргів, котрі тяжать на землі і сільсько-господарськім майні, а також форми і розміру державної помочи тим, хто потерпів значні шкоди в наслідок земельної реформи, все те буде розглянено та рішено на Установчих Зборах. Тому в Універсалі про це нічого не говориться. З повною точністю в Універсалі сказано, що право власности зміняється лиш на землі нетрудових господарств; тому земля всіх без виїмку трудових господарств — чи будуть це господарства селянські, козацькі (в чернигівській і полтавській губерніях), чи якінебудь инші — зостаються у власности давніх власників. Також точно вказано в Універсалі, що право власности зміняється на землі сільсько-господарського значіння.

Слідом за тим власність на землі, приналежні до міст, містечок і сел, землі під вілами, селитьбами, огородами, садами, а також взірцевими полями, (досвідними) станціями, фабриками і т. и. Універсалом не зміняється.

Лісам Ґенеральний Секретаріят надає особливе значіння, і в скорім часі будуть видані тимчасові правила про роспорядження тим народнім майном аж до часу, коли питання про них буде остаточно вирішене Установчими Зборами. А тепер рубати ліси без дозволу повітового земельного комітету ніхто не має права.

Зрештою, Універсал не тільки не дає права самовільно роспоряджатися землями або сільско-господарським інвентарем, кіньми, худобою і т. п., але, признаючи його всенароднім майном, передає все під догляд і в роспоряджения повітових і ґубернських земельних комітетів при помочи волосних комітетів.

Підписали: Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко. За Ґенерального Секретаря Земельних Справ Б. Мартос. Потвердив: Ґенеральний Писарь А. Лотоцький."

В додаток до цього пояснення видало секретарство земельних справ ще свого осібного обіжника до земельних комітетів, в якому роз'ясняло, між иншим, що саме треба розуміти під нетрудовими землями. З того роз'яснення виходило, що „земельних власників, які мають землю в межах трудового господарства, приміром, меньш, ніж 50 десятин, Універсал не торкається; така трудова власність Універсалом не касується і зостається по-давньому".

Ясно, що такі „пояснення" вносили в справу одні тільки неясности. Посилання на Установчі Збори в таких важливих питаннях, як справа сплати ріжних боргів, що тяжили на поміщицькому майні, в той час, як в Універсалі ясно сказано було, що вивласнення земель переводиться без викупу, тільки заплутувало справу. Згадка ж земельного секретарства про 50 десятин була і зовсім недоречною. Вона викликала велике невдоволення серед бідніщого селянства. Всі ці „пояснення" до Універсалу, всі неясности і хитання в соціяльно-економичній проґрамі Центральної Ради було вміло використано російською соціяль-демократичною партією (большевиків) для підірвання авторітету Центральної Ради в робітничих та селянських масах.

Серед селянства, робітництва і салдатів на Україні ця партія роспочала енерґійну аґітацію проти Центральної Ради, спочатку в формі домагання перевиборів Ради, а потім і цілковитого знищення її.

Цю аґітацію було зустрінуто українською демократією, не виключаючи і самої лівої її частини, що пізніще пішла разом з московськими большевиками, дуже вороже. Причиною такого відношення являлось те, що передача влади до рук робітничих і салдатських депутатів, з невеликою домішкою селянства, як це робили большевики, означала фактично передачу влади на Україні до рук не українських, зайшлих елементів. Ясно, що як би ті елементи не ставились прихильно до української національно-визвольної боротьби і інтересів місцевого працюючого люду, факт передачі влади їм був би нічим неоправданим обмеженням прав українського трудового населення. По-за цим не було ніякої потреби так спішити з передачею влади на Україні до рук рад робітничих і салдатських депутатів по московському зразку ще й через те, що Українська Центральна Рада все ще, хоч і не так швидко, як того хотілось московським большевикам (іменно московським, бо української комуністичної чи соц.-дем. большевицької партії в той час ще не було, про що ми вже згадували в свій час) йшла вперед, все більш революціонізувалась, а не стояла на місці, що давало надію на те,

що бажаної зміни її політики, а, в разі потреби, також і її складу, можна буде досягти шляхом внутрішнього натиску лівіших елементів української революційної демократії.*) З цих причин аґітація проти Центральної Ради тільки шкодила, а не допомогала розвиткові критичного відношення до політики Центральної Ради в рядах самої української демократії.

Як оцінювався тоді революційний момент і з'окрема політика Центральної Ради українською революційною демократією, видно, між иншим, з постанов третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів і Третього З'їзду Української Партії Соціялістів-Революціонерів, що відбулись незабаром після видання III Універсалу, в самий розгар аґітації московських большевиків проти Української Центральної Ради.

Третя сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, що тяглась кілька день (18.—23. листопада ст. ст.), пройшла в піднесеному, тривожно-нервовому настрої (15). Російські большевики в той час вели вже одверто ворожу аґітацію проти Центральної Ради, нахиляючи військо і робітництво до розгону Центральної Ради. Особливу аґітацію було ведено у військах київської залоги. Це останне примушувало Раду Селянських Депутатів кілька разів переривати свої засідання і розходитись по казармах для контр-аґітації, для вияснення салдатам дійсного стану річей і здержання їх від виступу проти Центральної Ради.

Докладчиками по політичному моменту виступили на третій сесії — Ґенеральний Секретарь праці М. Порш, Товариш Голови Селянської Спілки М. Стасюк, член Центрального Комітету Селянської Спілки Д. Ісаєвич, Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко, Ґенеральний Секретарь освіти І. Стешенко, Ґенеральний Секретарь земельних (і продовольчих ?) справ Мартос (останні виясняли головним чином працю своїх секратарств).

Спиняючись на аґітації московських большевиків за знищення Центральної Ради і передачу всієї влади на Україні до рук рад робітничих та салдатських депутатів, всі докладчики і численні промовці одностайно зазначали, що передача влади „советам“ являється, з точки погляду інтересів розвитку революції на Україні, небажаною і недопустимою. Головним арґументом виставлявся той факт, що на Україні велику більшість трудового народу складає селянство, а в моськовських большевицьких „советах“ головну ролю відограють салдати та робітники, які на Україні в своїй більшости являються „чужинцями“ і ворогами українського національного відродження. На принціповій в соціяльній програмі ріжниці між російськими соціяль-демократами большевиками і українською революційною демократією з промовців мало хто спинявся.

---

*) Цей натиск міг статись і досягти своєї цілі при одній умові: при певности української соціялістично-революційної демократії в сталому закріпленню національних здобутків української революції. Закріплення цих здобутків явилось би нічим иншим, як кінцем національно-політичної революції і разом з тим кінцем співробітництва української соціялістично-революційної демократії з дрібнобуржуазними національними елементами.

Загроза національним здобуткам з боку „советів“ тягла за собою те, що промовці, вільно чи невільно, неґували в той час і позитивні риси „советів“ і взагалі затушковували питання передачі влади на Україні радам, хоч би й цілком українським. Взагалі, в той час всі звертали майже виключну увагу на те, щоб „не дати“ влади на Україні московським большевикам, і вважали вже другорядним питання те, яким же шляхом має йти далі революція на Україні, хоч по суті, як ми вже бачили раніше, до цього останнього питання ріжні частини української революційної демократії ставились по-ріжному, і таким чином творився чи задержувався і на дали єдиний національний фронт.

Ухвала III Сесії Всеукраїньскої Ради Селянських Депутатів в справі перевиборів Центральної Ради звучить так:

„Вбачаючи в аґітації р о с і й с ь к и х б о л ь ш е в и к і в за перевибори Української Центральної Ради б а ж а н н я з а х о п и т и в л а д у н а У к р а ї н і в с в о ї р у к и, Всеукраїнська Рада Селявських Денутатів рішуче протестує проти того і визнає, що такі перевибори в д а н и й м о м е н т нічого, крім шкоди, українському трудовому народові не принесуть і що питання про перевибори Центральної Ради належить д о в и р і ш е н н я н е р о с і й с ь к и х б о л ь ш е в и к і в, а у к р а ї н с ь к о г о т р у д о в о г о л ю д у.

Всеукраїнська Рада Селянських депутатів зауважає, що трудове селянство на Україні буде рішуче боротися проти всякого втручання в творчу роботу єдиного найвищого правомочного на Україні орґана — Української Центральної Ради, склад якої в н и н і ш н ю х в и л ю відповідає вимогам орґанізованого трудового селянства.“

Таким чином, українське селянство рішуче висловилось проти перевиборів Центральної Ради на жадання московських большевиків, виходячи з цілком виразно зазначених мотивів. Щоб зрозуміти цю позицію українського селянства, треба мати на увазі дві речі: перше — селянство було перекопане, що Центральна Рада буде в силі і в стані сама розвязати чергові завдання робітниче-селянської революції на Україні, і друге — в аґітації большевиків проти Центральної Ради воно вбачало продовження тої впертої боротьби, яку вело проти неї, а тим самим і проти усієї української демократії, Временне російське Правительство. дарма, що тепер та боротьба набірала инших форм. Аґітація большевиків видавалась тим більш підозрілою, що Центральна Рада тільки-но ставала на власні ноги, проголосивши Українську Народню Республику, перейнявши всю повноту влади в свої руки і оголосивши цілу низку важних соціяльно-економичних реформ. Здавалось цілком природним, щоб большевики залишили Центральною Раду в спокою і тим самим дали їй можливість розвинути у всю широчінь намічений проґрам.

Закиди, що Центральна Рада в тодішнім своїм складі була не в стані перевести робітниче-селянської революції і домагання, на цій підставі, негайних перевиборів її, а тим паче цілковитого знищення її, були дійсно не на часі. А вже про нетактовність їх, з точки погляду успішного розвитку революції на Україні, і говорити не доводиться. Ясно, що прихильникам соціялістичної революції на Україні і передачи влади совєтам по московському зразку — російській соц.-дем. партії большевиків — треба було йти шляхом не ґ'порування

особливостей української революції, механичного — в тій чи иншій формі — усунення Центральної Ради, а шляхом утворення на Україні сильної української комуністичної партії, з залученням в її ряди відповідних елементів української революційної демократії. Така тактика не роспалювала б національних пристрастів і перенесла б центр ваги цілком природно в площину не національної, а соціяльно-економичної, клясової боротьби, що якраз і було б в інтересах швидчого розвитку революції.

Та московські большевики на Україні вважали за ліпше для себе бути всього тільки областним відділом московської партії на Україні. Орґаничний розвиток революції на Україні їм був цілком незрозумілий, та й не хотіли вони його розуміти і з ним рахуватись. Схема у них була дуже проста: раз на Московщині робиться так, а не инакше, мусить те саме, в тих же самих формах, бути переведене і на Вкраїні в інтересах, поперед усього, Московщини (хоч і називалось це інтересами всеросійської, а то й всесвітньої революції) і, що також має не аби яке значіння, силами тої ж самої Московщини.

Таке цілковите неґування українського народу, як такого, неґування національних революційних здобутків українського робітництва, селянства та вояцтва і вироблених ними своєрідних форм революційних орґанізацій, призначених не тільки для національно-політичної, але й для соціяльно-економичної боротьби, форм, що послідовно випливали з особливости соціяльно-економичної структури України, — було просто огидне і без кінця обурююче для всієї української революційної демократії, не виключаючи і самих лівіщих її елементів, що стояли вже на позиції соціялістичної революції; огидне і обурююче і неприємлеме через те, що воно поперед усього б у л о н а п р а в л е н е п р о т и с а м о г о ф а к т у і с т н у в а н н я української революційної демократії, як такої, самостійної, незалежної від московської. Це було дійсно те саме, з чим українські трудові маси вустрічались і при цараті і при Временному Правительстві, хоч і виходило тепер з иншых кол і мало на меті иші цілі.

Трудове селянство розуміло, що справа йде про емансіпацію від Московщини, і через те підкреслило в своїй наведеній вище постанові таку, здавалось би, само-собою зрозумілу річ, як те, що „питання про перевибори Центральної Ради належить до вирішення не російських большевиків, а українського трудового селянства."

Зазначивши, що склад Центральної Ради „в нинішню хвилю відповідає вимогам орґанізованого трудового селянства", Рада Селянських Депутатів ухвалила низку постанов, що мали лягти в основу ближчої діяльности Центральної Ради.

Поперед усього Рада Селянських Депутатів зазначила своє відношення до III Універсалу, ухваливши з цього приводу таку резолюцію:

„Заслухавши III Універсал Центральної Ради, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вітає цей великої ваги історичний акт і визнає, що він відповідає дійсним вимогам сучасного життя і що великі реформи, положені Універсалом, як політичні, так і соціяльно-економичні, одні тільки й можуть забезпечити

Україні спокій та добрий порядок і допоможуть довести Українську Народню Республику до Українських Установчих Зборів, котрі мають остаточно углубити, поширити і закріпити всі здобутки революції.“

Далі спинилась Рада Селянських Депутатів на обміркуванню політичного моменту в загально-російському масштабі (на справі утворення федерального уряду та справі миру) і винесла слідуючу постанову:

„Заслухавши доклад про сучасний момент і обміркувавши його, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає, що

1. Тимчасова центральна федеративна влада в Росії повинна бути однородною соціялістичною з представництвом від всіх соціялістичних партій — від большевиків до народніх соціялістів включно, — з обовязковою участю представників краєвих правительств;

2. Першим завданням центральної влади мусить бути негайне роспочаття мирових переговорів, в яких обовязково мають брати участь і представники Української Народньої Республики, котрі повинні дбати про те, щоб не було покривджено інтересів українського народу і щоб не було прилучено українських земель, проти волі населення, до тієї чи иншої держави;

3. З огляду на завше можливий розрив мирних переговорів через політику імперіялістичних воюючих держав, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, стоючи на ґрунті негайного заключення миру, вважає потрібним звернутись до Українців-вояків з закликом: залишитись на фронті і твердо стояти на варті інтересів українського народу до того часу, поки уповноважені представники Української Народньої Республики не підпишуть мирового договору.“

В справі впорядкування життя на Україні взагалі і спеціяльно в справі утворення життєздатних адміністративних апаратів на місцях, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла таку постанову:

I. „Щоб запобігти анархії та безладдю на Україні, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Кожна селянська спілка повинна дбати про поширення освіти через закладання бібліотек, улаштування лекцій та вечірніх курсів для дорослих, а також, спіраючись на орґанізації „Вільного Козацтва“, провадити рішучу боротьбу з анархичними виступами;

2. Звернутись до Ґенерального Секретаріяту, аби найшвидче було видано суворий закон про тих, хто виробляє „самогонку“.

Крім того, Селянська Спілка має також, за допомогою „Вільного Козацтва“, вести постійну боротьбу з виробом „самогонки“ і дбати про те, аби всі „самогонщики“ підлягали законній карі;

3 Звернутись до Ґенерального Секретаріяту з заявою, аби українізація війська, злучена з розташуванням всіх військ по територіяльному принціпу, провадилась яко мога швидче;

4. Звернути особливу увагу на те, аби відповідними орґанами як найжвавіще і в першу чергу проводились в життя ті заходи, які мають задовольнити пекучі потреби бідніщих громадян Української Республики;

II. Визнаючи, що для того, щоб усунути безладдя на місцях і запобігти анархії на території Української Народньої Республики, потрібно негайно сконструувати єдину демократичну місцеву владу, яка б виявляла обєднану народню волю і контролювалась всім народом через свої орґани, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1 Звернутись до Центральної Ради, аби Ґенеральним Секретаріятом було негайно видано інструкцію про утворення місцевої влади в таких формах: а) вища влада в ґубернії належить ґуберніяльним комітетам, які складаються з представників — по одному — від ґуберніяльної Народньої Ради, мійської Думи, Земельного Комітету, рад робітничих та салдатських депутатів, 4 представників від рад селянських депутатів і одного від ґуберніяльного комісара; в повітах — повітовим

комітетам, сконструованим на таких же підставах, що й губернські; в межах волости влада має належати волосним народнім радам (земствам); б) Вище зазначені органи є виконавчими органами Генерального Секретаріяту; всі ж інші організації не мають прав робити розпоряджения в справах управління.

2. Вибори комісарів повинні належати Радам Селянських Депутатів з участю представників рад робітничих і салдатських депутатів."

Як бачимо, по думці Ради Селянських Депутатів, органи влади на місцях мали бути побудовані хоч і не цілком на клясовому принціпі, а все ж з великим наближенням до нього: з загального числа 10 членів губерніяльного комітету мало бути тільки два представники від організацій, побудованих не на клясовому принціпі (від земств і дум, обраних по пятичленній формулі), та один представник від комісара, який сам мав бути обраний клясовою робітниче-селянською організацією.

Наскільки життєздатною була б така форма організації влади і в який бік вона еволюціонувала б в майбутньому, трудно тепер сказати, бо Генеральним Секретаріятом, через ріжні причини, вона так і не була запроваджена в життя.

Нарешті, наведемо тут ще постанову Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів в справі земельній, яка звучить так:

„Стоючи на ґрунті постанов І Всеукраїнського Селянського З'їзду, що вся земля, ліси, води, шахти і инші земельні недра та багацтва на території України повинні поступити у власність всього народу, і вважаючи III Універсал Української Центральної Ради в тій його частині, де він торкається земельної справи, а також пояснюючі циркуляри Генерального Секретаріяту до Універсалу, п о ч а т к о м в е л и к о ї з е м е л ь н о ї р е ф о р м и, висловлюючи певність, що Центральна Рада в земельній справі піде далі шляхом переведення в життя повної земельної реформи на основах, зазначених в постановах І Всеукраїнського Селянського З'їзду, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановляє:

1. Домагатись від Центральної Ради, щоб негайно було видано для негайного переведення в життя тимчасовий закон про порядкування земельними комітетами тими землями, лісами і водами, які Універсалом оголошено вже народньою власністю і передано в завідування земельних комітетів;

2. Домагатись від Центральної Ради видання закону про те, щоб всі ліси в тім числі і бувші казенні, удільні, кабінетські, манастирські та инші б у л и т а к, я к і з е м л я, о г о л о ш е н і в л а с н і с т ю н а р о д а і передані в завідування земельних комітетів;

3. Домагатися від Центральної Ради видання закону п р о с к а с у в а н н я п р и в а т н о ї в л а с н о с т и н а в с ю з е м л ю на території Української Народньої Республики.

4. Закликати все трудове селянство взяти через земельні комітети під свою охорону всі ліси та землі, які перейшли вже і які перейдуть у власність всього народу, і подбати, щоб це народне добро — і в першу чергу будинки, інвентар, худоба, ліси і т. д. — не було знищено і в цілости перейшло до рук українського трудового люду;

5. Разом з тим Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів закликає українське трудове селянство звернути особливу увагу на охорону від нищення племенних пунктів, селекційних (сіменних) станцій, зразкових хазяйств та иншого цінного добра, котре з великою працею добувалось на протязі довгих років;

6. Зважаючи на можливе пониження сільсько-господарської продукції в звязку з розстройством народнього господарства, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів закликає трудове українське селянство заздалегідь готуватись і вживати всіх мір до засіву полів зерновими хлібами і буряками для цукроварень."

З цих постанов бачимо, що українське трудове селянство, беручи під свій захист Центральну Раду, в той же час відносилось до її

діяльности критично, раз-у-раз підганяючи її до більш сміливої, рішучої та енерґійної соціяльно-економичної політики.

Тепер спинимось на оцінці момента і діяльности Центральної Ради українськими соціялістичними партіями. Постанови чергового конґресу укр. соц.-дем. партії ми вже наводили в свій час. Через це спинимось тепер на постановах численного Третього З'їзду Української Партії Соціялістів-Революціонерів, що відбувся 21.—24. листопада ст. ст. 1917. року в Київі. (16).

Сучасний мент, а власне-робітниче-селянська революція на Московщині, політика Центральної Ради і робота в ній фракції партії і, нарешті, аґітація російських большевиків проти Центральної Ради викликали на З'їзді довгі і палкі дебати.

Численна ліва, чи так звана інтернаціоналістична фракція З'їзду, піддала гострій критиці діяльність Центральної Ради, вказуючи на те, що Центральна Рада веде однобічну політику, а власне віддає всі сили на національну боротьбу, недооцінюючи в той самий час момента соціяльно-економичного, й тим самим піддає під загрозу і національно-політичні здобутки. Слушність такої критики поділяла величезна більшість З'їзду, в наслідок чого З'їздом було ухвалено слідуючу резолюцію про діяльність Української Центральної Ради і партійної фракції в ній:

I. „Третій З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів, зазначаючи великі національно-політичні здобутки революції, останнім пунктом яких являється проголошення Української Народньої Республики, вважає необхідним боротися далі за розвиток національно-політичних форм життя в напрямку створення російської федерації демократичних республик.

Визнаючи потрібним висунути на перший плян питання соціяльних реформ і звертаючи увагу на те, що національна сторона революції на певному ступні свого розвитку починає загрожувати дальшому успішному розвою класової соціяльно-економичної боротьби тим, що, ставлячись на ґрунт тільки закріплення і задоволення остаточних здобутків національного руху, диктує орґанам революційної влади на Україні політику соціяльного консерватизму, — З'їзд находить потрібним вказати Центральній Раді, що коли вона стане на такий шлях, то загубить під собою опору трудової кляси народу — кляси селян і робітників на Україні, а, загубивши свій вплив і цю опору, може викликати у відповідний момент неминучу реакцію в масах, яка стане грізною і для національних здобутків революції.

Виходячи з усього вищесказаного, З'їзд ставить черговим завданням в роботі фракції Української Партії Соціялістів-Революціонерів в Центральній Раді провадження рішучої і ясної класової політики.

II. Піддержуючи Центральну Раду в її попередній рішучій політиці, як в справі миру, так і в національних та соціяльно-економичних справах, протестуючи проти заходів підірвати в цім авторітет Центральної Ради, З'їзд знаходить, що Ґенеральний Секретаріят мусить рішуче проводити в життя III Універсал, поширюючи та поглиблюючи його.

З'їзд вважає необхідним негайне вироблення та переведення в життя законопроєктів (в дусі партійного проґраму):

а) закону про скасування приватної власности на землю;

б) закону про установлення державно-робітничого контролю над фабричною продукцією;

в) закону про персональну автономію національних меншостей на Україні.

г) закону про націоналізацію де-яких ґалузів продукції і розпреділення особливо тих, які припинили свою роботу.

Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят повинні зробити всі можливі заходи, щоб не допустити до остановки заводів, а такі, що стали, відновити, щоб не допустити до упадку промисловости і до безробіття."

Окремо дебатувалось на З'їзді питання про форму влади на Україні, а в звязку з цим і про перевибори Центральної Ради.

Позиція, зайнята З'їздом в цьому важливому питанню, оскільки вона одбилась в його постановах, являється надзвичайно інтересною і характерною для зрозуміння дійсних революційних настроїв та ідеалів української демократії того часу. На жаль, ми не маємо під руками протоколів З'їзду і через це не можемо спинитись докладніще на окремих важніщих промовах та на характеристиці позицій ріжних течій партії. Обмежимось отже тільки резолюцією З'їзду та де-якими увагами до неї.

Характерною рисою позиції партії в питанню про форму влади на Україні являється своєрідний дуалізм. Партія висловилась за необхідність одночасного істнування в Українській Республиці двох верховних законодавчих орґанів: неклясового — парляменту і суто-клясового — Всеукраїнської Ради Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів. Спочатку мали істнувати Центральна Рада (заступаючи парлямент) і Всеукраїнська Рада Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів, пізніще — Українські Установчі Збори і знов-таки Всеукраїнська Рада Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів.

Ось зміст ухваленої З'їздом резолюції по цьому питанню:

„1. З огляду на те, що незабаром зберуться Установчі Збори України, яким Центральна Рада передасть всю повноту влади, З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів не вважає потрібними переобірати Центральної Ради; одначе, з огляду на необхідність створення суто-клясової орґанізації для дальшого пляномірного розвитку клясової боротьби на Україні, З'їзд доручає фракції УПСР в Центральній Раді домагатися, щоб Центральна Рада взяла негайно на себе почин утворення всеукраїнського клясового орґану трудової демократії.

2. Для того, щоб Центральна Рада мала найрішучіщу піддержку провідних орґанів революційної демократії, вона повинна подбати про негайне створення всеукраїнських обединуючих територіяльних центрів — рад робітничих селянських та військових депутатів, які забезпечать центральному клясовому орґанові точний і безпосередній звязок з орґанізаціями революційної демократії на місцях. Для цього Центральна Рада повинна, між иншим, негайно перевести в життя територіяльне роспределення війська, шляхом евакуації чужого війська з України — виведення укомплектованих з не-Українців військових частин і заміненння їх по всіх ґарнізонах України територіяльним українським військом.

3. В звязку з цим доручається партійним орґанізаціям на місцях поставити на чергу дня перевибори місцевих рад салдатських депутатів і скликання всеукраїнської ради військових депутатів. При тому всі українські вояки на фронті мусять бути вилілені в окремі части.

4. Визнаючи, що теперішні ради робітничих депутатів на місцях дуже часто не одповідають настроєві робітничих мас на Україні, доручається партійним орґанізаціям УПСР подбати, щоб перевибрати ті Ради як найшвидче і зараз же по перевиборах місцевих рад скликати всеукраїнський з'їзд рад робітничих депутатів, який виділить з себе всеукраїнську раду робітничих депутатів

5. З вище зазначених вже причин, З'їзд доручає своїм фракціям у всіх радах селянських депутатів домагатися переобрання їх на місцях і обновленння через їх з'їзд Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.

6. Всі ці три всеукраїнські ради утворять згаданий центральний всеукраїнський клясовий орґан.

Крім того, в цей орґан повинні влитись депутати від територіяльних українських з'їздів тих трудових верств, які не представлені в задовольняючій мірі в вищезазначених радах, як залізнодорожники, почтовики і телєґрафісти. шосейники та робітники торговельних пароплавів, а також представники всіх соціялістичних партій на Україні, які стоять на клясовій точці погляду.

В тому разі, коли до створення цього орґану не буде ще переведено демобілізації, в склад його повинні увійти також представники від українських частин фронту і фльоти, при чому Українці-моряки з Балтийського фльоту повинні бути переведені в Чорноморський.

Тільки такий клясовий орґан може існувати, як постійна установа, орґанізована з визу до верху, на яку буде спіратися центральна влада і реалізувати через неї свою політику.

Тільки в такій орґанізації можуть найти піддержку Українські Установчі Збори і перевести свою велетенську роботу без особливих катастроф." (17.)

Такий проект будови влади на Україні видвигнула УПСР, найбільша і найвпливовіща в той час партія на Україні. Коли пригадаємо тут постанови Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду і третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів про орґанізацію влади на місцях, то можемо сказати, що українська демократія мала майже викінчену схему орґанізації влади на Україні з самого верху до низу. Ця схема не була у когось запозичена. Це не було сліпе наслідування а ні західньо-европейських зразків парляментарної демократії, а ні московсько-ленінської радянської форми влади. Це була своєрідна, що виросла орґанично з розвитку революції на Україні. форма будови влади. Суть її полягала в одночасному існуванні орґанів двох родів: так званих демократичних, обраних на підставі пятичленної виборчої формули, і цілком клясових, так би мовити, радянських, при чому виразно віддавалась фактична перевага орґанам клясовим — радам робітничих, салдатських і селянських депутатів, як на місцях, так і в центрі.

Центральна Рада, що сама являлась майже цілком клясовим радянським орґаном, мала спіратись в своїй діяльности на Всеукраїнську Раду Робітничих, Селянських і Військових Депутатів, побудовану на територіяльній основі. Так само і майбутні Установчі Збори (що, як потім потвердив факт виборів до них, так само, як і Центральна Рада, являлись би виключно селянсько-робітничими зборами) та правительство мали „спіратися і реалізувати свою політику" через клясові орґани. Це що-до центральної влади. Орґанами ж влади на місцях мали були або просто ради селянських та робітничих депутатів, як це намічав Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, або особливі комітети, склад яких намічено в постанові III сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, при чому і в тому і в другому випадках місцеві орґани самоврядування, обрані на демократичній основі, мали виконувати тільки технично-господарчі функції.

Цій схемі орґанізації влади не можна відмовити в раціональности. особливо для того часу, на який вони розраховувались. Будучи переведена в життя, вона, безумовно не стала б на перешкоді нормальному розвиткові клясової боротьби на Україні. З часом, Установчі

Збори, а також обрані на підставі пятичленної виборчої формули органи місцевого самоврядування, могли б бути з успіхом усунені цілком, коли б того вимагала клясова боротьба, і, таким чином, вся влада на Україні перейшла б до рад робітничих, селянських і військових депутатів. Не виключена була також і можливість довшого існування цієї „дуалістичної системи". У всякім разі, кажемо ще раз, в ній не ховалось нічого загрожуючого розвиткові революції, і московські большевики несуть велику відповідальність перед працюючими масами за те, що нетактовно і брутально — силою московської зброї — зруйнували всі ці плани, порушили нормальний розвиток клясової боротьби на Україні і, бажаючи силою зброї включити українську революцію у відповідну фазу російської революції, насадити форми влади на Україні точнісінько по своїх московських зразках, викликали війну між Совітською Московщиною і демократичною, революційною Україною.

Можна, звичайно, закинути тут, що керуючі кола Центральної Ради не так-то вже охоче йшли шляхом розвитку і поглиблення клясової боротьби, і зробити з цього потім висновок, що наведена вище схема організації влади могла бути і не введена в життя. Та такий висновок являвся б нічим не доведеним. Хоч Центральна Рада і стояла на позиції „міжклясового миру", та ця позиція була не вічна. Під впливом української революційної демократії вона мусіла бути порушена, і, коли б Центральна Рада з якоїсь причини не зробила цього вчасно, вона була б або переобрана або й цілком скинута власними силами української демократії, без ведмежої допомоги московського червоного війська на чолі з жандармом-реакціонером Муравйовим. Розвиток клясової свідомости українського робітництва та селянства, еволюція, яку переживали українські соціялістичні партії — соціяль-демократи і соціялісти-революціонери, а також сусідство радянської Московщини (дружньо настроєної) були б запорукою саме такого, а не инакшого, дальшого розвитку подій на Україні.

Та, на жаль, з цим не захотіли числитись ні місцеві московські большевики, ні Рада Народніх Комісарів в Петрограді. Місцеві большевики, після вказівок з Московщини, всіх сил докладали, щоб усунути Центральну Раду так чи инакше. Поруч з завзятою аґітацією проти Центральної Ради вони намагались кілька разів скинути її оружною силою, підбурюючи до повстання київську й инші військові залоги.

Само собою розуміється, що все це до решти псувало відносини не тільки між Центральною Радою і московськими большевиками на Україні, але й між Центральною Радою та Радою Народніх Комісарів в Петрограді. Цим почасти треба пояснити і той факт, що між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів так швидко дійшло до оружної боротьби, без попередніх серйозних спроб з тої і другої сторони вичерпати назрілий конфлікт миром. Кажемо „без серйозних спроб" через те, що не вважаємо за серйозні ані кроки Центральної Ради, ані Ради Народніх Комісарів: і та і друга сторона наперед вже були недовірливо настроєні одна до одної і зразу ж стали на ґрунт не щирих, а, головним чином, формальних вносин — переговорів.

Та до оружного конфлікту між Центральною Радою (Україною) і Радою Народніх Комісарів (Московщиною) ми ще вернемось, тепер же спинимось на останній спробі місцевих російських большевиків усунути Центральну Раду з її провідного місця шляхом виборів нової Ради на великому Всеукраїнському З'їзді Рад Робітничих, Салдатських і Селянських Депутатів, спробі, що відбулась вже в той час, коли війна фактично вже почалась, коли російське совітське військо вже наступало на Вкраїну і Рада Народніх Комісарів оформлювала, так би сказати, цей наступ своїми ультимативними нотами до Центральної Ради. Власне, можна думати, що названий З'їзд стояв в прямому звязку з початком військових подій. Можливо, що, по планах російських большевиків, він мав просто завдання — скинути Центральну Раду, спираючись саме на наступаюче московське військо і, таким чином, полекшити окупаційну роботу того війська. Та все ж формально та і по суті З'їзд цей звязаний більше не з війною між Радою Народніх Комісарів і Центральною Радою, а з попереднім періодом — періодом, так би мовити, мирної аґітації російських большевиків проти Центральної Ради. Ми вже згадували, що ще Третій З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів намітив скликання Всеукраїнського З'їзду Рад і розробив навіть докладний порядок скликання його. Та російські большевики не захотіли ждати, доки такий З'їзд скличе Центральна Рада, і скликали його самі, з власної ініціятиви, на 17. грудня (нов. ст.) в Київі.

З той причини, що ні Центральна Рада ні, тим більше, українські соціялістичні партії і Всеукраїнські Ради Селянських, Салдатських і Робітничих Депутатів не мали принціпово нічого проти такого З'їзду, хоч і скликався він з ініціятиви большевиків, З'їзд зібрався і випав надзвичайно многолюдним: на нього прибуло біля 2500 робітничих селянських і салдатських депутатів України.

Здавалось російським большевикам, що от-тут одсвяткують вони свою перемогу. Та це тільки так здавалось. Не зважаючи на те, що большевики були підготовлені до З'їзду, що вели перед тим велику аґітацію за перевибори Центральної Ради, що вибори на З'їзд переводились цілком вільно, без жадної пресії з боку українських властей, — не зважаючи на все це, большевики спромоглись провести на З'їзд всього тільки біля 60 своїх депутатів на загальне число 2500. *)

Побачивши, що мають на З'їзді таке надзвичайно мале число депутатів, московські большевики хотіли були оберпути З'їзд в необовязуючу українську демократію нараду, та в цім також не мали успіху. Збори постановили вважати себе З'їздом, правомочним вирішати питання українського революційно-державного життя. **)

---

*) Велике число прибувших на З'їзд селянських депутатів пояснюється, між иншим, тим, що Центральним Комітетом Всеукраїнської Селянської Спілки було розіслано до комітетів селянських спілок особливе запрошення присилати на З'їзд своїх депутатів.

**) Головував на З'їзді майже весь час Аркадій Степаненко. (укр. соц.-рев.)

Коли б московські большевики хотіли рахуватися з особливостями розвитку революції на Україні, вони на цьому З'їзді побачили б як найясніше, що вибраний ними шлях приспішування подій на Україні і насилування фактів являється хибним і шкідливим для революції, як української, так і московської. Справді, не було ще на Україні ні одного з'їзду, який би з таким обуренням ставився до большевиків, як цей, скликаний большевиками з'їзд! Промовцям-большевикам українські селяне, робітники та салдати просто не давали говорити, погрожуючи вигнати геть зі З'їзду. Зачитаний на З'їзді ультиматум петроградської Ради Народніх Комісарів Центральній Раді в справі пропуску Радою донського козачого війська через Україну, з погрозою оповіщення війни,*) настільки обурив і знервував З'їзд, що годі було думати про спокійне обміркування того питання, для розвязання якого, власне, був скликаний З'їзд. Цей ультиматум з конечною необхідністю ставив всю справу в площину виключно національної боротьби і тим самим просто усовував з порядку денного питання про перевибори Центральної Ради. Український селянин, робітник і салдат, що при инших умовах, а саме при відсутности примари дружнього примусу з боку Московщини, міг спокійно піти на перевибори Центральної Ради, тепер і слухати про те не хотів, вважаючи такі перевибори замахом на його волю і поставившись до членів З'їзду-большевиків просто, як до аґентів ворожого Україні московського правительства.

Щоб якось підійти до селянства, робітництва та салдатів, московські большевики виставили своїми фракційними промовцями товаришів, що вміли говорити по-українському і видавали себе за Українців, та це, звичайно, справи не врятувало. Соціяль-демократа-большевика Затонського З'їзд зустрів гнівними вигуками: „геть з ним!" Так само не хотів З'їзд слухати і другого большевицького промовця — Шахрая, хоч останній промовляв в дуже примиряючих тонах.**)

Який вплив зробив на З'їзд ультиматум правительства Леніна і як був настроєний З'їзд взагалі, видно з промов, виголошених на З'їзді, як не большевиками, так і большевиками, членами З'їзду.

Шахрай (р. с.-д. б.) говорив на З'їзді: Цей ультиматум, на нашу думку, є непорозумінням, яке мусимо зліквідувати без пролиття крови. Не треба розпалювати національного почуття, як от-тут робиться. Наша партія нічим не страшніща від инших партій російської федеративної республики. Частина ж її, що живе на Україні, має таке саме право називатися українською, як і всяка инша з тутешніх партій. І я, яко її представник, кажу: з ультиматумом трапилося непорозуміння. Між пролетаріятом і селянством України і Росії нема ріжниць в їх долі. І ділити їм нічого.

Рада Народніх Комісарів в ультиматумі вказала на признання Української Народньої Республики. В тім документі на Україну чи на Українців нападу нема. Справа стоїть инакше, як тут представляється. В кінці жовтня сталася революція робітників, салдатів і селян. До того часу всі російські соціялістичні партії стояли за коаліцію з буржуазією і всі відвернулися від цієї революції народніх мас. Капіталісти — поміщики не легко здають свої позиції. Треба ж ди-

*) Текст його подаємо нижче.

**) Шахрай згодом виступив публично (окремою книжкою) проти централістично-шовіністичної політики московських большевиків на Україні.

витись, хто йому пособляє і хто перешкоджає. Генеральний Секретаріят, українські соціялісти, говорять добрі слова, пишуть гарні проклямації, а роблять инше . . . Підчас цієї пролетарської революції ніхто не може зоставатися посередині. Кожен мусить пристати або до робітників і селян, або до поміщиків і капіталістів, інтереси яких боронить Каледін на Дону. Пропуск Генеральним Секретаріятом козачих частин — це певна допомога Каледінові не на словах, а на ділі. Роззброєння великоруських частин було гіркою образою для великоруських салдатів і тим клином, що вбитий нині між українську і неукраїнську демократію. Це вина тої політики, яку провадила Центральна Рада.

Генеральний Секретаріят хоче центральної влади — однородної, соціялістичної. Він хоче її федеральної. Очевидно, отже, що й Дон мусить дати йому соціяліста. Та чи той каледінський „соціяліст“ обстоюватиме інтереси робітників і селян? Це ж знову буде та ж сама коаліція, що стільки шкоди принесла робітникам, селянам і салдатам за сім місяців революції. Такий, заснований з допомогою Каледіна центральний уряд не передасть землі селянам, не дасть демократичного миру.

Ми будемо боротися з буржуазною політикою Центральної Ради за повний успіх революції. Але цей ультиматум ми вважаємо непорозумінням. Та частина російської соціяль-демократичної партії большевиків, що живе на Україні, вживе всіх заходів, щоб це непорозуміння закінчилося миром. Між російською й українською демократією не може бути ворожнечі.“

Таку позицію займала тут частина російської соц.-дем. партії большевиків на Україні, яка так чи инакше почувала свою спорідненість з Україною. Більшість же цієї партії, під проводом Великоросів, братів Пятакових, стояла на зовсім иншій позиції: вона зовсім не вважала ультиматум за непорозуміння і обстоювала весь час спосіб оружного розвязання конфлікту.

Для характеристики позиції, яку займала тоді Центральна Рада, наведемо тут уривки промов Голови Генерального Секретаріяту В. Винниченка, с.-д. М. С. Ткаченка і Голови Центральної Ради М Грушевського.

„В. Винниченко: Дорогі товариші! Дозвольте мені перш за все в імени правительства робітників, салдатів і селян привітати вас! Я гадаю, що кардинальним місцем в ультиматумі є не оповіщення війни, а оте єхидне словечко — „буржуазна“ Рада. Але це словечко наша Центральна Рада уже не раз чула . . .

Коли народ розправив свої 250-літнім узлом неволі скручені руки, почалася шамотня серед не-Українців і ця шамотня вся виявилася в цім словечку. Ті буржуазні керманичі російської держави, що сидять зараз по большевицьких тюрмах (меньшевики), вони також звали нас буржуазними. Отже, це словечко тільки прийом боротьби, котра по своїй суті є тільки національною боротьбою. Хто починає цю боротьбу, той мусить за неї й відповідати.

Ми твердо взялися до будування відродженої української держави. А це й не подобається большевикам, і через це вони і розводяться про „буржуазність“ Центральної Ради, бо не можуть відкрито і чесно признатися, що борються, як Великороси.

Большевики стоять за самовизначення націй, але нам накидають свої державні школи. Це — знов те саме, як і в 1906. р., коли Ленін визнавав право України навіть відділитися, але українських шкіл не хотів дати, бо це, на його думку, розбило б робітничу клясу.

Досить нам цієї науки. Центральна Рада буде робити лише те, що є в інтересах української демократії. Нас обвинувачують в контрреволюційности, неб-то в боротьбі проти здобутків революції. А тимчасом що робить сама Рада Народніх Комісарів? Дивіться. Свободу слова знищено. Виходять тільки большевицькі газети. Свободу страйків так само, бо большевики, очевидно, визнають це право тільки для себе. Чи це ж не є контр-революція, боротьба проти здобутків революції?

Зверніть тільки увагу на ту нещасну Великорусь. Большевики захопились ідеєю завести соціялізм, хоч Росія ще не дозріла до цього, хоч всі соціялісти добре знають, що соціялізм пусить прийти наслідком розвитку капіталізму, як плід розвитку продукційних сил. Вони хочуть зірвати цей недозрілий плід завчасу, щоб здобути розстройство шлунку, таке розстройство шлунку, яке вже завели в себе в Росії.*)

Ми, українські соціяль-демократи, гадаємо, що заводити у себе такий лад, то значить — тільки руйнувати край. Льогічний і нормальний хід громадського розвитку мусить бути забезпечений на далі, а умови того — свободи. Такої лінії ми весь час держимось і будемо держатись! Дон гнітить робітничі орґанізації, і Ґенеральний Секретаріят робить йому увагу, щоб він спинив свою практику. І це приносить результати.**) Ґенеральний Секретаріят вважає потрібним вживати політичної, клясової боротьби, а не політики заліза і крови. І ви бачите: на Україні нема ні арештів, ні насильств.

Протягом трьох тижнів увесь Київ жив під загрозою розгрому. Большевики хотіли роспочати своє діло. І ми впоралися з ними цілком мирно. Тільки ми понесли втрати — одного вбитого і чотирьох ранених. А тепер на Україні панує знова свобода. Аґітуйте собі, робіть страйки, вдалі чи невдалі — инша річ, але збройною силою боротьби не зачинайте! Хто зачинає, на того меч упаде! (Грім оплесків, що переходить в овацію.)

Ткаченко (укр. с.-д.) між иншим говорить: Девять місяців ми вкупі з большевиками боролися проти Керенського і буржуазії, а тепер ми доходимо до війни. Що ж сталося? Та тільки те, що ми не відійдемо від того, щоб творча діяльність по будові держави належала всьому народові.

М. Грушевський, заявивши, що, коли З'їзд постановить переобрати Центральну Раду, то остання не буде тому противитися і ні на один день не задержить влади в своїх руках, спинився далі на ультиматумі і сказав, що українська демократія на чолі з Центральною Радою відведе ворожу руку, вибивши з неї зброю, і скаже всім, що „у нас на Вкраїні вам зась!“ (Бурхливі овації.)

Після бурхливих дебатів З'їзд ухвалив (19. грудня н. ст.) всіма голосами проти двох при 19-тьох, що утримались від голосування, слідуючу розолюцію про ультиматум Ради Народніх Комісарів:

„Уважаючи ультиматум Ради Народніх Комісарів замахом проти Української Народньої Республики і виходячи з того, що заявлені в нім домагання нарушують право українського народу на самоозначення та на вільне будування форм свого державного життя, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) правительства, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні звязки, до яких простує українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнароднього соціялізму на чолі, бореться за осягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно боротися

---

*) Ці погляди Винниченка на характер української революції і методи революційної боротьби поділялись далеко не всією українською революційною демократією. Ми вже бачили, що Винниченко залишився в меньшости на з'їзді укр. с.-д. партії. Так само не були вони пануючими і в партії укр. соц.-рев.

**) Дійсно, був такий час, коли на Центральну Раду робітництво покладало надії, сподіваючись знайти в ній заступницю своїх прав та інтересів. Доказом цьому являється, між иншим, приїзд до Ґенерального Секретаріяту делеґації від робітників донецького вугільного району зі скаргою на реакційний військовий режим ґен. Каледіна на Донщині та звязані з ним утиски проти робітничих орґанізацій і проханням визволити робітників з-під цього режиму. Ґенеральний Секретаріят вступив телеґрафично в зносини з Донським Отаманом (ґенералом Каледіним) і добився того, що останній пообіцяв не чинити ніяких утисків „громадським орґанізаціям в їх роботі.“

за інтереси трудящого люду, погроза нової братогубної війни, що оголошена Радою Народніх Комісарів Україні, руйнує братерство трудящих верств усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість нас сприяючи тим самим зростові контрреволюції.

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріяту з 17. грудня (н. ст.) є належною відповіддю на замах Народніх Комісарів на права українських селян, робітників і вояків, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів уважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити до пролиття братерської крови, і звертається з гарячим закликом до народів Росії всіма способами запобігти можливости нової ганебної війни."

Після цього З'їзд ухвалив слідуючий текст відозви до народів Росії:

„Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, поперіч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав своє право та проголосив Українську Народню Республику. Цій Народній Республиці Рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З Генералом Гінденбургом Рада Народніх Комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультиматум і погрожує війною.

На словах Рада Народніх Комісарів наче б признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодатного орґану — Центральної Української Ради. Яке ж це право на самоозначення?! Певне, Комісари дозволяють самоозначуватися тільки своїй партії, всі ж инші ґрупи людности та народи вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї.. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтися в ярмо Комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб в тилу роспочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду Народні Комісари проголошують буржуазною. Чи ж це правда? Ні, це — наклеп! Центральну Раду вибрали з'їзди робітників, селян і салдатів усієї України. Девять місяців провадить вона боротьбу за права демократії та національних меньшостей України. За цей час Центральна Рада зорґанізувала коло себе селянство та робітників, зєднала українське революційне військо. проголосила Народню Українську Республику з складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меньшостей України. Всього цього вона досягала не порушенням прав инших народів, а пошаною до них; не касуванням громадянських та політичних свобід, а їх обороною; не зброєю та насильством, а відкритою зорґанізованою політичною боротьбою. От за яку працю Народні Комісари обізвали Центральну Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала і буде підтримувати Центральну Раду, яко найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників і салдатів, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господарь Української Землі — Українські Установчі Збори.

Браття і товариші — робітники, салдати та селяне! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви вважаєте нас, демократію України, страшнішим ворогом, ніж полчища Гінденбурґа?! Ні, ми цьому не віримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, Раді Народніх Комісарів. що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм. що ви не порушите тої братньої згоди між Україною і всіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські Комісари.

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка б опіралася на зорґанізовану волю народів і країв. Ця влада повинна бути одиородно-соціялістичною, від большевиків до народніх соціялістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. От се програма

нашої діяльности і наших домагань. Отже питаємо, чи за цю програму ви згодитеся приборкати нас гарматами та баґнетами? Спиніться, брати і товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи салдата не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної краплі крови не пролилося в братогубній війні!

Досить крови!"

Про Центральну Раду З'їзд прийняв таку резолюцію:

„Приймаючи на увагу, що Українська Центральна Рада, представництво в котрій безперестанно поновлюється, складається з всеукраїнських рад селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних на всеукраїнських з'їздах, і з представників демократії національних меньшостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правосильний законодатний орґан революційної демократії України, та зважаючи на те, що проголошенням Третього Універсалу Центральна Рада стала на шлях широких соціяльних і політичних реформ та приступила до найшвидчого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино Центральна Рада може передати всю повноту влади на Україні, — З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів України вважає перевибрання Центральної Ради певчасним і непотрібним.

Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Центральна Рада в своїй дальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи і поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно клясові інтереси трудової демократії, та щоб, не відкладаючи, скликала в свій час Українські Установчі Збори, які єдино можуть виявити справжню волю всієї демократії України, — З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів України висловлює на цім шляху Центральній Раді своє цілковите довірря і обіцяє їй свою рішучу піддержку."

За цю резолюцію голосував увесь двохзиполовинною-тисячний З'їзд, крім двох депутатів, що подали голоси проти, та двох, утримавшихся від голосования.

Так, замість перевиборів Центральної Ради, досягли большевики скликанням З'їзду цілком протилежного наслідку: українська демократія висловила Центральній Раді повне довірря, стримавшись від якої-будь критики її діяльности, хоч і мала матеріял то такої критики і була вже до неї приготовлена. Примара походу Московщини на Україну вже кидала українську демократію вправо, в бік збереження єдиного національного фронту і затушковування моменту клясової боротьби. А це була одна з найбільших шкід, яку несла війна Московщини з Україною українській революції.

Фракція російських соціяль-демократів большевиків, побачивши, що справа зі З'їздом програна для неї, відмовилась брати в ньому участь ще на початку З'їзду, коли внесена нею пропозиція про визнання З'їзду тільки нарадою була одкинута і З'їзд визнав себе правочинним. Пізніще фракція ця, разом з частиною членів київської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, переїхала до Харькова і оголосила там свій „Всеукраїнський З'їзд Рад Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів",*) який обрав Виконавчий Комітет — орґан совітської влади на Україні. Цей комітет оголосив Центральну Раду розпущеною і став активно допомогати петроградській Раді Народніх Комісарів в війні проти Української Народньої Республики.

*) Це — так званий Перший З'їзд Рад Роб., Сел. і Червоноарм. Депутатів Української Соціялістичної Радянської Республики.

Так кінчилась аґітація московських большевиків за перевибори Центральної Ради.

Закінчуючи огляд подій переломового моменту в українській революції, ми повинні підкреслити тут ще раз слідуючі важніщі висновки з тих подій:

1. Через те, що українська революція була революцією не тільки соціяльно-економичною, але одночасно й національно-політичною, і через причини, які випливають з особливої економичної і звязаної з цим суспільно-клясової структури України, українська революція розвивалась по своїх власних законах, хоч і під впливом загальноросійської революції у всіх фазах останньої.

2. Загроза національним здобуткам української революції з боку російського (московського) суспільства і московської централістично-імперіялістичної та національно-шовіністичної буржуазної державности і боротьба за ті здобутки гальмували розвиток клясової боротьби на Україні, штовхаючи соціялістично-революційну українську демократію на співробітництво з дрібно-буржуазними національними елементами, в форми так званого єдиного національного фронту.

3. Одначе, по мірі того, як національні здобутки ставали все більш реальними і справа національного визволення наближалась все більше до свого кінцевого позитивного розвязання, в революційній акції українського робітництва, селянства і вояцтва (та політичних партій, що заступали ці верстви) починав брати гору момент соціяльно-економичний над національно-політичним. В звязку з цим стоїть, часами дуже гостра, критика лівою частиною української революційної демократії поміркованого, побудованого на коаліції з дрібнобуржуазними (національними і неукраїнськими) елементами курсу соціяльно-економичної політики Центральної Ради і домагання її — порвати з єдиним українським національним фронтом та звязаною з ним політикою і стати рішуче і виразно на шлях творення робітниче-селянської державности.

4. Рахуючись з обективними умовами розвитку революції на Вкраїні, свідомо бажаючи надати українського характеру і українських форм творимій українській робітниче-селянській державности, українська соціялістично-революційна демократія виробила в процесі революції власні методи боротьби за соціяльно-економичні ідеали українських працюючих мас, одмовившись від безкритичного наслідування і перенесення на Україну методів московської революції.

5. Факти української революції (в зазначеним її періоді) переконуюче і непохитно свідчать, що розвиток клясової соціяльно-економичної боротьби на Україні весь час невинно йшов вперед, базуючись на внутрішніх силах української революції, і що витворені в процесі революції революційно-державні орґани української демократії — Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят, хоч і одставали в своїй діяльности (особливо і головним чином останній, тоб-то Ґен. Секретаріят) від зазначеного розвитку, проте не стали всупереч йому і могли бути в потрібний час реформовані чи й зовсім усунені з провідного місця власними силами самої української революційної демократії (її лівою частиною).

6. Робітниче-селянська революція на Московщині (перехід влади до російської соціяль-демократичної партії большевиків) на своїм початку позитивно вплинула на розвиток української революції, приспішуючи і полекшуючи процес клясової боротьби на Україні, і, як така, була прихильно зустрінута українською соціялістично-революційною демократією. Одначе, з часом, по мірі виявлення централістично-державницьких тенденцій провідників московської соціялістичної революції і звязаних з тими тенденціями конкретних замірів останніх підпорядкувати цілком і безоглядо українську революцію московській революції і українську державність московській державности, що українська революційна демократія вважала новим замахом червоної Московщини на національно-політичне і національно-культурне визволення українського народу, — московська соціялістична революція все більше тратила в своєму позитивному значінню для України, набіраючи значіння контрреволюційного.

На цьому ґрунті, головним чином, і повстала, нарешті, тяжка, шкідлива для української і російської революції війна між Московщиною й Україною.

Дійсність жорстоко помстилась пізніще над тими, хто хотів її ігнорувати.

Частина II.

Траґедія української революції.

(Війна з Совітською Росією. Німецька „допомога".)

Розділ II.

Війна з Совітською Росією і мир з Центральними Державами.

8. Війна з Совітською Московщиною. Відносини між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією з перших же днів істнування цих двох республик набрали невиразного характеру.

Спочатку російські большевики на Україні спробували були піти разом з Центральною Радою, але спроба ця не увінчалась успіхом. Центральна Рада, як ми вже вказували, висловилась проти повстання большевиків в Петрограді, вважаючи, що влада в Російській Республиці має належати однородному соціялістичному правительству, складеному взагалі з усіх соціялістів — „від народніх соціялістів до большевиків", а не лише самій соціяль-демократичній партії большевиків. Ця резолюція Ради була причиною виходу з Центральної Ради російських большевиків і тягла за собою розбиття на Україні того „однородного соціялістичного фронту", який хотіла Рада утворити для всієї Росії. Большевики, цілком природно, повели далі свою сепаратну акцію, прямуючи до встановлення радянської влади через Центральну Раду чи по-за нею. А через те, що в роботі Центральної Ради до того часу вони не брали майже ніякої участи, то й до національно-визвольного руху ставились весь час байдуже, коли не вороже, не дооцінювали ваги національного моменту в українській революції взагалі і значіння Центральної Ради з'окрема і схилялись більше до способу введення радянської влади на Україні, так би мовити, з гори, ігноруючи українські соціялістичні партії, в тому числі й лівіщі їх фракції.

Немає ніякого сумніву, що коли б російська соціяль-демократична партія большевиків мала за собою народні маси, хоч би, примірком, військові, вона не спинилась би перед оружним розгоном Центральної Ради. Про це свідчать, між иншим, спроби большевиків підняти повстання в Київі, проти яких мусіла Центральна Рада боротись, нарешті, роззброєнням большевицьких військових частин (12. грудня нов.

ст.*) Аґітація большевиків за перевибори Центральної Ради і скликання ними Всеукраїнського З'їзду Рад робітничих, салдатських і селянських депутатів були тільки помічними засобами до оружного захоплення влади. Будучи настроєні войовничо, большевики на Україні, власне, і не дбали особливо про те, щоб якось порозумітись з Центральною Радою чи українськими соціялістичними партіями. Не дивно отже, що відносини між ними і Центральною Радою так швидко загострились і стали дуже ворожими. Завинила тут, як та, так і друга сторона, при чому російські большевики далеко в більшій мірі, ніж Центральна Рада.

Погіршення відносин між Центральною Радою і большевиками на Україні тягло за собою погіршення та напруження відносин і між Центральною Радою та Радою Народніх Комісарів Російської Совітської Республики. Роззброєння Центральною Радою большевицьких військових частин у Київі Рада Народніх Комісарів вважала вчинком, шкідливим для революції, ворожим Совітській Росії і через те недопустимим. Ще більш незадоволена була Рада Народніх Комісарів тим, що Центральна Рада не спішила з визнанням Ради Народніх Комісарів російським (чи, краще сказати, всеросійським) правительством і вела акцію до створення „свого" федерального урялу, одночасно оголосивши нейтралітет в боротьбі, що саме почалась між Радою Народніх Комісарів і Областю Війська Донського. Цей „нейтралітет" був тим дошкульнішим для правительства Леніна, що Ґенеральний Секретаріят, пропускаючи через Україну з фронтів на Дон донські козачі части (які направлялись туди, що правда, не стільки з ціллю боротьби з большевиками, скільки в порядку самочинної демобілізації фронту) в той же час не допомогав передвиженню на Дон через Україну большевицьких військових частин, що направлялись туди для боротьби з Доном з Наказу „Верховного Головнокомандуючого" — большевика Крилепка.**) Крім цього, „заважала" Центральна Рада Раді Народніх Комісарів й иншими способами. Ми вже згадували про телеґрами Петлюри до війська на фронті про те, щоб не виконувати наказів Ради Народніх Комісарів. Поруч з ними треба поставити вносини Ґенерального Секретаріяту з реак-

*) Було роззброєно: третій авіаційний парк, пятий авіаційний парк, понтонний баталіон, першу запасну гірську батарею, задніпровську тяжку артилерію й инші військові частини. Роззброєні частини розпущено додому. Противився роззброєнню тільки третій авіаційний парк, між яким і салдатами „богданівцями" сталась бійка. Большевики хотіли відповісти на роззброєння страйком в Київі, але страйк не вдався.

**) Власне „вина" Ґенерального Секретаріяту тут цілком формальна. Передвиження дончаків робилось майже стихійно: подібно до того, як тяглись „до дому" сірі салдатські маси, самочинно демобілізуючись, так само рвались у свій край, в свої станиці, і козаки. Правда, це бажання рядових козацьких мас на разі було на руку реакційній козацькій старшині, що увязалась у війну з Совітською Росією, але це не міняє характеру „перекидки" козачих частин з фронту на Дон. Спинити цю перекидку вже ніхто не міг, а тим більше не могла зробити цього Центральна Рада, котра зовсім не мала потрібної для цього військової сили. Знов же й урочисті обіцянки додержуватись дружніх відносин між всіма бувшими народами і областями Росії, дані на З'їзді Народів у Київі, здавалось, до чогось зобовязували Центральну Раду.

ційним фронтовим командуванням, що, хоч і мали на меті найшвидче переведення українізації війська, а не нанесення якоїсь шкоди спеціяльно Раді Народніх Комісарів, проте використовувались командуванням саме для боротьби з большевиками. Мали своє значіння і заходи Ґенерального Секретаріяту, направлені до припинення безконтрольного вивозу хліба з України на Московщину, до чого взялись були аґенти Ради Народніх Комісарів без всякого порозуміння з Центральною Радою.

Ґрунтом для всіх цих численних непорозумінь було, між иншим, невизнання Центральною Радою Ради Народніх Комісарів за центральне російське совітське правительство та вагання з формальним признанням за правительство Московщини (при фактичному визнанню) і, навпаки — невизнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики і Центральної Ради. Обопільне „визнання — не визнання“ тяглось формально аж по день пред'явлення Радою Народніх Комісарів ультиматума Центральній Раді. За цей час (з дня оголошення Української Народньої Республики і по день пред'явлення ультиматума) вже відбувались серйозні конфлікти між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів; між військовими частинами траплялись вже бійки. Фронтове большевицьке командування, не ждучи вирішення справи взаємовідносин „дипльоматичним“ шляхом, вбіралось йти походом на Київ, на Центральну Раду. Аґітація проти Центральної Ради і обвинувачування її (з боку російських большевиків на Україні і Ради Народніх Комісарів) в контрреволюційности набрали надзвичайно гострих форм.

Як оцінював в той час політичну ситуацію і вадивлявся на можливість оружного конфлікту між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією Ґенеральний Секретаріят, видно, між иншим, з відозви його до громадянства України, виданої незадовго перед конфліктом (другого дня після роззброєння в Київі большевицьких частин) з приводу большевицької аґітації проти Центральної Ради.

Ось зміст цієї відозви:

„Безвідповідальні люде, які розуміють революцію, як ламання всякого зорґанізованого життя, ведуть темну нечесну аґітацію проти Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту.

Головним аргументом цих людей серед широких неосвідомлених мас служить відношення Ґенерального Секретаріяту до козачого правительства. Розпускаються чутки, ніби Центральна Рада веде таємні переговори з козаками проти Народніх Комісарів. Як доказ, приводиться те, що Ґенеральний Секретаріят дозволив вихід козачих військ на Дон і не пропустив большевицьких ешелонів для походу проти козаків.

Ґенеральний Секретаріят заявляє: ніяких таємних переговорів з козаками не ведеться. Ведуться з ними переговори про утворення центрального правительства всієї Російської Республики. Але такі самі переговори ведуться з Народнім Совітом в Петрограді, і з правительством Сібіру, і з правительством Кавказу, і з правительствами инших республик.

Ґенеральний Секретаріят всім цим правительствам пропонує зорґанізувати центральне правительство на таких умовах, щоб воно було однородно-соціялістичне (від большевиків до народніх соціялістів) і федерального характеру, цеб-то складене з представників краєвих республик. Тільки таке правительство матиме силу й авторітет, бо спиратиметься на всі реальні сили демократії всіх соціялістичних напрямів і на всі народи Російської Республики.

Ґенеральний Секретаріят не визнає Народніх Комісарів правительством всієї Росії, бо сила їх (е) тільки серед певної частини великоруської демократії, народи ж Сібіру, Поволжа, Кавказу, Криму, Дону, України, Бесарабії, Білоруси не признають Народніх Комісарів правительством Росії. Так само навіть не вся великоруська демократія признає їх правительством. Через те в інтересах селянства, робітництва і салдатства Росії, від імени і коштом яких буде встановлятися мир і будуть рішатися питання великої соціяльної ваги, Ґенеральний Секретаріят уважає невідкладним яко нога швидче скласти центральне правительство на вищезазначених основах.

Поки ж такого правительства немає, Ґенеральний Секретаріят не вважає можливим ставати на бік тої чи иншої области. І через те Ґенеральний Секретаріят, признаючи право, як за Народніми Комісарами у Великоруси, так і за козаками на Донщині, на Кубані і по инших всіх землях, порядкувати своїм життям, не вважав справедливим задержувати козачі військові частини на Україні, коли вони хотіли йти до свого краю. Так само Ґенеральний Секретаріят уважає недопустимим затримувати й руські частини, коли вони виявляють бажання йти в Росію, як недопустиме те, що Народні Комісари задержують українські часьини, не пропускаючи їх на Україну.

Виходячи з цієї основної позиції, Ґенеральний Секретаріят не вважав можливим нарушити свою невтральність в боротьбі великоруських большевиків з донськими козаками і відмовився допомогати пропуском ешелонів на Дон. Разом з тим Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним заявити, що він перший вступився за робітничі орґанізації в донській области, над якими з боку козачого правительства вжито репресій. Голова Ґенерального Секретаріяту виразно зазначив Військовому Правительству, що всякі утиски й обмеження повинні бути скасовані. І так само тепер Ґенеральний Секретаріят стоїть на тому, що й раніще. В даний момент до Київа прибула делеґація від південно-східнього союза козаків і від Кубанського Правительства в справі переговорів про утворення центрального правительства. Ґенеральний Секретаріят офіціяльно заявив делеґації, що Ґенеральний Секретаріят уважає можливим склад правительства тільки соціялістичний і, для успішности переговорів з козаками, ставить першу умову: скасування „военнаго положенія“ в південно-східнім союзі і усунення всяких репресій та обмежень над робітничими й демократичними орґанізаціями.

Отце ті „тасмні“ переговори, які ведуться Ґенеральним Секретаріятом з козаками.

Тим паче, розуміється, Ґенеральний Секретаріят не дозволить нікому на території Української Народньої Республики ніяких утисків над робітничими чи якими-небудь иншими орґанізаціями. Ґенеральний Секретаріят ставить собі метою зорґанізованими і мирними способами затвердити та зміцнити власть демократії на Україні. Ґенеральний Секретаріят вживає всіх заходів, щоб всі соціяльні реформи такої великої ваги, як, напр., земельна реформа і військова, були переведені як найширше, як найповніще, але зорґанізовано і без того потрясення, кровопролиття й анархії, якими відзначено ці самі реформи на території Народніх Комісарів. Ґенеральний Секретаріят твердо і непохитно стоїть на тому, що вся власть повинна належати всьому народові, а не частині його. І через те вважає, що власть на місцях повинна бути в руках вибраних всім народом всенародним, рівним, безпосереднім і тайним голосованням орґанів, а не ґруп людей, вибраних неправильно і випадково.*)

Ґенеральний Секретаріят вважає недопустимими утиски над свободою слова і через те не закриває ніяких ґазет, навіть тих, які клевещуть на нього. Так само Ґенеральний Секретаріят не допускає ніяких ні утисків, ні обмежень свободи зібрань, союзів, страйків, віри. І через те не може погодитись з тими утисками і терором, які вживаються правительством Народніх Комісарів навіть над соціялістами, навіть над вибранцями селян і робітників.

І Ґенеральний Секретаріят заявляє: такої позиції він твердо буде держатися і далі. Але повинен додати: всякі спроби силою нарушити той лад, який тво-

*) Тут Ґенеральний Секретаріят, як ми вже бачили, розходився з більшістю української революційної демократії.

риться зорґанізованою демократією України, він рішуче і так само силою буде подавляти в корінї. Доказом того є роззброєння де-яких військових частин, зроблене в ночі з 12. на 13. грудня (н. ст.). Ці частини, з анархістичних, нездисціплінованих елементів, підбурені нечесною аґітацією большевиків, весь час погрожували розгромом Київа з тих тяжких орудій, які були у них. Приклад братовбивчої кривавої війни в Петрограді, Москві та й в самім Київі, погрози віддати на розгром безвинне населення Київа примусили Ґенеральний Секретаріят відібрати зброю у найбільш анархістичних частин і де-які з них вислати за межі Української Народньої Республики. Підчас роззброєння українськими військовими частинами випадково, без наказу Ґенерального Секретаріяту, затримано де-яких членів „воєнно-революціоннаго“ комітету, але в цей же день випущено. Роззброєння відбулось без пролиття каплі крови, але в той же час з боку роззброєних вбито одного українського козака-богданівця і чотирьох ранено.

Не ховаючи ні одного свого кроку, як в політично-внутрішній, так і в зовнішній діяльности, стоячи на позиціях соціялістичного правительства зорґанізованої демократії України, її селянства, робітництва і салдатства, Ґенеральний Секретаріят звертається до тої частини робітництва, яку введено в блуд нашими несовісними політичними противниками, з застереженням: ворожнеча робітництва проти Української Центральної Ради є ворожнеча проти українського селянства, яке, по справедливости, має найбільшу силу, як в Центральній Раді, так і по всій Росії. Ворожнеча робітництва з селянством, города з селом, є тільки на користь реакції, бо розбиває сили всієї революційної демократії. Українське селянство найбільш представлене в Раді, найбільше грабоване царизмом, найбільш покривджене до революції соціяльно, національно і політично, не допустить, щоб його відродження скасувала аґітація зайшлих з пів-ночі Росії анархістичних елементів.

Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят, яко найвищі орґани влади українського селянства, робітництва і салдатства, заявляють: мир всьому світові, земля трудовому народові, робітництву — економичні, соціяльні реформи, всій людности — демократичні свободи, але в формах зорґанізованих; не тільки руйнувати, але й будувати, творити нове.

І цю позицію Ґенеральний Секретаріят буде боронити всіма силами від всіх, хто б не захотів її зломити.

Підписали: Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко.
За Ґенерального Писаря І. Мірний.

Київ, 30. листопада (13. грудня) 1917. р.“

В цім документі являється цінною заява Ґенерального Секретаріяту про признання ним за Народніми Комісарами права „порядкувати життям“ на Московщині. Заява ця дорівнювалась фактичному визнанню Центральною Радою Ради Народніх Комісарів за правительство „Великоруси“ і могла, до де-якої міри, служити основою для порозуміння між двома урядами, при умові визнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики і її права на нейтралітет. Коли ми розглянемо цю заяву в світлі загального напрямку політики Центральної Ради, напрямку, що по-за всяким сумнівом був незрівняно ближчим до політики Ради Народніх Комісарів, ніж до політики донського отамана Каледіна (з яким, до речі, мав вже Ґенеральний Секретаріят непорозуміння на ґрунті реакційної політики козачого правительства), то побачимо, що значіння її було недооцінено Радою Народніх Комісарів. Коли б остання не приспішувала штучно війни з Україною, Ґенеральний Секретаріят (а в першу чергу Центральна Рада, власне її робітниче-селянська більшість, з якою в останні часи Ґенеральний Секретаріят почав помітно росходитись) швидко побачив би, що Центральній Раді дійсно не по дорозі з Доном в справі утворення

всеросійського федерального уряду, що взагалі ця справа являється невчасною. А переконавшись в цьому, а також в доброзичливому відношенню до себе Ради Народніх Комісарів, як правительства Московщини, Ґенеральний Секретаріят і Центральна Рада безумовно, вжили б в ближчім часі заходів до встановлення запрязнених відносин між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією. Керуючі есдеко-есефівські круги Ґенерального Секретаріяту, на чолі яких стояв Голова Секретаріяту В. Винниченко, котрі виступали проти Ради Народніх Комісарів не тільки з мотивів національних, але й соціяльно-економічних, вважаючи соціялістичну революцію в Росії невчасною, а рядянську форму влади (з'окрема захоплення влади на Московщині большевиками) узурпацією прав „народу". — безумовно, були б або уступили своє місце другим, лівіщим елементам Центральної Ради, або відновились би від своїх поглядів, принайміні, в тій їх частині, яка штовхала Українську Народню Республику на оружний конфлікт з Совітською Росією. Приготовлення ж Ради Народніх Комісарів до війни з Україною і гострі виступи проти Центральної Ради досягли протилежних наслідків: позиції правого крила Центральної Ради зміцнились, а тим самим зміцнився і ґрунт для оружного конфлікту.

В додаток до наведеної вище відозви Ґенерального Секретаріяту подамо ще тут, в цілях обективного і повного освітлення позиції Ґенерального Секретаріяту, промову голови його В. Винниченка, виголошену ним на засіданню Малої Ради 15. грудня (н. ст.).

„До своїх звичайних демагогічних гасел, говорив в цій промові В. Винниченко, большевики на Україні додали ще одно гасло: знищення Української Народньої Республики. В Петрограді большевики могли перемогти Временне Правительство, але тут, на Україні, вони завелися в рахунках. Ґенеральний Секретаріят має і силу і иншу позвицію як мало Временне Правительство. І тому в Київі переміг той, у кого є більше сили. Коли Секретаріят признав це потрібним, він без проливу крови роззброїв ті військові частини, котрі виступали проти української революційної демократії і Центральної Ради. Страти понесли тільки ми в особі одного вбитого козака і чотирьох раненних."

Далі оповів Винниченко, як відбулося роззброєння. Большевики здавалися покірно, видавали зброю тому, що відчували своє безсилля. Всі чутки, що немов би ми вивозили роззброєних трохи не голими, голодними — неправдиві; того не було; їх везуть в звичайних для ешелонів вагонах, одягненими і нагодованими. Ніяких насильств над роззброєними нема.

Переходячи до висловлених большевиками обвинувачень Центральної Ради в контрреволюційности, В. Винниченко сказав, що Секретаріят не веде ніяких таємних переговорів, а відкрито стоїть на принципі утворення загальноросійської соціялістістично-федеративної власти: „ми ведемо в цій справі переговори з правительствами всіх державних областей: Дову, Петрограду, Бесарабії, Білорусі, Криму, Сібіру й инших Перепущення через Україну військ тих націй, які сьогодня самоозначуються, ми будемо допускати, як допускається в инших областях переїзд наших військ, які їдуть на Україну. Та, стоячи на ґрунті строгої невтральности, ми не будемо перепускати большевицьких військ для братовбивчої війни на Дону.

Що торкається власти, ми прийняли дві делеґації від Кубані й Дону з Полудньово-Східнім Союзом. Умови наших переговорів: аби не було жадних репресій у відношенню до кого б то не було і охорона свобід. Влада повинна бути однородно-соціялістична і федеративна. Вислано ноти й иншим красвим правительствам, але відповіді поки-що нема.

Всеросійські Установчі Збори обовязково повинні відбутися. Але в Петрограді та Москві Народні Комісари витворили умови, які роблять працю Установчих Зборів неможливою. Їх можуть розігнати. Криленко*) вже розсилає про це телеграми до армії. Краще було б для Установчих Зборів вибрати инше місце. Одначе не на Вкраїні. Але коли б Центральна Рада одобрила проект перенесення Установчих Зборів на Україну, Генеральний Секретаріят обставив би роботу їх, як тільки був би в силах. Цією справою треба серйозно зайнятися.

Аґітація большевиків схиляється до того, щоб признавалося тільки те, що скажуть вони, Москалі, а ми їм відповімо: Ні! На Україні має силу тільки українське слово! (Шумні довгі оплески). Ми не позволимо реакції й анархії дістатися в наш край. Ми ведемо свою лінію і доведемо її до кінця (шумні оплески). Большевики своїм чоботом пробують затоптати український рух і затягнути нас в своє гниле петроградське болото.

Хай вони, большевики, знають, що вони руйнують не тільки Росію, але й себе. Ми більше думаємо про інтереси всієї Росії, ніж большевики. Із-за своїх утопічних мрій вони руйнують Росію на всіх полях — економичнім, фінансовім. І це стало вже показуватися, стало ясним, що чисто ідейний ґрунт усовується з-під большевиків. Вони грузнуть в гнилім болоті і, потопаючи, хапаються за ріжні тверді предмети, в тім числі і поперед всього — за армію. Вони пробували дати армії все, чого вона хоче. Але й тут вони не порахувалися з своїми силами та спіткнулися, коли справа миру зіткнулася з дійсністю. І симпатії армії до большевиків незабаром пропадуть. Рятуючи себе, большевики розпалюють пристрасти мас."

Торкнувшись справи миру, Винниченко сказав: „ми послали до Берестя своїх делеґатів контролювати та провірювати вчинки большевиків. Коли зайде потреба, ми протестуватимемо проти соромних і недопустимих для Росії вчинків."

Річ ясна, що такі заплутані і невиразні відносини між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією не могли тягтися довго і мусіли дійти до того чи иншого кінця. Обставини складались чим далі то все гірше.**) Надії на порозуміння не було. Кінчилась

---

*) Призначений большевиками на Верховного Головнокомандуючого.

**) Наростання конфлікту між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів являється дуже складним процесом, який зовсім не вичерпується справою з „дончаками" та „буржуазністю" Центральної Ради. Затушкуванню дійсної сути цього конфлікту не мало прислужилось декларативне визнання російськими большевиками за всіма народами Росії так званого права на самовизначення. Рада Народніх Комісарів проголосила це право гучно, заявивши, що в національній політиці вона буде керуватись такими засадами: 1. Воля і незалежність всіх народів Росії; 2. Право самоозначення всіх народів Росії аж до їх відокремлення і перетворення в самостійні держави. Одначе це було цілком умовне визнання права на самоозначення, до того ж не в однаковій мірі для всіх поневолених народів Росії. По-за оголошеними засадами національної політики Рада Народніх Комісарів керувалась в дійсности одною основною засадою: своєю органічною ворожістю до будь-якого „разчленення" Росії та утворення на її кошт малих держав. Була рація стреміти до одірвання від старої буржуазної Росії; тепер же, коли Росія стала совітською, тільки буржуазія поневолених народів може домагатись самостійности; буржуазію ж треба не наділяти всякими правами, а бити, — так думав кожний російський большевик і в сути річи допускав для всіх поневолених народів Росії тільки одне „самоопределення" — приєднання до Московщини на вічні времена. Це загальне негативне відношення до національновизвольних рухів і творення окремих національних держав набірало особливо гострих форм у відношенню до де-яких окремих народів бувшої Росії і в першу чергу у відношенню до українського народу. Ще коли московський большевик міг примиритись з самовизначенням (отже і відокремленням від Росії) Польщі, Фінляндії, Грузії, то вже ніяк не міг вмістити в своїй голові самовизначення України, хоч би того самовизначення з очевидністю домагалась не буржуазія, а україн-

справа тим, що Рада Народніх Комісарів поставила Центральній Раді ультиматум, в якому між иншим, писала:

„З огляду на інтереси єдности та братерства всіх знесилених робітничих мас, що страждають в боротьбі з імперіялізмом; з огляду на признання — численними резолюціями орґанів революційної демократії, радами, а насамперед першим всеросійським з'їздом рад — національних засад, соціялістичне правительство Росії - Рада Народніх Комісарів — підтверджує всім гнобленим царизмом і буржуазією Великоросії народам право на вільний розвиток, включно до їх права відділитися від Росії.

Тому Рада Народніх Комісарів признає Українську Народню Республику та її право на повне відокремлення від Росії, як також на те, щоб вона ввійшла в переговори з Російською Республикою про

ські працюючі маси. Причини такої особливої „уваги" до України загально-відомі: по-перше, Україна відограваля в економичнім життю Московщини настільки важну і велику ролю, що раптове її відокремлення (політичне й економичне) ставило Московщину перед великими економичними труднощами, а по-друге, вікова боротьба царизму з ідеєю української державности, з українською культурою і навіть з самим фактом істнування української національности, ведена через школу, пресу, науку, досягла того, що московське суспільство в цілому просто не визнавало українського народу за окрему національність.

Російські большевики ніколи серйозно не брали українського визвольного руху; ніколи не допускали, що Україна може відокремитись від Росії, навіть тоді, коли при князю Львові і Керенському „піддержували" українські домагання і „підштовхували" Українців відокремлюватись. Ставши у влади, вони, не зважаючи на факт оголошення Центральною Радою Української Народньої Республики, вели у відношенню до України недвозначну політику повної ігнорації і Центральної Ради і Української Республики, сподіваючись, що Центральна Рада добровільно визнає над собою зверхність Народніх Комісарів і цілком підпорядкується їй в своїй роботі, обмежившись компетенцією красвої культурно-просвітної національно-областної орґанізації. В цій своїй „добрій" надії Рада Народніх Комісарів спочатку повела була у відношенню до України цілком „приятельську" політику, а саме — погодилась повернути з московських музеїв на Україну українські реліквії, забрані з України за царського режиму, і, навіть більше, задумувала перевести українські військові частини, роскидані по всіх фронтах, на „полудньово-західний" український фронт, як того давно домагались українські вояки. Одначе, як тільки виявилось, що Центральна Рада зовсім і не помишляє про „піддаиство" Раді Народніх Комісарів, що вона противиться автоматичному поширенню радянської влади з Московщини на Україну, що вона серйозно намірястся здійснити право українського народу на самоозначення і не більше не менше, як аж до самого відокремлення України від Росії, що на цій підставі вона веде свою внутрішню і зовнішню політику, оголошує „нейтралітет", замість того, щоб просто виконувати накази Ради Народніх Комісарів, — зараз же після цього відношення перемінилось: реліквії було заховано назад в московські музеї, українських вояків почали не пускати додому, про українізацію армії не хотіли й слухати, а натомість було поведено політику на знищення „буржуазної" Центральної Ради. Відсутність у Центральної Ради мілітарної сили, що могла б стати супроти війська Совітської Росії, піддавала Раді Народніх Комісарів сміливости і рішучости в її поході проти самоопределення України. Поруч з голосними і наскрізь брехливими заявами про визнання за українським народом права на самовизначення пішло підготування до „великого" акту „возсоединенія" України з Московщиною. На такому фоні большевицько-московських настроїв і відбувалась суперечка між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів з-за донських козаків. З одного боку, голосні заяви про „самовизначення аж до відокремлення", а з другого — палке, непереможне, можна сказати, стихійне бажання „возсоединить" „братський трудовий нарід" з Московщиною. При такій ситуації „доначаків" просто „бог послав": вони могли „виручить", дати зачінку. Цією зачінкою Рада Народніх Комісарів і скористувалась.

взаємні федеративні, а також інші відносини. Жадання України що-до її прав і незалежности українського народу Рада Народніх Комісарів признає без обмежень і безумовно."

Та, почавши „за здравіє", Рада Народніх Комісарів постепенно звела далі на „за упокой". А саме, спиняючись на політиці Центральної Ради, поставила їй такі обвинувачення:

„1. Українська Центральна Рада робила дезорґанізацію на фронті, одкликаючи с в о ї війська;

2. Українська Рада позволила собі роззброїти „совітське" військо, що стояло в Київі;

3. Рада підпирала змову проти влади „совітів", покликуючись на вигадані права на незалежність Донської та Кубанської областей і тим способом покриваючи контрреволюційне повстання Каледіна. Ставлячи опір інтересам і жаданням переважної більшости козаків, Рада замикає дорогу військові, яке вислано проти Каледіна

Стаючи на бік ганебної зради революції і бажаючи допомогати найнебезпечніщим ворогам, як незалежности народів Росії, так і Правительства Совітів, ворогам робітничих і визискуваних мас — кадетами і прихильникам Каледіна, — Центральна Рада примушує нас подати їй до відома, що м и н е г а й н о в и п о в і м о їй в і й н у, навіть тоді, коли б Українську незалежну Республику визнало представництво найвищої російської державної влади."

Перечисливши всі „гріхи" Центральної Ради, Рада Народніх Комісарів писала на закінчення:

„Тепер Рада Уповноважених Народу, з огляду на всі вище наведені обставини, ставить народам Української Республики такі питання:

1. Чи Рада зобовяжеться залишити всякі спроби дезорґанізації на фронті?

2. Чи Рада забовяжеться без згоди шефа Найвищої Команди не перепускати ніякого війська, що йде у бік Дону й Уралу?

3. Чи Рада зобовяжеться залишити всякі спроби роззброювати війська „советів" і червоної ґвардії на Україні та чи віддасть негайно відібрану у того війська зброю.

В разі, коли протягом 48 годин не буде дано задовольняючої відповіді, Рада Уповноважених Народу вважатиме, що Українська Центральна Рада є в стані отвертої війни з в л а д о ю „С о в і т і в" в Р о с і ї і н а В к р а ї н і.

Р а д а Н а р о д н і х У п о в н о в а ж е н и х"

В світлі поставлених в кінці ультиматума запитань ясно, що визнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики, зазначене на початку ультиматума, являється більш дипльоматичним маневром, а ніж справжнім визнанням. Справді. Перше запитання (чи власне виконання вимоги, поставленої в ньому) позбавляло Центральну Раду права і змоги довести до кінця українізацію війська, инакше кажучи — орґанізувати й мати свою армію. Друге примушувало Раду виповісти війну козачим областям, без огляду на те, чи вважала це необхідним Центральна Рада, чи ні. Трете запитання обовязувало Центральну Раду не тільки не перешкоджати вільному перебуванню на Україні московських військових частин (залог), а ще й не противитись. коли б те військо захотіло (як воно в дійсности й було) розігнати Українську Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят. Де ж тут визнання Української Народньої Республики й її права на повне відокремлення від Росії?

Та, крім цього, знаходимо в ультиматумі і пряме потвердження того, що Рада Народніх Комісарів не мала на думці визнання Україн-

ської Народньої Республики і тільки в аґітаційною метою вжила відповідного виразу. Потвердження цього бачимо в останніх словах ультиматуна, що, коли Центральна Рада не дасть в призначений строк задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані війни „з владою Советів в Росії й на Україні". Цим Рада Народніх Комісарів немов би визнавала одночасне існування на Україні двох влад: влади Української Центральної Ради і влади Советів, чи, инакше кажучи, не визнавала і не хотіла визнавати влади Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту і заздалегідь представляла майбутню війну між Московщиною й Україною, як війну не двох держав, а тільки як внутрішню горожанську війну, війну „буржуазної" Центральної Ради проти „влади Советів в Росії й на Україні".

Таким чином, зазначене на початку ультиматума принціпове визнання Совітською Росією Української Народньої Республики фактично набірало протилежного змісту: воно являлось одвертим відкиненням факта існування української державности в якій-будь формі. Так його зрозуміла і вся українська революційна демократія*), в такому дусі було дано Ґенеральним Секретаріятом (20. грудня н. ст.) і відповідь Раді Народніх Комісарів на її ультиматум (через Окружну Українську Військову Раду в Петрограді). Зміст тої відповіді був слідуючий:

„Революційний Штаб України, уповноважений Республиканським Правительством України і народом, має честь предложити Республиканському Правительству Великоросії висліди нарад Штабу з Правительством про ультиматум Ради Народніх Комісарів до Української Центральної Ради і відповідь Республиканського Правительства України на ультиматум.

Переговори про мирне полагодження спору між Російською Республикою й Україною залежать від отсих умов:

1. Признання права українського народу (на самоопределення) і Української Республики (на існування), з тим, що ніхто не повинен вмішуватися в справи Республики;

2. Сповнення домагання українізації війська (перенесення військових частин з инших фронтів на територію України)

3. Полагодження фінансових справ державного скарбу,

4. Невмішування Ради Народніх Комісарів, Головної Квартири і Головнокомандуючого до управління українським фронтом, цеб-то румунським і південно-західним фронтом

Правительство Української Народньої Республики заявляє, що признання поданих принціпів Радою Народніх Комісарів може стати основою для полагодження спору так, що оминеться війну між Україною і Великоросією.

Що-до участи в союзнім правительстві — на думку Правительства У. Н. Р. — Україна, з огляду на значіння, яке тепер осягнула, мусить мати в нім не меньше, ніж третину заступників.**)

---

*) А що українська демократія не помилялась, доказом служить почасти пізніша довга і вперта боротьба українських комуністів з московськими комуністами за політичну і економичну суверенність Укр. Соц. Рад. Республики.

**) Ґенеральний Секретаріят все ще не тратив надії на утворення федерального правительства. В додаток до наведених вище матеріялів в тій справі наводимо тут ноту Ґенерального Секретаріяту до правительств всіх новоутворених республик і автономних країв Росії, вислану 18. грудня (н. ст.) 1917 р

„Правительство Української Народньої Республики — Ґенеральний Секретаріят — розіслало 8. грудня всім правительствам новоутворених республик

Революційний Штаб України уповноважений своїм правительством заявити правительству Великоруської Республики, що, з огляду на фінансові трудности, предмети споживання будуть видаватись на границі України після заплати безпосередньо до каси Ґенерального секретаріяту земельних справ готівкою, а саме — в банкнотах, а у висоті одної третини — в золоті.

Революційний Штаб України має надію, що братній спір буде усунений для обопільного вдоволення і заявляє свою готовність напружити всі сили для осягнення цієї цілі.“ *)

Отже відповідь уряду Центральної Ради була направлена на те, щоб голий принціп визнання Совітською Росією Української Народньої Республики втілити в життя: забезпечити не тільки політичне, але й економичне самостійне, незалежне від Московщини, істнування України. Українська революційна демократія вважала це питання головним в нових взаємовідносинах між Україною і Московщиною.

Росії, а саме Правительству Південно-Східного Союзу, Правительству автономного Сібіру, Краєвому Закавказькому Комітетові, Правительству автономного Криму, Білоруській Центральній Раді, Правительству автономної Молдавії й иншим, а також і Народній Раді в Петрограді свою ноту з запрошенням утворити на федеративних основах однородне соціялістичне правительство.

Тепер, коли цілком виразно і певно вияснилася неможливість справної роботи Установчих Зборів при відсутности загально-визнаної всеросійської власти, котра б управляла правомірно, установлення правительства, яке б спіралося на авторітет республик, що тепер утворюються, а також і на всю соціялістичну демократію Росії, є необхідним.

Тимчасом аж досі Ґенеральний Секретаріят не одержав відповіді на свою ноту а ні від Народньої Ради, а ні від краєвих правительств. Єдиною виїмкою є Донське Військове Правительство, котре через своїх представників заявило, що воно згожується на запрошення Ґенерального Секретаріяту і на сформування однородного соціялістичного правительства, утвореного при тім на федеративних основах.

Вітаючи таку заяву та зважаючи на потребу вести переговори по можливости спішно, Ґенеральний Секретаріят, примушений до того цілою низкою фактів, які мали місце в ріжних краях Росії, в той же час уважає конче потрібним вперед звернути увагу на ті основи будучої федеративної російської держави, котрі український народ уважає обовязковими для всіх частин федеративної Росії.

До таких загально-державних підвалин Ґенеральний Секретаріят зачислює: республиканський та справді демократичний політичний устрій кожної держави Росії, свободу особи, совісти, слова, друку, зборів, страйків, незайманність оселі й инше.

Одночасно Ґенеральний Секретаріят стоїть на засаді цілковитого взаїмного невтручання в політичне життя федеруючих республик, оскільки вони не виходять за межі вищезазначених підвалин. Через це правительство Української Народньої Республики вважає злочинними спроби зламати право на внутрішню незалежність кождої з республик Росії.

Коли таке розуміння підвалин федеративного устрою поділяють всі республики, коли й там можливі умови, що цілком допускають негайне переведення в життя згаданих політичних свобід, то Ґенеральний Секретаріят не бачить ніяких реальних перешкод для діяльного формування разом зо всіма республиками Росії нового федеративного правительства, маючи на оці в найближчу чергу утворення сприятливих для праці Установчих Зборів умов, а також найскорше переведення в життя загально-европейського демократичного миру.

Підписали: Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко, Ґенеральний Секретарь міжнаціональних справ О. Шульгин, Заступник Ґенерального Писаря І. Мірний.“

*) Подаємо документи про переговори між Радою Народніх Комісарів і Українською Центральною Радою за ґазетами, не будучи певними в тім, що вони без помилок одбивають оріґінали.

Инші ж питання, які піднімала Рада Народніх Комісарів, в тому числі й питання пропуска козачого війська через територію України, являлись, порівнюючи з ним, другорядними або випливаючими з самого факту невизнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики. Цим в значній мірі треба пояснити те, що Ґенеральний Секретаріят в своїй відповіді на ультиматум не знайшов потрібним відповідати окремо на кожну з вимог-запитань Ради Народніх Комісарів, в тому числі й на закид (великої принціпової і практичної ваги) про участь „в контрреволюційній каледінській змові".

Що-до цієї останньої „змови", то ще раз треба підкреслити, що її в дійсности не було. Ще підчас жовтневих подій в Петрограді та Київі зовсім виразно виявилось, що українська революційна демократія не піде разом з козаками. Пригадаймо негативне відношення Третього Всеукраїнського Військового З'їзду до Козачого З'їзду, що відбувався тоді в Київі: пригадаймо відкинення Центральною Радою пропозицій козачими кругами спільної боротьби проти большевиків, а потім і спільну боротьбу війська Центральної Ради і большевицьких військовних частин проти тих самих козаків, проти контрреволюційного штабу київської військової округи: нарешті, втручання Ґенерального Секретаріяту у внутрішні справи Донщини з метою оборони інтересів та прав робітництва від реакційного каледінського режиму. Всі ці факти і самий напрям діяльности Центральної Ради, зазначений в III Універсалі, а ще більше — в настроях і революційній свідомости українського селянства, робітництва та вояцтва, не давали ніяких підстав до обвинувачення Центральної Ради в „контрреволюційній каледінській змові". Такої змови не було і не могло бути. І не можна, звичайно, добачити її в тому, що Центральна Рада провадила, після упадку Временного Правительства, самостійно українізацію війська на фронті, або в тому, що обеззброїла ворожі їй (хоч би й по-большевицькому настроєні) московські частини, або, врешті, в тому, що перепускала козачі частини з фронту через Україну додому. Це перепускання, дійсно, до якоїсь міри шкодило Совітській Росії, поскільки вело до зосередження на Донщині певної, ворожої владі Народніх Комісарів контрреволюційної сили. Але наскільки великою шкода була фактично скільки козачого війська могло переїхати через Україну на Донщину чи на Урал і чи дійсно все те військо поповнило б ряди контрреволюційної армії, чи частина його, втомлена війною і розаґітована большевиками, розійшлася б по своїх станицях — тепер трудно сказати. Можна у всякім випадку з певністю припустити, що шкода від перепущення козачого війська була б в дійсности незрівняно меншою від тої шкоди, яка повстала для революції потім від війни між Україною і Московщиною. Це ж саме треба сказати й про обеззброювання та затримування Ґенеральним Секретаріятом большевицького війська, направленого з фронтів на боротьбу з повстанням Каледіна. Таке поступування Центральної Ради викликалось не симпатією її до контрреволюційного Дону, не соціяльною ворожістю до ідеалів робітниче-селянської державности, проголошених большевиками на Московщині, а лише бажанням оберегти Українську Народню Республику від

втручання в її внутрішні справи сусідів, в даним випадкові червоної Московщини, військо якої, будучи формально направлене на боротьбу з Каледіним, виявляло недвозначне бажання розправитись по дорозі і з „хохлами“, з „контрреволюційною буржуазною Радою“, без довгих балачок про визнання якоїсь там Української Народньої Республики і оповіщення їй формальної війни.

Коли Дон і був в чім-небудь ближчим до Центральної Ради, так це тільки і саме в тім, в чім були так далекі в той час московські большевики від неї. А саме: на Дону серед козацтва (власне серед його демократичної частини) існувала досить сильна федералістична течія, яка цілком щиро обстоювала гасло федералістичної перебудови Росії. Наскільки ця течія була в той час помітною, видно з того, що навіть реакційні козачі ґенеральскі единонеділимческі верхи примушені були вдавати з себе федералістів. До того ж і обективні умови, а саме — ворогування з Радою Народніх Комісарів, примушували козачу старшину не сваритись з иншими сусідами і „шанувати“ їхне право на автономний устрій. Все це вело до того, що Дон визнавав в той час за Центральною Радою право заступати верховний уряд Української Народньої Республики, визнавав Українську Республику і був готовий не втручатися в її внутрішні справи. Правда, все це визнавалось офіційним Доном цілком умовно і тимчасово. Пізніща боротьба так званої „доброволії“ (що поповнювала свої ряди саме з донських козачих кругів) проти української державности яскраво і певно виявила це. Але в той час Донщина і взагалі козацтво, власне демократично-революційна частина його, виступала в рядах борців за перебудову Росії на республиканьско-федералістичних основах, визнавала фактично Українську Народню Республику і не втручалось в її внутрішні справи. Цього було досить, щоб Центральна Рада, маючи перед собою велетенське завдання будови Української Республики, не йшла з легкою душею на конфлікт з козацтвом і стала на позицію так званого нейтралітету. Пізніще, скріпившись внутрі, орґанізувавши певну військову силу, можна було при потребі і порушити цю позицію в той чи инший бік. А що ця позиція була б порушена, при доброзичливому відношенню до державного відродження України з боку Московщини і дальшім розвитку революції на Україні, саме в бік зближення з Совітською Росією і розриву нейтральних відносин з Донщиною, коли б там переважив контрреволюційний курс (як воно і сталось пізніще) — не могло бути ніяких сумнівів.

Та московські большевики чи дійсно не розуміли цієї позиції Центральної Ради чи просто не хотіли її зрозуміти. В своїй відповіді на ноту Ґенерального Секретаріяту Рада Народніх Комісарів знов, обмежившись загальною заявою про визнання нею „права свобідного розвитку народів“ і „здійснення цього принціпу“, всю увагу зосередила на „підпіранню Радою контрреволюції, буржуазії — кадетів і Каледіна“

„Відповідаючи на зроблене вами з уповноваження правительства Української Центральної Ради предложення приятельського полагодження конфлікту між Українською Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, писала Рада Народніх Комісарів в своїй ноті від 21. грудня (н. ст.), Рада Народніх Комісарів заявляє,

що вважає ширшу акцію для усунення спору безперечно бажаною. Совітське Правительство зробило все, щоб дійти до мирного полагодження справи.

Що-до предложения Українською Радою умов, котрі мають принціповий характер, як право свобідного розвитку народів, вони ніколи не були предметом переговорів або спору, бо Рада Народніх Комісарів признає повне здійснення тих принціпів.

У предложених умовах Українська Центральна Рада поминає мовчанкою дійсний предмет спору, а саме те, що Рада підпирає контрреволюцію буржуазії, кадетів та Каледіна, звернену проти влади совітів, заступників селян, робітників і салдатів. Порозуміння з Радою можливе тільки під умовою, що Рада виразно відмовиться підпирати, як Каледіна, так і всю контр-революційну змову буржуазії та кадетів."

Ми не маємо під руками копій документів про дальший хід переговорів: про заходи членів Всеросійських Установчих Зборів від України, що в той час перебували в Петрограді (переважно українських соціялістів-революціонерів), направлені до мирного залагодження конфлікту; про роботу висланої з Петрограду до Київа спеціяльної делеґації; так само, як не маємо і змісту тих розмов, які велися Ґенеральним Секретаріятом з Радою Народніх Комісарів телеґрафно. Та хоч ці документи і могли б де-в-чому висвітлити справу ще краще, ніж освітили її наведені вище документи, проте чогось основно нового вони не дали б. Конфлікт зостався не росплутаним, до порозуміння не дійшло.*) Та й трудно було досягти того порозуміння, тим більше, що Рада Народніх Комісарів поспішилась признати за правительство України утворений З'їздом Рад в Харькові так званий „Совітський Уряд" України і дати в допомогу тому урядові свою армію для війни з Центральною Радою.

---

*) Наводимо тут де-які відомости про дальший хід переговорів: 2. січня (н. ст.) 1918 р. урядове Петроградське Телеґрафне Аґентство подало телеґраму такого змісту: „По вістках членів делеґації, якій поручено вести в Київі переговори для полагодження конфлікту між владою совітів і Центральною Радою, є можливість полагодити цей конфлікт тим способом, що буде утворено нову Раду Совітів, при чім буде поширено обсяг її впливу. Центральна Рада задумує виповнити ультиматум Ради Народніх Комісарів під умовою, що Україна буде забезпечена грішми і що Рада Народніх Комісарів видасть урядовий декрет, яким признає Українську Республику. Як повідомляють делеґати, Україна не заборонить вивозу збіжжа до Великоросії."

3. січня (н. ст.) 1918 р. Рада Народніх Комісарів звернулась до Центральної Ради з такою нотою:

„Тому що офіціяльні заступники Центральної Ради висловили бажання розпочати переговори для осягнення порозуміння з Радою Народніх Комісарів, котра з свого боку признає незалежність Української Республики, дальше тому що Центральна Рада признає контрреволюційний характер своїх сторонників, дальше з огляду на факт, що Рада Народніх Комісарів всюди і абсолютно признала всім націям, з українською включно, право на незалежність, далі тому, що вітає кожду спробу оминути війну з Центральною Радою, коли б вона признала контрреволюційний характер діяльности Каледіна і н е з п и н и л а б в е д е н н я в і й н и з н и м, — уважає Рада Народніх Комісарів за дуже бажану річ увійти в обговорення з Центральною Радою непорішених справ щоб усунути всі непорозуміння, які випливають з політики Ради що-до загального фронту та протиреволюційного повстання Каледіна.

Рада Народніх Комісарів пропонує Центральній Раді переговори в справі порозуміння, яке [illegible] ло б наведеним засадам, і вважає за найвідповідніше місце для перегов[illegible]ів — Смоленськ або Вітебськ."

Так роспочалась війна між Совітською Московщиною і Українською Народньою Республикою (18), війна, що цілком з технично-мілітарних причин не могла віщувати нічого доброго тільки що відродженій, неорґанізованій, не зміцненій, без армії й фінансів, без сталих і досвідних апаратів державного управління, бідній інтеліґентськими національно-свідомими силами Україні. Не віщувала вона нічого доброго й палаючій в огні клясової боротьби червоній Московщині, бо надії останньої збройною силою „приобщить“ Україну до соціялістичної московської революції і тим забезпечити для московського працюючого люду необхідну йому допомогу українським хлібом, цукром, вугіллям та иншими продуктами, були дуже і дуже проблематичними. Не віщувала вона загалом нічого доброго і справі російської та української революції, втягаючи народні маси, демократію (а не буржуазію) Московщини й України в криваву межиусобну національну (а не соціяльну) війну, затемнюючи тим клясову свідомість українських трудящих мас, штовхаючи українську соціялістичну інтеліґенцію до співробітництва з дрібною українською буржуазією, порушуючи нормальний розвиток революційної клясової боротьби на Україні. Хто завинив в цій війні більше — Центральна Рада з Ґенеральним Секретаріятом чи Рада Народних Комісарів — скаже суд майбутніх поколінь.

9. Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками. Після повалення правительства Керенського ніщо, здавалось, не стояло Центральній Раді на дорозі до заключення миру. Робітниче-селянські маси домагались миру, хоч би й сепаратного, вже давно і в ріжних формах. Було ясно для всіх, що мир необхідно було заключити негайно, хоч би й дорогою ціною, бо однаково воювати далі не було ніякої змоги. Постачання армії вже не можна було налагодити; підняти дісципліну у війську також. Та й по суті, особливо Українській Народній Республиці, не було чого тягти ту війну далі.

Правительство Совітської Росії все це добре розуміло і через те зараз же сміливо пішло шляхом припинення війни з Центральними Державами. Розуміла становище й Центральна Рада, але їй бракувало тої сміливости та рішучости, яку мала Рада Народніх Комісарів. Під впливом демократії меншостей та українських дрібнобуржуазних верств (в першу чергу соц.-фед.) вона довго боялась одверто стати на шлях заключення сепаратного миру і, тим самим, розриву з „союзниками“ — Антантою, яка, помічаючи нерішучість Центральної Ради в справі миру та росходження її з російськими Народніми Комісарами, почала навязувати через своїх представників в Київі напів-офіційні звязки з новою українською державою.*) Втішені цією увагою до себе з боку „великих

*) Антантські представники звернули свою увагу на український визвольний рух ще з літа 1917 року, але довший час ставились до нього дуже неприхильно, шукаючи в ньому „німецької інтриги“. Відгуком цього погляду антантських керуючих кол на українську національну революцію являється відоме „інтервю“ В. Винниченка, що ледво не потягло за собою серйозної „нагінки“ на Центральну Раду з боку Временного Російського Правительства. Історія цього інтервю така. Підчас свого перебування в Петрограді (в складі другої делеґації Центральної Ради до Временного Правительства в серпні ст.ст. 1917 р.) В. Винниченко дав інтервю про український рух кореспондентові великої бульварної

держав“ керуючі есефо-есдеківські політики з Ґенерального Секретаріяту навіть почали були задумуватись над пропозиціями антантських розбишак переформувати, за їх допомогою, українське військо і дійсно держати далі, „аж до заключення загального миру“,*) український фронт.

В додаток до цього, не сприяла активній мировій політиці Центральної Ради також і її позиція в справі утворення центрального федерального уряду Російської Федеративної Республики. Не визнаючи

французької газети „L'intransigeant“. Що говорив В. Винниченко корреспондентові — невідомо, але в ґазеті з'явився допис, в якому зазначалось (на підставі заяви В. Винниченка), що Центральна Рада в своїй більшости являється ґерманофільською і веде ґерманофільську політику. Очевидно, що такої заяви В. Винниченко зробити не міг (про що він і заявив пізніще) і це була простісінька провокація, але „союзники“ (Французи, головним чином) насіли на Временне Правительство, щоб воно зробило нагінку на „ґерманофільську“ Центральну Раду. Временне Правительство, хоч і знало добре справжню ціну „інтервю“, одначе підняло біля цієї справи великий галас, який невідомо чим би кінчився, коли б не одібрали уваги Временного Правительства инші, більш важні справи, і в першу чергу кориловщина.

Та „німецькі марки й інтриґи“ — одне, а велика національно-визвольна боротьба українського народу — друге. Це добре розуміли й антантські політики, через це вони з одного боку шукали „марок“ і намовляли Временне Правительство проти Центральної Ради, а з другого — заздалегідь „принюхувались“ до українського руху і виміряли, чи не може він при певних обставинах стати їм у пригоді. Така „розвідка“ велась особливо діяльно з боку Французів, між иншим через п. Пелісьє, посланця французького посла в Петрограді п. Нулянса. Пелісьє приїхав на Україну вперше ще з літа і навязав тісні звязки з Ґенеральним Секретарем закордонних справ О. Шульгиним (соц.-фед.). Також в літку приїздив до Київа (від англійського посольства в Петрограді) й Англієць проф. Піре. Цей останій одразу „брав бика за роги“, допитуючись представників Ґенерального Секретаріяту, що має робити Центральна Рада, коли добється автономії і українізації армії. Англійцям ходило про те, щоб Центральна Рада поставила своїм завданням підтримку фронта до побідного кінця; в цій площині вони й розглядали всю українську справу. Пізніще й Французи почали дивитись на справу більше з боку воєнних інтересів, ніж з боку „німецьких марок“. Коли уряд Керенського впав, антантські представники в Київі таки добре взялися до Українців; між иншим, щоб прихилити на свій бік Українців, вони пустили „в ход“ між певними українськими колами навіть „франки“. Помітніщі „антантофіли“ одержали в той час не малі суми. Частина цих сум (10.000 карб.) призначалась — якимсь чином через М. Порша (укр. соц.-дем.) — навіть „Робітничій Ґазеті“ (орґан Центрального Комітета УСДРП), частина застряла, кажуть, в кешені „Отамана Вільного Козацтва“ Ґенерала Скоропадського, великого „антантофіла“, й инших панів. Певно антантські гроші дали стимул і до орґанізації в той час в Київі масонської антантофільської льожі св. Андрія — під назвою „Молода Україна“ — в склад якої ввійшли, в числі инших, брати Шумицькі й Моркотун; є заява Моркотуна, що до льожі належав також і С. Петлюра. Були якісь (грошевого характеру) звязки антантських аґентів і з де-якими членами залізнодорожних українських орґанізації. Одначе, якою б ця робота не була, вона не відограла помітної ролі в українській визвольній боротьбі, так само як не впливала на масовий український рух і „робота“ Німців (переважно за кордоном — через своїх аґентів з де-яких Українців еміґрантів.

*) Пляни — пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з Українців-вояків кілька корпусів, які разом з чехо-словацькими полками, зформованими з австрійських полонених і мобілізованих Чехів-кольоністів з України, а також Поляками, зайняли б найважніщі в стратеґічнім відношенню пункти на румунському і південно-західньому (українських) фронтах і таким способом притягували б на цих фронтах певну кількість війська Центральних Держав.

Ради Народніх Комісарів за центральне федеральне правительство Росії, не вважаючи також і себе за правительство самостійної держави, намагаючись утворити федеральне правительство, яке тільки, на думку Центральної Ради, і могло б взяти в свої руки справу заключення миру, Центральна Рада безсило топталась на місці, не знаючи, з якого боку підійти до справи миру.

А події почали вже випереджувати Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят. З легкої руки большевиків почалось „братання" російської армії (власне, бувшої армії) з німецьким військом, а за ним почалися — з кінця листопада (н. ст.) 1917 р. — і формальні мирові переговори Ради Народніх Комісарів з Центральними Державами. Мирив сам фронт, мирили Народні Комісари. Центральна Рада мусіла щось робити, коли не хотіла допустити, щоб заключення миру відбулося по-за її плечима.

4. грудня (н. ст.) відбулось засідання Малої Ради, присвячене справі миру. В ґазетах читаємо про це засідання, між иншим, слідуюче:

„Пр. Грушевський повідомив, що попереднього дня прислав Головнокомандуючий румунським фронтом телеґраму Українській Центральній Раді, повідомляючи, що він, в порозумінню з румунським правительством, приневольний розпочати мирові переговори з ворогом і просить Раду прислати свого представника для участи в цих переговорах.

Неронович (укр. соц.-дем.*) жадав, щоб перемирря на румунськім і південно-західнім фронті було проголошено від Української Республики і щоб опісля було доведено справу до кінця, до заключення миру. Українська Народня Республика повинна взяти справу миру в свої руки, яко незалежна держава, повідомляючи про це Раду Народніх Комісарів, яко великоруську владу, а також воюючі держави і „союзників". Раніще ми все підкреслювали звязок України з Росією. Та переміни, які зайшли, розвязали нам руки, і тепер Україна повинна уважати себе самостійною, незалежною державою, довівши своє національне самоозначення до повного кінця. Через голови воюючих Україна повинна звернутися до демократичних сил Европи з проханням допомогти їй стати цілком суверенною. Краще вмерти, ніж не досягнути цього.

Чечель (укр. соц.-рев.) зазначив, що перемирря і мир треба робити від імени Української Народньої Республики. Тому треба стати на становище зовсім незалежної держави.

Кушнір (укр. соц.-фед.) заявив, що його фракція звертається з пропозицією до демократії західної Европи заключити загальний мир. На сепаратний мир бесідник не годиться.

Ткаченко (укр. соц. дем. — Ґенеральний Секретарь судових справ) сказав, що українська соціяль-демократія весь час домагалася миру, але на перешкоді стояло російське правительство. Тепер цієї перешкоди нема — отже треба мирити, треба приступити прямо до вироблення конкретних умов миру.

Шац (об. жид. соц. парт.) домагався, щоб Центральна Рада санкціонувала перемирря і приступила до утворення російської влади, котра була б правосильна заключити мир.

Шраг (укр. соц.-рев.) підкреслив, що центральної федеральної влади немає; тому справу миру повинна негайно взяти в свої руки Центральна Рада. Бесідник відчитав резолюцію фракції українських соціялістів революціонерів, в якій запропонував рахуватися з Радою Народніх Комісарів, як з фактичною владою великоруського центра;

*) Неронович належав до лівої течії Української Соціяль-Демократичної Партії, що потім перетворилась в фракцію „незалежних", а ще пізніще — в Українську Комуністичну Партію (УКП).

домагався утворення однородно-соціялістичного федеративного правительства і, тим часом, висилки представників Центральної Ради для переговорів в справі перемирря.

Потім Скловський (від рос. соц.-рев.), Гольдельман (від коалєціону) і Балабанов (від рос. соц.-дем. меньшевиків та євр. „Бунду“) домагалися від Ґенерального Секретаріяту вияснення його позиції в справі миру і протестували проти можливости сепаратного миру.

При загальній увазі виступив з короткою промовою Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко. Він зазначив, що Ґенеральний Секретаріят констатує з великим задоволенням, що позиція українських провідних партій в нічім не росходиться з думкою Ґенерального Секретаріяту. Справа мира не терпить відложення. Ми повинні вести її від імени Української Народньої Республики і вислати своїх представників на румунський і південно-західний фронти для переговорів над перемиррям.

Рівночасно необхідно повідомити про це Французів і Анґлійців, котрі сьогодня акредитували до нас посла (Оплески).

Ґенеральний Секретаріят признає необхідним порозумітися з тими орґанізаціями, які ведуть переговори в справі миру на инших фронтах. Рада Народніх Комісарів має велике значіння в народніх масах, і Ґенеральний Секретаріят повинен з тим рахуватися. Але ми не вважаємо Ради Народніх Комісарів правительством всієї Російської Республики. Ми вважаємо, що справу загального миру повинна вести та власть, котра буде зорґанізована з представників всіх демократичних партій при участи представників від краєвих правительств. А тому необхідно негайно приступити до орґанізації правительства — однородно-соціялістичного, федеративного характеру...

Справа миру — дуже важна і серйозна; вона захоплює інтереси не тільки України. Необхідно тому зараз приступити до вироблення програми миру. Ця програма не повинна ріжнитися від тої, яку вже одобрила вся революційна демократія . . .

Необхідно негайно, за одобренням Малої Ради, вступити в переговори з союзниками радіотелеґрафом.

Тьомкін (Бунд) запропонував від меньшостей резолюцію, в якій стверджував необхідність висилання представників на румунський і південно-західний фронти для заключення перемирря в порозумінню з союзниками; негайно приступити до утворення центральної влади, одиноко правосильної для переговорів в справі миру, і приступити до тимчасового вироблення умов демократичного миру для предложення на розгляд Центральної Ради та союзників.

Пісоцький (укр. с.-д.) предложив резолюцію, прийняту вже українськими соціяль-демократами та соціялістами-революціонерами на фракційних нарадах.“

Цю останню резолюцію і було прийнято Малою Радою. Звучить вона так:

„Від імени Української Народньої Республики Українська Центральна Рада визнає необхідним негайно приступити до перемирря, повідомивши про це одночасно союзні держави.

Беручи під увагу: а) що справу миру від імени всієї Російської Республики може вести тільки центральний орґан соціялістичної федеративної влади, б) що спроби утворення такої влади досі не вдалися, в) що при теперішніх обставинах таку владу можна утворити тільки в процесі здійснення миру, г) що инші шляхи утворення такої влади можуть затягнути справу миру і пошкодити їй, — Українська Центральна Рада приступає до активного здійснення миру.

Цим виповняє Українська Центральна Рада здавна висловлену волю українського народу і вже не раз ухвалені нею постанови про негайний мир, в чім досі ставило Центральній Раді перешкоди Временне Правительство.

Тому Українська Центральна Рада постановляє:

1. Послати представників від Ґенерального Секретаріяту на румунський і південно-західний фронти для ведення переговорів в справі перемирря;

2. Звернутися зараз від імени Української Народньої Республики, як до союзних, так і до ворожих держав, з пропозицією почати мирові переговори, повідомляючи про це нейтральні держави;

3. Рівночасно повідомити про це Раду Народніх Комісарів і правительства инших республик Росії для координованого ведення цієї справи;

4. Заразом Центральна Рада приступає до негайного вироблення програми миру для предложення її від імени Української Народньої Республики народам Росії, а також союзним і ворожим державам, як основи для переговорів.

Українська Центральна Рада закликає всі народи Росії взяти в цих переговорах як найдіяльнішу участь."

На підставі цієї ухвали, було делеґовано від Ґенерального Секретаріяту для переговорів про перемирря на полудньово-західний фронт Товариша Ґенерального Секретаря внутрішніх справ І. Красковського (с.-ф.) та капітана Удовиченка, а на румунський — члена Малої Ради М. Любинського (укр. с.-р.) та члена Українського Ґенерального Військового Комітету М. Левітського (укр. с.-д). Варто підкреслити для характеристики настроїв української демократії в той час, що певні кола Центральної Ради вірили в те, що Центральна Рада своїми заходами в справі миру відіграє значну ролю в прискоренню загального, всесвітнього миру.

Одночасно з веденням переговорів про перемирря Ґенеральний Секретаріят оголосив обєднання двох фронтів — румунського та полудньово-західнього — в один український фронт (19).

Трохи згодом Ґенеральний Секретаріят вислав до Берестя-Литовського, де вже відбувались переговори між Центральними Державами і Радою Народніх Комісарів, свою делеґацію для контроля над переговорами, в склад якої в числі инших входив М. Любинський (укр. с.-р.).

А ще пізніще, а саме 24. грудня (н. ст.), коли конфлікт між Центральною Радою і Совітом Народніх Комісарів ввійшов в ту стадію, коли вже було мало надії на мирне залагодження його, коли Рада Народніх Комісарів вже заключила з Центральними Державами, без порозуміння з Центральною Радою, перемирря на всіх фронтах, Ґенеральний Секретаріят, виконуючи наведену вище постанову Малої Ради в справі миру, звернувся до воюючих і нейтральних держав з слідуючою нотою:

„Ґенеральний Секретаріят подає отцим до відома всім нейтральним і воюючим державам слідуюче:

Третім Універсалом Української Центральної Ради з дня 20. листопада 1917. року проголошено Українську Народню Республику. Цим актом поставлено її в інтернаціональне положення.

Українська Народня Республика змагає до створення федеративної злуки всіх республик, які повстали на території давньої Російської Імперії. Аж до часу, коли в Росії буде установлене федеративне правительство і аж поки міжнародне заступництво буде поділене між правительством Федеративної Республики та правительством України, вступає Українська Республика зі своїм правительством — Ґенеральним Секретаріятом — на дорогу самостійних міжнародніх відносин.

В звязку з тим уважає Ґенеральний Секретаріят за необхідне вияснити всім державам і народам світа становище Української Народньої Республики в справі мирових переговорів, які в ближчих днях розпочнуться в Берестю-Литовськім між представниками Ради Народніх Комісарів і державами, що ведуть війну з Росією.

Ми маємо непорушне переконання, що теперішня війна є найбільшим нещастям усіх держав; для того від дня проголошення Української Народньої Республики вступили ми на шлях діяльної мирної політики.

Тому, що в III Універсалі проголошено необхідність негайно заключити мир, постановила також Центральна Рада прилучитися до перемирря. Для того послано на полудньово-західний і румунський фронти уповноважних від Ґенерального Секретаріяту. Обидва фронти злучено тепер в один український фронт під управлінням правительства Української Народньої Республики.

Одночасно доручила Центральна Рада Ґенеральному Секретаріятові повідомити союзників про факт ведення мирових переговорів, і це доручення Ґенеральний Секретаріят в свій час виконав.

Коли Рада Народніх Комісарів, за згодою правительств держав, що воюють проти Росії, почала переговори на всіх фронтах Росії про перемирря, вислав Ґенеральний Секретаріят своїх заступників до Берестя Литовського для контролю та інформації. При цім уважає Ґенеральний Секретаріят за необхідне звернути увагу на те, що заступники Ради Народніх Комісарів, хоч і були повідомлені про те, що уповноважені Українського Правительства мають приїхати для участи в переговорах, заключили самостійно загальне перемирря без всякого порозуміння з Правительством Української Народньої Республики.

Тепер, отже, коли Рада Народніх Комісарів, на основі останньої точки умови про загальне перемирря, почала в Берестю-Литовськім мирові переговори з Правительствами Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, заявляє Ґенеральний Секретаріят іменем Української Народньої Республики:

1. Ціла демократія української держави змагає до світового миру — до загального миру по-між усіма воюючими державами.

2. Мир, заключений по-між всіма державами, повинен всім, навіть найменьшим народам в кождій державі, забезпечити свободу народоправного самоозначення.

3. Для уможливлення дійсного самоозначення народів необхідно установити відповідні ґарантії.

4. Через те анексій, так званого насильного прилучення або передачі поодиноких земель без згоди населення, не можна допустити.

5. Так само, зі становища робочих кляс всіх країв, виключені всякі контрибуції в якій би то не було формі.

6. Малі народи й держави, що потерпіли через війну, повинні дістати матеріяльну поміч, на основі принціпів, вироблених на конґресах.

7. Українська Народня Республика має тепер на своїй території власний український фронт і виступає самостійно в міжнародніх справах через своє правительство, яке заступає інтереси українського народу.

8. Влада Ради Народніх Комісарів не простягається на цілу Росію, а з'окрема не простягається на Українську Республику. Через це мир, який хоче заключити Росія зі своїми противниками, може мати силу для Української Республики тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народньої Республики.

9. Мир в імени цілої Росії може заключити тільки таке правительство (до того федеративне), яке буде утворене всіма республиками і державно-зорґанізованими областями Росії. Коли б такого Правительства не вдалося утворити в найближчім часі, тоді тільки злучені правительства всіх тих республик і областей можуть заключити такий мир.

Український Ґенеральний Секретаріят держиться твердо принціпу загального народоправного мира та змагає прискорити його заключення.

Признаючи велике значіння всіх зусиль, направлених на здійснення такого миру, Ґенеральний Секретаріят уважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю-Литовськім, і одночасно бажає, щоб справу миру було завершено на міжнароднім з'їзді, на який Українське Правительство запрошує всі воюючі держави.

Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко,
Ґенеральний Секретарь для міжнародніх справ О. Шульгин.

Другого дня після висилки цієї ноти — 25. грудня н. ст. — почались засідання VIII сесії Української Центральної Ради. Справа стала на ній предметом палких дебатів.

Наводимо тут уривки з протоколів фракційних бесідників для того, щоб з'ясувати позицію в справі миру ріжних партійних фракцій в Центральній Раді.

Обговорення справи миру почалось 25. грудня заслуханням реферату Ґенерального Секретаря О. Шульгина (укр. соц.-фед.), який сказав:

„Війна загрожує повною руїною, як Росії, так і Україні. Через те Центральна Рада почала переговори про перемирря на своїм фронті. Але ми йдемо иншим шляхом, як большевики. Мир може бути остаточно заключений тільки федеральним правительством, а не Радою Народніх Комісарів. Большевики хотять заключити сепаратний мир, ми ж на це не згодні, ми не допустимо, щоб Німці та Австрійці перекидали свої полки на Анґлійців, Французів та инших. Ми стоїмо за загальний мир. Делеґацію до Берестя треба послати. Ґенеральний Секретаріят не розпалює мілітаристичних пристрастей і змагає до мирного полагодження справи з великоруською властю.

Балабанов (рос. с.-д. меньш.) відкидає необхідність посилки делеґації до Берестя, вважаючи такий спосіб боротьби за мир ілюзією, подібною до ілюзії большевиків. Далі бесідник сказав, що самостійний виступ України за мир без порозуміння з Росією є шкідливим для діла революції. Справу мира можна прискорити міжнароднім шляхом. Для цього Ґенеральний Секретаріят мусить вжити заходів, щоб утворити федеративне правительство всієї Росії, а демократія — скликати соціялістичну конференцію. Як би не було, але шлях до миру лежить не через Берестя.

Неронович (укр. с.-д.) сказав: рецепт Балабанова старий. Його ми чули вже не раз на протязі 8 місяців революції. Не виголошуйте тут голих слів — „в міжнароднім масштабі", а розшифруйте їх. Сучасне російське правительство — Народні Комісари — вже поставило справу мира в міжнароднім масштабі в повній широті, і делеґація до Берестя є відгуком міжнароднього миру. Відкидаючи посилку делеґації, ви хочете повернути назад, ви хочете балакати з вашими улюбленими імперіялістичними союзними державами. Ви саботуєте справу миру.

Скловський і Сухових (рос. соц.-рев.) вказували на те, що вихідною точкою в справі миру є скликання міжнародньої соціялістичної конференції і Всеукраїнських Установчих Зборів. До Берестя треба їхати, але тільки для того, щоб контролювати діяльність Народніх Комісарів, що хочуть говорити від імени всієї Росії."

Єврейські партії загалом підтримували рос. с.-д. меньшевиків та рос. с.-р., наближаючись з українських партій найбільше до соц.-федералістів. Обговорення справи миру тяглось кілька днів. На засіданню Ради 28. грудня виступив з докладом делеґат на мирову конференцію в Бересте М. Любинський, що саме повернув до Київа з Берестя. Поінформувавши про хід переговорів,*) про велике зацікавлення Центральних Держав Україною, закінчив свою промову словами: „конче необхідно послати своїх делеґатів в Берестя, але не в ролі інформаторів і контрольорів, а в ролі самостійних представників, з повними повновластями і директивами."

Після заслухання докладу Любинського Центральна Рада ухвалила (переважно українською більшістю) слідуючу внесену фракцією українських соціялістів-революціонерів формулу переходу.

*) М. Любинський входив, за згодою російських делеґатів, в склад російської мирової делеґації — з метою інформації і контролі.

„Вислухавши реферат Ґенерального Секретаріяту про посилку делеґації на мирову конференцію і вважаючи, що дальше продовження війни затемнює класову свідомість трудових мас і загрожує всім здобуткам революції в Росії і на Україні, висловлюючись тому за конечну необхідність припинення війни і потверджуючи свою попередню думку, що мир від усієї Росії повинен бути заключений тільки федеративним урядом всіх республик бувшої Російської Імперії, одначе, зважаючи на те, що федерального уряду немає, а Рада Народніх Комісарів таким урядом не є, і що це не може бути причиною дальшого відкладання мирових переговорів, — Центральна Рада постановляє взяти участь в мирових переговорах від імени Української Народньої Республики, нарівні з иншими державами, і затверджує постанову Ґенерального Секретаріяту про негайну посилку делеґації для участи в мирових переговорах.

Уважаючи, що для оборони інтересів усіх зачеплених війною націй необхідна участь їхніх представників у мирових переговорах, українська делеґація обстоюватиме притягнення до участи в них делеґацій всіх націй, як державних, так і недержавних."

В ці дні наспіла і відповідь Центральних Держав на мирову ноту Ґенерального Секретаріяту. Відповідь та мала такий зміст:

„До президента Ґенерального Секретаріяту Винниченка і Секретаря міжнародніх справ Шульгина. Київ.

Нота Ґенерального Секретаріяту Української Народньої Республики до всіх воюючих і невтральних держав означує, як безумовно потрібне, щоб представники Української Народньої Республики взяли участь в переговорах в Берестю-Литовськім.

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові повітати уповновласнених представників Української Народньої Республики з участю в мирових переговорах в Берестю-Литовськім.

При цім вони зазначують, що радо були б повітали таких уповноважених представників також при переговорах при заключенню перемирря.

Берестя Литовське, 26. грудня 1917. р. Уповноважені делеґати чотирьох союзних держав: фон-Кюльман за Німеччину, ґраф Чернін за Австро-Угоршину, Попов за Болгарію, Мессімі Бей за Туреччину."

Таким чином, справу участи представників Української Народньої Республики в мирових переговорах в Берестю було вирішено остаточно. До Берестя було послано Ґенеральним Секретаріятом повновласну делеґацію під проводом ґенерального секретаря торгу і промисловости В. Голубовича (укр. с.-р.).*)

4. січня (н. ст.) 1918. року мали роспочатись в Берестю мирові переговори, але початок їх було відтягнуто до 9. січня з вини Ради Народніх Комісарів, яка підняла питання про зміну місця переговорів. Як відомо, Центральні Держави не погодились на перенесення переговорів в якесь инше місце, і вони продовжувались в Берестю. Тим часом, поки прибули до Берестя делеґати Совітської Росії, українська делеґація провадила необовязуючі переговори з представниками Центральних Держав.

Після першого пленарного засідання мирової конференції, яке відбулось 9. січня і на якому було остаточно порішено продовжувати переговори в Берестю-Литовськім, а не в якімсь иншім місці, відбулось 10. січня (н. ст.) 1918. року друге пленарне засідання конференції, на якому було обговорено і порішено справу участи в конференції делеґації Української Народньої Республики.

---

*) В склад делеґації в числі инших входили: М. Левітський (укр. с.-д.), М. Любинський (укр. с.-р.), М. Полозов (укр. с.-р.) і О. Севрюк (укр. с.-р.)

У відчиті про це засідання читаємо:

„На засідачню конференції дня 10. січня перший виступив провідник української делеґації Голубович і заявив:

‚Змучені і виснажені війною народи змагають до миру. В цім змаганні до миру представники демократії Великоросії, не зважаючи на напади де-якої частини російського громадянства та преси, сміливо переступили через стрілецькі окопи воюючих держав не для того, щоб на полі бою кровію і залізом, а щоб шляхом приязного порозуміння між народами досягти загального миру, бажаного для цілого світу.

Після того, як почалися мирові переговори й оголошено основи миру, ви, шановні панове, цілком справедливо призначили 10 днів перерви, щоб дати можність державам, які не брали участи в мирових переговорах, пристати до них. Наша держава, Українська Народня Республика, народ якої завжди схилявся до миру, відповіла перша на ваш поклик.

Після того, як III Універсалом Центральної Української Ради з 20. листопаду (н. ст.) зазначено її державне становище Українська Народня Республика починає в теперішнім моменті своє міжнародне істнування, яке вона втратила більш ніж перед 250 роками, і вступає в міжнародні зносини в цілім обемі своїх прав на цім полі.

На основі попереднього представлення, вважає Правительство Української Народньої Республики правильним на теперішніх мирових переговорах зайняти самостійне становище і передати правительствам заступлених тут держав отсю ноту.‘

Далі Ґенеральній Секретарь Голубович прочитав ноту Ґенерального Секретаріяту від 24. грудня 1917. р.

У відповідь на прочитану ноту Правительства Української Народньої Республики сказав Предсідатель Державний Секретарь Кюльман так:

‚Мої панове! Ми вислухали з живим інтересом заяву Голови Української Делеґації та прийняли до відома зроблені нам повідомлення. Я пропоную, щоб українську ноту, як важний історичний документ, залучено було до актів конґресу.

Представники союзних держав вітають прибувших, згідно з їх телеґрамою з 26. грудня 1917. р., до Берестя українських представників. Представники союзних держав застерігають собі право зайняти становище до поодиноких точок українських делеґатів‘.

В звязку з цим, заявив далі предсідатель, що він мусить зробити деякі запитання, щоб створити основу для прийняття рішень з боку союзних держав. Досі переговори велися з представниками петроградського правительства про всі справи, які торкаються російської території. Отже треба запитати голову делеґації петроградського правительства, чи він та його делеґація і надалі мають намір заступати тут, яко дипльомати, справи цілої Росії.

На це голова петроградської делеґації пан Троцький зложив таку заяву:

‚Зважаючи на ноту Ґенерального Секретаріяту Української Народньої Республики, російська делеґація заявляє з свого боку, що вона, в цілковитій згоді з принціповим признанням права кождої нації на самоозначення, аж до цілковитого відокремлення, не бачить жадної перешкоди до участи української делеґації в мирових переговорах.‘

Про значіння цієї заяви російської делеґації відбулася довга дискусія, яку, нарешті, сконцентровано в питанню, чи українська делеґація є підвідділом російської делеґації чи її в дипльоматичних зносинах, треба вважати представництвом самостійної держави.

На це питання голова російської делеґації п. Троцький відповів в тім дусі, що він уважав справу полагодженою, бо українська делеґація виступає тут, як самостійна делеґація, і такою признає її російська делеґація, а до того ж з жадної сторони не зроблено якоїсь иншої пропозиції.

Голова української делеґації Державний Секретарь Голубович дякує представника російської делеґації за його заяву і за спосіб, яким прийнято російською делеґацію самостійну українську делеґацію.

Далі заявив Державний Секретарь К ю л ь м а н, за згодою зборів, що прелімінарне питання про участь української делеґації, як самостійної делеґації в мирових переговорах, повинно бути спочатку обговорено між делеґатами союзних держав і потім передане на обговорення зборів."

По обговоренню питання делеґатами Центральних Держав зложив Предсідатель ґраф Ч е р н і н на засіданню конференції 12. січня таку заяву:

„На пленарнім засіданню 10. січня передав ман Держ. зний Секретарь Української Народньої Республики Г о л у б о в и ч делеґаціям чотирьох союзних держав ноту Ґенерального Секретаріяту Української Народньої Республики з 11.—24. грудня 1917. р. ч. 726. Ця нота містить в точці 7. заяву про те, що заступлена Ґенеральним Секретаріятом Українська Народня Республика виступає самостійно в міжнародніх справах та що вона, подібно як і инші держави, хоче брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях, конґресах.

У відповідь на це маю честь від імени делеґацій чотирьох союзних держав заявити таке: ми признаємо українську делеґацію самостійним і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республики Формальне признання Української Народньої Республики самостійною державою застрігають собі чотирі союзні держави до заключення мирового договору."

Голова російської делеґації п. Т р о ц ь к и й заявив після цього слідуюче:

„В звязку з питанням, порушеним тепер заявою делеґацій чотирьох союзних держав, я уважаю необхідним для інформації і для того, щоб запобігти можливим непорозумінням, зложити таку заяву: ті конфлікти, які повстали між Російським Правительством і Ґенеральним Секретаріятом і фактичні основи яких відомі більш-менш всім присутнім, не мали й не мають жадного звязку зі справою самоозначення українського народу. Вони повстали через противенства між політикою совітів, Народніх Комісарів, і Ґенерального Секретаріяту, противенства, які виявилися, як на території України, так і по-за її межами. Що торкається самоозначення України, яке фактично відбувається в формі Народньої Республики, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республиками. З огляду на те, що на Україні нема жадних окупаційних військ, що політичне життя відбувається там вільно, що там нема а ні середньовічних станових (сословних) орґанів, які хотіли б представляти країну, а ні призначеного зверху позірного міністерства, яке працює в межах, призначених йому з гори, далі з огляду на те, що на Україні є всюди вільно вибрані ради робітничих, салдатських і селянських депутатів та що при виборі всіх орґанів самоуправління додержано засад загального, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним поданням голосів. — немає і не може бути жадного сумніву, що процес самоозначення України в її ґеоґрафичних межах і в державних формах, які відповідають волі українского народу, знайде своє закінчення.*)

З огляду на попереднє і в згоді з заявою, зложеною 10. січня, російська делеґація не бачить жадної перешкоди для самостійної участи делеґації Ґенерального Секретаріяту в мирових переговорах."

Державний Секретарь Г о л у б о в и ч заявив після цього, що декларацію чотирьох союзних держав прийнято до відома і що, на її основі, українська делеґація буде брати участь в мирових переговорах.

---

*) Це довге мотивування визнання Совітською Росією Української Народньої Республики мало на оці не стільки обґрунтування позиції Ради Народніх Комісарів супроти України, скільки окуповані Німцями частини бувшої Росії (Польщу, Литву, Курляндію), які німецькі делеґати визнавали також, як і Вкраїну, вже самоопределившимися окремими самостійними державами і одмовлями, на цій підставі, російській делеґації право заступати ці краї. Голова російської делеґації Троцький не погожувався з таким поглядом Німців і зазначив з свого боку низку умов, при яких Совітська Росія могла б вважати волю народів тих країв свобідно виявленою. Це питання довело потім до серйозних непорозумінь між делеґаціями Совітської Росії і Центральних Держав.

Так Українська Народня Республика вступила на шлях міжнародніх зносин.

Визнана делеґаціями всіх присутніх на конференції держав за самостійну делеґацію, українська делеґація повела далі переговори досить швидким темпом. Цьому сприяла, з одного боку, відсутність спірних питань територіяльного характеру (як то було з російською делеґацією), а з другого — очевидне бажання делеґацій Центральних Держав заключити з Українською Народньою Республикою як найшвидче бажаний і вигідний для обох сторін мир.

Коли голова російської делеґації Троцький запропонував 18. січня зробити перерву в мирових переговорах до 29. січня (н. ст.), з огляду на потребу його відїзду до Петрограду, то справа переговорів української делеґації настілки вже пішла наперед, що пропозиція Троцького була як раз на часі: українська делеґація потрібувала вже порозумітись зі своїм правительством перед остаточним підписанням мирового договору. Пропозицію Троцького було прийнято: делеґації припинили свої наради. Представники України виїхали до Київа.

Про наслідки дотеперішніх переговорів опублікувало австрійське телеґрафичне бюро 20. січня (н. ст.) слідуюче повідомлення (укладене українською, німецькою та австро-угорською делеґаціями):

„Дотеперішні переговори, які проваджено між делеґаціями Центральних Держав з одного боку і Української Народньої Республики з другого боку, мали своїм наслідком те, що є надія порозумітися що-до основ мирового договору, який має бути заключений. З ствердженням важних основ мирового договору дійшли переговори до такого пункту, який обовязує делеґації увійти в зносини з відповідальними орґанами їх вітчини.

Частина уповноважних представників бачить себе спонуканою зложити особисто звідомлення про хід переговорів перед цими орґанами і одержати їх згоду на те, до чого вже умовилися.

Всі делеґації згідні що-до того, що потрібна для цього перерва переговорів має бути по можливости як найкоротша. Вони приобіцяли одна одній зараз же по скінченню обговорень вдома зійтись знова в Берестю".

* * *

Приязні відносини між українською і московською делеґаціями тяглись не довго. Визнавши українську делеґацію за цілком самостійну, московська делеґація, очевидно, рахувала, що українська делеґація фактично буде провадити свою роботу в повнім контакті з нею, швидче як її відділ. Коли ж показалося, що українська делеґація веде переговори самостійно і заходить в тих переговорах так далеко, що може заключити, окремо від Московщини, мир, московська делеґація почала нервуватися і навіть оспорювати право української делеґації на заключення такого миру, покликуючись на те, що процес самоопределення українського народу ще не закінчився, що меж і взаємовідносин між Московщиною та Україною остаточно ще не встановлено.

Само собою розуміється, що те чи инше поводження української делеґації у відношенню до московської мало тільки часткове значіння для того розриву відносин, який наступив потім між ними. Рішаючими

були військові події, що відбувались в той час між Україною і Московщиною. Делеґація Совітської Росії, одержавши звістки про утворення в Харькові совітського українського правительства, про рішення „Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Совітів робітничих, салдатських і селянських депутатів“ (що відбулось 12. січня н. ст., саме тоді, коли Троцький заявляв про визнання Совітською Росією делеґації Української Народньої Республики) не признавати умов миру, заключеного делеґацією Української Центральної Ради, про визнання цім комітетом російської делеґації в Берестю „представниками федеративного правительства Росії“, а, значить, і України, — просто хотіла замести сліди свого поспішного визнання делеґації Української Народньої Республики.

В той час, як українська делеґація дійшла в своїх переговорах до зазначеної вище точки, заступник Троцького — Йоффе — повідомив (22. чи 23. січня н. ст.) делеґації Центральних Держав, що „робітниче-селянське правительство української республики постановило послати двох своїх делеґатів до Берестя для участи в мировых переговорах, яко представників Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Совітів робітничих, салдатських та селянських депутатів, але в межах російської делеґації, яко доповнюючу її складову частину“. При цьому своєму повідомленні розіслав п. Йоффе також заяву „Харьківського Правительства“, що київська Центральна Рада заступає лише буржуазні кляси і не може через це виступати від імени цілого українського народу, що справжнім правительством України являється харьківське правительство.

Після цього наступив формальний розрив зносин між московською й українською делеґаціями.

З Харькова було вислано до Берестя „Совітським Українським Правительством“ делеґацію в складі Голови Виконавчого Комітету всеукраїнських рад робітничих, салдатських і селянських депутатів — Медведева і комісара для справ військових — Шахрая.

10. Проголошення самостійности Української Народньої Республики. Після проголошення Третім Універсалом (20. листопада н. ст. 1917. р.) Української Народньої Республики Україна вступила на шлях самостійного істнування. Урочиста заява Універсала про федеративний звязок України з Московщиною й иншими державними тілами Росії залишалась нездійсненими і нездійсними в ті часи словами. Ми бачили вже, що всі вусилля Центральної Ради здійснити принціп федерації шляхом утворення федерального російського уряду скінчились цілковитою невдачою. Соціялістична революція, що роспочалась на Московщині, і відгуки її в иншых краях ставили несчислимі трудности не то що утворенню федерального уряду для ріжнородних країв Росії, а навіть звичайним зносинам між цими краями. Телеґраф, почта, залізниці — все це було зруйноване, дезорґанізоване. Проїхати з одного краю до другого було, коли не зовсім неможливо, то дуже трудно і небезпечно, бо саме на залізничих лініях відбувались найчастіще бійки між большевицьким і небольшевицьким військом. Отже,

вже через ці технічні труднощі неможливо було звязати в ціле ріжні краї бувшої Росії. Про труднощі ж політичного і соціяльно-економічного характеру, викликані поглибленням революції, ми вже говорили в свій час.

Таким чином, обективні обставини розвитку революції в Росії самі вели Українську Народню Республику на шлях самостійного істнування. До них згодом приєднались війна з Московщиною і причини міжнароднього характеру: мирові переговори в Берестю-Литовськім та початок дипльоматичних зносин з державами Антанти. Ці останні, побачивши, що новонароджена держава може стати їм в пригоді, як „вірний союзник", почали з грудня місяця навязувати з Генеральним Секретаріятом цілком офіційні дипльоматичні зносини. В перших числах січня місяця (н. ст.) 1918 року Франція офіційно визнала Українську Народню Республику і призначила своїм Комісаром при уряді Української Народньої Республики ґенерала Табуї; те саме (хоч і в меньш урочистій формі) зробила і Великобританія, призначивши своїм представником п. Баґе. Уряди обох цих держав обіцяли Українській Народній Республиці свою всебічну підтримку в її зусиллях „йти по шляху, який накреслили собі союзники", по шляху, який вів „до поборювання Центральних Держав — ворогів демократії і людськости" (20).

Залишалось отже тільки оформити фактичне самостійне істнування Української Народньої Республики. Це Центральна Рада і зробила своїм IV Універсалом в січні місяці 1918 року. Технично, випадково, момент оголошення самостійности зійшовся з моментом закінчення попередніх переговорів з Центральними Державами в Берестю. Як видно зі сказаного вище, переговори в Берестю дійшли в той час до тої точки, коли треба було вже Українській Республиці виступити і формально, як самостійній суверенній державі.

Четвертим Універсалом Українська Центральна Рада оповіщала слідуюче: *)

„Народе України!

Твоєю силою, волею, словом, стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республика. Справдилась колишня давня мрія батьків Твоїх, борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотирі роки лютої війни знесилили наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спиняються, залізниці розхитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося — наступає голод. По краю розплодилися юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту (російське) військо скинувши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим попереднім Універсалом час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову

*) З невідомої нам причини текст IV Універсала був надрукований в свій час (у Київі) в двох ріжних (стилістично) редакціях. Через це не ручимось за цілковиту точність тексту, який тут подаємо. Сумівні слова взято нами в дужки.
Автор.

найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республиці нашій і зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою власть вільну Українську Республику, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська — красногвардейців, -большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республикою. Крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще „священною". Знов поллється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але для того, щоб ні російське Правительство, ні яке инше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республика стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та иншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одне з них не може втручатися в життя самостійної Української Республики. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу — селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

(І отце) насамперед приписуємо Правительству Республики Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести роспочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь инших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край роспочав своє (господарське) життя в спокою і згоді.

До так званих большевиків та инших нападників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої Республики твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республики закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу (нашого народу). Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республики.

Незмірно тяжка війна, роспочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, (вже) знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо однускати (додому) (де-яких) салдатів, а після затвердження мирових договорів — роспустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевости мають бути відновлені за поміччю і заходом нашого державного скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради — волосні і повітові — та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку власть, до якої б мали довірря і яка б опіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва (з органами місцевого самоврядування) ради селянських, робітничих і салдатських, депутатів, вибраних з місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности і соціялізацію землі, згідно з нашою постановою на восьмій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудящого народу, переходять в порядкування Української Народньої Республики.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався совсім без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів. потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також й інвалідів. В самостійній Народній Республиці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республики має підняти промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю і прикласти свою силу, і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпівших від війни.

За старого ладу торговці та ріжні посередники наживали з бідних пригноблених кляс величезні капітали. Однині Українська Народня Республика бере в свої руки найважніщі галузі торговлі і весь доход з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було такої дорожнечи, яку терплять найбідніщі кляси через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкури. тютюну й инших продуктів та товарів, з яких найбільше бралося прибуткін з робочих кляс на користь нетрудящихся (кляс).

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами та позиками нетрудовим клясам допомогали визискувати трудові кляси. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народнього господарства Української Народньої Республики, а не на спекуляцію та ріжні банкові експльоатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні (контрреволюційні) сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республики, до повороту старого ладу — карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджуються й окремо проголошуються: в самостійній Українській Народній Республиці всі нації користуються правом національно-персональної автономії, признанним за ними законом 9. січня.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори до них як найпильніще; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів (було) закінчено як найскоріще, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори — найвищий господарь і впорядчик Землі нашої — закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республики — на добро всього трудящого народу — тепер і на будуччину.

Цьому найвищому панству органові належить рішити про федеративний звязок з народніми республиками бувшої російської держави. *)

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республики кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української Республики. Українська Центральна Рада.

У Київі, 9. (22.) січня 1918 року." **)

Як бачимо, зміст IV Універсалу зводився до чотирьох точок: 1. проголошення самостійности Української Народньої Республики, 2. доручення Раді Народніх Міністрів заключити мир з Центральними Державами, 3. оповіщення оборончої війни з Московщиною і 4. проклямування основ внутрішнього соціяльно-економичного будівництва та напічення заходів, звязаних з ліквідацією війни з Центральними Державами.

Біля четвертої точки, особливо коло питань про соціялізацію земні та про ролю рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, велася в Центральній Раді велика боротьба між ріжними частинами її. Та на цьому ми спинимося пізніше, коли будемо говорити про внутрішню політику Центральної Ради та Генерального Секретаріяту. Тепер же вернемось знов до мирових переговорів в Берестю та до війни між Україною і Московщиною, зазначивши тільки, що, в звязку зі згаданою вище внутрішньою боротьбою, після IV Універсалу сталась правительственна криза: В. Винниченко, а за ним і инші міністри, українські соціяль-демократи, уступились з уряду. Головою Ради Народніх Міністрів став В. Голубович (укр. соц.-рев.), який сформував новий, з есерівською більшістю кабінет. Цей кабінет і переніс на своїх плечах весь тягар роспочатої правительством В. Винниченка війни з Совітською Росією, а також довів до кінця справу миру з Центральними Державами.

11. Признання Центральними Державами самостійности Української Народньої Республики і заключення миру. В звязку зі змінами, які зайшли на Україні, було вислало до Берестя і нову делеґацію, на чолі з О. Севрюком (укр. соц.-рев.). На цей раз делеґація Совітської Росії прибула раніше за українську і зробила ще раз спробу усунути делеґацію Української Народньої Республики, посилаючись на те, що Україну репрезентують вже делеґати совітського українського уряду — Медведев і Шахрай.

На загальнім засіданню мирової конференції, що відбулось 30. січня (н. ст.), забрав слово голова російської делеґації Троцький і заявив, що в склад російської делеґації входять нові члени — „представники Української Народньої Республики — Медведев і Шахрай". Ця обставина, сказав Троцький, яка має велике значіння для дальшого перебігу переговорів, дає картину того положення, яке утворилося

*) Цей уступ внесено в Універсал на бажання „меньшостей", які в більшости при голосованню Універсалу утримались.

**) Універсал було прийнято на засіданню Малої Ради 24. січня (н. ст.) і тільки датовано його днем 9. січня, на який було призначено відкриття Українських Установчих Зборів.

на Україні наслідком останніх подій. Українські совіти салдатських, селянських і робітничих депутатів провадять в цілій Україні рішучу боротьбу проти київської Ради, при чім ця боротьба в богатьох частинах України довела до рішучої перемоги совітів, які виступають в цілковитій згоді з петроградським Совітом Народніх Комісарів. Цілий камінновугільний басейн Дона, ціла маталюрґічна область Катеринослава і харьківська та полтавська ґуберній є в руках українських совітів. В инших частинах України зростає сила совітів, і постійно зменьшується вплив київської Центральної Ради. В день, коли російська делеґація відїздила з Петрограду, безпосереднім телеґрафом з Київа донесено, що київський Ґенеральний Секретаріят предложив своє уступлення. Яке рішення матиме ця війна київського правительства та який вплив вона матиме на делеґацію пана Голубовича, ще невідомо, але з попереднього з'ясування справи видно, у всякім разі, що миру. заключеного з київським Секретаріятом при теперішних обставинах, в жадпім разі ще не можна вважати за мир з Українською Республикою. Троцький виправдує попереднє признання української делеґації російською тим, що відносини на Україні в той час були инші, а тепер змінилися. Тепер, коли в Петрограді відбувався з'їзд совітів робітничих, селянських і салдатських депутатів, на якім заступлені також і українські совіти і на якім одноголосно рішається справа про федеративні основи російської республики, участь представників Українского Народнього Секретаріяту в тутешній російській делеґації відповідає цілком відносинам, які панують в російській республиці. Коли делеґація пана Голубовича має, як і раніш, мандат київського Секретаріяту, російська делеґація не підносить жадного протесту проти її дальшої участи в мирових переговорах, але у всякім разі можуть бути признані тільки такі умови. заключені з Україною, які будуть формальпо ствердженї правительством федеративної республики Росії.

У відповідь на цю заяву заявив член української делеґації пан М. Левітський, що відповідь на неї дасть українська делеґація по повороті членів її з Київа. Пан Кюльман від імени делеґації Центральних Держав висловив після цього бажання відкласти дебати над заявою Троцького до повернення делеґації Української Центральної Ради, зауваживши, що голова російської делеґації в свій час жадним словом не згадав про те, що поруч з делеґацією Української Центральної Ради є ще якась инша інституція, яка хоче провадити переговори від імени України. На цю останню увагу відповів Троцький, що раніш російська делеґація не мала нагоди говорити про друге заступництво України, бо тоді ще не було ухвали совітів українських робітничих, селянських і салдатських депутатів про посилку соїх делеґатів на мирові переговори. Питання, яка з двох орґанізацій матиме право остаточно провадити переговори від імени Української Республики, розвяже вислід боротьби між обома орґанізаціями.

Врешті питання було одкладено до повернення української делеґації. В засіданні австро-угорсько-німецько-російської комісії для полагодження політичних і територіяльних справ, яке відбулось 31. січня,

знова повстало було питання про участь делеґації Української Центральної Ради в переговорах. Голова російської делеґації Троцький, покликаючись на присутність пп. Медведева і Шахрая в складі російської делеґації, одмовляв Центральній Раді в праві заступати Україну, додаючи, що „на основі ріжних відомостей, особливо ж на основі тільки що одержаної ним телеґрами, справа участи делеґації київської Ради в мирових переговорах є більше справою минувшини, ніж теперішности та будуччини". Та саме в цей день прибула до Берестя з Київа українська делеґація. Другого дня — 1. лютого (н. ст.) — відбулось бурхливе пленарне засідання мирової конференції в участю української делеґації, присвячене питанню правосильности делеґації Української Народньої Республики. З огляду на те, що суперечки, які відбувались між російською й українською делеґацією в Берестю, являються відбитком суперечки-війни, що відбувалась саме між Україною і Москощиною, подаємо докладніщі відомости про це останнє засідання.

„Після повідомлення про зміни в складі української делеґації, забрав слово Голова української делеґації О. Севрюк (член Центральної Ради). Вказавши на III Універсал Центральної Ради з 7. (20.) листопада, зачитаний на загальнім засіданню конференції 10. січня, яким була проклямована Українська Народня Республика і поріщено її інтернаціональне становище, Севрюк зазначив, що інтернаціональне становище Української Народньої Республики було визнано тоді Радою Народніх Комісарів так само, як і представниками чотирьох союзних держав.

Признання України самостійною державою Правительством Народніх Комісарів виходить з заяв п. Троцького на засіданнях з 10. і 14. січня. Тоді, на запитання Державного Секретаря Д-ра Кюльмана, чи вважає голова російської делеґації українську делеґацію частиною російської чи українську делеґацію треба вважати представницею самостійної держави, пан Троцький відповів: ‚Тому що українська делеґація виступила тут самостійною делеґацією і ми предложили признати її участь в мирових переговорах, при чім з жадного боку не запропоновано обмежувати її чимсь, далі тому, що з жадного боку не запропоновано зробити українську делеґацію частиною російської, мені здається, що ця справа сама собою полагоджена.' В згоді з цими заявами протягом цілого перебігу переговорів до останньої перерви признавали українську делеґацію всі участники конференції завше, як делеґацію самостійної держави.

Та ось тепер, по перерві, п. Троцький старається заперечувати права української делеґації, покликаючись на якусь телеґраму та на присутність невідомого досі харьківського Виконавчого Комітету.

Українська делеґація вважає потрібним сконстатувати, що промова п. Троцького на цім засіданню стоїть в цілковитій суперечности з його попередніми заявами. Через це українська делеґація примушена зробити таку заяву:

Ми є тої ж думки, що й пан Троцький, що в державнім життю України відбулися зміни, які є цілком иншої натури, ніж як це гадає п. Троцький. Істота цих змін стоїть у звязку з IV Універсалом Української Центральної Ради з дня 22. січня, в якім стоїть: ‚Від нині Українська Народня Республика стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.'

Правительство Української Народньої Республики старалося утворити союз тих республик, які повстали на території бувшої російської держави, та спільне федеративне правительство Росії. Але, тому що до оголошення IV Універсалу, не зважаючи на всі старання українського правительства, такий спільний федеративний орґан не повстав, і тому що з теперішнього положення виходить, що такий орґан і не може повстати, мусіла Українська Республика залишити справу утворення федеративного правительства і оголосила IV Універсалом Україну самостійною і від нікого незалежною державою. Через те Українська Центральна Рада в тім же самім Універсалі заявила, що вона з усіма сумежними державами

хоче жити в мирі та приязні, але що жадна з них не має права вмішуватися в життя самостійної Української Республики. Отже IV Універсал ясно зазначив, як інтернаціональне правне становище Української Народньої Республики, так і її політику супроти її сусідів.

Що торкається наведених п. Троцьким аргументів, то вони позбавлені всякого ґрунту. Покликання на те, що Виконавчий Комітет в Харькові буде ліпше заступати в Українській Народній Республиці інтереси працюючих кляс, хоч і було б легко збити, але це належить до внутрішніх відносин, які не підлягають інтернаціональній контролі. Ще менш переконуюче твердження пана Троцького, що українська делеґація не має прав через те, що її не признав харьківський Виконавчий Комітет. Після цього аргументу мусіла б передовсім російська делеґація зложити свої уповноваження, бо в ній нема представників а ні Молдавії, а ні кримських Татарів, а ні донських козаків, а ні кавказьких племен, а ні Сібіру, які також не признають правительства Ради Народніх Комісарів.

Так само, на таких високих зборах, якими є мирова конференція, здавалося б, не можна допустити засобів, уживаних п. Троцьким, а саме — оспорювати державні права Української Центральної Ради на ґрунті якоїсь телеґрами. З таким же правом могла б покликатися українська делеґація на повідомлення бездротового телеґрафу, який в другій половині січня доносив, що кілька полків у Петрограді виступило проти Правительства Народніх Комісарів в обороні Установчих Зборів і що там відбулися вуличні бої з злим вислідом для сучасного правительства Росії. Йдучи слідом за п. Троцьким, українська делеґація могла б жадати, щоб було не признано, на основі цієї телеґрами, делеґації Ради Народніх Комісарів, але вона все ж таки не робить цього, бо вважає це російською справою.

Щоб запобігти новому фальшивому розумінню з якогось боку та щоб уникнути на будуче таких заяв російської делеґації, які стоять в суперечности одна до одної, пропонує українська делеґація признати формально Українську Народню Республику цілком самостійною і ні від кого незалежною державою і тим самим остаточно ствердити, як її інтернаціональне становище, так і права її делеґації.

Після цього виступив (на домагання п. Троцького) член російської делеґації — представник харьківського Виконавчого Комітету — п. Медведєв, і зложив заяву, в якій поборював права київської делеґації виступати на мирових переговорах, закидував їй, між иншим, таємне ведення переговорів з делеґаціями Центральних Держав і погрожував, що договори, заключені Центральною Радою, не будуть признані українським народом.*)

П. Троцький додав до промови п. Медведєва, що признання самостійности, або незалежности, якоїсь держави не можна змішувати з признанням того чи иншого її правительства. Далі він старався довести несталість правних форм Української Народньої Республики тим, що ніби-то київська Рада не захотіла брати участи в федеративній російській республиці, хоч на третім з'їзді совітів представники українського народу признали російську державу федеративною республикою. Троцький нагадав також про те, що в свій час заявляв про неневність меж української держави. А доки не означено точно меж України, не можливе і порозуміння між київською Центральною Радою та Центральними Державами.

Внутрішні події на Україні не мають жадного рішаючого юридичного значіння, отже треба розглядати ці суперечности на Україні з їх річевого боку. Через те і була прочитана відома телеґрама про останні події на Україні.

Представники Центральних Держав не могли б перебрати на себе ролі роз'ємчого судді в справах теперішніх відносин в Росії й на Україні.

Далі Троцький заявляє, що він стоїть на своїй старій точці погляду. Доки делеґація київської Ради задержує свої уповноваження, він не підносить жадного

*) На жаль, не маємо в наших матеріялах повного зміста промови п. Медведєва. Присутні на конференції члени української делеґації переказували, що п. Медведєв, зрештою, не дуже певно стояв на вказаній йому Троцьким позиції.
Автор.

протесту проти її самостійної участи в цих переговорах. Але тепер, коли представники Українського Виконавчого Комітету вступили в склад російської делеґації, він мусить з подвійною енерґією повторити, що тільки такі договори з київською Радою будуть признані, які знайдуть признання і з боку російської делеґації.

Після цього взяв слово член української делеґації М. Любинський і сказав слідуюче:

„Після заяв, зложених головою харківського Виконавчого Комітету п. Медведевим і головою російської делеґації п. Троцьким, уважаю я потрібним зазначити таке:

Члени української мирової делеґації стояли завше на тій основній точці погляду, що зібрані в Берестю представники тих держав, які простують до заключення миру, не мають чого висловлюватися про внутрішні справи своїх противників, та що про внутрішню боротьбу і події в межах держав ні в якім разі не треба підчас переговорів подавати до відома противної партії.

Ми мали не раз нагоду виступити з рішучим протестом проти заяв Троцького, який кілька разів фальшиво представляв відношення між поодинокими народами колишньої Росії і державами, що повстали на її території. Але, з огляду на зазначену точку погляду, ми відмовлялися досі підносити цю справу публично, бо ми не мали на меті зменшувати нашими заявами авторитету російської делеґації.

Але тепер, коли IV Універсал Центральної Ради проголосив повну самостійність нашої Республики, коли наша Республика признана також союзними й иншими державами, перестають ці питання для нас бути внутрішніми справами. Наша відповідальна місія супроти нашого народу також примушує нас тепер виступити з рішучим протестом проти фальшивого твердження, яке зложив у часі нашої відсутности п. Троцький.

Не зважаючи на те, що ми тепер, як і раніще, стоїмо на нашій, згаданій раніще принціповій точці погляду, ми все ж не можемо відмовитися висловити наші погляди на внутрішні відносини в Росії не тільки для того, щоб виправдати нас тут перед присутніми, але й з огляду на публичну опінію заступлених тут народів, погляди яких для нас не меньш цінні, ніж погляди п. Троцького.

В 1917. році Росія, ця країна, в якій живе так багато ріжних народів, котрі мають свої ріжні політичні завдання і виросли в ріжних історичних умовах, а які живуть тепер ще в стані постійної революції, в якій простують до національних і соціяльних здобутків, стала республикою. Від вибуху революції були біля державної керми цієї республики протягом 1917. року ріжні правительства. Цей рік почався під скіптром царя і скінчився, перейшовши щаблі кадетського і соціялістично-кадетського правительства, новою стріляниною на вулицях Петрограду і пильним підготуванням большевицьким правительством розгону Установчих Зборів, які скликано на єдино можливій основі.

Тільки під одним оглядом всі ті правительства лишалися солідарними: в їх централістичних змаганнях і в їх зажерливій жадобі задушити відроджені народи та все підбити під свою могутню руку. Большевицьке правительство рішуче не визнає, в згоді з ідеями своєї партії, федеративних ідеалів, які одушевляють провідників не пануючих народів; але так само, як і їх попередники на тронах, яких скинуто спільними зусиллями не тільки суспільних, але й національних революцій, проголосило правительство большевиків принціп самоозначення народів тільки для того, щоб тим рішучіще поборювати цей принціп в його практичнім переведенню.

Голосні заяви большевиків про цілковиту волю народів Росії — це лише грубі демаґоґічні засоби. Правительство большевиків, яке розігнало Установчі Збори та спірається тільки на баґнети наймитів червоної ґвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі принціпи права на самоозначення, бо воно знає добре, що не тільки численні республики — Україна, Донщина, Кавказ і инші — їх не признають своїм правительством, але й сам російський народ відмовляє їм в цім праві.

Тільки зі страху перед розвитком національних революцій виставили большевики, з вродженою їм демаґоґією, як в Росії, так і тут на мировій конференції, засаду права на самоозначення. Для того, щоб не допустити цієї засади до здійснення, уживають вони не тільки банди наймитів червоної ґвардії, але хапа-

ються за ще гірші і не менш дозволені засоби: вони душать пресу і розганяють політичні збори, арештують і розстрілюють політичних діячів і стараються, нарешті, цілком фальшивими тенденційними інформаціями підкопати авторитет правительства тої чи иншої молодої республики. Відомих соціялістів і старих революціонерів обвинувачують вони в буржуазности і контрреволюційности.

Таким чином, правительство большевиків переводить в життя, замісць засади права на самоозначення, засаду анархії і розкладу, бо знає, що лекше руйнувати, ніж творити наново, і поводиться так, як говорить старе прислівя: вакленуй, наклену́й, а щось з того таки лишиться.

Боротьба петроградського правительства проти правительства Української Народньої Республики та його очевидна нещирість в признанню права нашої делеґації збудила в нас ще раніще не безпідставне підозріння. Ми були переконані, що п. Троцький дуже скоро буде старатися увільнитись від тих наскрізь ясних і недвозначних слів, якими признано нашу делеґацію уповноваженим представництвом нашої республики. Те, чого ми чекали, справдилося. В день, в якім ми виїхали до Київа, щоб привезти остаточні інструкції, приїхала через Петроград і Двінск, за спонукою і підмогою большевиків, до Берестя нова делеґація, що мала ціль підкопати наш авторитет в очах працюючих мас Европи.

Щоб точніще обґрунтувати права і характер цієї делеґації, ми мусимо докладніще розглянути цю точку.

З'єднаний спільними ідеалами та спільними національними змаганнями український народ, який схиляється до спокійних і упорядкованих форм державного життя, посвятився від першої хвилі довго очікуваній можливости державного будування. Українські робітники, салдати і селяне спромоглися, при допомозі української інтеліґенції, що вийшла з їх рядів, не тільки зорґанізувати самих себе, але притягти до цього і всі ґрупи не-українського населення, яке живе на українській території. Наслідком цієї праці, яку підготовлювано довголітніми стараннями українських політиків, повстала Українська Центральна Рада, зложена з представників українських салдатів, селян і робітників, яка своїми Універсалами показала шлях українському народові. Центральна Рада, яка вже в червні 1917. року вибрала перше українське правительство — Ґенеральний Секретаріят, утворила тим самим перше правительство в Росії, яке складалось виключно з соціялістів.

Тим способом, крок за кроком, створив український народ власною працею власну державу. До вмішування в наші внутрішні відносини петроградське правительство не має жадного приводу і жадної основи. Але справа стоїть так, що на території України та на частині прилягаючих до неї фронтів посилано вже при царськім правительстві салдатів неукраїнського походження; протягом революції не пощастило увільнити Україну від цих настяганих чужих їй елементів. В тім часі, як українські салдати з усіх місцевостей і з усіх фронтів послали своїх делеґатів на військовий з'їзд до Київа та зорґанізувалися біля Української Військової Ради, не-українські салдати утворили в кількох містах України свої салдатські совіти, які не мають жадного впливу на життя околиці. Часом брали, правда, участь в цих совітах робітники відповідних міст. Та це суті справи не міняє. Бажаючи під тим чи иншим приводом вмішатися у внутрішнє життя України, почали петроградські большевики жадати від українського правительства, щоб ціла правительственна влада на Україні перейшла саме до цих салдатських совітів, не оглядаючись на виставлене большевиками на мировій конференції бажання, аби чуже військо було виведено з окупованих територій. Розуміється, українське правительство не могло виконати цього жадання. Другою причиною до вмішування у внутрішнє життя нашої Республики було жадання петроградських большевиків перевести нові вибори до Центральної Ради. Полишаючи на боці, що таке жадання — це очевидне нарушення права на самоозначення, цього жадання вже тому не можна було перевести, що приписи про представництво в Раді дають виборцям право в кождім часі відкликати своїх представників з Ради і заступити їх иншими.

Вибори до Установчих Зборів цілої Росії, які відбулися в кінці падолиста 1917. року, були блискучою перемогою Центральної Ради на цілій території України, бо з українських кандидатів на виборчих списках вибрано по-над 75%.

між тим як инші партії, заступлені в Центральні Раді, дістали всього тільки 15%, а большевики навіть меньше 10%. Наприклад, в Київській губернії, на основі наших виборчих списків, вибрано з 22 пропонованих нами кандидатів 20, на Поділлю з 19 кандидатів 18, на Волині з 10 кандидатів 9, на Полтавщині з 17 кандидатів 14 і так далі. Я гадаю, що це вам вистарчає. Це є маси, на які Центральна Рада спірається і від імени яких ми прийшли сюди, щоб говорити тут.

Тоді петроградське правительство рішило вжити останнього засобу. При мовчазній згоді Центральної Ради воно скликало 3. грудня (ст. ст.) до Київа український Конґрес робітників, селян і салдатів. На конґресі зійшлося по-над 2000 делеґатів і, всупереч сподіванкам ініціяторів, почалися засідання гучними оваціями Центральній Раді. Після цього маленька ґрупка большевиків, приблизно 80 осіб, залишила Конґрес, переїхала до Харькова і оголосила себе новим правительством Української Народньої Республики.

Народні Комісари послали туди незорґанізовані банди червоної ґвардії, щоб грабувати населення Харьківщини і боронити харьківське правительство від населення Харьківщини.

Так повстало харьківське правительство і на такі сили воно спірається.

Наша будуччина, наша історія, наше потомство і широкі маси працюючого народу, які стоять по обох боках фронту, рішать самі про те, хто з нас правий і хто винуватий, хто — соціяліст, а хто — контр-революціонер, хто творить, а хто руйнує.

Після промови Любинського *), голова австро-угорської делеґації, ґраф Черинін зложив від імени делеґацій чотирьох союзних держав таку заяву:

„Від імени делеґацій чотирьох союзних держав маю честь зазначити до зложеної заяви української делеґації таке: як відомо, голова української делеґації Ґенеральний Секретарь Голубович заявив на загальнім засіданню 10. січня 1918. р., що Українська Народня Республика, спираючись на III Універсал Української Центральної Ради з 7.—20. листопада 1917. року, починає знов своє інтернаціональне істнування і навязує в цілім обсязі інтернаціональні зносини, які припадають їй на цім терені. З огляду на це, вважає Правительство Української Народньої Республики необхідним зайняти самостійне становище на теперішніх мировых переговорах. На це я зложив на загальнім засіданню з 12. січня 1918. р. від імени чотирьох союзних держав таку заяву: „Ми признаємо українську делеґацію самостійною делеґацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республики". З огляду на змінене становище, яке зайняв голова російської делеґації на загальнім засіданню з 30. січня в цій справі, а саме, що лише такі договори з Україною будуть признані й активовані, які формально ствердить правительство федеративної республики Росії, складають делеґації чотирьох союзних держав, з огляду на висловлену тепер точку погляду делеґації київської Ради Народніх Міністрів, таку заяву:

„Ми не маємо жадної причини відкликувати або обмежувати доконане на загальнім засіданню з 12. січня 1918. р. признання української делеґації самостійною делеґацією і уповноваженим представництвом Української Народньої Республики. Що більше, ми бачимо далі причину признати Українську Народню Республику вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори."

П. Троцький зазначив коротко, що він не змінив свого дотеперішнього погляду на українську державність і мусить вказати на те, що чотирьом союзним державам буде тяжко зазначити ґеоґрафичні межі признаної ними тепер республики, що при мировых переговорах являється важною справою."

Стільки знаходимо про це важне засідання в ґазетному справозданню. Через кілька день після цього засідання, а саме, ранком 9. лютого (н. ст.) 1918. р., було остаточно підписано мировий договір між Українською Народньою Республикою і Центральними Державами.**)

*) Ґраф Черинін в своїх споминах про берестейські переговори зазначає, що виступ членів української делеґації на цьому засіданню справив велике враження на присутніх, в тому числі й на голову російської делеґації Троцького.

**) Договір складено в німецькій, мадярській, болгарській, турецькій й українській мовах.

Головні точки цього договору такі:

I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Українська Народня Республика з другого боку заявляють, що воєнний стан між ними скінчився.

Заключаючі договір сторони ухвалили надалі жити в собою в мирі й приязні.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку й Українською Народньою Республикою з другого боку, як далеко ці держави межують між собою, лишаються ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росією. 2) Далі на північ іде границя Української Народньої Республики, починаючи від Тарнограду, в загальних рисах по лінії Білограй—Щебрешин—Красностав—Пугачів—Радин—Межиріччя—Сарнаки—Мельник—Високо-Литовське — Камінець-Литовський—Пружани—Вигоновське озеро. В подробицях цю границю зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографичні відносини і жадання населення. 3) На випадок, коли б Українська Народня Республика мусіла мати спільну межу з якоюсь иншою з чотирьох союзних держав, застерігаються особливі умови.

III. Звільнення окупованих територій почнеться негайно ж після ратифікації мирового договору. Спосіб переведення звільнення та передачи звільнених країв означать уповновласнені заінтересованих сторін.

IV. Дипльоматичні і консулярні відносини між сторонами, що заключають договір, відновляться негайно по ратифікації мирового договору. Що-до найдальше йдучого допущення консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заключаючі договір сторони відмовляються обопільно від заплати коштів війни, себ-то від державних видатків на ведення війни, а також від покриття воєнних шкод, завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених буде одпущено з обох боків додому, оскільки вони не захочуть дістати дозволу лишитися в чужій державі або податися до якоїсь иншої держави. Полагодження звязаних з цим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статі.

VII. (В цій довгій і докладній статі унормовано будучі господарські відносини між чотирма союзними державами й Українською Народньою Республикою, на таких основах: на час до 31. липня 1918. обовязуються сторони, що заключають договір, постачати обопільно надвишки хліборобських і промислових продуктів. Скількість товарів і їх ціни установлює комісія, яка сходиться зараз же по заключенню миру. Обмін товарами відбуватиметься почасти через державні централі або стоячі під доглядом держави орґани, а почасти шляхом вільної торговлі. До заключення остаточного торговельного договору, а у всякім разі по упливі 6 місяців після заключення загального миру, обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців від 30. червня 1919. Ця провізорична умова нормує обопільні договорні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельному обороті між Австро-Угорщиною та Росією, також для зносин між Австро-Угорщиною та Україною. В ній є також всі важніщі точки старого торговельного договору з Росією, оскільки вони мають відношення до України. По-за тим забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніще замикала Росія. Нарешті, було умовлено, що „в господарських зносинах між краями обох держав, охоплених митовим договором, Австро-Угорщина з одного боку й Україна з другого боку, не буде Україна жадати полегкостей, які робить Австро-Угорщина Німеччині або якій иншій країні, звязаній з нею митовим союзом, що межує в Австро-Угорщиною безпосередньо або через якусь иншу, звязану митовим договором з нею або з Німеччиною країною". Такі ж постанови є важними і навпаки — для України).

VIII. Унормовання публичних і приватних правних відносин, виміна полонених та цівільних інтернованих, справа амністії, а також справа захоплених противником торговельних кораблів — все те усталиться в окремих договорах з Українською Народньою Республикою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й, оскільки це можливе, одночасно з ним вступлять в силу.

IX. Умови, заключені цим мировим договором, творять єдину неподільну цілість.

Окремо від цього мирового договору було заключено чотирі окремі договори між Центральними Державами та Україною, які займаються матеріялом, зазначеним в VIII статі.

Заключений мировий договір з Україною являється, майбуть, єдиним по формі не імперіялістичним з тих численних договорів, які було заключено після нього в кінці великої всесвітньої імперіялістичної війни під диктовку буржуазної Антанти. Договір цей був заключений дійсно без анексій і контрибуції. Він здійснював також що-до українського народу принціп національно-державного самоопределення.*) Правда, Галичина залишалась в складі Австро-Угорщини, але додатковими умовами було зроблено спробу ґарантувати вільний національний розвиток українського народу і в Галичині.

Так само і з економичного боку договір був приємлемим і вигіднии для Української Народньої Республики. В основу економичних взаємовідносин між Україною і Центральними Державами було покладено „принціп взаємности".

Факт заключення договору і його зміст свідчать про велику державно-будівничу роботу, якої доконала українська робітниче-селянська нація в часі революції. Виявленій українським селянством, робітництвом та вояцтвом в національно-політичній боротьбі силі і здатности до державної орґанізації мусимо в першу чергу завдячувати той факт, що і держави Антанти і Центральні Держави знайшли потрібним в той момент визнати Українську Народню Республику і навязати з нею в тій чи иншій формі дипльоматичні зносини.

Само собою розуміється, що в заключенню договора з Центральними Державами відограв своє значіння також збіг обставин [тертя між російською делеґацією і делеґаціями Центральних Держав; велика продовольча кріза, яку переживали Центральні Держави, і звязана з цим надія Австрії та Німеччини на одержання хліба з України (21.) й инши обставини], та все ж ці обставини не були рішаючими.

В своїх споминах про берестейські переговори ґраф Чернін між иншим дає пізнати, які великі надії (не тимчасового мілітарного, а за-

*) До речі, польські депутати (соціялісти і не соціялісти) в австрійському Парляменті і німецькому Райхстаґові обурювались цим миром, називаючи його (за Холмський кордон) новим поділом Польщі. Взагалі Поляки збили з приводу зазначеної західної межі Української Народньої Республики таку бучу, що українська делеґація, під натиском австро-угорської делеґації, мусіла погодитись на підписання — 18. лютого — такої додаткової до договору заяви в справі Холмщини.

„Щоб оминути непорозуміння в інтерпретації точки 2. артикулу II мирового договору, заключеного 9. лютого с. р. в Берестю між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного боку і Українською Народньою Республикою з другого, установлюється, що передбачена в артикулі II договору мішана комісія в означенню меж не звязана переведенням ґраничної лінії через місцевости Білограй — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межирічче — Сарнаки, а має право, на основі артикулу II (точка 1.) сього мирового договору, повести ґраничну лінію, на основі етноґрафичних відносин і бажань людности, також на схід від лінії Білограй — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межирічче — Сарнаки. Згодом мішана комісія буде утворена з представників сторін, що заключили договір, а також з представників Поляків; кожна з тих сторін вишле до мішаної комісії однакове число делеґатів."

гального характеру) покладали Центральні Держави на новонароджену на сході Европи державу — Українську Народню Республіку. В ній вони сподівались зустріпути новий співзвучний їм сильний чинник міжнародньої світової політики. Ці надії, що правда, знищили в першу чергу вони самі ж. Але надії ні були не безпідставні. Буйний розвиток національно-державного руху на Україні служив їм підставою.

Те, що в дальшім ході історичних подій берестейський договір України з Центральними Державами не було використано, що колесо історії пройшло по ним і потрощило його, не зменшує значіння цього договору в історії національно-визвольної боротьби і державного будівництва українського народу.

Заключення мира Україною погіршило становище російської делеґації і утруднило їй дальше ведення переговорів з Центральними Державами.

На засіданню австро-угорсько-німецько-російської комісії для полагодження територіяльних справ заявив п. Троцький протест проти заключення миру з Україною без порозуміння з російською делеґацією і додав, що підписаний договір не може мати жадного значіння для українського народу і петроградського правительства. На ґрунті цієї заяви, і без того складна й трудна справа територіяльного розмежування між Росією і новими державами, що повстали на території Росії, загострилась і ускладнилась ще більше. Надії на її мирне розв'язання не залишилось ніякої. З цієї причини зложив Троцький 10. лютого (н. ст.) свою відому заяву про те, що „Росія не хоче воювати і тому одкликає своє військо з фронту, демобілізуючи всі свої армії" і що в той же час „правительство Росії відмовляється санкціонувати німецько-австрійсько-угорську умову і бачить себе приневоленим відмовитись від підписання мирового договору".

Зложивши таку заяву, російська делеґація виїхала з Берестя до Петрограду. Мирові переговори було перервано. Рада Народніх Комісарів сподівалась досягнути цим способом поліпшення на свою користь міжнародньої ситуації. Але мілітарні успіхи чотирьох союзних держав і внутрішнє становище Совітської Росії примусили Раду Народніх Комісарів через короткий час знова послати свою делеґацію до Берестя Литовського.

Цим разом дійшло (3. марта н. ст.) до заключення між Совітською Росією і Центральними Державами мирового договору. По цьому договорові Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина і Росія, покінчивши війну між собою, зобовязувались, між иншим, не провадити жадної аґітації чи пропаґанди проти правительства або державних і військових інституцій другої сторони. Інтересно, що зобовязання це мало силу, наскільки воно торкалось Росії, також і для земель, зайнятих державами почвірного союзу. Центральні Держави загарбали собі по цьому договорові всі окуповані ними землі бувшої Росії.

Росія зрікалась всякого вмішування у внутрішні відносини цих країв. Натомісць Німеччина і Австро-Угорщина мали „уладити будучу долю цих країв в порозумінню з їх населенням". Повіти Ардаґан, Карс і Батум також мали бути опущені російським

військом, і Росія зобовязувалась не вмішуватися в нове уладження державно-правних і народно-правних відносин цих повітів, залишаючи населенню цих повітів перевести новий лад в порозумінню з сусідніми державами, цеб-то з Туреччиною.

Точка договору, що торкалась відносин між Україною та Совітською Росією, була викладена так:

„Росія зобовязується негайно заключити мир з Українською Народньою Республикою і признати мировий договір між цією державою та чотирма союзними державами. Українську територію негайно очиститься від російського війська і російської червоної ґвардії.

Росія припиняє всяку аґітацію чи пропаґанду проти правительства чи публичних установ Української Народньої Республики."

Цим договором святкувала німецька імперіялістична буржуазія свою мілітарну перемогу над Росією.

Розділ IV.

Соціяльно-економична політика та законодавство Української Центральної Ради підчас війни з Московщиною.

12. Під проводом українських соціяль-демократів та соціялістів-федералістів. Ґрунт для Української Центральної Ради давало українське селянство та вояцтво і тільки почасти нечисленне українське робітництво. Одначе провід в Центральній Раді належав не провідникам українського селянства та вояцтва — українським соціялістам-революціонерам, а українським соціяль-демократам та українським соціялістам-федералістам, цим двом (демократичній і буржуазно-демократичній) партіям, що ніколи не мали за собою широких народніх мас.

Соціялісти-федералісти — „соціялісти" з непорозуміння — ідеольоґи демократично-буржуазного ладу, не даремно любили називати себе „европейською партією" — еволюціоністами. Вони завше виступали проти загострення клясової боротьби, боронили ідею „спільного національного фронту" і почували велику нехить до всяких „революційних експеріментів." Це була типова (на зразок російських кадетів) ліберально-демократична буржуазна партія, якій бракувало для широкого розвитку діяльности тільки одного — української (національно-свідомої) буржуазії. За браком цієї останньої вона обмежувалась колами нечисленної української інтеліґенції та почастя міщанства. Маючи в своїх рядах інтеліґентські сили, вона базувала на цьому свій вплив на політику Української Центральної Ради.

Дуже близько до цієї партії стояла українська соціяль-демократія, власне її праве крило, те саме, що задавало тон партійній політиці і політиці Центральної Ради. Поширити свою роботу на неукраїнське

робітництво чи навязати тісні звязки з неукраїнськими робітничими орґанізаціями вона не змогла. Правда, українські соціяль-демократи виступали часто в Центральній Раді разом з російськими соціяль-демократами меньшевиками, але це не могло збільшити їхньої політичної і клясово-робітничої ваги в українській революції. Російські соціяль-демократи меньшевики були першими соціялістичними банкротами російської революції. На Україні вони ще з більшим засліпленням, ніж в Росії, тягли революцію назад. Вплив цієї партії на українську соціяль-демократію коли в чімсь і виявився, так тільки в тім, що вона раз-у-раз сіпала за поли українську соціяль-демократію, коли та часом надто захоплювалась гаслами соціяльно-економичної чи національно-політичної революції. З російською ж партією соціяль-демократів большевиків українська соціяль-демократія не мала ніякого а ні звязку, а ні контакту. Це був для неї зовсім чужий, незнаний світ.

Між українським робітництвом вплив її був так само незначний. Це яскраво показали вибори до Всеросійських і, особливо, до Українських Установчих Зборів, коли українська соціяль-демократія не змогла провести і десятка своїх кандидатів. Що правда, тут треба мати на увазі також і те, що сама кількість українського національно-свідомого пролетаріяту на Україні дуже незначна. В робітничих колах партія провадила підчас революції не стільки соціяльно-клясову, скільки національну політику, на що, зрештою, чути було нарікання і в колах самої партії. Так само і в Центральній Раді фракція Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії була в своїй більшости швидче дрібно-буржуазною національно-демократичною партією, а ніж соціялістично-пролетарською. З цієї причини вона часто більш охоче співробітничала з соціялістами-федералістами, ніж з українськими соціялістами-революціонерами.

Свій вплив на українську революцію і на політику Центральної Ради українська соціяль-демократія будувала так само, як і соціялісти-федералісти, головним чином на присутности в її рядах інтеліґентських, більш-менш видатних інтелектуально сил (не з робітничих кол).

Ці дві партії і вели провід в українській революції довший час. При чому треба признати, що в період національно-політичної революції цей провід був цілком оправданий. Хоч ці партії і не мали ніколи за собою робітничих і селянських мас, але в той період більш-менш вірно одбивали і своєю роботою сповняли національно-політичні домагання українських трудових мас. Инакше показалося тоді, коли українська революція вступила в період робітниче-селянської клясової боротьби. В цей період їх перебування на провідних місцях було неоправдане і шкідливе для української революції, бо обидві ці партії були цілком нездатні і ворожі до селянсько-робітничої революції. Та, на жаль, обставини склались так, що в свій час ніхто не заступив їх місця.

Самою більшою і впливовою в селянсько-робітничих масах України була Українська Партія Соціялістів-Революціонерів. Ця партія дійсно мала за собою широкі народні, переважно селянські, маси. Але вплив

її на українську революцію і особливо на політику Центральної Ради далеко не відповідав її реальній силі. На це було кілька причин.

Коли ми спинимось на питанню, чому саме завдячувала ця партія свій вплив на українське селянство, воїнтво та робітництво, то повинні сказати, що завдячувала вона це саме своїй молодости, неусталености партійного проґраму і революційній інтуїції, коли можна так висловитись. Виростаючи в революційній боротьбі, будучи звязані тісно з селянсько-робітничими масами, українські соціялісти-революціонери більш чуло, ніж инші партії, реаґували на прояви зросту революційної клясової свідомости робітництва. В оцінці характеру революції, в наміченню ближчих цілей революційної боротьби і в виробленню партійно-клясової тактики Українська Партія Соціялістів-Революціонерів виходила не з тої чи иншої (часом застарілої і хибної) точки партійного проґраму, а з безпосередньої аналізи дійсности. Партія ця найменьше була звязана мертвлячим партійним доктринерством та сектантством, найменьше кохалася в шабльонах партійного проґраму. І хоч не трохи виглядає на парадокс, але саме в її партійній молодости полягала її сила.

Беручи свій початок од російської Партії Соціялістів-Революціонерів, українські соціялісти-революціонери проте не скопіювали собі проґраму з російського зразка. Весь час революції УНСР ґбала про укладення власними силами і відповідно до свого світогляду і умов української дійсности свого власного проґраму. Через це ухвалений на II З'їзді партії проґрам, в основу якого було положено принціи парляментарної демократії, явився скорше проєктом проґраму, від якого партія в короткім часі пішла далеко вперед.

Та в молодости партії полягала й її слабість. Перш за все партії бракувало старих, досвідчених, випробованих в клясовій і політичній боротьбі інтелектуальних сил. Українська Партія Соціялістів-Революціонерів була самою бідною з українських партій на свою інтеліґенцію. На чолі її стояли молоді провідники, які не могли ще, в такий короткий час, видвигнути потрібних для самої впливової в краю селянсько-робітничої партії видатних політичних ґіячів. Через це, маючи за собою пароґні маси, маючи майже абсолютну більшість в Центральній Раді і в де-яких инших національно-революційних орґанізаціях, українські соціялісти-революціонери мусіли уступати провідні місця члепам инших партій, в першій ліпії — українським соціяль-демократам. З цієї причини провід в Ґенеральному Секретаріяті весь час, аж до моменту війни з Московщиною — чи точніше — до моменту наближення московських совітських військ до Київа, спочивав в руках українських соціяль-демократів та соціялістів-федералістів. Українські соціялісти-революціонери коли і входили в склад українського правительства, то більш для „людського ока", для „годиться": завше були в уряді в меньшости і обмежувались тільки можливим внесенням коректівів до есдеківсько-есефівської політики. Коли ж фракції українських соціялістів-революціонерів в Центральній Раді вривався терпець, коли вона вже не могла далі прикладатя свого штемпеля до цієї політики, тоді або й ті одиниці — представники

фракції — виходили зі складу Ґенерального Секретаріяту (як це було, приміром, після затвердження Временним Правительством Інструкції для Ґенерального Секретаріяту) або фракція робила спробу „натиснути“ на соціяль-демократів та соціялістів-федералістів, що їй не завше вдавалось. Ця спілка твердо держалась своєї лінії і, коли соціялісти-революціонери дуже вже натискали на неї, погрожувала виходом „в повному складі“ в „одставку“, що ставило соціялістів-революціонерів перед надзвичайно трудним завданням: утворення правительства виключно власними силами. Дуже інтересний приклад такої погрози наведемо нижче.

Варто тут підкреслити, що хоч українські соціяль-демократи й засвоїли собі з самого початку революції погляд на Українську Партію Соціялістів-Революціонерів, як на партію дрібно-буржуазну, одначе партія ця в дійсности завше була більш революційною і соціялістично-послідовною, ніж соціяль-демократія. В цьому переконуємося, переглядаючи роботу Української Партії Соціялістів-Революціонерів взагалі і зокрема партійної фракції в Центральній Раді; формули „переходів“ фракції українських соціялістів-революціонерів були майже завше лівіщими внесених соціяль-демократами. Сама „боротьба“ між фракціями цих двох партій в Центральній Раді викликалась тим, що фракція с.-р. заходила завше далеко лівіще від фракції с.-д., як в питаннях національно-політичних, так і в соціяльно-економичних.

Після браку інтеліґентських сил шкідливо одбивалось на діяльности партії також і друге з'явище, правда, тісно звязане з першим: невміння партії рішучо настояти в Центральній Раді на неухильному переведенню Ґенеральним Секретаріятом домагань партії. Почасти „невміння“ це випливало з того, що фракція УПСР, будучи постійно незадоволена політикою есефівсько-есдеківського Ґенерального Секретаріяту, в той же час не змогла протиставити їй в потрібною ясністю програми своєї політики. Навіть в справі земельній, що вважалась спеціяльно есерівською справою, не могла партія настояти на переведенню земельної реформи, не виробивши вчасно свого законопроєкту її.*)

Таке відношення „реальних сил“ на Україні дуже шкідливо відбилось на українській революції взагалі і на українським державнім будівництві зокрема. Есдеківсько-есефівський Ґенеральний Секретаріят працював весь час надзвичайно мляво, несміливо, без потрібного в творчій революційній роботі вогню. За своїми міністерськими канцеляріями Ґенеральні Секретарі не бачили життя, не відчували його потреб. Всі „реформи“, оголошені в деклараціях Ґенерального Секретаріяту та в Універсалах Центральної Ради, так і зістались на папері не здійсненими. Причиною цього були, звичайно, не тільки ті перешкоди, які нала в своїй роботі Центральна Рада з боку Временного Правительства і московської демократії. Коли Временне Правительство впало і Центральна Рада розвязала собі руки III Універсалом, справа

*) Взагалі с.-р. були „непарляментарною“ партією, віддаючи всі свої сили роботі на місцях, тоді як с.-д. і с.-ф., не маючи впливу на маси, перетворились натомість в фаховців „парляментської“ роботи.

не пішла на краще. Оголошені III Універсалом реформи так само залишились на папері, як і попередні обіцянки „встановити негайно лад і порядок". Правда, на цей раз завинила війна з Совітською Росією, забравши на себе всю увагу правительства, але завинила вона тільки почасти.

Немає сумніву, що коли б у влади стояли більш енергійні, більш живі та чулі і більш здатні до творчої революційно-державної роботи політичні діячі, можна було б зробити далеко більше, ніж було зроблено в той час. Особливо кидалась в вічі безрезультатність роботи таких важних в той час відомств, як внутрішні та військові справи. В результаті великих змагань української демократії, справлених на українізацію війська, Ґенеральне Секретарство військових справ, під проводом соціяль-демократів Петлюри і Порша, зуміло зробити тільки одно: повернути цю велику справу в траґікомічний фарс, з бучними парадами, ріжнокольоровими шликами на козацьких шапках і „власними фронтами" без власного війська. Замість серйозної, розумної, впертої роботи по орґанізації української справді демократичної селянсько-робітничої армії, яка б відчувала свою одмінність від старої армії і знала б своє призначення, відбувалась більш бутафорна українізація армії. Через це, коли діло дійшло до того, щоб пустити в діло українську армію, то її не було. Були окремі військові частини з українськими національними стьожками на картузах і шинелях, але армії не було. В процесі „українізації" вона роставала, як сніг на сонці. Невміло ведена українізація була не в силі перебороти серйозного процесу розкладу російської армії, який майже в однаковій мірі захопив й українізовані військові частини.

Малих результатів досяг Ґенеральний Секретаріят і в инших галузях державно-громадської роботи. Есдеківсько-есефівський Секретаріят забував, що йде революція, та все намагався заводити „лад і порядок" способами, коли й придатними взагалі на що-небудь, так тільки в мирнім часі, коли апарати державного управління працюють справно, життя йде добре второваними старими стежками і є можливість кореґувати його в міністерських канцеляріях „вхідними і вихідними" паперами.

Кінець есефівсько-есдеківському пануванню було покладено тільки тоді, коли шрапнелі з московських гармат вже свистіли над Київом, хоч „підстави" для такого роду „міністерської" кріви на Україні назріли далеко раніше.

Ще при ухвалі III Універсалу видно було, що есдеківсько-есефівський Секретаріят не переведе його в життя. Воно так і сталось. Зробивши при укладанні цього Універсалу опозиційно настроєній фракції українських соціялістів-революціонерів де-які уступки, Ґенеральний Секретаріят потім вжив немалих зусиль, щоб загладити перед буржуазією те негарне враження, яке зробив на неї цей „большевицький", як тоді де-хто говорив, Універсал. До переведення в життя оповіщених Універсалом соціяльно-економічних реформ не було зроблено навіть серйозних спроб. Тільки в земельній справі щось дуже повагом „тво-

рилося" в міністерських канцеляріях і то через те, що селянство не ждало вже наслідків тої творчости і переводило земельну реформу „самочинно".

В области торгу і промисловости, в продовольчій справі, в области фінансів,*) взагалі в области соціяльно-економичній стояло все по-старому. Генеральний Секретаріят пробував йти протореними ще правительством Керенського стежками та безуспішно. Стара будівля, старі форми соціяльно-економичних відносин з грюкотом розвалювались, поправити, підремонтувати їх було вже неможливо. Так само в области судівництва по сути нічого не робилось для здійснення обіцяного Універсалом пристосування судового апарату „відповідно духові народу". Якісь наслідки давала праця Секретарства освіти (в грудні 1917. існувало вже на Україні 33 українських гімназій, з них 22 на селах), але дуже незначні: причина тут була та ж сама, що завинила для всіх Секретарств: брак революційної ініціятиви і наслідування в освітній справі старих російських зразків, старих методів в роботі.

Через це, коли Голові Генерального Секретаріяту В. Винниченкові довелося давати на VIII сесії Центральної Ради (25. грудня н. ст.) справоздання про діяльність Секретаріяту, він не міг похвалитись наслідками роботи свого правительства. Справа не налагоджувалась, не дивлячись на добрі наміри Секретаріяту, — такий був підсумок роботи. Користаючись з маніловщини, яку Генеральний Секретаріят взяв собі за принціп, його заходи просто саботувались „вільним громадянством". В судовій справі саботували старі, незвільнені секретарством царські судді та прокурори, в шкільній справі — старі русіфікатори вчителі, які так само, як і судові урядники, сиділи собі спокійнісінько на місцях; в справах фінансово-економичних саботували всі: ніхто не платив ніяких податків, нічого не робилось для відновлення промисловости, ніяких спроб не робилось для впорядкування торговлі. Поміщики та капіталісти коли чим і турбувались, так тільки стихійними виступами робітництва та селянства, а не проголошеними Універсалом реформами: вони бачили, що Генеральний Секретаріят поки-що не робить реальних заходів до обмеження їхнього економичного панування над працюючими верствами та й не наміряється робити їх.

В. Винниченко, даючи на VIII сесії Центральної Ради справоздання про роботу Секретаріяту, немов би навмисне ще раз підкреслив, що буржуазії на Україні нема чого турбуватись.

„Центральна Рада, говорив він, від самого початку зайняла революційну позицію за національне визволення; на цій позиції залишилась вона і тепер. Рада Народніх Комісарів вважає, що в Росії можна зараз переводити соціялістичну революцію, ми ж, живучи на Україні і ображуючи обективні умови тут, не

*) В цій важній галузі не робилось абсолютно нічого, коли не вважати заходів Генерального Секретарства, направлених до орґанізації Українського Державного Банку та власної експедиції виготовлення державних паперів (грошей в першу чергу). В результаті цих заходів було випущено Генеральним Секретаріятом (в кінці грудня ст. ст. 1917. р.) українські кредитові білети по 100 карб. Білети мали написи в чотирьох мовах: українській, московській, жидівській і польській. Вартість 1 карбованця в золоті була прирівняна до вартости російського рубля.

віримо в це. Та і в Росії ще не наступив момент для соціялізму. Ті народні комісари, які тепер вершать долею всієї Росії, до революції жили за кордоном, займались фракційною боротьбою і не знали дійсного становища в Росії. І тільки через це незнання сучасне російське правительство стоїть на ґрунті соціялістичної революції.

Ми ж не закриваємо очей перед тим, що, може, доведеться боротись ще з російським монархизмом, і, передбачаючи це, мусимо як найшвидче, як найрішучіще закріпляти українську державність . . .

Справа ж соціялізму не буде загальмована: запорукою цього є те, що Центральна Рада складається з соціялістичних елементів. Тільки до соціялізму ми будемо йти обережно, стоячи твердо на ногах".

Вся хиба такої позиції Ґенерального Секретаріяту полягала в тім, що, виступаючи проти можливости переведення соціялістичної революції на Україні і захоплюючись національно-політичною боротьбою, Секретаріят фактично, в своїй діловій роботі, не дбав і про переведення тих соціяльно-економичних реформ, які намічались робітниче-селянською більшістю Центральної Ради. Старі суспільно-економичні відносини брались ним майже непорушно, як база і для відроженої української державности: в них думав Секретаріят зробити тільки незначні, другорядні зміни: замазати великі діри, що поробив їх час і революція в старім будинкові, підштукатурити, пофарбувати в новий жовто-блакитний колір, прибити нову вивіску — „Українська Народня Республика" — і годі. А там, згодом, помаленьку та потихеньку, обережно та „твердо стоячи на ногах", при забезпеченні „всіх свобід" всім громадянам — гнобителям і гнобленим — можна буде попробувати памацати шлях і до соціялізму. Позиція цілком не революційна, яку могли спокійно поділяти з Винниченком українські „еволюціоністи" — соціялісти-федералісти. З неї цілком льоґично випливало різке розмежування двох моментів української революції: моменту національно-політичного і моменту соціяльно-економичного, розмежування, яке вело весь час до того, що Ґенеральний Секретаріят постійно віддавав перевагу моментові національно-політичному перед соціяльно-економичним, аж до того, доки не загубив цим самим і справи української народньої державности.

Винниченкові хоч і плескали в Центральній Раді в кінці його промови, проте селянсько-робітнича частина Ради ще раз переконалась, що Ґенеральний Секретаріят робить „не так, як слід", що він фактично стоїть на місці, а тим самим — йде назад і в корінь підриває ту справу, коло будови якої стоїть. Фракція українських соціялістів-революціонерів зазначила це виразно, коли дійшло до обміркування докладу — проекту земельної реформи Ґенерального Секретаря с.-д. Б. Мартоса.*) Піддавши проект гострій критиці, фракція УПСР внесла формулу переходу, в якій відкидала земельний законопроект в цілости, зазначаючи, що він суперечить інтересам трудового народу, висловлювала недовірря Ґенеральному Секретареві земельних справ Мартосові і домагалась, щоб було складено з членів Центральної Ради комісію, яка б плано-

*) Виробленому при близькій участи Товариша Ґенерального Секретаря земельних справ К. Мацієвича, соц.-федер.

виготувала законопроєкт, положивши в основу його принціп соціялізації землі.*)

Ця формула переходу надзвичайно обурила укр. соціяль-демократичну фракцію. Її промовець Порш виніс свою формулу переходу, в якій, пропонуючи взяти вироблений секретарством земельних справ законопроєкт для тимчасового закону, підкреслив, що „основний закон в земельній справі мають виробити Установчі Збори". Одночасно Порш заявив від імени своєї фракції, що, коли буде прийнято резолюцію українських соціялістів-революціонерів і відкинуто предложений Б. Мартосом законопроєкт, фракція УСДРП одкличе всіх своїх товаришів з Генерального Секретаріяту.

За Поршем виступив сам автор законопроєкту Б. Мартос і виголосив гнівну промову, в якій відповідав на чиюсь кинуту з місця на адресу українських соціяль-демократів репліку — „саботажники".

Есдеківсько-есефівське правительство от-от мало впасти. Але його було врятовано спільними силами есдеківських однодумців. До предложеної українськими соціяль-демократами формули приєднались, само собою розуміється, соціялісти-федералісти, а за ними й російські соціяль-демократи меньшевики та бундівці. Формулу українських соціяль-демократів було прийнято, а тим самим звільнено і українських соціялістів-революціонерів від трудного для них завдання — скласти свій Генеральний Секретаріят.

Так есдеківсько-есефівський кабінет проіснував до оголошення IV Універсалу Центральної Ради — 9. (22.) січня 1918.; оповіщення цього Універсалу було кінцем есдеківсько-есефівського правління.

Українські соціялісти-революціонери вставили в Універсал поперед всього ненависну для есефо-есдеківського блоку соціялізацію землі з націоналізацією лісів, вод і всіх підземних багатств; далі, хоч і не в зовсім ясних формах, але все ж підкреслили необхідність визнання за радами робітничих, салдатських і селянських депутатів прав, як за інституціями державними, хоч і побудованими на клясовому принціпі: після настояли на оголошенню націоналізації головніщих галузів торговлі, монополізації вугляної, шкуряної й инших важніщих галузів промисловости: нарешті, настояли на встановленню державно-народнього контролю над банками.

Звичайно, на все це, навіть на словах, не міг пристати есефівсько-есдеківський блок, що був вже неприємно вражений більш поміркованим соціяльно-економичним програмом III Універсалу. Хоч і в IV Універсалі не все ще виразно було сказане, хоч він і не проголошував соціялістичної революції, та все ж після нього не можна було вже ніякими роз'ясненнями заспокоїти буржуазію. А головне — оголошені в ім соціяльно-економичні реформи були неприємлемі і для самої україн-

*) Внесений Мартосом законопроєкт торкався головним чином передачи до розпорядження земельних комітетів поміщицьких маєтків. Основно земельної реформи він не торкався, при чім виявляв тенденцію залишити непорушним землеволодіння середніх і вище середніх власників, що викликало обурення селянської фракції в Центральній Раді.

ської дрібної буржуазії. Замість того, щоб йти до соціялізму по виголошеному головою есдеківсько-есефівського Секретаріяту В. Винниченком рецептові — обережно, помаленьку та потихеньку, твердо стоячи на капіталістичних ногах, Універсал намічав досить сміливі та рішучі кроки в цім напрямі.

Соціялісти-революціонери повели рішучий похід проти Винниченківського Секретаріяту. Війна з Совітською Росією викрила всі хиби і нездатність до праці дрібнобуржуазного правительства В. Винниченка. „Орієнтуючись" весь час „на лад і порядок", Генеральний Секретаріят В. Винниченка опинився в тяжкі для Республики дні не тільки без армії, але навіть і без живих звязків та міцної опори в широких українських робітниче-селянських масах.

Фракція українських соціялістів-революціонерів і Центральний Комітет цієї партії постановили рішучо домагатись одставки Секретаріяту В. Винниченка. Ліва частина Центрального Комітету Партії (до якої належали Полозов, Любченко, Михайличенко, Еланський, С. Бачинський, Сіверов-Одоєвський й инші), звязана з лівими російськими соціялістами-революціонерами (через Качинського і Олексіїва), домагалась не тільки одставки Винниченківського Секретаріяту і утворення ліво-есерівського уряду, але й негайного замирення з Совітською Росією і цілковитого визнання радянської форми влади. Правиця і центр партії (Салтан, Чечель, Шраг, Корж, Христюк, Лизанівський, Охримович і инші), приєднуючись до домагання лівиці що-до одставки секретаріяту В. Винниченка, настоювала: а) на утворенню компромісового кабінету з правих і лівих українських соціялістів-революціонерів з участю лівих українських соціяль-демократів, б) на притягненню до державної роботи рад робітничих і селянських депутатів, в) на веденню війни з російськими большевиками аж до часу, коли вони припинять свої воєнні операції проти України і Центральної Ради. Врешті, і праве і ліве крила партії погодились на компромісовій позиції, і фракція соціял.-революціонерів виступила на засіданню Центральної Ради не тільки з убийчою критикою політики есефівсько-есдеківського Генерального Секретаріяту, але й з домаганням негайного усунення його та утворення справді революційного правительства з соціялістів-революціонерів і лівих соціяль-демократів. *)

*) Орган Центрального Комітету УСДРП „Робітнича Газета" (ч. 229, 16. січня 1918.) писала про свою і УПСР позицію в справі урядової кризи: „Ми твердо переконані в тому, що орієнтація на большевиків, яка так яскраво позначається в колах українських соціялістів-революціонерів, не може врятувати України від тієї небезпеки, в якій вона тепер перебуває: ця орієнтація швидче може зовсім загубити її. Всім же відомо, що большевики ні з чим не рахуються і не зупиняться перед розгоном хоча б і лівих ес-ерів. Наша партія стоїть на ґрунті боротьби з большевизмом, як і з усяким утопізмом, що до соціялізму не має ніякого відношення, і через те при уклоні політики, яка намічається у ес-ерів, і при тому взаємовідношенню сил в країні, яке є на боці селянських елементів, при такому становищі лишатися у влади наша партія не може. Та й революційна ситуація одзначається тим, що революція тепер переходить в стадію анархії, а після цього перейде в реакцію, і у державного керма стануть зовсім инші елементи, далекі від пролетаріяту. В цей момент наша партія не може відповідати за той уклон політики, який позначається у ес-ерів."

Соціялісти-федералісти і соціяль-домократи, хоч і ображались за таку „невдячність“ соціялістів-революціонерів, яких вони „підучили“, як сказав в одній з своїх промов в Центральній Раді соціяль-демократ Б. Мартос, проте були раді „оказії“ і охоче пішли в одставку, тим більше, що міністерські портфелі вже не віщували нічого доброго. До Київа наближався зі своїми військами Муравйов. Вся Україна горіла в огні горожанської і московсько-української війни.

Зробивши собі вдоволення з того, що кілька день все ж таки побув міністрами (після Генеральних Секретарів), есефівсько-есдеківський кабінет, нарешті, офіційяльно подав в одставку.

Над Київом вже розривались шрапнелі з большевицько-московських гармат. Українські соціялісти-революціонери мусіли творити правительство і рятувати власними силами стоячу вже на краю безодні українську державність.

Та тут гірко дала себе знати ота молодість партії, про яку ми говорили вище, і брак ясно закресленої провідної партійної лінії, брак людей і роскол на дві течії. Лівиця партії ясно бачила, що війна між Совітською Росією й Україною являється шкідливою помилкою, що політика Центральної Ради надто збочила вправо, відірвавши Центральну Раду від робітництва, селянства та вояцтва, що необхідні якісь надзвичайні заходи для того, щоб врятувати становище. Цій ґрупі вже було трудно порозумітись з основною течією партії, що досі постійно була в більшости, як в Центральній Раді, так і в Центральному Комітеті партії. Через те порозуміння, якого здавалось було досягнуто при виступі в Центральній Раді проти Секретаріяту В. Винниченка, розклеїлось і, коли прийшло до складання списку нового ес-ерівського правительства, розбіжність поглядів, ріжниця в позиціях лівої і правої частини Центрального Комітету Партії знова виявилась у всій своїй непримиримости.

Центральний Комітет партії не міг відшукати спільної платформи, на якій можна було б скласти кабінет. Засідання Комітету, що тяглися кілька днів, не дали ніяких наслідків. Ні один проєкт-список майбутнього кабінету не зібрав більшости. Ситуація була безвихідна. Ліва ґрупа, що вела в цей час через російських лівих соц.-рев. переговори з Радою Народніх Комісарів про припинення війни, спинилась була хвилево навіть над проєктом політичного перевороту — насильного скинення Центральної Ради і оголошення радянської влади на Україні, думаючи таким способом знайти вихід з глухого кута. Але до здійснення цього проєкту не дійшло. Сами ліві (інтернаціоналісти) ще вагались, не будучи певними, чи вдався б такий переворот і чи приніс би він сподівані наслідки, а до того ж ці наміри-проєкти були в корені підрізані арештом майже всієї лівої ґрупи (інтернаціоналістів) членів Центральної Ради і Центрального Комітету Партії.*)

---

*) Арешт відбувся в помешканні Центральної Ради на засіданню ес-ерівської фракції, з наказу коменданта м. Київа с.-д. Ковенка. В числі арештованих були: Полозов, Михайличенко, Сіверов-Одоєвський, Шумський та инші.

Нарешті, за порозумінням з провідниками фракції УПСР в Раді. було запропоновано скласти Кабінет Міністрів бувшому Генеральному Секретареві В. Голубовичові (соц.-рев.). В склад цього орґанізованого Голубовичем (майже без участи Центрального Комітету УПСР) Кабінета входили:

1. Голова Ради Народніх Міністрів і міністр закордонних справ — В. Голубович (укр. соц.-рев.);
2. Військовий Міністр — Немоловський (укр. соц.-рев.);
3. Міністр внутрішніх справ — П. Христюк (укр. соц.-рев.);
4. Міністр фінансів — Перепелиця („співчуваючий" укр. соц.-рев.);
5. Міністр шляхів — С. Сокович („співчуваючий" укр. соц.-рев.);
6. Міністр продовольчих справ — М. Ковалевський (укр. соц.-рев.);
7. Міністр освіти — Н. Григоріїв (укр. соц.-рев.);
8. Міністр хліборобства — А. Терниченко („співчуваючий" укр. соц.-рев.);
9. Міністр судових справ — М. Ткаченко (укр. соц.-дем.);
10. Міністр морських справ — Д. Антонович (укр. соц.-дем.);

Кабінет вийшов більш по назві, ніж в дійсности, ес-ерівським. Багато з членів його, що значились, як соціялісти-революціонери, не мали майже ніякого відношення до партії ні по своїх переконаннях, ні по своїй попередній політичній роботі.

До повного складу кабінету бракувало ще чимало міністрів, але вже було не до того, щоб добірати їх. Київ був на передодні здачі: ні про яку иншу державну роботу не можна було й думати, крім оборони Київа і дальшого ведення війни. Отже частині Ради Міністрів і так не було чого робити.

Сформована Рада Міністрів відбула в зазначеним складі (за виключенням соц.-дем. Антоновича, який зовсім не явився на урядування) всього два чи три засідання і потім зменшилась ще дужче *). Київ переживав страшні дні большевицької облоги: день-у-день над містом ревли гармати, свистіли кулі, відбувались вуличні бої, в ночі горіли будинки. Київ боронила невелика горстка відважних патріотів-революціонерів. Товариш Військового Міністра полковник О. Жуковський, як звичайний козак, з рушницею в руках брав кілька разів особисту участь в київських боях. Російське та жидівське робітництво, розагітоване большевиками, вчинило повстання в самому Київі, чим дуже утруднило справу оборони столиці. Права ж, антибольшевицька частина російсько-жидівського робітництва, що йшла за російськими соціяль-демократами меньшевиками, правими соціял.-революціонерами та за єврейським бундом, просто не захотіла виступити в оборону Київа.

*) На одному з своїх перших засідань кабінет Голубовича ухвалив приступити до орґанізації рад робітничих і селянських депутатів, як орґанів влади на місцях: для вироблення відповідного закону було обрано комісію в складі міністра Григоріїва (укр. соц.-рев.), представника київської ради салдатських депутатів Любченка (укр. соц.-рев.) і члена Центрального Комітету УПСР Лимаря.

Рафеси, Балабанови, Скловські — ці найбільші вороги большевиків в Центральній Раді — тепер стояли осторонь, зовсім не думаючи про те, щоб хоч чим-небудь допомогти українській владі в справі оборони Київа. Цей „нейтралітет меньшостей“ справляв найтяжче враження на українську демократію. На запитання М. Порша (укр. соц.-дем.) в Центральній Раді (зроблене в перші дні облоги Київа), чому російські соц.-рев. і бундівці не дають для оборони Київа своїх боєвих (партійних) загонів („дружин“), „меньшости“ відповіли що, мовляв, їхні „дружини“ не мають зброї. А коли на це було сказано, що в міністерстві військових справ можна дістати зброї, скільки треба, „меньшости“ нічого не відповіли. На очах відбувався поділ робітництва та інтеліґенції Київа на два табори не стільки по клясово-соціяльних ознаках, скільки по національній приналежности: з одного боку творився антиукраїнський російсько-жидівський табор, з другого — все більш ізолювались та зменьшувались сили української революційної демократії.

Така ситуація, само собою зрозуміло, не сприяла обороні Київа. Уряд опинився в надзвичайно тяжкому становищі. Допомога від „вільного козацтва“, на чолі якого стояв ґенерал Скоропадський, не приходила. Переговори з представниками Антанти в Київі, які вів бувший Ґенеральний Секретарь закордонних справ О. Шульгин, не дали жадних наслідків. Антанта вже мстилась за берестейські переговори і через це нічим не хотіла допомогти урядові Української Республики. Румунські, бельґійські і чехословацькі війська, що перебували в той час в Київі, не захотіли взяти на себе навіть внутрішньої міліційної служби в Київі. Тільки сотня польських леґіонерів під командою члена П. П. С. та невеликі грузинські отряди виступили на допомогу українським військам.

Не дивно, отже, що слабодухі згубили віру в перемогу і зовсім опустили руки. На засідання Ради Міністрів, що відбувались в кабінеті військового міністра Немоловського і носили військовий характер, ходило всього кілька чоловік: Голова Ради Народніх Міністрів Голубович, військовий міністр Немоловський, міністр внутрішніх справ Христюк, міністр юстиції Ткаченко і бувший військовий міністр Порш, що саме передавав міністерство Немоловському. Всі инші міністри зникли, невідомо куди, не подаючи про себе ніякої звістки.

Кабінет Голубовича продержався в Київі всього 10 днів. 24. січня (ст. ст.) 1918. стало ясно, що далі не можна вже держати Київа, не наражаючи його на повну руїну. 25. січня частина членів Малої Ради з головою Ради М. Грушевським і частина Ради Народніх Міністрів — зазначене вище її ядро, за виключенням Немоловського, місце якого зайняв, як військовий міністр, О. Жуковський (укр. соц.-рев.) — виїхали разом з останніми військовими частинами з Київа по дорозі на Житомир.*) Ніхто з „меньшостей“ з урядом Української Народньої Республики не виїхав.

*) Випадково я не був на останньому засіданню Ради Народніх Міністрів, на якому було вирішено опустити Київ, і через це не зміг виїхати з Київа разом з урядом. Наганяючи другого дня уряд пішки, я мав нагоду зробити де-які спостереження в Київі і по-за ним.

Що-до виїзду з Київа, то треба сказати, що він був мало орґанізований. Про виїзд не було попереджено не тільки всієї президії Центральної Ради і членів, а навіть і де-яких членів кабінету. Багацько українських діячів зовсім не знали про виїзд уряду і другого дня, коли вже большевики вступили в Київ, вільно виходили на вулиці, де й попадали до рук большевиків. Через свою непоінформованість про виїзд уряду попали до рук большевиків в числі инших бувший міністр земельних справ О. Зарудний і член Центральної Ради І. Пугач.

Так есдеківсько-есефівський блок уступився з провідного місця тоді, коли вже було дуже пізно.

13. Запізнене законодавство: Закони Центральної Ради про землю і про восьмигодинний робітничий день. Парляментська Комісія, обрана на VIII сесії Центральної Ради, виробила (на спіх) земельний закон, який і був (так само на спіх, без довшого обміркування) ухвалений Центральною Радою в середніх числах (ст. ст.) січня 1918 р.*) Большевицькі шрапнелі, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної Ради, зробили те, що за нього голосували майже всі фракції Центральної Ради. Ні одна з фракцій не виступила проти. Українські соціяль-демократи, голосуючи за закон, застерігли тільки собі право внести в нього згодом де-які поправки.

Ось зміст цього закону:

Коли я виходив з Київа (вечером, в день вступу московського війська) через Шулявку, то мав нагоду бачити, як радів тоді приходові большевиків весь „шулявський світ". Робітники та візники, озброєні, запружували вулиці, метушились, кричали, розставляли варти, ловили „Українців". Коштувало мені великого труда пройти через це „народне море".

Минувши Шулявку, я наткнувся (разом з тов Азаркевичом, з яким вийшов з Київа) біля Караваєвських дач на панцирний московсько-большевицький потяг, що несміливо ще наближався до Київа. Зобачивши нас здалік, салдати почали кричати, щоб ми підійшли до потяга. Мусіли підійти. Бачимо—непоганий панцирний потяг. На ньому написано: „Революціонный поезд NI товарища Ленина. Вся власть советам." Кругом потяга — змучені, миршавенькі салдатики: виключно Великороси. Чогось метушаться, спинивши потяг, зорять навкруги. Документи (розуміється підроблені), що ми пред'явили, не цілком задовольнили ватажків потягу, але після де-яких суперечок з нашого боку, замість першого рішення, яке звучало: „садитесь в поезд, поедем вместе в Кіев", — послідувало друге: — „Ну, чорт вас бери, идите. Если нужно будет, потом розстріляем".

І тут — в потязі, і там — на Шулявці — раділи і бились проти нас активно, охоче, виключно Великороси та почасти Жиди.

Майже цілу ніч (падав мокрий сніг) довелось нам лісом по-над шоссе (по якому їздили большевицькі частини і рижні нелідомі люде). Заснувши на кілька годин в придорожній жидівській хаті, другого дня ми зустріли автомобіль, що їхав вже в напрямку від Житомира. В автомобілі сидли Голубович, Порш. Ткаченко. Всі з рушницями. Їхали встановляти військовий звязок по шоссе.

*) В склад Комісії, досить великої, в числі инших входили: Шумський (у. с.-р.), Христюк (у. с.-р.), Шухтинський (рос. с.-р.) і Дешевой (рос. с.-р.). Фактично законопроєкт було вироблено цими чотирма особами, при чому в основу його було взято постанови українських селянських зїздів в земельної справі: за схему ж для законопроєкту було взято вироблений фракцією соціялістів-революціонерів в Російській Другій Державний Думі проєкт земельного закону. Докладчиком по законопроєкту в Центральній Раді виступав Н. Христюк (у. с.-р.).

Розділ І.

Загальні засади.

1. Право власности на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Республики від нині касується.

2. Всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами стають добром народу Української Народньої Республики.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне Української Народньої Республики без ріжниці полу, віри і національности, з додержанням правил цього закону.

4. а) Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Українських Установчих Зборів, Українській Центральній Раді. б) Порядкування в межах цього закону належить: землями мійського користування — згідно з §§ 6 і 7 — орґанам мійського самоврядування; иншими — сільським громадам, волостним, повітовим і ґуберньським земельним комітетам в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві орґани порядкування землею покладається: а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею, б) охорона природних багацтв землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багацтв.

Розділ ІІ.

Основні засади користування поверхнею землі.

6. Користування поверхнею землі дозволяється: а) для загально-громадського господарства, коли орґани державної влади, орґани міського самоврядування або земельні комітети орґанізують і ведуть ріжні користні підприемства загального або місцевого громадського значіння; б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею — окремими особами, семями або спільними товариствами; в) під оселі і будівлі окремим особам і товариствам або громадським установам для мешкання або для торговельних та промислових підприемств.

Примітка до п. б) Тимчасово, у виключних випадках, наймана праця може вживатися, згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

7. Орґанам державної влади, орґанам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати й призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою: а) охорони природних багацтв землі від виснаження і для раціональнішого їх використовування; б) визискування багацтв землі і повернення прибутків з них на загально-громадські потреби; в) заведення дослідних і зразкових полів, розсадників, питомників, селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітних та иншіх загальнокорисних установ; г) будування залізниць і инших шляхів

8. Землі відводяться земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування відведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така скількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої скількости землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівняння в користуванню землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і після затвердження центрального орґану державної влади.

11. Садибні участки під ріжні будівлі і підприемства одводяться, згідно з правилами, встановленими державними орґанами, орґанами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і шляхів та від инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів господарства.

13. Строки користування землею встановлюються громадами і товариствами, на підставі правил, встановлених земельними комітетами, згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права користування участком землі можлива тільки з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудового користування, на котрих зовсім припиняється господарство або заводиться нетрудове, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення і меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади і товариства хліборобів відповідають за порядкування землею перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони і розвитку багацтв землі закладається Державний Меліоративний Фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства державою орґанізується сільсько-господарський кредит.

Розділ III.

Переходові міри.

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багацтвами в межах Української Народньої Республики переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сімями, товариствами і громадами), по їх бажанню і з постанови волостних земельних комітетів, залишаються в користуванню участки землі з садами, виноградниками, хмільниками і т. инш. в скількости, яку вони власною працею і працею своєї сімї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники і таке инше залишаються в користуванню бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженню орґанів місцевого самоврядування і ріжних громадських установ, в порядку ст. 7 основних засад, залишаються в їх користуванню з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і ріжними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванню власників у скількости, яка встановляється земельними комітетами чи орґанами міського самоврядування по приналежности (ст. 4).

24. Всі инші землі, не зазначені в ст. 21, 22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і нертвий сільсько-господарський інвентарь та будівлі, за винятком тієї скількости їх, котра конче потрібна їм для життя і ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в ст. 24 і 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини: а) на землі для загально-громадського господарства, згідно з ст. 6 і 7, і б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людности і в другу — потреби місцевої нехліборобської і немісцевої людности.

Примітка. Малоземельними уважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх семей при веденню господарства звичайним для своєї місцевости способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9. і 10. основних засад.

29. Урівнювання в користуванню землею провадиться шляхом: а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми, відповідно до чистого доходу з них; б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів цих господарств; в) розселення і пересселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людности по встановлених нормах, доки вироблять центральні орґани земельної реформи плян розселення і переселення, можуть даватися в користування місцевій людности поверх цих норм, на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Землі для засіву буряків і инших рослин, за якими визнається особливе значіння, одводяться в приватно-трудове користування з умовою не зменьшення посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі вестимуть господарство спільно, по планах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники і т. п.

33. Племенні розсадники, питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них господарювання або передають їх орґанам місцевого самоврядування та науковим закладам.“ *)

Основною ціллю цього закону являлось — утворити такі умови користування землею, при яких була б виключена всяка можливість капіталістичного визискування за допомогою землі людської праці, инакше кажучи — всяка можливість використовування землі, як знаряддя продукції, для експльоатації людини людиною. Поруч з цією ціллю стояла друга — утворення таких умов землекористування, які полекшували б спочатку орґанізацію окремих великих громадських господарств в спільним, громадським веденням господарства, а потім — перехід до громадського ведення сільського господарства в загально-державних межах. Досягнення цих цілей мислилось в формах, які відповідали б соціяльно-економичним умовам розвитку землекористування на Україні і вели б до зросту сільськогосподарської культури і звязаної в нею інтенсивности та продукційности сільського господарства.

Наскільки успішно наведений закон підходив до розвязання земельної справи на Україні, не довелося перевірити на практиці. Військові події йшли таким швидким темпом, що правительству довелося залишити Київ раніше, ніж закон був надрукований. Опубліковано його було вперше в Житомирі: звідти почалось і поширення його між селянством. Спроби перевести закон цей в життя було зроблено вже підчас перебування на Україні німецько-австро-угорських військ. Нема потреби підкреслювати, що тодішня ситуація на Україні цілком не сприяла тим спробам. Німецько-мадярська реакція поклала їм швидко кінець спочатку втручанням німецько-мадярсько-австрійського військового командування в земельні взаємовідносини на місцях, а потім — дер-

*) Текст закону подано за ґазетами.

жавним переворотом — розгоном Центральної Ради і встановленням гетьманщини, про що докладніше сказано буде нижче.

У всякім разі, можна з певністю сказати, що коли б означений закон було прийнято Центральною Радою місяців на два-три раніше і коли б було вжито тоді серйозних заходів до його переведення в життя, заходів, які йшли б вкупі з переведенням инших соціяльно-економичних реформ, оповіщених III Універсалом Центральної Ради, і вкупі з визнанням революційно-державного значіння за радами робітничих, салдатських і селянських депутатів та зміцненням цих орґанів, як едино здатних побороти контрреволюційні перешкоди і перевести потрібні трудовому народові реформи, — земельний закон мав би своє — в першу чергу політичне — значіння, міцно звязав би трудове селянство України з Центральною Радою, а тим самим відіграв би велику ролю в московсько-українській війні. Виданий же в дні виходу Центральної Ради з Київа, він тратив в цім смислі дуже багато.

Так само приступила Центральна Рада і до робітничого законодавства. „Закон про восьмигодинний робітничий день“ було прийнято через тиждень після земельного закону. Тексту його ми не будемо наводити тут, тому що зміст закону являється ясним з самого заголовку його.*)

Що торкається законів про контроль над торговлею і промисловістю, законів про монополізацію головнищих галузів промисловости, про контроль над банками, про форми співробітництва рад робітничих салдатських і селянських депутатів в орґанами місцевого самоуправління, а також законів по инших питаннях, піднятих III і IV Універсалами, то вони так і не були вироблені. До вироблення де-яких з них, як от закону про утворення нових орґанів влади на місцях, було тільки приступлено, а до більшости навіть і не приступалось.

Все це дуже пошкодило українській революції і в першу чергу самій Центральній Раді. Аґітація московських большевиків проти Центральної Ради, як буржуазної ніби-то орґанізації, не могла бути збита фактами з діяльности Ради. Посилання ж на одні обіцянки, зроблені Радою в Універсалах, а Ґенеральним Секретаріятом в його деклярациях, було, звичайно, мало.

14. Причини воєнних успіхів московських большевиків і неуспіхів Центральної Ради. В війні з Московщиною Українській Центральній Раді зовсім не пощастило. На це склалося багацько причин. Три з них

---

*) Перед цими законами було ухвалено Центральною Радою (в день оголошення IV Універсалу) „Закон про національно-персональну автономію“ для національних меньшостей України. Текст його подаємо нижче в конституції Української Народньої Республики. До вироблення цього закону було приступлено ще з літа 1917., зараз же після того, як представники національних меньшостей увійшли в склад Центральної Ради. Для складення закону було утворено Центральною Радою особливу комісію, в роботі якої особливо діяльну участь брав представник секретарства єврейських справ д. Х у р ґ і н. Після ухвали закону Центральною Радою, єврейське, московське і польське міністерства зараз же жваво взялися до переведення його в життя. Варто зазначити тут, що російські соціяль-демократи меншевики були проти закону про національно-персональну автономію.

ми вважаємо за головніші: 1) запізнення Центральної Ради з переведенням важніших соціяльно-економичних реформ; 2) недооцінення ваги рад робітничих, селянських і салдатських депутатів в революційній боротьбі і звязане з цим переоцінення ваги орґанів, побудованих на демократичних основах, і 3) незадовольняюча орґанізація апаратів державної влади, головно адміністративних, як в центрі, так і на місцях, і відсутність армії.

Кожна з цих причин з'окрема мала в роспочатій війні надзвичайно велике значіння. Перша причина — запізнення Центральної Ради з переведенням важніших соціяльно-економичних реформ — привела до ослаблення звязків між Центральною Радою і активно-революційними елементами селянства, робітництва і салдатів. Вона викликала потім байдужість, а подекуди, після большевицької аґітації, і ворожість до Центральної Ради з боку цих елементів. Вона дала ґрунт для большевицької аґітації, часом цілком несовісної і демаґоґичної, на зразок того, що, мовляв, Секретаріят називається Ґенеральним через те, що в ньому сидять буржуї-ґенерали. Вона врешті, довела до того, що в самий критичний моменґ, коли треба було оружною силою виступити в оборону Центральної Ради, українські військові частини, що раніще так палко вітали Центральну Раду, як „єдину заступницю і оборонницю" своїх інтересів, оголошували „нейтралітет". Підчас боїв за Київ в самому Київі знайшлося кілька таких українських військових частин, що „оголосили нейтралітет". Звичайно, для оголошення такого „нейтралітету" були й инші причини: в першу чергу просто втома від трьохлітньої війни з Німеччиною та Австро-Угорщиною і небажання брати участь в новій війні, але основою для нього було дійсно неактивне, нейтральне відношення до Центральної Ради, на яку покладалось так багато надій і яка в малій мірі справдила їх. Правда, Центральна Рада обіцяла зробити ще багато „доброго", але те ж саме і ще навіть більше обіцяли зробити й московські большевики. Залишався моменґ національно-державний, але від українського селянства, робітництва і вояцтва не можна було вимагати, щоб воно виключно із-за цього моменту йшло накладати своїми головами. Для такого виступу з його боку недоставало ще дуже багато де-чого. Вся справа полягала в тому, що головна пружина всіх великих рухів — безпосередні соціяльно-економичні клясові інтереси — не штовхали в даним випадкові селянства та робітництва на війну з Московщиною.

Тісно в звязку з першою причиною стоїть і друга — недооцінення ваги клясових робітниче-селянських орґанізацій в революційній боротьбі. Це недооцінення довело до того, що Ґенеральний Секретаріят не допоміг розвиткові і скріпленню рад селянських депутатів, які до самого останнього часу підпирали політику Центральної Ради; що ж торкається рад робітничих і салдатських депутатів, то їх спочатку просто було зіґноровано, а пізніще український уряд ставився до них навіть вороже. В цей спосіб Ґенеральний Секретаріят відокремлював Центральну Раду від справді активно-революційних орґанів української і неукраїнської демократії, орґанів, які, зрештою, єдині могли бути справжньою опорою Центральної Ради в її революційному на-

ціонально-політичному і соціяльно-економічному будівництві. Ця політика Ґенерального Секретаріяту являється тим більше прикрою, що саме українське селянство (не кажучи вже про робітництво) з самого початку революції, коли про большевицьку радянську державну систему ще не було й мови, ставило в центрі революційного будівництва именно ради селянських, салдатських і робітничих депутатів. Та й конструкція Центральної Ради підказувала їй зважати більше на ради, ніж на орґани, побудовані на позаклясових, демократичних основах. Завинили тут есефівсько-есдеківські провідники Ґенерального Секретаріяту, які, будучи виховані на ідеях буржуазного парляментарного демократизму, не змогли відчути (коли не здатні були зрозуміти) ваги клясових орґанів в великій революційній боротьбі, що відбувалась в той час на Україні. Завинила тут також і та обставина, що ради робітничих та салдатських депутатів були майже у всіх містах України (а особливо в великих), з відомих причин, неукраїнськими по своєму складу і ворожими до національно-державних змагань української демократії. Що-до цього останнього, то треба сказати, що щиро-приязне відношення Центральної Ради до цих орґанів і виразна та послідовна соціяльно-економічна політика Ради, ведена в такий спосіб, шоб і ці орґани було втягнуто в процес революційної роботи, яку провадила Центральна Рада, — по-за всякими сумнівом були б коли не цілком знищили московсько-централістичні, „общеруські“ і антиукраїнські настрої цих орґанів, то, принайміні, нейтралізували б ці настрої і тим способом унеможливили б активний перехід всіх цих орґанізацій на бік московського війська підчас війни. Власне, саме радам робітничих і салдатських депутатів у великих містах України большевики в першій лінії завдячують свої перемоги над Українською Центральною Радою. Бо ще не вспіла роспочатись війна з Московщиною, як ці ради зробили спроби захопити владу в свої руки. Вони дезорґанізували запілля українського війська, порушували нормальне телеґрафичне і залізнодорожне сполучення і так далі.

Нарешті, і третя причина — незадовольняюча орґанізація апаратів державної влади і відсутність справжньої армії — відограла велику ролю. Само собою розуміється, коли б Українська Республика мала в той час хоч не зовсім добрі, а все ж задовольняче зорґанізовані апарати державного управління, можна було б примусом не допустити військових частин до славнозвісного „нейтралітету“; можна було б, замість того, шоб писати в ґазетах статі на тему „синки-базарники“ (як це робив Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко) і старатись цим способом припинити „лускання салдатами насіння в казармах та продаж ними цигарок на базарах“ і приневолити „славне воячтво“ до оборони Республики, — можна було б, кажемо, державним примусом підтягти „синків-базарників“ і коли не послати їх на фронт, то хоч покласти на них несення внутрішньої служби по охороні урядових установ — залізниць, почти і так далі. Можна було б зробити серйозну спробу орґанізації української робітниче-селянської армії, замість тої бутафорії, якою займався Петлюра,

Порш, Скоропадський (останній на очах Ґенерального Секретаріяту отаманував у „вільному козацтві“, підготовляючи собі ґрунт для гетьманства). Можна було б більш пляново і вміло перевести стихійно-роспочатку демобілізацію на фронті справною одправкою в Росію по залізницях московських частин і реорґанізацією українських. Можна було б дати собі раду і з фінансами, яких бракувало тоді правительству Республики. Багацько де-чого, потрібного для оборони республики, можна було б зробити навіть в той бурхливий трудний для всякої роботи час. Та без добрих апаратів державного управління не було чого й думати про це. Події йшли цілком стихійно. Правительство було цілком безсиле проти них.

Були ще й инші причини, що заздалегідь схиляли перемогу на бік Московщини, що полекшували їй війну. Ми вже говорили про „общеруські“ (іменно общеруські, а не большевицькі) настрої великих міст на Україні. Ці настрої вели до того, що навіть соціяльні чи політичні вороги большевиків явились їхніми помішниками в війні проти Центральної Ради. Майбутні колчаківці, денікінці й инша контрреволюційна наволоч здебільшого „вітала“ большевиків, як носіїв перемоги московського, великоруського центру над „сепаратистами“-Українцями. Зразок цих настроїв дала київська мійська дума зі своїм головою — російським соліялістом-революціонером Рябцовим.*) Ці настрої без військових перемог на фронті забезпечували Московщині побіду над Україною.

Далі на боці Московщини була цілком матеріяльна перевага. В руках Ради Народніх Комісарів була кілька-міліонна армія, яка хоч і роспадалась, та все ж могла бути використана в певній частині для операцій проти України, проти „хохлов“, „мазепинцев“. Далі грали свою ролю велики техничні засоби старих апаратів державного управління; велика кількість інтеліґенції, в тому числі й військових старшин. Великі грошеві засоби, що перейшли до рук Ради Народніх Комісарів від старого правительства, давали большевикам можливість орґанізувати наємну армію і розвинути надзвичайно велику аґітацію в тилу у ворога — на Україні.

Немалу ролю відограло і безробіття, луже поширене в той час на Московщині, а також і голод. Безробітні голодні робітничі маси лéгко йшли в армію, тим більше, що за службу добре платили і, крім того, забезпечували „пайком“ сімю. Не трудно було підняти і „боевий дух“ такої армії. Варто було тільки сказати, що „братцы“ голодають через „Украинцев-хохлов“, як „товарищи“ запалювались вогнем ненависти до Українців. Аґітація проти Ґенерального Секретаріяту на ґрунті продовольчої скрути у Великоросії була дуже поширена, хоч в дійсности Ґенеральний Секретаріят не мав ніколи намірів морити Московщину, а тим більше фронт, голодом. Той же факт, що Московщина дійсно не могла одержати хліба з України, пояснювався революційними подіями, руїною транспорту і наступом совітського війська на Україну, а не

*) П. Рябцов вітав вступ моськовського війська у Київ, як „відновлення единого загальноросійського революційного фронту“

злою волею Ґенерального Секретаріяту (ілюстрацією цього являється відозва Ґенерального Секретаріяту до великоруського народу з дня 2. січня 1918. р.) (22). Большевики, звичайно, знали все це, одначе демаґоґічно використовували продовольчий момент. А що такий „дух“ піддержувався у військах Совітської Росії, показало потім дике нищення цим військом „Українців“ (хто б вони не були по своїх переконаннях) в зайнятих місцевостях України і особливо в Київі. В Київі розстрілювало московське військо кожного, хто говорив по-українському і визнавав себе Українцем. Звичайно, все це робили не комуністи, а звичайні собі „братцы“ та „товарищи“ під проводом ще за старого часу вихованих офицерів, подібних до жандарма Муравйова, який, ведучи облогу Київа, з особливою насолодою „громив“ з важкої артилерії будинок „сепаратиста“ М. Грушевського (чим потім хвалився в своїх публичних виступах), забуваючи, очевидно, про те, що там жило багацько й не „сепаратистів“.

Нарешті, присутність московського війська на українському фронті також дуже допомогла большевикам перемогти Центральну Раду. В той час, як большевицькі частини наступали з Харьківщини, зайняли потім Катеринославщину та Полтавщину, московські частини сунули стихійно (і з наказу большевицького командування) з фронту „додому“ і на Київ — проти „хохлацкой“ Центральної Ради — займали Поділля, Волинь, Київщину. З цієї причини, здавши Київ, правительство України власне не мало куди відступати. Переїхавши до Житомира, воно опинилось в мішку: Коростень, Рівне, Бердичів були зайняті цими „фронтовими“ большевицькими частинами; по шоссе ж до Коростишева наближались большевики вже з Київа.

Взявши все це на увагу, а також взагалі дуже трудні до оборони ґеоґрафичні кордони України з Московщиною, не можна було й надіятись на перемогу Центральної Ради над Радою Народніх Комісарів.

Часом люблять пояснювати перемогу большевиків над Центральною Радою не наведеними вище складними причинами, а тим, що немов би українські селянські, робітничі і салдатські маси всі були „большевиками“ і через те свідомо збройно виступали проти Центральної Ради, допомогаючи війську Ради Народніх Комісарів. Та таке пояснення являється помилковим, бо твердження, на якому воно ґрунтується, не відповідає дійсности. Особливо воно не відповідає дійсности в тій частині, яка торкається селянства. Селянство, правда, ждало переведення реформ і в першу чергу земельної. Українські салдати і селяне були незадоволені млявістю і нерішучістю Центральної Ради в соціяльно-економичній політиці. В певній своїй частині вони були добре розаґітовані большевиками проти Центральної Ради, думаючи, що може й справді в Раді сидять буржуї. Але від всього цього ще було далеко до того, щоб селянство вітало большевиків, а тим більше активно допомогало їм в війні проти Центральної Ради.*) Українські

*) Для характеристики селянських настроїв в пізніщий час, а саме — в час наступу Німців на Україну, наводимо тут таку сценку з натури.

Село Бухни, сквирського повіту на Київщині. Зійшовся гурток селян. Балакають про се — те, а найбільше про Центральну Раду, большевиків і Німців.

салдати в своїй масі обявили свій „нейтралітет“ в війні, а селянство просто дивилося, що з того вийде. І Центральна Рада „обіцяє багато“ і большевики ще більше: отже, поки що, не було рації за те — невідомо ще яке — „більше“ воювати. Пізніщі наступи московських большевиків на Україну, — підчас яких українське селянство змогло вже перевірити політику большевиків на ділі, розслоїлось на свої складові частини і вкрило Україну широкою страшною хвилею повстань проти большевиків, — показали, що в цей час першого приходу московських большевиків на Україну селянство іменно тільки придивлялося, випробовувало. Свідоміще національно українське трудове селянство та робітництво не мало положило кривавих жертв в цій війні України з Московщиною, відстоюючи право на своє вільне національне самовизначення.

15. Житомирський період Центральної Ради. Приїхавши до Житомира, Центральна Рада і правительство були не в стані вести далі оборони Республики власними силами. З правительством одступила до Житомира невелика жменя війська (всього біля 2000 салдатів). З ним не можна було вести війни а ні в тини большевицькими військами, які наступали на Житомир в лівого берега Дніпра, а ні в „фронтовиками“, що перебували на Поділлю та Волині. Становище було безвихідне. По шоссе, в Рівному, були большевики. До Бердичева підступали большевицькі війська в Козятина-Фастова, до Коростишева — з Київа. А до того ще й пануюча демократія Житомира зустріла

— Центральна Рада — це буржуї. Вони нас обкрутили. Там заправляє Грушевський, буржуй, австріяка.

— А Петлюра, його помішник, мужик багатий, 18 сіл має . . .

— Треба розігнати ту Центральну Раду . . . Вона ось приведе нам поміщиків, що з нас шкуру здерyть.

— Треба слухати большевиків. Вони нам все дадуть. Поміщиків виріжуть, а людям дадуть, кому що треба.

— А так. Ось я хати не маю, то десь там на фільварку і дадуть мені. Мені казали вже: „Ей, дядьку, почекай, то будеш мати хату!“ Вже давить казали „перебирайся“, та тільки я побоявся, бо сказали, що Центральна Рада Німців приведе. То я Семинашові платю 15 карбованців за рік та й знаю, що мені пан нічого не закиие. А як застане в своїй хаті, то влупить. А от як большевики переможуть, то буде хата.

— А то видумали якусь Україну. На чорта вона здалась. Не чути було про неї, а то на тобі. Нехай краще одна Росія буде, аби всюди большевики були.

— Ото ж мій у якісь гайдамаки пішов, — обзивається літня жінка. — Втік. Може вже й живого нема.

— Чорт його знає, що воно робиться. Той большевик, той гайдамака. Мабуть, вони всі гайдамаки, трясця їх матері . . .

— Та я сам би на ту Центральну Раду пуль з двадцять в великою охотою випустив би . . .

— Та що ти плещеш? — обзивається знова якась друга літня жінка. — Мій зять членом у Центральній Раді, а ти б у нього стріляв?!

— Та ви, тітко, не сердьтесь. Слухайте, та мимо вух пускайте

— Дурний ваш зять, от і пішов у ту Центральну Раду.

— Ти, я бачу, дуже розумний, — одказує жінка. Як би раду піддержали, той було б вже добре

— Ось підожди, побачиш, як буде добре, як вернуться пани

Центральну Раду і правительство дуже неприв'ітливо. Житомирська міська дума винесла постанову, якою недвозначно давала знати українському правительству, щоб воно їхало собі з Житомира куди инде, не наражаючи населення на небезпеку обстрілу міста большевиками.

В цей час наспіла звістка з Берестя-Литовського про підписання мирового договору між Україною і Центральними Державами. Мирова делеґація повідомляла про свої успіхи, про вигоди економичних договорів. Велике діло закінчення тяжкої війни було довершене. Те, чого так жагуче домагався український трудовий народ, нарешті, було досягнено. Відкривались широкі перспективи вільного творчого внутрішнього будівництва. На черзі дня стояло переведення в життя ухваленого земельного закону і инших, надзвичайної ваги, намічених IV Універсалом реформ. Для здійснення цього, здавалось, треба було тільки одного, щоб Совітська Московщина залишила, нарешті, Україну в спокою, треба було збутись совітського війська з України. І от тут і виникла думка закликати на допомогу українські галицькі військові частини, а також зорґанізовані в Німеччині з полонених українські військові частини.

Цих українських військових сил було б цілком досить, але Німеччина та Австро-Угорщина дали на заяву делеґації в цім роді відповідну відповідь. покликуючись на те, що галицькі українські частини находяться на італійському фронті і для перевозки їх треба тижнів, а то й місяців, що так само ненадійно стоїть справа і з полоненими, і замість цього видвигнули свій плян — допомоги німецькими реґулярними військом.

Рада Народніх Міністрів не охоче йшла на цей другий, німецький плян. Коли в переговорів (по прямому дроту Житомир—Берестя)

— Куди там йти за мясом?! Хіба не чуете? В Білилівці стріляють з гармат. Німці йдуть. Адже тепер поміщики з нас шкуру здерyть . .

— От-то дурний, боїться пана. А як би мені сказали, що це не з панської худоби, а з самого пана мясо, то я не взяв би?!

— Он в Морозівці вже волость зібрала людей та роспродують панову худобу, посуд, все що є . . .

— А так. Устим вже купив коняку . . .

— Нехай, нехай купляє на своє безголовя. Оддасть четверо за одну.

— Та що там говорить. Ходім. Сьогодня знова вбили панового вола. Наїмось мяса.

* * *

— Чую: „а-кхи!“ Думаю, що воно таке, а то піп. До Горпини . . . Каже: „я тобі соломи хуру привезу . . .“ Та й доходився, що обстригли.

— Та його треба було давно обстригти. На чорта він нам здався!

— Большевики он кажуть, що як умер, то не треба ховати. а спалить. щоб ніякої зарази не було.

— А чого ж то, як Іван женив сина, то приніс до попа кварту самогону й курку, уклонився низенько та й каже: „батюшка, звінчайте сина.“ А піп каже: „І па що його вінчать. Так би вже й не вінчали, і не хрестили, і не ховали“ . . . А Іван йому: „Та поки що буде, тимчасом звінчайте“ . . .

— А он як сніжанського батюшку зловили большевики, як він утікав з матушкою, та й кажуть: „Це твоя матушка? Давай будемо тебе з нею вінчать!“ Та кругом воза і обвели його три рази та й кажуть: „Плати! Ми тобі платили, плати й ти нам.“ Матушка з-за пазухи, а батюшка з халяв — геть всі гроші поодчував“ . . .

з делеґацією вияснилось, що иншої, ніж як реґулярним німецьким військом, допомоги зараз отримати не можна, було постановлено скористуватись цією допомогою, але з умовою, щоб німецьке військо не йшло в середину України, а пішло тільки лінією північного кордону України в Московщиною. Та Німці і на цей плян не приступали. Вони хотіли „допомогати“ Центральній Раді по виробленим ними власним плянам. Делеґація настоювала на приспішенню справи і домагалась згоди уряду на заклик Німців.

Нарешті, в ніч, коли вже в Житомирі не можна було далі залишатись, бо Бердичів займали большевицькі війська, дано було делеґації в Берестя відповідь-згоду на німецьку допомогу,*) по можливости українськими військовими частинами і в формі оборони північного кордону України. Тої ж ночи Центральна Рада вирушила потягами в напрямку на Сарни, через Коростень, який тут же, по дорозі, після бою, було звільнено від большевиків. Опанувавши другого дня Сарнами, які також були в руках проїжих большевицьких ешелонів, уряд Української Народньої Республики зустрівся з німецько-австро-угорськими військами, які енерґійно повели наступ на Україну, одмовляючись давати які-будь пояснення що-до своїх операцій. Пізніще правительству довідалось, що Німці немов би ґрунтувались при своїм наступі на Україну на „Закликові“ української мирової делеґації в Берестю до німецького народу. Ось зміст цього заклику (переданого через німецьке правительство):

„До німецького народу. 9. лютого с. р. ми, в глибокім і гарячім бажанню жити в мирі і приязні з судніми нам народами, підписали мировий договір з чотирма союзними державами, щоб покласти кінець братовбивчій війні і обеднати всі наші сили коло одної мети — створення форм нашого власного самостійного життя. Але радісна вістка з 9. лютого, на яку так дуже чекали працюючі маси нашого народу, не принесла нашому краєві мира. Ворог нашої свободи вдерся до нашого Рідного Краю, щоб ще раз, так само, як перед 254 роками, огнем і мечем поневолити український народ. Російські большевики, які перед місяцем розігнали загально-російські Установчі Збори в Петрограді, що складалися майже виключно з соціялістів, розпочали тепер, як вони кажуть, „свяґу“ війну проти соціялістів на Україні.

З півночі вриваються в наш край наємні банди червоної ґвардії. Вони обеднуються з російськими салдатами, що втікають з фронту, та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших поліцаїв і жандармів нападають вони на наші міста, розстрілюють мужів довірря та провідників громадської думки і накладають на населення контрибуції. Вони лишають знищені й палаючі в пожежі міста, щоб іти далі шукати нової поживи. Ця варварська інвазія нашого північного сусіда поставила ще раз собі за ціль, як це вже було колись в нашій історії, під ніби-то „святими“ приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причини її лежать у неблагородних замірах і махінаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змаґають до повернення старого режиму.

---

*) Ми не маємо під руками змісту цих розмов правительства з делеґацією в Берестю. і не відомо, чи вони де-небудь зберіглись. Інтересно, що німецьке військове командування пропонувало (через українську мирову делеґацію) українському правительству ще одну форму „допомоги“, а саме — пропонувало звернутися до правительства Німеччини з закликом роспочати офензиву на Петроград з метою відтягнення московських сил з українського фронту. Ця пропозиція була рішуче і одноголосно відкинута кабінетом Голубовича.

Ми заявляємо перед цілим світом, що петроградські комісарі брешуть, коли вони говорять про повстання народу на Україні, що вони брешуть, коли називають Центральну Раду — парлямент Української Народньої Республики, яка складається з українських соціялістів і перевела далекосяглі соціяльні і демократичні реформи, — радою буржуазії. Петроградські комісари, що тільки на словах твердо боронили добробуту України, Польщі, Курляндії й инших народів, уживали в Берестю гарних поз, щоб відтягти з фронту решту російського війська для того, щоб таємно кинути його проти України з тим наміром, аби нас ограбувати, забрати запаси збіжа на північ і поневолити наш край.

Тепер, коли після чотирьох років упав твердий мур, що розділяв нас від наших західних сусідів, ми підіймаємо наш голос, щоб заявити про нещастя нашого народу. Ми бачимо, що плоди нашої молодої революції в небезпеці, й боїмося за нашу тільки що здобуту свободу. Криваві сутички з російськими бандами трапляються щоденно. На Волині та в инших пунктах ми стягаємо нові сили, щоб виступити проти все напливаючих з півночі ватаг.

У цій тяжкій боротьбі за наше існування ми шукаємо помочі. Ми глибоко переконані в тім, що любячий спокій і порядок німецький народ не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вбирання ворога.

Це є те, що ми мали сказати в тяжкі години, і ми певні, що наш голос буде почутий."

Що-за цією заявою, яка говорить, врештою, все ж тільки про охорону Німцями північних кордонів України, а не про закликання їх на Україну взагалі, ні з боку уряду Української Народньої Республики, ні з боку делеґації не було вжито ніяких кроків, які давали б Німцям підставу і право сунутись прямо на Україну, як вони це зробили. З цих причин і не було нічого зроблено для того, щоб оформити німецьку „допомогу" в якийсь договір чи умову, бо власне ніхто і не уявляв собі цієї „допомоги" в тій формі, в яку вона вилилась. Німці, що звичайно так люблять точний розрахунок, цим разом не спішили складати якісь умови чи договори, одказуючи, що, мовляв, „свої" поміряться. Вони так потрібували українського хліба та цукру і так надіялись на свою силу, що не хотіли гаяти часу на укладення умов і спішили швидче кинути військо на Україну, боячись, що большевики успіють вивезти потрібний їм хліб та цукор до себе, на Московщину. Відозва й инші повідомлення делеґації про те, що большевики немилосердно грабують Україну, вивозячи збіжжя на північ, тільки скріплювали це бажання Німців швидче очистити Україну від московського війська. Що Німцям ходило саме про українське збіжжа і що вони хотіли взяти його більш „своїми власними" руками, а ніж одержати від українського правительства, на підставі заключених торговельних договорів, видно було, між иншим, з того, що вони не обмежились посилкою одних німецьких або австрійських військ, а послали разом ті й другі, наперед розділивши, без відома уряду Української Народньої Республики, „сфери" своїх впливів на Україні (австрійцям було віддано південь України).

Все ж, не дивлячись на де-які, помітні вже тоді, непримітні сторони німецької „допомоги", правительство Української Народньої Республики не вважало можливим одхилити її, числячи на те, що Німці

здержаться від втручання у внутрішні справи республики, а тим часом буде утворено свою армію, після чого нияке потреба в німецьких військах і вони будуть швидко виведені з України, тим більше, що Центральні Держави ще воювали з Антантою і їм був потрібний кожен салдат. В цій надії українське правительство заповчало ті нетактовности, яких допустилось німецьке командування, самовільно определявши форми „допомоги", і робило далі все від нього залежне, щоб українське населення зустріло німецьке військо можливо спокійніще, аби не було спровоковано селянства та робітництва на виступи проти нього. Рада Народніх Міністрів звернулась 10.—23. лютого 1918. року до „всієї" людности Української Народньої Республики з слідуючою відозвою, в якій поясняла запрошення Німців і закликала населення до мирної праці:

„Громадяне!

Проголосивши 9. (22.) січня 1918. року в своїм IV Універсалі Українську Народню Республику державою самостійною, ні від кого незалежною, Українська Центральна Рада 27. січня (9. лютого) замирила з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, положила кінець війні, здобула для трудящого люду мир демократичний, без всяких анексій та контрибуцій.

Цього миру домагався працюючий люд України вже давно. І Українська Центральна Рада вволила його державну волю, не дивлячись на те, що Совіт Народніх Комісарів з Петрограду з усієї сили перешкоджав Українському Урядові, Раді Народніх Міністрів, заключити мир і дати тим змогу робітникам та селянам стати до спокійної роботи на нивах та фабриках, заводах і майстернях.

Не маючи сам змоги здобути для Росії доброго миру з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, Петроградський Совет Народніх Комісарів рішив не допустити й Українську Народню Республику до заключення миру.

Безсовісною брехнею та нечесними наклепами на Центральну Раду цей Совет Народніх Комісарів хотів посіяти недовірря серед українського народу до Ради і тим загальмувати справу миру.

Коли з цього нічого не вийшло, коли трудящий люд — робітники, селяне, салдати та матроси — через своїх депутатів заявили про своє довірря до Ради, тоді Совет Народніх Комісарів послав своїх червоно-гвардійців, запоморочених салдатів та матросів з Московщини на Україну, щоб збройною силою скинути Український Уряд, а Україну знова повернути в московську неволю, зламати справу миру та знищити добробут українського народу.

Користуючися з того, що царське правительство і правительство Керенського підчас війни кидали наших вояків на далеку північ, а на Україну насилали хмари вояків-чужинців, Совет Народніх Комісарів, котрий так голосно і лицемірно заявляв про кінець війни та мир між трудящими людьми всіх народів, почав збройною силою грабувати Україну, вивозити силоміць з нашої землі хліб, цукор, вугіль, паровози, вагони і всяке народне майно, а особливо величезне майно військове, на Московщину.

А для того, щоб лекше було грабувати Україну, і без того страшенно силкондровану тяжкою війною, для того, щоб швидче вкинути Україну в московську неволю, Совет Народніх Комісарів настановив на Україні Народніх Секретарів, котрі мають слухатися всякого наказу з Петрограду та продавати інтереси Української Держави Московщині.

Чи міг тому Український Уряд, Рада Народніх Міністрів, мовчки дивитися на це знущання Московщини над Україною, на це знищення нового самостійного політичного життя українського народу?

І Рада Народніх Міністрів покликала весь український народ до рішучої боротьби, боротьби збройної з петроградськими насильниками, з Советом Народніх Комісарів, з бандами грабіжників з Московщини.

Але для того, щоб швидче покласти кінець грабуванню України, щоб швидче приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада Народніх Міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини і Австро-Угорщини.

На Україну, для допомоги українським козакам котрі зараз б'ються з ватагами Великоросів червоногвардійців та салдатів, йдуть дивізія українців-полонених, українські січові стрільці з Галичини та німецькі війська. Вони йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя і завести спокій та добрий лад нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді Народніх Міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народню Республіку, державу всього працюючого люду України. Вони будуть тільки допомогати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства — Совєта Народніх Комісарів, котрі так само, як і за царів, хотять, щоб Московщина живилася працею та багацтвами українського народу.

Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами Української Народньої Республики під проводом Колевого Штабу нашої держави. Допомогаючи Українському Урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина та Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду. Бо тільки при доброму ладі на Україні можна буде налаштувати скоро торговельні зносини та обмін товарами між нашою державою та державами, з котрими замирено 27. січня (9. лютого).

Тому Рада Народніх Міністрів закликає весь український народ негайно ставати до мирної праці, до боротьби з безладдям.

Довга і тяжка війна, анархія за часів революції в Росії та грабіжницька політика російського уряду на Україні силюндрували добробут нашого народу. Рада Народніх Міністрів постановила собі тверду і ясну ціль: встановити добрий лад в українській державі, негайно стати до роботи над поліпшенням долі робочого люду — селян та робітників. Тверда влада та добрий лад в державі — це найкращий фундамент для соціяльно-економичних реформ. І Рада Народніх Міністрів твердо і рішуче стоятиме на цім шляху, ні на одну хвилину не сходячи з нього ні під чиїм впливом.

Громадяне! Ваш обовязок в ці дні з усією силою та енергією підтримати Раду Народніх Міністрів в цих державних заходах. До жвавої праці, громадяне землі української! До будування самостійної Української Народньої Республики на основах доброго ладу, твердої влади та широких соціяльно-економичних реформ в інтересах трудящого люду!"

Одночасно окремі міністри по своїм відомствам інформували громадянство про цілі приходу Німців, запевняючи, що цей прихід не стане на перешкоді до вільної політичної і соціяльно-економичної творчости українських трудових мас. Міністерство внутрішних справ роспорядилось, щоб ґуберніяльні та повітові комісари негайно подбали про надрукування і поширення між селянством земельного закону Центральної Ради.

Українська делеґація з свого боку звернулась до українського громадянства з відозвою*), в котрій, розповівши про напад російських большевиків на Україну, про їхні грабунки, про розстріли ними „найкращих синів нашого краю", закликала всіх стати до оборони України і повідомляла, що „для того, щоб скоріще вигнати розбишак і дати лад та порядок нашому краєві, закликали ми німецьке військо допомогти нам у цій роботі."

*) Відозву підписали: О. Севрюк, М. Любинський і М. Левітський.

Вступаючи на українську землю, німецько-австрійське військо спочатку старалось не зачіпатись з населенням. Штаб австрійського війська видав був навіть окрему відозву до населення, в якій заявляв про добрі наміри свої, про те, що Центральні Держави дивляться „з симпатією на змагання українського народу упорядкувати відносини в краю і відбудувати тяжко зруйноване війною народнє господарство“ і „будуть всіма силами ці змагання підпирати“.

Повернувшись з Сарнів до Житомира, Центральна Рада і Правительство спинились знову на кілька днів в цім місті, ждучи, поки буде звільнено Київ.

В ці дні було прийнято Центральною Радою кілька законів, з яких найважніщими являються закон про новий стиль в Українській Народній Республиці (новий стиль вводився з дня 1. березня н. ст. 1918. р.), про українську валюту (грошевою одиницею було встановлено „гривню“, поділену на сто шагів), про державний герб України (було взято за герб тризубець з часів Володимира Великого) і про громадянство в Українській Народній Республиці. Цими законами остаточно впорядковувалась з зовнішнього, формального, боку українська державність.

Повернувшись до Київа, українське правительство і Центральна Рада знова дало ряд інформацій про цілі приходу німецьких військ, намагаючись установити мирні і доброзичливі відносини між цими військами і громадянством. Наводимо тут де-які з офіціяльних повідомлень того часу. Голова Центральної Ради М. Грушевський дав таке пояснення про поміч Німеччини:

„В німецьких політичних кругах було здавна бажання, щоб Україна відокремилась в самостійну сильну державу. Вони уважали це корисним для Німеччини. Підчас війни німецьке правительство заходилось через інструкторів вчити полонених Українців, що попадали до них, освідомлювати їх з національного боку, підготовляти з них українські полки, котрі могли б після війни стати в оборону України. Це робилося без порозуміння й волі українських політичних провідників*), бо вони стояли за мирне полагодження української справи в Росії. Але Німці думали, що мирно українська справа не розрішиться, і їхні сподівання справдились.

Ні кадети й октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції, ні російські соціялісти-революціонери Керенського не хотіли дати прав Україні, не хотіли щиро піти по дорозі федерації, як то радили і добивались Українці. А коли владу в Росії захопили большевики, вони захотіли силоміць задавити нашу українську вільність, знищити Центральну Раду і наново підбити Україну під Росію; почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довестн до миру з Німеччиною та Австрією.

Тоді українське правительство й мусіло пригадати собі ті українські полки з полонених, що формувались в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм військом, з поміччу цих українських полків і галицьких січових стрільців, котрих хотіло дістати з Галичини. Але виявилось, що полки з полонених можуть прийти за якийсь місяць, а Австрія неохоче давала стрільців і взагалі під впливом свого громадянства з початку зовсім відмовлялась від допомоги. Таким

*) За кордоном, в Німеччині та Австрії, працювала підчас війни і проводила національно-освітну роботу між полоненими Українцями українська політична орґанізація „Союз визволення України“, під проводом А. Жука, О. Скоропис-Йолтуховського, М. Меленевського, В. Дорошенка. Автор.

чином, треба було спішити з очищенням України від большевиків, щоб настав лад і не пропадала весна для роботи на полі.

І от правительство наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котру та, бажаючи помогти Україні яко мога скорше стати на ноги, пропонувала від самого початку, не жадаючи за це ніякої нагороди. Зараз по підписанню трактату правительство наше попросило німецьке правительство подати своє військо на Україну і за кілька днів, в перших днях лютого (ст. ст.), воно було подане.

В інтересах Німеччини, щоб Україна була самостійна і сильна, і вони помогають нам для цього. Військо їм потрібне самим, і тому їхні полки зостануться тільки доти, доки вони будут потрібні нашому правительству для очищення України. Ім наказано не грабувати, не кривдити українську людність, бо німецьке правительство хоче, щоб поміж Україною і Німеччиною були щирі і дружні відносини, щоб українська людність дивилась на Німців, як на своїх приятелів."

Голова Ради Народніх Міністрів в свою чергу заявив з приводу приходу Німців таке:

„Війна, обявлена Советом Народніх Комісарів Україні, захопила нашу молоду Українську Народню Республику зовсім не підготовленою. Большевики наслали на Україну силу свого війська та червоногвардійців (здебільшого грабителів і злочинців), котрі сараною пройшли по нашому краю, беручи місто за містом і зайнявши навіть Київ.

Центральна Рада та правительство України — Рада Народніх Міністрів — мусіли покинути на де-який час Київ, виїхали на Волинь і почали збірати там сили проти насильників і грабіжників. Але одурений большевиками наш народ дуже мляво підіймався на оборону свого краю, своєї волі, свого багацтва. А тим часом большевики без ладу, без контролі відбирали та грабували у селян всякий продукт, як то: хліб, худобу, цукор і вивозили у Великоросію. Руйнували вони все народне багацтво, а людність нашу розстрілювали тисячами і десятками тисяч.

І от, щоб припинити руїну краю, щоб заховати людність від розстрілу, знущання та грабунку, українське правительство, через свою мирову делеґацію, звернулося 12. лютого (н. ст.) с. р. до Німців за допомогою проти грабіжників. Німецький народ згодився допомогти нашому народові і вислав на Україну військо.

В тих місцях, де загодя роз'яснено населенню про мету приходу Німців, там, де малася хоч якась влада, там українське населення віднеслося до прибувших військ спокійно і навіть задоволено. Навпаки, в місцевостях, де аґітували большевики, населення зустріло німецькі війська вороже і навіть зі зброєю в руках.

Що-до відношення німецької старшини і українського правительства, то це — відношення співробітництва; добрі, приязні відносини, без жадних непорозумінь. Німецьке військо, як дружнє, не вмішується у внутрішні хатні справи Української Народньої Республики. Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республики, а коли кого арештує, то тільки за напад на німецькі війська або за допомогу большевикам. Що-до реквізиції хліба, худоби й инших продуктів, то роблять це німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного військового часу, видаючи квитки, по яким буде платити українське правительство.

Вороги наші пускають усякі неправдиві чутки, що ніби-то Німці мають забрати з України весь хліб. Згідно з договором, котрий підписала Українська Народня Республика з Німеччиною, ми продаємо Німцям тільки лишок нашого врожаю, не руйнуючи таким чином нашого сільського господарства і не зменшуючи потреб української людности. Скілько саме доведеться продати Німцям цього року, це встановить комісія, котра складатиметься порівну з Українців і Німців. Ця ж комісія вкаже, скільки та якого краму треба привезти з Німеччини для наших селян і для горожан.

Нарешті, мушу сказати, що, на мою думку, при нашій зорґанізованости, дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Українській Республиці, зміцнять її і поставлять нарівні з иншими великими державами."

Нарешті, було опубліковано особливе „оповіщення“ „від Української Центральної Ради до громадян Української Народньої Республики“, в якім Рада не тільки давала пояснення в приводу приходу Німців, а й потверджувала незмінність своєї попередньої соціяльно-економичної політики, наміченої III і IV Універсалами. Оповіщення це мало слідуючий зміст:

„Україна пережила тяжкі часи, яких давно не переживала. Саме в той час, як Центральна Рада доводила до кінця своє діло — мир з західними сусідами і розпущення додому втомленого, змученого війська, задоволення нашого селянства і робітництва земельним і робітничим законодавством, і як готувалась передати дальше порядкування нашою визволеною Україною Установчим Зборам, найшли на нас російські большевики.

Пішов огонь і руїна по землі нашій. Горіли городи й села. Лилася кров, нищилось все багатство нашої землі.

Большевики збаламутили багато наших людей, особливо салдатів, фальшивими чутками і порожніми обіцянками, котрих не могли здійснити, та захитали оборону нашої країни. Їх підтримували також ті прихильники старої власти, нищителі трудящого народу, що не хотіли допустити, щоб Україна була вільною і незалежною, щоб зістались в силі свободи, проголошені III і IV Універсалами.

Російське правительство большевиків — Народні Комісари — завзялося знищити Українську Центральну Раду і поставлене нею Правительство Народніх Міністрів, щоб не дати їм довести до кінця миру. Всіма силами повело воно наступ на Київ і стало його безжалісно руйнувати з гармат і палити. Тоді Центральна Рада і Рада Народніх Міністрів, щоб заховати від знищення столицю України, вийшли з Київа та перенесли свою діяльність на якийсь час на Волинь. Але весь час — і під обстрілом Київа і підчас виходу свого — не переривали вони своєї роботи коло забезпечення волі України та її трудящого люду. Центральна Рада прийняла земельний закон, що всю землю передає трудовому народові, ухвалила закон про восьмигодинний робітничий день. Постановила зорганізувати громадські роботи для безробітних і призначила на це 100 мильонів карбованців. Довела до кінця і діло миру, і в самий час, коли большевики входили до Київа, в Берестю делегати України підписали мир з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною — мир почесний і гідний, який вертав Україні всі землі і всіх полонених без усяких оплат.

Українське військо, яке вірно зосталось при Центральній Раді, за той час завзято билось з большевиками.

Проте, бачучи, що ця боротьба затягається і що своїми силами не можна буде скоро вигнати з України ворогів і завести ладу, а весна надходить і для роботи мусить бути лад і порядок, Рада Народніх Міністрів постановила прийняти допомогу нових, замирених сусідів — Німеччини й Австрії, щоб за помічю їх війська яко мога скоріще очистити край наш.

Вороги нашої волі з цього приводу почали лякати людей, що тепер, як Німці йдуть на Україну, то це кінець українській волі, кінець свободам, знов будуть панувати пани, а селянам землі не буде.

А це неправда.

Українська Центральна Рада, як проголосила своїм четвертим Універсалом незалежність і самостійність Української Республики, так при тій самостійности і незалежности стоїть і буде їх боронити від усякого замаху. Як віддала вона всю землю робочому народові земельним законом, так на тім вона і стоїть. Закони, видані на користь робітників, також будуть і далі в силі. Всі свободи, установлені III і IV Універсалом, і далі зостаються. Професійні спілки, ради селянські і робітничі мають далі вести свою роботу для охорони своїх клясових професійних інтересів. Тільки на власть не можуть вони претендувати, бо власть на Україні мусить бути одна — Української Центральної Ради й міністрів. Всі народности України мають користуватися всіма громадянськими і національними правами та вольностями, які проголошено IV Універсалом.

У все це Німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять, як наші приятелі і помішники, на короткий час, щоб помогти нам

в скрутну хвилину нашого життя, і не мають заміру в чім-небудь переміняти наші закони й порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республики.

І Українська Центральна Рада не має наміру задержувати в своїх руках власти довше, ніж можуть зібратись Всенародні Українські Збори. Установчі Збори, призначені на день 2. лютого, не могли зібратись через большевицький наступ. В цій хвилі ще невідомо, де встигли відбутись вибори і чи не знищено результатів цих виборів. Але в кожному разі Центральна Рада як тільки можна скорше постарається скликати вибранців народніх, вибраних загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосованням, і передасть їм власть, а тепер всіх громадян Української Землі закликає:

Непевним поголоскам, котрі пускають вороги ладу та свободи, не вірити і братись до громадської роботи. Помогати правительству у боротьбі з безладдям і всіма, хто його сіє. Роботою пильною, твердою, зорганізованою спішити залічити рани, задані нашій країні тяжкою війною і усобицями. Подбати особливо про те, щоб земля, яка перейшла до рук трудящого народу, була вся засіяна, бо в хлібі наше багацтво.

Аби жила і цвіла наша відроджена, вільна і незалежна Українська Народня Республика.

Дано в Київі, року 1918., дня 1. березня, в свято народження Тараса Шевченка." *)

Всі ці заяви про незмінність курсу внутрішньої політики Центральної Ради робились в надії, що Німці дійсно повздержаться, хоч би у своїх власних інтересах, від втручання у внутрішні справи Української Народньої Республики. Офіціяльні заяви відповідальних німецьких політичних і військових кругів, здавалось, давали де-які підстави для такої надії. Представники німецького штабу заявили, що вони прийшли з самими дружніми намірами, як „гості". З приводу чуток, які ширились між селянством, що немов би Німці прийшли на заклик поміщиків, щоб перешкодити переведенню земельної реформи, представники штабу заявили, що „це брехня, бо Німці ні в якім разі не мають наміру втручатися у внутрішні політичні відносини Українців". Німецький Державний Канцлер ґраф Гертлінґ в своїй телеґрафній відповіді на повідомлення Голови Ради Народніх Міністрів Голубовича про звільнення від московських військ Київа, між иншим, підкреслив брак у Німців намірів втручатись у внутрішні справи України такими словами: „Хай на завше збереже український народ волю і владу, щоб жити у згоді по власному розумінню і ним самим установленому праву. Німецькі війська ще стоять у вашому краю. Одначе маю смілість заявити, що, як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід".

Та не так склалося, як сподівалося. Німецьке військо, перебуваючи під проводом реакційної монархичної німецької буржуазії, швидко встряло у внутрішню клясову соціяльно-економичну боротьбу на Україні, ставши, натурально, в оборону інтересів буржуазії України. Та про це пізніше. Це вже сягає по-за житомирский період, який характеризується зусиллями правительства і Центральної Ради вставити діяльність німецьких військ на Україні в такі рямці, які дали б українському правительству змогу провадити намічений ним курс політики без пресії з боку тих військ.

*) З часу заведення нового стилю, всі дати показані по цьому новому стилю.

16. Під прапором української радянської влади (Російські большевики на Україні). Хоч у війні між Совітською Росією і Українською Народньою Республикою місцеві українські (територіяльно) большевицькі елементи відограли дуже незначну, цілком другорядну ролю, проте на характеристиці цих елементів необхідно спинитись тут трохи докладніше, з огляду на те, що саме вони давали своє ім'я, свій прапор для прикриття окупаційної політики Совітської Росії на Україні, а також і через те, що саме на ці часи припадають початки народження українського комунізму.

Спинимось тут спочатку на народженню Комуністичної Партії (большевиків) України, тої партії, яка, властиво, і покликала московські совітські війська на Україну і яка за допомогою цих військ намагалася взяти в свої руки провід над робітниче-селянськими масами України. Народження її припадає саме на час загострення відносин між Українською Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів. На передодні Всеукраїнського Робітниче-Салдатсько-Селянського З'їзду (що відбувся в Київі в грудні 1917. року) в Київі було випущено листівку від „Соціяль-демократії України" до українських робітників, вояків і селян. Випустила її ґрупа членів Російської Комуністичної Партії, в склад якої входив, між иншим, і Затонський. В листівці заявлялося, що на Україні орґанізується партія Українців-большевиків під назвою „Соціяль-демократії України", і пояснювалася необхідність заснування цієї нової партії. Українські соц.-дем. і соц.-рев., говорилось в листівці, злигались з буржуазією: російські большевики — чужа партія, отже нема кому боронити інтересів пролєтаріяту і бідніщого селянства на Україні, і через це треба закласти нову партію.

На київській конференції Російської Соц.-Дем. Роб. Партії (большевиків), що відбулась в звязку з Всеукраїнським Робітниче-Салдатсько-Селянським З'їздом, ця листівка викликала протест проти „антипартійних та антидісціплінарних" вчинків членів партії, що випустили листівку. Все ж, не дивлячись на протести, на конференції було визнано необхідним обєднати всі орґанізації Рос. Ком Партії (больш.) на Україні в єдину українську орґанізацію з назвою „Соц.-дем. України" в формі підзаголовку до загальної партійної назви російських большевиків — „Рос. Соц.-Дем. Р. П. (большевиків)".*) На конференції гаряче дебатувалось українське національне питання, але „розброд" що-до цього був настільки великий, що конференція не в стані була прийняти якогось певного рішення. Одна ґрупа, на чолі з Затонським, заявляла себе ледве не цілком „самостійницькою", друга, в склад якої входили катеринославці, цілком ігнорувала український рух, не визнавала ні українського народу за націю, ні України за окремий національно-територіяльний економічний орґанізм. Для цієї останньої ґрупи існував тільки „Південь Росії", і через те вона просто одмовлялась слухати і розуміти будь-що про Україну.

*) На цій конференції найбільшим „сепаратистом" виступав Затонський, який обвинувачував Рос. Соц.-Дем. Р. П. (больш.) в бездіяльности на Україні і нехтуванню українського руху.

Таким чином, завдання нової обласної орґанізації Рос. Соц.-Дем. Р. П. (больш.) на Україні залишились неясними, і обраний на конференції Головний Комітет партії большевиків України явився одразу ж напів-, коли не цілком, мертвородженою дитиною, мало здатною через внутрішню свою хворобу до росту і розвитку.

Під знаком такої внутрішньої роздвоєности пройшла вся дальша робота російських большевиків на Україні. Власне, в принціпі більшість партії ніякого роздвоєння не мала: ця більшість (і дуже велика) цілком щиро і переконано не визнавала ніякої України, ніякої української революції і твердо стояла на позиції єдиної неподільної монолітної Совітської Росії від Білого Моря аж до Чорного. Але цю „целостность миросозерцания" порушували факти життя: а) факт істнування Центральної Ради (хоч би й „буржуазної", але все ж української державної влади), б) далі факт переговорів делеґації Центральної Ради в Берестю, в) факт істнування українських соціялістичних партій, що домагались самостійности України, і так далі. Отже треба було до всіх цих фактів „пристосовуватись".

Таким першим „пристосованням" до української дійсности в великому масштабі і явився так званий „Перший З'їзд Рад України" (сколок Київського Всеукраїнського Робітниче-Салдатсько-Селянського З'їзду) в Харькові в грудні 1917. р., який утворив Центральний Виконавчий Комітет Рад України під головуванням Медведева, проголосив Українську Соціялістичну (Народню) Республику в федеративному звязку з Совітською Росією, утворив українське правительство — Народній Секретаріят *), вислав делеґацію в Бересте (Медведев. Шахрай), як складову частину російської мирової делеґації, і дав взагалі „українську фірму" наступові війська Совітської Росії на Україну. Робилося все це „по неволі", не щиро, як щось тимчасове, як уступка неприємним, настирливим фактам життя, з якими не можна було не рахуватися. Через це і в наступі російського совітського війська на Україну і в політиці цього війська і російських большевиків на ній Український Виконавчий Комітет, правительство і партія большевиків не відограли ніякої позитивної ролі.

Наступ російського совітського війська на Україну, який мав всі ознаки окупації України і національної боротьби, — ось що було головне в цей момент, ось що відогравало рішаючу ролю в подіях. Через це про цей наступ головним чином і доводиться тут говорити, а не про так званий український радянський уряд. Подібно до того, як фактично вів війну проти Центральної Ради головнокомандуючий російського совітського війська Муравйов, який був дійсно головнокомандуючим і мав військо, а Юр. Коцюбинський (секретарь військових справ) не мав ніякого війська, ніяких апаратів і ніякого впливу на військові події і був тільки українською етикеткою на

*) В склад Народнього Секретаріяту в числі инших входили: Євгенія Бош (внутрішні справи), В. Аусем (фінанси), Мартинов (почта й телеґраф), Є. Терлецький (земельні справи), Ю. Коцюбинський (військові справи), Затонський (освіта).

Муравйовському баґнеті, так і цілий український радянський уряд і ціла Українська Радянська Республика були тільки ширмою, „надстройкою“ над політикою Совітської Росії.

Що ж давала Україні совітська російська окупація? В яких формах провадилась вона? Не будемо говорити тут про „благіє“ наміри Ради Народніх Комісарів: коли вони, може, й були в теорії, то в окупаційній практиці не можна знайти навіть їхніх слідів.

Головнокомандуючий російським совітським військом Муравйов, взявши Київ (після кількаденного варварського артилерийського бомбардовання з навмисним підпалюванням будинків), писав в своєму знаменитому „наказі ч. 14“ про встановлення „совітської“ влади на Україні:

„цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх штиків і там, де її встановляємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків.“ До цих слів трудно щось додати. Дійсно, російські большевики несли совітську владу на Україну на вістрях російських штиків. А принесши, заходились в такий спосіб „всемірно підтримувати її штиками“, що викликали до себе майже загальну ненависть української демократії.

Широкі робітниче-селянські маси Росії, міщанство і навіть буржуазія російська на Україні бачили, по справедливости, в муравйовській „совітській“ політиці „возсоединеніе Руси“ — науку для „хахлов“. І через це в боротьбі проти Центральної Ради московським большевикам допомогали навіть їхні клясові вороги — російське міщанство, буржуазна інтеліґенція, дрібна буржуазія і навіть старі царські поліцаї на Україні.*) Всі ці елементи використали приход большевиків на Україну для лютої помсти Українцям за їхній „сепаратизм“. Під їх проводом було вчинено по всій Україні жорстокі погроми української інтеліґенції. Розаґітоване і розлючене московське військо вбивало часто кожного, від кого чуло українську мову, кого бачило у вишитій сорочці чи сивій шапці. В Київі, в числі многих Українців, було звірськи замордовано бувшого міністра земельних справ Центральної Ради О. Зарудного, укр. соц.-рев., що належав до лівої ґрупи партії, члена Центральної Ради журналіста І. Пугача, українського соціял.-революціонера, і старого партійного діяча — українського соціял.-революціонера Бочковського, що так само, як і Зарудний, більш співчував лівій течії партії. В боротьбі з українською інтеліґенцію часто відходила на друге місце боротьба большевиків з буржуазією.

Одночасно з нищенням української інтеліґенції нищилась і українська культура. З теоретичного рівноправства мов і культур в дійсности виходило безоглядне, як і за старого царського режиму, панування великоруської, московської культури. У всіх урядових і громадських установах панувала московська мова. В школах середніх та вищих і взагалі у всіх мійських школах повертались старі порядки: московська мова, московський інтеліґент-педаґоґ знова займали свої старі

*) В Київі підчас вуличних боїв українського війська з большевицьким було вбито українськими козаками в отелі „Прага“ при кулеметах кількох поліцаїв-монархистів, що бились проти Українців вкупі з большевиками.

пануючі позиції. Під гаслом боротьби з українською буржуазною пресою було геть до щенту знищено по всій зайнятій большевиками Україні досить численну українську пресу. На місце „буржуазних“ українських ґазеті, журналів не появилися пролетарські: їхні місця зайняла большевицька преса на московській мові, в якій, на доказ рівноправности нов, друкувались часом на українській мові окремі статейки або хронікальні замітки. Українську книжку загнано було в глухий закуток. Україну було залито аґітаційною літературою на московській мові. Театр український притих. Московська і змосковщена плянтаторська інтеліґенція зайняла всюди всі уряди, відтиснувши геть десь на десяте місце молоду українську інтеліґенцію — чи то дрібнобуржуазну, чи пролетарську.*)

Таке велике культурне спустошення, таку велику загрозу для розвитку української культури принесено було російськими большевиками „на вістрях штиків“ на Україну.

Те, що в теорії виглядало сяк-так, на практиці було запереченням не тільки української державности, але навіть й української культури. Соціялістична Російська Республика повела на Україні фактично цілком окупаційну політику, справлену на привернення пануючій московській нації її плянтаторського становища в кольонії — на Україні. Ця політика була причиною того, що від російських большевиків відійшли навіть українські комуністичні елементи, що не захотіли були далі піддержувати Центральної Ради і стали до співробітництва з російськими большевиками і настановленим ними Народнім Секретаріятом. Український соціяль-демократ Неронович, переконаний „самостійник“ большевик, що був пішов спочатку навіть на посаду Народнього Секретаря військових справ, не міг витримати курсу большевицько-посковської політики на Україні і через дуже короткий час відмовився не тільки від посади Народнього Секретаря, але взагалі від всякої політичної роботи з большевиками. Ця сама окупаційна політика примусила пізніще виступити проти большевиків і другого Народнього Секретаря військових справ Шахрая (Шах-Рай).**)

Та ще більш відштовхуючою була економична політика большевиків на Україні. Хоч вона була й зрозуміла і почасти оправдана тим, що Московщина тоді вже голодувала, а большевики не мали надії задержатись на Україні — отже мусіли були взяти з України за час окупації яко мога більше, все ж вона доходила до цілковитого безглуздя і звичайного грабіжництва. Дістався на Україну, московські большевики з надзвичайною енерґією почали вивозити з неї на Московщину все,

*) Цю російсько-большевицьку практику на Україні добре змалював пізніще — на засіданню Центральної Ради 28. квітня — В. Винниченко, що пережив часи окупації під большевиками, не виїздючи з Центральною Радою до Житомиру (див. стор. 171).

**) Заслуговує уваги тут те, що багато з тих самих лівих українських-соціялістів революціонерів, що раніще гостро виступали проти Центральної Ради і потім навіть були попробували співробітничати з московськими большевиками підчас окупації ними України (як, наприклад, Михайличенко, Шумський та инші), після повороту Ради з Німцями до Київа знова стали до праці в Центральній Раді.

що попадалось під руки: хліб, худобу, цукор, селянські вози та борони, машини та станки з фабрик і заводів. І все це без всякого пляну, без всякої системи, руйнуючи і грабуючи. Українське селянство, що в великій своїй масі держалось нейтрально в боротьбі большевиків з Українською Центральною Радою, а в певній частині навіть співчувало большевикам, починало вже братись за кілки та рушниці, щоб боронитись від грабіжників.

Вся ця вакханалія творилась на ґрунті цілковитої відсутности орґанів радянської влади на місцях. Хоч Московщина і воювала за радянську владу на Україні, проте, повівши цілком окупаційну політику, вона завела по всій Україні військовий режим, що виключав можливість заведення рад. Замісць рад, правували революційні комітети та ріжні комісари, настановлені згори, яким місцеві інтереси були чужі. Всюди панував „штик", часто-густо пяний, під впливом найгірших звірячих інстинктів.

Така була дійсність. Вона не входила, звичайно, в проґрам соціялістичного будівництва російських большевиків на Україні. Багато з неї було б усунуто згодом самими большевиками. Але тим часом вона була фактом, вона впливала на українську революційну демократію і поглиблювала безодню національної ворожнечі між нею і московською демократією. Вона в великій мірі завинила в тому, що українська демократія погодилась швидче на тимчасове співробітництво з німецькою буржуазією, ніж на мир з Совітською Росією.

Звичайно, тут не доводиться робити оцінки тих більш-менш серйозних спроб соціяльно-економічного радянського будівництва на Україні, які напочались Народнім Секретаріятом УСНР. Час перебування большевиків на Україні був занадто малий (в Київі вони були всього біля трьох тижнів: з 8. лютого н. ст. по 1. марта н. ст.), щоб можна було щось зробити; до того ж весь він проходив у военних операціях. Таким чином, коли Народній Секретаріят і мав якісь заміри будівництва, то вони так і залишились намірами, не дійшовши до життя. Через це немає й потреби докладніще спинятись на них тут.

Того, що большевики фактично встигли зробити за час свого перебування на Україні, цілком вистарчає для оцінки їхньої політики там. Політика та була хибною і в своїй принціповій основі і, тим більше, в фактичному здійсненню. Основна її хиба полягала в тій перевазі, яку російські большевики віддавали в соціялістичному будівництві на Україні своєму північному „штикові", перед революційною волею, свідомістю і силою українського працюючого люду. А сталось це через те, що московські большевики в дійсности не захотіли визнати за українським робітництвом та селянством права на нічим необмежене національно-державне, а разом з тим і революційно-соціяльно-економічне самоозначення.

Залишивши перед наступаючим українським і німецьким військом Київ (1. березня н. ст. 1918. р.), радянське правительство України з Центральним Виконавчим Комітетом переїхало до Катеринославу. Тут відбувся Другий Всеукраїнський з'їзд Рад (З'їзд розпочав свою

працю 17. березня 1918. р. при 1100 делеґатах), який ухвалив (по докладу М. Скрипника) самостійність і незалежність Української Робітниче-Селянської Республики та обрав новий Центральний Виконавчий Комітет на чолі з Затонським. Ліві українські соціяль-демократи (частина бувших українських соціяль-демократів і частина бувших большевиків) творили на з'їзді окрему фракцію, в склад якої входило 47 чоловіка, в числі инших і Народній Комісар військових справ Євген Неронович. Є. Неронович виступив на з'їзді з інтересним докладом про становище на большевицько-українському фронті, в якому доводив безнадійність і шкідливість боротьби з військом Центральної Ради. Він мав на увазі запропонувати з'їздові в цій справі свою резолюцію, яку перед тим ухвалила Рада Народніх Комісарів (4 голоси за, 3 проти і 2 утрималось). Тези цієї резолюції були такі: „1 Радянська влада на Україні, установлена за допомогою озброєного революційного пролетаріяту — головним чином великоросійського, місцевих сил, як опори істнування радянської влади, майже не має; 2. Дальніща боротьба з військом Центральної Ради неминуче поведе до ослаблення демократичної позиції Центральної Ради і може утворити ситуацію, при котрій буде загублений IV Універсал; 3. Через те треба заключити мир з Центральною Радою, реорґанізувати негайно Центральну Раду, обєднавши істнуючий склад її з обібраним на II Всеукраїнському Зїзді Рад Центральним Виконавчим Комітетом України, і спільними силами провадити в життя принціпи, зазначені в IV Універсалі.“ Одначе з цією резолюцією не погодилась сама фракція лівих українських соціяль-демократів, і вона так і не побачила світу. Євген Неронович тут цілком розійшовся з большевиками, покинув з'їзд, подався в одставку, як Народній Секретарь, і виїхав до Полтави. 24. березня він був арештований в с. Сорочинцях загоном О. Шаповала, а 25. березня розстріляний.

Оголошення самостійности України носило цілком умовний, тактичний характер. Це була (як сказав пізніще Скрипник) незалежність від „дрібнобуржуазної Центральної Ради і від влади ґерманського і світового імперіялізму“ і тільки тимчасова примусова розлука з Совітською Росією, тимчасове (як сказав Затонський) „до побачення“ українських працюючих мас робітникам і селянам Совітської Росії.

Через де-який час радянське правительство України примушене було залишити Катеринослав і переїхати до Таганрогу. Це був вже кінець його діяльности на території України. Центральний Виконавчий Комітет України на останньому своєму засіданню (в половині квітня 1918. р. в Таганрозі) постановив: 1. Скасувати Народній Секретаріят, 2. Роспустити членів Центрального Виконавчого Комітету для нелеґальної роботи і 3. Утворити на місце Народнього Секретаріяту і Центрального Виконавчого Комітету орґанізаційний повстанческий центр, так звану „повстанческу девятку“ (в складі 4 большевиків, 4 лівих соціялістів-революціонерів і 1 лівого українського соціяль-демократа). Становище девятки було невияснене: не то вона мала уявляти „уряд“ України, не то бути міжпартійним центром, що мав координувать повстанську роботу окремих партій.

Так кінчив своє істнування бутафорний робітниче-селянський уряд України. *)

В ці ж дні відбулась в Таганрозі партійна нарада большевиків-комуністів, на якій знов було порушено справу з орґанізацією окремої комуністичної партії для України. Після бурхливих дебатів запропоновано було дві пропозиції в справі „орґанізаційних форм партійної діяльности на Україні“: перша — Квірінґа: „Утворити автономну партію з своїм Центральним Комітетом і з своїми з'їздами, не підлягаючу спільному Центральному Комітетові і з'їздам Російської Комуністичної Партії“; друга: „Утворити самостійну Комуністичну Партію, яка має свій Центральній Комітет і яка звязана з Російською Комуністичною Партією через міжнародню комісію (III Інтернаціонал)“. Ця друга „самостійницька“ пропозиція була ухвалена більшістю голосів. Одначе їй не судилось бути переведеною в життя. „Катеринославці“ повели проти „самостійників“ кампанію і в процесі дальшої орґанізації Комуністичної Партії (больш.) України (що відбувалась на Московщині) перемогли: К. П. (больш.) України пішла шляхом єдиної неділимої Росії, а разом з цим і єдиної Російської Комуністичної Партії з областною орґанізацією її на Україні. **)

---

*) Дальша історія цього „уряду“ така ж незвичайна, як і попередня. При переїзді „девятки“ з Таганрогу до Москви робітниче-селянський уряд воскрес знов і вів в травні місяці 1918. р. в Москві переговори з совітським урядом Росії про „теснейшую связь“ обох урядів. На конференції партійних большевицьких орґанізацій України (I З'їзд), що відбулась в липні місяці того самого 1918. р. в Москві, було ухвалено (по докладу Епштейна) Народній Секретаріят України роспустити. Так помер Народній Секретаріят вдруге. На його місце було орґанізовано (Центральним Комітетом Ком. Партії [больш.] України) Центральний Военно-Революційний Комітет. Та в серпні місяці 1918. р. цей Ц. В.-Р. Комітет „родив“ знова „Рабоче-Крестьянское Правительство Украины“. На другому з'їзді Ком П. (больш.) України (в Москві в жовтні 1918. р.), що одбувся після невдалої спроби „роб.-сел. уряду“ підняти повстання на Україні проти гетьмана, „роб.-сел. уряд України“ знов було скасовано. Сами большевики „катеринославці“ називали цю історію з радянським українським урядом „игрой Ц. И. К. Украйны в правительство“ („Правда“ ч. 132. 1918. р.). Дійсно, це була цілковита „ігра“ і політиканство. Для повнішої характеристики цього політиканства треба нагадати ще про оголошення (в Таганрозі) Донецько-Криворожської Республики і посилку делеґації від Народнього Секретаріяту до Москви для ведення переговорів з приводу кордонів України після оголошення самостійности України на II катеринославському з'їзді рад України.

**) В липні місяці 1918. р. відбулась в Москві конференція большевицьких орґанізацій на Україні, назвáна Першим З'їздом Комуністичної Партії (больш.) України. Українська справа була центральною на цьому з'їзді і була вирішена цілком в дусі „катеринославців“. Ось резолюція з'їзду в українській справі:

„Виходячи з того, що 1. Україна нерозривно звязана з Росією; 2. що економична єдність України і Росії в останнє десятиліття утворила непорушний базіс для єдности боротьби пролетаріяту Росії й України; 3. що відокремлення України від Росії, як в силу цього, так і в силу всього міжнароднього становища, носить характер тимчасової окупації; 4. що ідея самостійности України... остаточно дискредитована в як найширших трудових масах України; 5. що повстання розвивається під гаслом відродження революційного обєднання України з Росією, — Перший З'їзд Комуністичної Партії України гадає, що задачею нашої партії являється... боротися за революційне обєднання України з Росією на підставі

Для закінчення характеристики політики російських большевиків на Україні (і їхньої областної орґанізації — Комуністичної Партії [больш.] України) до війни і підчас війни Росії з Україною слід згадати про оцінку цієї політики самими ж большевиками України (представниками української течії в партії).

Один з діяльніщих членів К. П. (больш.) України і член українського радянського уряду Затонський писав („Из недавнего прошлого", „Коммунист" No. 3—4, 1918. р.):

„На ґрунтовне питання — відношення до національного руху, яким зазначалось в значній мірі політику пролетаріяту на Україні — партія відповідала зовсім невиразно: „право націй на самовизначення"... Конкретні ж вирішення приймалися від випадку до випадку.

Березень-квітень 1917. р. В нетрях всяких кооперативів і спілок формується український національний вид, вилізає на світ божий Рада — партія лагідно твердить про самовизначення.

Травень. Рада піднімає голову. Червень-липень. Рада намагається стати на ноги — покровительственне самовизначення. Вересень. Про Раду майже забули. Жовтень. Рада брикається — співчуваюче (не розібрали) самовизначення.

Листопад-грудень. Рада оголошує грізний ультиматум і... право націй на самовизначення.

Січень (1918 р.). Рада... Анафема Раді... А право націй на самовизначення залишається нерухоме, як скеля, і, як камінь, нічого не вимовляюче.

Що мінялася тактика відносно українського національного руху, що не зразу роскусили Раду, ще мало біди; біда, що у всіх цих головокружительних змінах курсу не було ніякої внутрішньої льоґики.

Бували випадки, коли одночасно давалися виключаючі одна одну директиви; так, наприклад, на бій з українським шовінізмом, з сунувшою з півдня дрібнобуржуазною реакцією, благословлялася десницею Радянська Україна, шуйцею — Донецька Республика. Мимоволі пригадується український анекдот про бабу, що ставила свічки одночасно і св. Миколі і лукавому з міркувань, що

Хто знає, де прийдеться
Свій вік вікувати:
Треба всюди, добрі люде,
Приятеля мати.

У партії в цілому не було виду; політика її йшла через пень-колоду з самими несподіваними ухиляннями і, зрозуміло, далеко не блискучими результатами; на місцях же був кавардак неуявимий. Кожна орґанізація, майже кожний член партії, за свій страх і риск вирішували всі питання, що торкалися тактики відносно українського національного руху, котрий все ріс і ставав чим далі більшим фактором політичної боротьби на Україні, — і от тут і виявилося, що поважний принціп самовизначення націй (не пролетаріяту), котрим потрібно було керуватися по писанію й ізустному преданію отців церкви, дуже гарний, поки діло йде про Індії та Єґипти, оскільки нам (російським большевикам. П. Х.) там не доводилося працювати (в татаро-башкиріях з ним уже клопоту досить). Гарний він, коли треба зробити благо-

---

пролетарського централізму в межах Російської Совітської Соціялістичної Республики" (С. Мазлах і В. Шахрай. „До Хвилі", Саратів, 1919 р.).

Таким чином, навіть федерація та автономія вважались для України непотрібними.

В жовтні місяці 1918. р. відбувся Другий З'їзд Комуніст. Партії (больш. України), який нічого по сути не додав до постанов Першого.

Так, почавши з „самостійности" в Таганрозі, покінчили в Москві на „пролетарському централізмі" — єдиній неділимій Росії.

родний жест в стилі кающогося дворянина... але занадто мало зрозумілий, коли доводиться вирішувати всі ці прокляті питання на ріжних окраїнах, в роді України.

Не дурно національні комуністичні партії, що входять в склад російської, в роді польської, латишської, одіслали самовизначення націй туди, ідеже учредилка упокоюється. Але у них становище значно простіше, ніж на Україні. І латишська і польска партії в більшости дійсно: одна — латишська, друга — польска по своєму національному складу (по крайній мірі в існуванню Латишів і Поляків ніхто не сумнівався). Не те на Вкраїні. Тут партія большевиків, як і більшість промислового пролетаріяту, складається, головним чином, із Росіян, як що не по національности, то по культурі. Висловиться проти самовизначення націй ніяково, і так русіфікаторами щирі Українці звуть. Визнати Україну — душа не лежить (тим більше, що многі товариші до цієї пори в глибині душі переконані, що Україну Грушевський видумав).

І от починаються шукання. Ну, що ж, самовизначуйся аж до відокремлення (щоб тобі ні дна ні покришки), але тільки на віщо ж тут, безпремінно у моїй партійній вітчині. Ну, хай вже буде собі навіть самостійна Україна (як що вже не можна без цього) де-небудь в Австралії або, на гірший кінець, навіть на напівдикій Волині і Поділлю, але на віщо безпремінно в Катеринославщині або там Херсонщині, не кажучи вже про Харьків... Оттуду і есть пішли всі ці от вже дійсно нарошне (тільки не Грушевським) видумані республики дипльоматів, що здатні були подарувати Петлюрам західну Україну, аби спасти свої палестини від страшної назви „України".

В тому ж таки „Коммунисте" (No. 5, 1918. р.) — офіціяльному орґані Комітета Партії (большевиків) України — читаємо слідуючі рядки, що не менш яскраво, ніж Затонський, малють большевицьку політику на Україні з початку революції до таганрозьких днів:

„Перед партійними орґанізаціями України з перших днів лютo-березневої революції повстали свої особливі задачі, які вимагали єдиного, загально-обовязкового і недвохзмістовного вирішення. Маючи готову відповідь на питання загально-російського характеру, відповідь, яку давали наші спільні з'їзди і наш спільний Центральний Комітет, ми не мали такої ж ясної і недвохзмістовної відповіді на питання, що торкалися виключно України. Питання про згоду з українською соціяль-демократією, наприклад, вирішувалося кожною місцевою партійною орґанізацією самостійно: єдиного, спільного вирішення не було. Питання про форму обопільних стосунків України і Росії вирішувалося на підставі абстрактної формули „право нації на самовизначення", а ми, аванґард пролетаріяту України, не давали загальної відповіді на питання, яких же форм обопільних стосунків домагається пролетаріят України: чи домагається він краєвої (областної) автономії, федерації, самостійности, чи, може, він не бажає ніякого політичного відділу України, домагаючись безпосереднього звязку кожного місцевого совіту з всеросійським центром. Загально-обовязкової відповіді у нас на ці питання не було і не могло бути, бо ми не були обєднані у всеукраїнському масштабі. І далі. Коли повстало питання про Раду, хіба у нас була єдина лінія? Ні, не було, треба сказати це одверто. І коли встало питання про протиставлення Раді свого совітського центру, хіба ріжні землі (области) не перешкоджали всіма силами закріпленню цього центру і тим самим не ослаблювали боротьби з Центральною Радою? І це було, і це явилось результатом необєднаности наших партійних орґанізацій у всеукраїнському масштабі: спільні задачі були, але спільного ділання не було, було землячество, кустарництво, сепаратизм, дрібні рахунки ріжних совітів і совітників, секретаріятів і совнаркомів, було все, що завгодно, тільки не було одного: строгої пролетарської централізації і орґанізованости. Цього не було, і це було одною з найголовніщих причин нашої слабости."

Стільки говорять признання самих большевиків-комуністів про їхню діяльність на Україні. Вони непохитно свідчать ще раз, що

російські большевики на Україні „просмотрели“ чи, инакше кажучи, проґавили українську революцію, як таку: що ця революція застукала їх непідготовленими до вирішення українського національного питання і що, нарешті, їхні товариші на Україні (майбутня Ком. Партія [больш.] України) безсило і безрадно топтались на місці в той час, коли Муравйов з півночи разом з ріжною міщанською чорносотенною наволоччю на Україні „самоопреділяв“ Україну аж до розстрілу Українців тільки за те, що вони — Українці і говорять не так, як на півночі.

Страшна окупаційна практика Муравйових в суті річи була рідною сестрою ідейного україножерства і „розброду“ в рядах російських большевиків на Україні.*)

Розділ V.

З „допомогою“ німецької буржуазії.

17. Похід української і неукраїнської буржуазії проти Центральної Ради. Вертаючи до Київа з Житомира, Центральна Рада і Правительство мали твердий намір додержуватись в загальних рисах того курсу політики, який був намічений III і IV Універсалами. Особливо ж твердо стояли вони на земельному законі, ухваленому Центральною Радою в дні облоги Київа большевиками. Та в цих своїх намірах недооцінили вони значіння нового факту — перебування австро-німецького війська на Україні. Між тим це військо стало рішаючим чинником для внутрішньої політики Республики, спочатку посереднім, а потім і безпосереднім.

Посередній вплив цього чинника на внутрішню політику Республики виявився в тому, що вся буржуазія на Україні — українська і неукраїнська, загнана в закутки суспільного життя революцією, побачила одразу в реакційному німецькому війську своїх природніх спільників, заступників і оборонців від „руйників-соціялістів“. Поміщики і капіталісти почали одверто мобілізувати свої сили для контрреволюційного виступу. Поміщицька орґанізація — союз хліборобів власників — що за часів революції тільки потайки провадила свою контрреволюційну роботу між багатшим кулацьким селянством, тепер роскинула свою сітку по всій Україні, агітуючи між селянством проти Центральної Ради і ухваленого нею земельного закону і закликаючи багатших селян до орґанізованої боротьби за „святе право власности“.

Тут ми спинимось трохи докладніше на характеристиці заможніших, так званих „куркулівських“ елементів українського села, що відограли не малу ролю в боротьбі з революцією.

---

*) Змістовний аналіз і критику політики російських большевиків на Україні за часів Центральної Ради дають С. Мазлах і В. Шах-Рай в їх праці „До хвилі (Що діється на Вкраїні і з Україною?)“, написаній в грудні — 1918. р. — січні 1919. р. в Саратові і там же виданій „Саратовським українським відділом Комісаріяту Справ Національних“ в 1919. році.

В процесі революції українське куркулівське селянство виділило з себе дві активні ґрупи: одну, малосвідому національно, і другу — з розвиненим національним почуттям. Перша йшла весь час за великими поміщиками, не надаючи ніякого значіння їхній національній приналежности. Питання національно-державного значіння мали для цієї ґрупи цілком другорядну вагу: в спілці з поміщиками вона боронила своїх маєтків і цім обмежувалась. Друга шукала „своїх", українських поміщиків і в спілці з ними хотіла не тільки оборонити свої маєтки, але й захопити в свої руки владу в відродженій українській державности. Ідейний провід останній давала партія „хліборобів-демократів".

Початок свій ця „Українська Демократично-Хліборобська Партія" веде від травня місяця 1917. р. Де-які українські „хлібороби" Лубенського повіту (на Полтавщині), побувавши на Полтавському ґуберніяльному з'їзді „Союза земельных собственников" (що відбувся в маю місяці 1917. р. в Полтаві), повернули додому з думкою заснувати і на Лубенщині поміщицько-кулацький союз для боротьби з селянською голотою, що вже тоді, правда, поки що більше „в думці", ділила між собою панські маєтки. Пізніще ця думка набрала ширшого значіння. Ініціятори партії — І. Корнієнко, М. Макаренко, С. Шемет. М. Боярський (голова лубенської повітової земської управи). Л. Климов (член тієї ж управи), В. Шкляр і В. Чигрин — поставили собі ціллю утворити всеукраїнський (а не тільки лубенський) поміщицько-кулацький союз, який був би не відділом „Всероссійскаго Союза Земельныхъ Собственниковъ", а окремою українською орґанізацією. Названа вище ініціятивна ґрупа назвала себе орґанізаційною комісією і прибрала майбутньому союзові назву „Української Демократичної Партії", підробляючись під пануючі тоді революційно-демократичні настрої.

29. червня 1917. року відбувся (в Лубнях) установчий з'їзд партії, на який прибуло два десятки поміщиків і кілька сот селян куркулів. Проводив з'їздом (як голова) Л. Климов. Хоч з'їзд і проходив під „демократичним" прапором, проте місцеве селянство та салдати, довідавшись про поміщицькі збори, явились на з'їзд і счинили заколот. Це примусимо поміщиків закінчити свою орґанізаційну роботу нашвидку. З'їзд ухвалив кілька постанов (найголовніщою з яких була точка про недоторканість приватної власности на землю) і обрав „Раду Партії". Одначе орґанізація партії йшла дуже мляво. Малоземельне та безземельне селянство, робітництво і салдати, коротше — вся революційна демократія, в руках якої фактично перебувала в той час влада на місцях, дуже немило задивлялась на всякі спроби кулаків та поміщиків повести свою реакційну роботу. Знаючи це, останні „працювали" дуже обережно. З дальшої діяльности партії треба згадати тут поміщицьку конференцію, яка відбулась в-осени 1917. р. в Полтаві (перед виборами до Всеросійських Установчих Зборів) з ініціятиви полтавської ґрупи „демократичної партії". В числі инших поміщиків був на ній і Ф. Лизогуб (майбутній гетьманський премер-міністр), хоч він і не належав до „Української Демократичної Партії".

Приблизно тоді ж (а саме в жовтні місяці 1917. року) вийшов в Лубнях перший нарис проґраму партії, написаний В. Липинським (переконаним монархистом і реакціонером). До речі, взявши на увагу, що назва партії зовсім не відповідає її змісту і в той же час мало служить і поставленим їй „захистним“ цілям, поміщики додали до партійної назви союзу ще слово „хліборобська“; таким чином, згаданий нарис проґраму Липинського говорив вже про „Українську Демократично-Хліборобську Партію“. В політичній частині проекту проґраму значилось, що партія „стоїть твердо і непохитно на ґрунті повної власновільности і суверенности українського народу“ і ставить „найважніщою і вихідною точкою своєї роботи боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні“. Далі зазначалось, що „власна державна орґанізація важна для нас, як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, але й економічного характеру“, і напічався соціяльно-економичний проґрам партії. „Україна — край хліборобів, говорилось в нарисі, і українська держава мусить стати державою хліборобів.“ Для цього в основу економичного будівництва партією клалось насадження на Україні хуторів. „Ці хуторі здаються хліборобам в довічну і наслідственну — але без права поділу — аренду з правом фактичної переуступки їх в цілому“. Для „нарізки хуторів“ мав бути утворений державний земельний фонд „з казенних, кабінетських, удільних, манастирських і т. п. земель, а також з земель приватних власників, котрі законодавчим порядком, в міру потреби, мали переходити за викуп по справедливій оцінці у власність держави, поверх певної установленої законом норми“.

Весь перший рік революції (1917. р.) був несприятливий для роботи партії. Найбільш успішно весь час працювала вона на Лубенщині. В других повітах Полтавщини, в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонщини, в Катеринославі, Харькові і Київі орґанізувалися тільки невеличкі інтеліґентсько-поміщицькі гуртки. Більш успішно працювала в цей час друга поміщицько-кулацька орґанізація — так званий „Всероссійскій Союзъ Земельныхъ Собственниковъ“, переіменований пізніще у „Всеукраїнський Союз Земельних Власників“. Наступ московських большевиків на Україну в 1917.—1918. р. зовсім припинив роботу Демократично-Хліборобської Партії, аж до часу повернення Центральної Ради з Житомира.

Прихід Німців на Україну відживив завмерлі було поміщицькі орґанізації на Україні, а в тому числі і „хліборобів“. 25. березня ст. ст. 1918. р. відбувся в Лубнях орґанізований Демократично-Хліборобською Партією поміщицько-куркулівський з'їзд шости північних повітів Полтавщини. З'їзд відбувався під охороною озброєних сільських глитаїв та їхніх синків (майбутніх гетьманських „сердюків“). Він вивіс низки постанов, в яких, між иншим, зазначив, що він 1) визнає політику Центральної Ради в аґрарній справі руїнницькою для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принціпа приватної власности, як основи народнього господарства: 2) вимагає негайного по-

вернення поміщикам права власности на садиби і цілий їх інвентарь, звертаючи увагу уряду на те, що живий і мертвий інвентарь в чужих руках гине; 3) вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однакового як для працюючих селянсько-робітничих мас, так і для визискувачів-поміщиків та буржуазії і 4) вимагає поповнення складу Центральної Ради представниками від „хліборобів". Для передачі своїх домагань Центральній Раді з'їзд обрав делеґацію (в числі 200 душ), яка, на чолі з С. Шеметом, і явилась в Київ 26. березня. На нараді представників фракцій Центральної Ради з представниками шеметівської делеґації (ця делеґація хотіла була виступити зі своєю „декларацією" прямо на засіданню Центральної Ради і була дуже певдоволена, коли їй запропонували переговорити з окремими фракційними представниками та з відповідними членами уряду) „хлібороби", домагались головним чином трьох річей: 1) скасування земельного закону Центральної Ради з відновленням права власности на землю: 2) поповнення складу Центральної Ради „хліборобами" і 3) скасування переведених вже виборів до Українських Установчих Зборів. Одночасно „хлібороби" дуже гостро виступали проти робітниче-селянських орґанізацій, особливо проти Селянської Спілки, називаючи ці орґанізації „злодійськими", проти Центральної Ради і соціялістичного правительства. Не добившись бажаних їм змін в складі Центральної Ради та в її політиці, „хлібороби" з галасом і лайками (які друкувалися на сторінках орґану українських соціялістів-федералістів „Нова Рада") повернули додому.*)

З цього часу намітився повний і тісний контакт партії „хліборобів-демократів" з „Союзомъ Земельныхъ Собственниковъ", направлений на повалення Центральної Ради. Через „Союзъ Земельныхъ Собственниковъ" партія війшла, як активний чинник, в систему поміщицько-німецької акції проти Центральної Ради.

Йшло одверте „братання" великої аґрарно-промислово-фінансової буржуазії України з німецькими реакційними ґенералами, для яких і Центральна Рада і соціялістичне правительство були чужі і ворожі з їх демократичними традиціями.

Дрібно-буржуазна українська інтеліґенція „воспрянула духом" і почала підтюпцем бігти за великою буржуазією, як перед тим бігла за соціялістами. Вона почула себе тепер звільненою з того тяжкого соціялістичного полону, в якому перебувала кілька місяців перед цим. Легко зітхаючи, вона прилюдно виявляла тепер свою радість, що може, нарешті, виявити своє справжнє обличча, яке досі примушена була „в ім'я державного будівництва" ховати під маскою. Один з лідерів українських соціялістів-федералістів, О. Шульгин, в своїх „міркуваннях соціяліста-федераліста" (в статі „Зміна тактики") так писав з приводу цього „визволення" своєї партії:

„Ми повинні показати своє лице. Ми — соціялісти не на кінчику язика, не через моду, а по глибокому переконанню, але ідею кляси, її

*) Делеґація одвідала міністрів-есефів (Шелухина), висловивши їм своє признання та подяку за оборону інтересів земельних власників.

добробуту ми не поставимо ніколи вище ідеї державности. Ми — партія державного будування і добре уявляємо, які неминуче потрібні соціяльні реформи для нашого народу. Але не треба забувати, що тепер ми живемо не в тій країні, яку ми знали ще пів року тому. Руїна й анархія бурею пронеслися нею, і ніщо так не загрожує соціяльним реформам, скріпленню нашої державности, як та анархія І я цілком поділяю думку мого товариша С. Єфремова: настав час нової революції — революції проти анархії. І в цих завданнях партія соціялістів-федералістів повинна взяти найактивнішу участь. Горе завжди навчає" . . .

А навчає воно ось чому:

„Коли не зовсім ще зрозуміли хибність своєї попередньої позиції керовники сучасної політики, то партія соціялістів-федералістів свою тактику вже змінила. Без жалю, але по заслузі, справедливо осудила вона хиби сучасного і висунула нову ідею, яка, певно, незабаром опанує загальним настроєм: єдиний вихід зі становища в коаліційнім кабінеті, в сінтезі всіх персонально-дужих елементів, без поділу на партії й нації. Треба рятувати державу, рятувати культуру, бо хутко вічого вже й буде рятувати" . . .

І пішло „показування свого лиця." Розперезавшись, соціялісти-федералісти пішли на чолі контр-революційного буржуазного походу проти Центральної Ради, проти соціялістичного правительства, проти дотеперішнього курсу їхньої політики. Тогочасний орґан соціялістів-федералістів „Нова Рада" що-дня обливав помиями Центральну Раду і правительство, стараючись всякими способами здіскредитувати їх в очах пруссько-німецької військової касти. Шукаючи ґрунту для свого „державного будівництва" в буржуазних поміщицьких і селянських кулацьких елементах, ес-ефи *) на сторінках свого орґану давали місце ганебним протестам цих ґруп проти правительства і Центральної Ради. Вихваляючи себе, як партію „з персонально дужих елементів", з усіх сил намагаючись не вдарити „нововиявленим лицем" в грязь перед німецькою буржуазією, ес-ефи з завзяттям розчищали ґрунт для грядущого пана, в надії, що він не забуде цієї їхньої відданої праці.

Так само „показували свое лице" і соціялісти-самостійники. Заявивши в своїм орґані „Самостійник", що попередня політика була „необхідною в певний історичний момент помилкою, податком певному настроєві мас", вони тепер заходились коло виправлення тих „помилок". Поперед всього поставили на порядок денний „виправлення" земельного закону. Потім зажадали зміни „не відповідаючого моментові" складу Ради Народніх Міністрів на „новий кабінет міністрів, побудований на принціпі діловім і коаліційнім", без участи в нім представників національних меньшостей, який би повів „твердий" курс політики, рівняючись на буржуазію.

Одночасно обидві ці „соціялістичні" партії повели похід проти відкриття Українських Установчих Зборів, мотивуючи це тим, що вибори до них відбулись в ненормальних умовах і що, таким чином, обрані депутати не відбивають волі населення.**) А Збори дійсно були далекі по своєму складові від есефівсько-самостійницьких ідеалів.

---

*) ес-ефи = с.-ф. = соціялісти-федералісти.

**) Проти скликання Установчих Зборів були і українські соц.-дем., що не спромоглись провести до них і 10 депутатів. Вони сподівались при нових виборах провести їх більше.

З 172 обраних на той час депутатів (всіх мало бути 301) припадало: на Селянську Спілку і українських соціялістів-революціонерів 115 депутатів, на большевиків — 34, на сіоністів — 9 і на инші партії та ґрупи від 5 до 1 депутата. Отже було чого хвилюватись і бити на ґвалт! Відкриття таких Зборів не віщувало нічого доброго буржуазії. *) Скидаючи Центральну Раду і соціялістичне правительство, треба було заздалегідь виступити і проти Установчих Зборів, не допустити до скликання їх. Коли показувати своє дійсне лице, так показувати цілком, одверто, без прикрас. Так було більше шансів сподобатись бравому пруському юнкерові.

Йдучи походом проти Центральної Ради і майбутніх Установчих Зборів, українська дрібна буржуазія почала, слідом за великою буржуазією, навідуватись, через чорний хід, до своєї надії — німецького командування і прохати його ласкавого заступництва перед ненависним соціялістичним урядом. Так звані хлібороби власники, демократи і просто поміщички не давали спокою Німцям, добиваючись „справедливого суду". Пруський юнкер тільки руками потирав з задоволення. Коли німецьке командування почало втручатись у внутрішні справи Республики, українська буржуазія, лицемірно протестуючи проти цього, одночасно запобігливо зазначала в своїх протестах, що те втручання являється фактично цілком обоснованим, що воно викликане бездіяльністю та нездатністю до праці соціялістичного правительства.

М. Грушевський писав в той час з приводу цього зрадницького супроти ідеї української державности поводження української буржуазії слідуюче (стаття „Стара історія", вміщена в „Народній Волі" — N 59, 21. квітня 1918. р.):

„Ґазети принесли звістку про меморіял польських поміщиків, членів господарських товариств з Старокостянтинова і Кремінця, і ґрупи поміщиків проскурівського та лятичівського повітів, висланий до команди другої австрійської армії, до галицького намісника, до польського міністра в австрійськім кабінеті і до президії польського кола у віденськім парляменті. Вони заклинають австро-угорське правительство, щоб воно перевело окупацію українського Поділля, розвязало селянські комітети, відновило велике землеволодіння і помогло наладити господарство субсидіями та заведенням примусової праці для селян.

Так роблять Поляки. Але від них не відстають і суто українські поміщики. Самі щирі Українці, патріоти, самостійники і т. ин. Вони підлещуються до німецьких військових, розаїтовують їх, оповідаючи, що українське правительство не здатне, бо соціялістичне; Центральна Рада і Установчі Збори так само, отже Німцям треба вмішатися, взяти в свої руки справу, тому що селяне не можуть сами засіяти земель, Україна зостанеться без хліба і таке инше.

Розуміється, ми віримо в державний розум нім цького й австрійського правительства. що воно не піде за голосами цих облесників і тих звідомлень, котрі під їх впливом висилають до вищої команди місцеві німецькі й австрійські комавди. Не допускаємо гадки, щоб котрому-небудь з цих правительств впало на гадку вмішатися у наші внутрішні справи, нарушуючи суверенні права нашої держави. Але самі такі проби наших людей, громадян У. Н. Р., мусять бути нами відповідно оцінені.

Промовець Ц нтральної Ради, обговорюючи один з їх виступів, назвав їх Юдами Іскаріотами, які за свої клясові інтереси продають державне право

*) Соц.-фед. навіть постановили були на випадок відкриття Установчих Зборів вийти з кабінету міністрів.

України. Продажа, очевидно, місця не буде мати. Берлін не схоче піти слідами Москви. Керманичі української політики також не підуть слідами тих гетьманів, котрих наш поет назвав варшавським сміттям і грязю Москви. Але ці українські патріоти чи громадяни, які накликають не то що німецьке правительство, але навіть і наше, тільки на цю путь, чи розуміють вони, що роблять?

Добившись проголошення і признання української державности, винесеної на плечах нашого сільського народу, того, що в свитках, і того, що був тоді в шинелях, вони накликають наш уряд обернутися спиною до них, а лицем до землевласників! Перечеркнути земельну реформу і, опіраючися на німецькі багнети, відновляти поміщицьке земл володіння!

Та ж це було б буква в букву повторенням тої великої, незабутньої соромної історичної політики, яку Україна оплатила 250-ма літами неволі! Це було б новою провокацією наших народніх мас, які колись, за великої руїни, в сліпім відруху против поміщицьких збаганок старшини раз уже розвалили українську державу, перейшовши на бік ворогів для того тільки, аби знищити ненависну старшину.

Ні, на це не піде ніхто, кому справді дорога визволена Україна й її відновлена державність і хто хоч трохи може тямити тверді лекції історії. Другий раз робити ту саму помилку не можна. За це нема виправдання.

Схаменіться, люде!"

Звичайно, ніхто не схаменувся. Та сама буржуазія, ідеольоґи якої брехливо писали, що вони „ідеї кляси, її добробуту ніколи не поставлять вище ідеї державности", падаючи, спішила рятувати свої клясові інтереси, пристосовуючи до них українську державність і зовсім не спиняючись перед можливим від цього розвалом тої державности. Поперед всього забезпечення своїх матеріяльних клясових інтересів, свого панування, а потім вже держава, а коли ця держава стає на перешкоді поставленій грабіжницькій цілі — геть і державу.

Буржуазію вже не вдовольняли ті уступки, які зробила Центральна Рада, ввівши в склад кабінета Голубовича кількох соціялістів-федералістів, а також „спеціялістів" з мало-виразною партійною фізіономією.*) Ій треба було вже не коаліції (вона була здійснена в кабінеті Голубовича, при чому в такий спосіб, що більшість в ньому належала номінованим елементам), а всієї влади, для безконтрольного клясового хазяйнування в новоутвореній українській державі. Вона вже зовсім не хотіла ділити влади з соціялістами, хоч би й номінованими, і вона хотіла краще поділитись нею з німецькою, московською, польською буржуазією.

Українські соціялісти-федералісти почували себе в кабінеті Голубовича весь час не в своїй тарілці, ведучи роботу одночасно на два фронти. Нарешті, коли справа підготовлення контрреволюційного

*) По поверненю до Київа кабінет Голубовича було переформовано в такий спосіб: 1. Голова Ради Народніх Міністрів — Голубович (укр. соц.-рев.), 2. Міністр внутр. справ — М. Ткаченко (укр. соц.-дем.), 4. судових — С. Шелухин (укр. соц.-фед.), 5. земельних — М. Ковалевський (укр. соц.-рев.), 6. харчових — Коліух (співчув. укр. соц.-дем.), 7) праці — Михайлів (укр. соц.-дем.), 8. Керуючий мін. закордонних справ — М Любинський (укр. соц.-рев.), 9. шляхів Є. Сокович (співчув. укр. соц.-рев.), 10. Керуючий мін. фінансів — Клімович (непарт.), 11. Почт і телеґрафів — Г. Сидоренко („непартійний укр. соц.-дем. і самостійник"), 12. Просвіти — Прокопович (укр. соц.-фед.), 13. Торговлі і промислу — Фещенко-Чопівський (укр. соц.-фед.), 14. Державний контроль — О. Лотоцький (укр. соц.-фед.), 15. Державний Секретарь — П. Христюк (укр. соц.-рев.).

перевороту була закінчена, Центральний Комітет цієї партії постановив 27. квітня (за два дні до перевороту) одкликати своїх членів з кабінету Голубовича, охарактеризувавши його в своїй постанові, як „нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці.“ *)

Пруські юнкери, нарешті, прислухались до цього інтернаціонального голосу поміщиків, банкирів та фабрикантів України, до голосу хліборобів власників і демократів, до голосу соціялістів-федералістів і соціялістів-самостійників і свого власного, що такий охочий був пограбувати Україну, і силою штика задуреного німецького салдата покасували все: і Центральну Раду з соціялістичним правительством, і Установчі Збори і, нарешті, саму українську державність.

18. Німецьке військо стає по стороні буржуазії і доконує державного перевороту на Україні (розгон Центральної Ради і встановлення гетьманщини). Роздивившись в місцевих обставинах, зазнайомившись з поміщиками та иншими буржуазними ґрупами, німецьке військове командування не могло вдержатись перед спокусою „навчити“ „збольшевиченого“, робітника та селянина. „Заведення порядку“ Німці почали з відновлення поміщицьких господарств. Робилось це спочатку шляхом не одвертих офіціяльних наказів, а терором над селянством. Всіх запідозрених в „большевизмі“, в грабуванню поміщицьких маєтків, виловлювалось і розстрілювалось після вироків німецького полевого суду, а то й без них. Налякане цими карами селянство „добровільно“ відмовлялось від забраної у поміщиків землі і вертало панам розібраний перед тим сільскогосподарський інвентарь. Такий самий терор істнував і в городах супроти робітництва. І тут німецьке командування виловлювало запідозрених в большевизмі і тягло до суду — не українського, а свого — німецького.

Власне з цих судів і почалось явне втручання німецького командування у внутрішні справи Республики. З де-якого часу тюрми почали переповнюватись громадянами Української Народньої Республики, засудженими німецькими та австрійськими військовими судами. Міністр юстиції М. Ткаченко відповів на це (23. марта) гострим циркуляром до прокураторів окружних судів, в якому нагадував, що чужі суди не мають сили в У. Н. Р., що для покарання злочинців громадян У. Н. Р істнує звичайний український суд і військові суди при українських військових комендантах і що, таким чином, „засуджування німецькими й австрійськими судами громадян У. Н. Р. є втручанням в законну судову власть і тому являється беззаконним вчинком“, якому ніхто не повинен допомогати, а також не виконувати вироків німецьких судів. Циркуляр цей справи не поправив і тільки послужив до загострення відносин між українськими властями і пруськими юнкерами. **)

---

*) Заслуговують на увагу виступи соц.-фед. Шелухина (міністра юстиції) в Центральній Раді, якими він намагався виправдати втручання німецького військового командування у внутрішні справи Української Республики, з'окрема у відомство юстиції.

**) С. Шелухин (що заступив місце М. Ткаченка), намагався потім загладити „негарне враження“ від цього циркуляра.

Вела до втручання у внутрішні справи Республики і реквізиційна діяльність Німців. Хоч і як правительство намагалось приневолити Німців робити реквізицію потрібного їм (для війська) хліба та фуражу через українські власти (комісарів та комендантів), але Німці йшли вперто простіщим для них шляхом — безпосередніх реквізицій. Такі реквізиції обурювали населення, вели до збройних конфліктів, а ці останні кінчались німецьким терором.

Таким чином, не зважаючи на зусилля правительства вдержати німецьке військо в рямцях помічного співробітництва виключно в військових справах, Німці з кожним днем все більше й більше втручались у внутрішні справи Республики, аж поки не дійшли до того, що вирішили взяти на себе справу весняного засіву і звязаного з цим „впорядкування“ земельної справи на Україні. Головнокомандуючий німецьким військом на Україні фельдмаршал Айхгорн, без порозуміння з правительством, видав наказ, в якому, вказавши на те, що весняному засіву грозить запізнення, і висловивши побоювання, що селяне під проводом земельних комітетів не засіють всіх земель, наказував німецьким військовим властям вжити заходів до того, щоб всі поля були засіяні: чи то в порозумінню з земельними комітетами чи „з ініціятиви самих військових властей“. В виявленню тієї ініціятиви німецькі старшини мали керуватися новим „земельним законом“, виробленим Айхгорном, очевидно, не без участи поміщиків. Був цей закон“ короткий. Він, просто кажучи, встановляв: 1. що врожай належить до того, хто засіе землю, і що той врожай мали потім забрати Німці по „відповідних цінах“; 2. селянин, який візьме землі більше, ніж зможе обробити, буде за це суворо покараний; 3. там, де ще бог врятував життя поміщикам, селяне, памятаючи точку другу „закону“, не повинні чинити їм перешкод до засіву своїх маєтків, а навпаки — земельні комітети повинні допомогти поміщикам реманентом, кіньми, зерном на засів; 4. місцеве земельне „законодавство“ пруських юнкерів на Україні повинно провадитись в двох мовах: німецькій та українській, за підписом земельних комітетів або инших „відповідальних місцевих орґанів і 5. земельні комітети мають видавати селянам особливі свідоцтва про простір засіяної ними землі, в разі ж відмовлення їх від цього, — такі свідоцтва повинні видавати самі німецькі власти (23).

Наказ цей, що цілком ігнорував правительство і його земельну політику, що був нічим неприкритим грубим втручанням у внутрішні справи Республики, що фактично одним росчерком пера повертав всіх поміщиків в їхні маєтки, закінчився великим політичним скандалом. В Центральній Раді з приводу нього відбулись (13. квітня) після інтерпеляції фракції українських соціялістів-революціонерів палкі і нервові дебати. Міністр земельних справ заявив, що він не є в стані керувати земельною політикою при такому поводженню німецького командування і тому подається в одставку. Члени, Ради — селяне бурхливо протестували проти наказу.*) Врешті Центральна Рада

*) Член фракції укр. с.-р., селянин з Чернигівщини Одинець, сказав тоді одну з кращих своїх промов.

ухвалила з приводу нього слідуючу виставлену фракцією УПСР гостру „формулу переходу до чергових справ“:

„Вислухавши пояснення міністра земельних справ на інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Айхгорна про засів полів на Україні і заяву міністра про відставку, Українська Центральна Рада вважає потрібним заявити та вказати: 1) що німецьке військо покликав український уряд для допомоги в справі заведення порядку на Україні лише в тих межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народньої Республики; 2) що ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціяльно-політичне й економичне життя України не допустиме; 3) що таке втручання, як згаданий наказ фельдмаршала Айхгорна, може тільки здезорґанізувати наше господарське життя, ускладнити соціяльно-політичні відносини і, між иншим, зробити неможливим виконання тих економичних договорів між Українською Народньою Республикою і Центральними Державами, котрі в ці дні виробляються і підписуються представниками згаданих держав.

Разом з тим Українська Центральна Рада, відкинувши відставку міністра земельних справ, доручає: 1) міністрові земельних справ — оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Айхгорна не повинен виконуватися; 2) міністрові закордонних справ — скласти протест проти наказу фельдмаршала Айхгорна, як і проти всякого иншого дотеперішнього самовільного втручання германо-австро-угорських військових властей в соціяльно-політичні відносини на Україні і 3) голові Ради Народніх Міністрів — зробити відповідну заяву-ноту берлінському урядові в справі цього наказу.“

Ця резолюція Центральної Ради дуже не вподобалась німецьким ґенералам: вона, як не як, компромітувала їх перед німецьким громадянством, вона могла довести до інтерпеляції в німецькім парляменті і, таким способом, завчасу розстроїти їхні пляни державного перевороту на Україні. Плян державного перевороту на Україні було розроблено спільно посольствами Німеччини й Австро-Угорщини в Київі, при співучасти команди німецького війська на Україні. Згідно з цим пляном, малось на увазі спочатку обмеження Центральної Ради в правах, після — зміна її складу і далі — повільне підпорядкування її діяльности інтересам Німеччини та Австро-Угорщини. Отже треба було забезпечити викопання цього пляну. І от німецьке командування починає вимагати від Центральної Ради взяти резолюцію назад, погрожуючи ріжними політичними ускладненнями. Центральна Рада не змінила свого становища, але Голова Ради Народніх Міністрів Голубович на засіданню Ради 18. квітня дав „пояснення“ в тім дусі, що, мовляв, фельдмаршал Айхгорн своїм наказом зовсім не втрутився у внутрішні справи Республики і тільки-но „підкріпив“ своїм наказом циркуляри міністерства земельних справ відносно засіву полів.

Так конфлікт між революційним робітниче-селянським парляментом України — Українською Центральною Радою — і німецькими реакційними ґенералами досяг такої точки, коли на мирне залагодження його вже не було майже ніякої надії. Рада і правительство побачили себе застуканими в глухому куті. Про контрреволюційні наміри Німців вже не було двох думок. Природа їхнього втручання у внутрішні справи була цілком ясною, хоч німецькі ґенерали та українські буржуазні партії й намагались пояснити її „бездіяльністю та нездатністю до державної роботи“ соціялістичного правительства. Маючи відомости про успішний хід весняного засіву, можна було відповідно оцінити „по-

боювання“ Айхгорна відносно того, що поля зостануться не засіяними. Справа була не в бездіяльности чи нездатности правительства, а в тих поміщицько-кулацьких делеґаціях, які в той час настійно домагались від Центральної Ради і німецьких ґенералів скасування земельного закону. Справа була в тих численних, невигідних і шкідливих для Української Республики фінансово-економичних проектах, які пропонували аґенти німецької буржуазії українському правительству і які це останне раз-у-раз відкидало. Справа була в тому, що, доки була Центральна Рада, не могла приступити до безконтрольного і грабіжницького хазяйнування на Україні ні українська, ні німецька буржуазія. Тут був корінь справи. Кабінет же Голубовича, коли чим і завинив, так в першу чергу тим, що одразу і рішуче не став на боротьбу з контрреволюцією, не порозганяв поміщицьких та „хліборобських“ куркулівських з'їздів, не закликав собі на пімогу в цій боротьбі робітництва та селянства. Але такої рішучости від кабінету Голубовича, „розбавленого“ соц.-фед., і не можна було сподіватись. Ес-ефи паралізували всякі кроки в цім напрямі соціялістично-революційної частини кабінету.

Шукаючи виходу зі становища, частина фракції укр. с.-р. в Центральній Раді спинилась була на думці внесення поправок в земельний закон Ради, направлених до того, щоб розбити союз *) дрібного і середнього селянства з буржуазією, а військове міністерство спішило з реалізацією пляну орґанізації революційних військових відділів в повітах, які могли б виступити в оборону Центральної Ради і Республики, в випадку замаху німецько-української буржуазії на переворот. Одночасно правительство рішило арештувати ряд осіб, що стояли на чолі контрреволюційного руху.

Всі ці пляни були, як потім виявилось, до дрібничок відомі німецьким ґенералам. Ґенерали рішили поспішати. Арешт київського фінансіста Доброго, що був правою рукою Німців в їхніх протидержавних замислах, переведений міністерством внутрішніх справ, був для них немов би сіґналом для виступу.**) 25. квітня фельдмаршал Айхгорн, покликуючись на те, що правительство безсильне забезпечити порядок і карність в краю, видав новий наказ про заведення на Україні німецьких полевих військових судів. Після наказу в земельній справі цим наказом німецькі ґенерали перебирали на себе майже всі державні функції. Німецький кулак мав безоглядно панувати в УНР. від су-

*) На спільнім засіданню фракції і Центр. Ком. УПСР пропозицію про внесення додатків-поправок до земельного закону було, під впливом присутнього М. С. Грушевського, одкинуто.

**) Малось на увазі, як ми сказали вище, арештувати цілком одкрито одночасно кілька визначних контрреволюціонерів. Одначе міністр внутрішніх справ М. Ткаченко, з невідомої причини, арештував тільки Доброго і то незвичайним способом (таємного арешту під фірмою якоїсь приватної орґанізації), чим надав справі арешту авантюристичного характеру, поставивши ціле правительство і особливо Голову Р. Н. М. Голубовича, в ненатуральне становище. Проте, звичайно, цим він сути справи не змінив. При одвертому переведенню намічених арештів німецькі ґенерали зробили б те саме, що й після арешту Доброго, хіба що в де-що иншій формі.

веренности якої залишалось вже дуже мало. Наказом цим німецькі ґенерали розвязували собі руки на випадок можливих оружних повстань при переведенню наміченого ними державного перевороту. Заведені ними полеві судк могли кожної хвилини без жадного суду розстріляти кого завгодно в УНР. 26. квітня вночі Німці обеззброїли в Київі І українську „синю“ дивизію (з бувших в Німеччині полонених Українців).

Українська Центральна Рада, українська революційна демократія захвилювалась, запротестувала, та вже в останнє. Два дні — 27.—28. квітня — відбувались в Раді палкі, бурхливі, гнівні дебати. Проповці домагалися усунення реакційних ґенералів з України, погрожували невиконанням торговельних договорів, селянськими повстаннями, збройною боротьбою з реакційним німецьким військом . . . Кінець їм поклав німецький майор, що ввірвався з сотнею озвірілих, озброєних баґнетами німецьких салдатів в помешкання українського парляменту і, як бандит, скомандував всім присутнім на засіданню Ради (по-московському) іменем німецького уряду — „рукі вверх!“ По завдалегідь розробленому німецькими ґенералами плянові, весь квартал, де містився будинок Центральної Ради, був в цей час окружений броневиками, кулеметами, німецькими салдатами в боєвій готовности. Вся німецька військова залога була також на поготові. Німецькі ґенерали не захотіли а ні усунутись з України, а ні змінити своєї політики. Вони рішили краще усунути тих, хто їм перешкоджав — Центральну Раду.

Подаємо, за ґазетами витяг з справоздання про це останнє засідання Центральної Ради, що дає багацько матеріялу до правдивого освітлення тодішніх подій.

„Під кінець засідання (27. квітня), при вщерть набитій членами Ради, правительства і представниками ріжних орґанізацій залі, виступив Голова Ради Народніх Міністрів В. Голубович з заявою з приводу виданого Головнокомандуючим німецьким військом на Україні, фельдмаршалом фон-Айхгорном, наказу — оповіщення про заведення на Україні німецьких військових судів.

‚Товариші, члени Малої Ради! сказав Голубович: я вважаю своїм обовязком виступити в справі оповіщення того наказу ґенерал-фельдмаршала Айхгорна, який розвішено в Київі 25. квітня і датовано днем 25. квітня, і вважаю потрібним по змозі вияснити всі ті обставини, які привели до цього наказу, та зробити всі ті висновки, які можна на підставі цього наказу зробити.

У свій час, коли Україні була велика небезпека від большевицького наступу, коли все руйнувалося, коли руйнувалися, на наш погляд, не тільки наші національні здобутки, а й соціяльні, ми були змушені через свою мирову делеґацію звернутися до німецького народу з закликом нам допомогти. Німецьке правительство дало тоді відповідні розпорядки, щоб німецьке військо допомогло нам установити лад і порядок на Україні. І від того часу завше підкреслювалося, як з боку німецького правительства (що зафіксовано відповідними документами та заявами державного канцлера Ґертлінґа), так і з боку відповідальних осіб і кол, що це військо прийшло, як дружне, союзне, допомогти нам установити лад і порядок. Разом з цим посвідчувалося відповідними заявами, що ні німецьке правительство, ні німецьке військо, ні його команда не мають на думці втручатися у наші внутрішні справи, в наше внутрішнє життя, не мають на думці торкатися тих соціяльних реформ і тих підвалин національно-державного характеру, на яких будується наша держава. Це, коротенько, ті тези, на підставі яких ми до цієї пори дружно і мирно працювали в справі увільнення української території від большевиків та в справі встановлення ладу і на яких малося на увазі працювати й далі.

Але появився перший наказ ґенерал-фельдмаршала Айхгорна, відомий вам, з приводу якого ухвалено відомі резолюції в Центральній Раді і доручено правительству довести ці резолюції до відома німецького правительства, що ми й зробили . . . Минув час, і появився другий наказ-оповіщення, той наказ, про який я вас оповіщаю. Цей наказ, так само, як і перший, свідчить, що ті військові німецькі власти, які находяться тепер на Україні, не зуміли зорієнтуватися, як в обставинах сучасного моменту, так і в умовинах нашого життя. Вони не зуміли стати на нашу точку погляду і не зуміли дати нам можливости завести лад і спокій на Україні. Прислухаючися до голосу ріжних орґанізацій, ріжних делеґацій, часто інсценірованих, які появлялися у них в аґрарній справі, вони в той самий час не зуміли прислухатися до голосу справжнього народу, до голосу цього народу, на якім ми ґрунтуємося в творенню української держави.

Не зважаючи на те, що всякі накази, як це неодноразово було між нами умовлено і як це неодноразово підкреслювалось в нотах, мусіли з боку німецької влади видаватися після обопільного порозуміння і за обопільною згодою, з'явилося це оповіщення . . .

Коли ще що до першого наказу появилися сумніви, що той наказ і ті дебати, які були в Центральній Раді, явились наслідком неправильного перекладу, то в даним випадку цього немає. Цей наказ перевірено і встановлено, що переклад цілком ідентичний з тим німецьким текстом, який у свій час розіслано у Київі. Не торкаючись абсолютно того, чи порушує цей наказ, з юридичного боку, наші порядки і наші установи, я хочу коротенько спинитися на тім, чим викликано цей наказ. Можна було б думати, що цей наказ такої величезної ваги викликали які-небудь відповідні, й також великої ваги, ті чи инші обставини життя. І от, поруч з цим оповіщенням, у ґазетах появилося інтервю і появилося саме з підкресленням, що цей зміст інтервю офіціяльний. Це інтервю підкреслює і розшифровує розпорядок в наказі ґенерал-фельдмаршала Айхгорна; в ним говориться, що німецьке командування повинно вжити заходів через те, що українське правительство не зуміло подбати про охорону міста Київа, бо появились якісь таємні орґанізації, і уряд в цім напрямку абсолютно нічого не може зробити. В цім офіціяльнім інтервю зазначено, що основною і головною причиною було вивезення Доброго. Не кажучи вже про те, що, хоч і є якісь таємні орґанізації, це ще не значить, що правительство так чи инакше не може їх викрити; не згадуючи про те, що такі орґанізації є й по инших державах, де лад зорґанізовувався не в один місяць, я спинюся на цім акті офіціяльного звідомлення.

Хто такий саме є пан Добрий? Він, може, підданий німецької держави? Ні, він зовсім сторонній для Німеччини людина. І от із-за того, що викрадено цю стороннюю їм людину, яка юридично нічим не звязана з Німеччиною, яка не дає жадного приводу до того, щоб зробити такої колосальної ваги наказ, видано цей наказ. Це — зайве підкреслення незоріентованости і неуміння, а може навіть і небажання розібратися в наших справах з боку тих, майбуть, не дуже відповідальних властей німецької держави, які находяться на Україні. Я підкреслював і далі мушу підкреслювати не дуже велику відповідальність властей німецького правительства, які находяться в м. Київі, бо політика німецького правительства, наскільки маємо змогу судити до цього дня, инакша. Політика німецького правительства та його тенденції є тенденціями невмішування в наші справи, щоб уникнути непорозуміння. І цих тенденцій ці люде не могли зрозуміти. У всякім разі, тенденції німецького правительства инакші, як тенденції тих окремих людей, які проводять тут, майбуть, не якусь урядову політику Німеччини, а свою окрему. Це видно хоч би з тих дебатів, які 24. і 25. квітня провадилися в Райхстаґу з приводу першого наказу Айхгорна.

Я дозволю тут собі прочитати виписку з одної офіціяльної телеґрами, в якім саме напрямку ведуться ці дебати. В телеґрамі цій написано: „Позавчора та вчора (24. і 25.) в берлінськім Райхстаґу почалися гострі дебати в справі наказу Айхгорна та взагалі німецького поступування на Україні. В обороні позиції українського правительства виступили: Ерцберґер і Ференбах від центру, Шайдеман і Носке від соціяль-демократів, Ледебур від незалежних соціяль-демократів, Ґреффе від консерватистів і Гашке від поступовців."

Як бачите з цієї телеґрами, більшість парляменту виступила проти тої політики, яка ведеться тут цими, майбуть, мало відповідальними людьми у нас на

Україні. Що це є так, що, очевидно, є цілковите нерозуміння справ і небажання зрозуміти наші обставини, це можна бачити з того, що наказ видано саме в той момент, коли ми будуємо державу, коли порядок і спокій на Україні вже почав заводитись, коли, не дивлячись на те, що ми ще не обмінялись ратифікаційними грамотами, торговельні зносини вже почалися і більше трьох мільонів пудів хліба ми мали змогу дати німецькій та австрійській державі. Це сталося в той момент, коли власть поволі почала міцніти, коли наші реформи почали переводитися в життя, коли, одним словом, почав заводитися лад в українській державі. І коли раніше була розмова про те, що ми не зможемо перевести засіву нив, тепер це відпало, і саме це підкреслює відповідальний момент, до якого треба було поставитися дуже уважно. Що тут є нерозуміння справ, видко також з того, що це зайшло в той момент, коли ми бажаємо і будуємо державу на тім, щоб внести її в концепцію осередніх західно-европейських держав. І, не розуміючи саме цього нашого основного завдання і цієї нашої основної роботи, вони зробили в цей, момент те, що зробили . . .

Після того, як це зроблено, перед нами стає питання: як нам бути далі і що ми мусимо робити. Ясно, що наше правительство мусить покласти своїм обовязком довести до відома дружнього нам правительства німецької держави про всю невідповідальність за вчинки тих людей, які, може, на свій страх і риск ведуть свою окрему позицію що-до нашого життя тут на Україні. Чому окрему, я вже довів. Невідповідальну ж тому, що вони розходяться не тільки з нашими поглядами, з нашим розумінням справи, не тільки з утворенням держави на певних, визначених нами підвалинах, але також і тому, що вони своєю роботою підтримують ті позиції, які були б небажані німецькому правительству в цей момент, коли ми, підкреслюю ще раз, творимо державу і стараємось ввести її в концепцію середньо-европейських, а не инших держав.

Ясно, що ми мусимо звернутися до німецького правительства з відповідною нотою, в якій, виклавши приблизно все те, що я сказав, ми повинні вимагати, щоб цих людей, не відповідних ні нашим завданням, ні нашій роботі, невідповідних і тенденціям та завданням німецького уряду, було звідси відкликано.'

На внесення представника с.-р. ухвалено обговорення заяви Голубовича відкласти на другий день. Вечером провадились фракційні наради.

28. квітня засідання відбулося у великій залі на третім поверсі, і через те публики було значно більше, ніж на попередніх засіданнях, що відбувалися в меньшій залі. Члени Малої Ради були майже всі присутні, крім представників польської централі. Членів правительства також було досить багато: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухин, Клімович, та кілька товаришів міністрів. В президії зайняли місця М. Грушевський і С. Веселовський.

З першою великою промовою виступив від української соціяль-демократичної партії М. Порш: „Для нас, сказав він, особа ґенерала Айхгорна, який видає наказ про заведення на Україні німецьких військових судів, не так сама по собі важна, бо за ним стоїть усе тутешне німецьке командування. Для нас важніще ясно визначити своє відношення до цього наказу. Будучи авангардом демократії, ми не повинні заховувати тих причин, які викликали цей наказ. Одною з таких причин є той розвал і безсилля державної власти, які у нас запанували останніми часами. З другого боку, до такого поступовання німецького командування спричинилися ті імперіялістичні тенденції, які направляють усю політику Німеччини. І кволість нашої орґанізації, кволість української власти, ще збільшали цей потяг німецького командування на Україні. Кволість зорґанізованости нашого правительства найкраще видно хоч би з того, що кабінет досі не мав реальної програми, яка в цей момент найбільше потрібна. Куди б ми не глянули, в кождім відділі, в кождім міністерстві ми відчуваємо дужий вплив недостачі програми.

В цей момент, коли ми маємо приступити до виконування підписаного з Центральними Державами мирового договору, від виконання якого залежить успіх їхньої боротьби на західнім фронті, ті держави не можуть бути байдужими до тих наслідків, які викличе розпорядок Айхгорна. Але дужий імперіялістичний вплив німецького юнкерства відбився і на поводженню німецького офицерства на Україні. Сьогодня одержано ще два свіжі накази, якими німецьке команду-

вання оповістило, що професійні робітничі спілки і навіть міністерство внутрішніх справ повинні просити у Німців дозволу на святкування 1. травня та на зібрання.

Цим чашу нашого терпіння вже переповнено. Ми мусимо рішуче запротестувати таким способом, щоб у пана Айхгорна на далі відпала охота розпоряджатися нашим внутрішнім життям. Оскільки в нашім народі не буде панувати думка, що Німці прийшли до нас не для того, щоб відновляти старі соціяльні і національні відносини та повернути старий земельний лад, остільки зможе наше правительство виконувати заключені договори. Ті німецькі провідні кола, про котрі кажуть, що вони „мудрі Німці", в данім разі сліпі, бо вони сами себе ведуть такою політикою до пропасти і разом ведуть туди ті народи, які звязані з ними. Сліпі німецькі ґенерали звикли у себе прислухатися до голосу власницьких кол і думають, що й тут можна стати на цей шлях єднання великих власників і буржуазії проти робочої верстви. Ми мусимо наперед сказати, що, коли таким чином праці правительства будуть робитися перешкоди, підписаний з Німеччиною торговельний договір не може бути виконаний. Через те ці ґенерали є ворогами не тільки нашого, а й всього робітництва, в тім числі й німецького, яке вже чотирі роки проливає свою кров.

Ми всі повинні злучитися в рішучому протесті і повинні домагатися, щоб Берлін і Відень звернули увагу на те, як псують тут відносини, що може довести до невиконання договорів і тим пошкодити Центральним Державам у війні. Ми повинні домагатися усунення з України теперішніх полководців. Але разом з тим ми повинні подивитися на корінь і скріпляти наше правительство, щоб не трапилось одночасно таке, як тепер, що в однім відділі є люде, які тримаються зовсім ріжних поглядів . . .

Тепер настав час рішучої боротьби. Ми до цієї боротьби змушені і ми її поведемо' (Грімкі оплески на лавах депутатів і серед публики).

Другу велику промову сказав від української соціяль-демократії Мартос. ‚До чого може привести наказ Айхгорна? почав промовець: підчас панування на Україні большевиків я був на селі і саме в такім місці, де все вже було підготовлено до того, щоб арештувати місцевих большевиків. Але тут надійшла вістка, що проти большевиків йде німецьке військо, яке несе з собою старий лад. Коли я, не маючи ще певних відомостей, став говорити селянам, що то, може, й не німецьке військо, вони послали туди своїх розвідувачів, і ті наочно переконалися, що то за військо. І от тоді селяне почали рішуче казати: „Ми всі поляжемо, але землі і свободи не віддамо та не допустимо повернення старого ладу. Коли ми піддамося Німцям і дамо завести старий лад, тоді ми зовсім загинемо, бо Німці заберуть нас у військо і пошлють на французький фронт" . . . Очевидно, село досить вірно оцінює німецьку небезпеку, але воно ще спокійне, поки має силу Центральна Рада. Селяне готові хоч і зараз заплатити податки, дати Німцям хліба, худоби та всього, що треба, але тільки дати і доти, доки буде правити Центральна Рада. Коли ж почнає розпоряджатися Айхгорн, селяне кажуть: ‚Це — Корнілов . . . Пани і буржуї знюхалися з Німцями і заводять старий режим". З цього поняття зроблено належні практичні висновки.

Зрозуміло, що Німцям важно, щоб наші поля були засіяні. Але коли після того, як засів кончився, Айхгорн видав приказ про те, як повинен переводитись цей засів, це вже щось инше. Очевидно, що Айхгорн робить такі вчинки на свій риск та в інтересах своєї верстви, а не в інтересах німецької держави і німецького народу.

Тут мало буде домагатися від німецького правительства негайного усунення Айхгорна; треба домагатися, щоб видано було приказ всьому німецькому військовому командуванню не втручатися у наші внутрішні справи. Коли ж цього не зробиться, нехай ґенерал Айхгорн знає, що йому доведеться держати тут не 300 тисяч, а 3 міліони війська, так щоб в кожнім селі була залога і на кожних 20 кроків залізниці варта, бо нехай не забуває, що тут живе 30 міліонів народу . . .

Може, тоді не буде Центральної Ради, може, навіть, нас не буде, але для нас важніше — і ми навіть бажаємо — щоб краще зовсім не було, ніж вона має стати тим, чим став бесарабський Сфатул Церій.

До всього цього привела політика нашого міністерства закордонних справ, яке не подбало про те, щоб заключити з німецьким правительством докладні умови

про права і обовязки німецького війська на Україні. У тій телеґрамі німецького канцлера, на яку посилався вчора наш міністр закордонних справ, навіть не зазначено ясно, в яких відносинах з нашими властями має бути німецьке командування. Так далі не повинно бути. Треба домагатись ясного офіціяльного означення відносин між німецьким військом і нашими властями. Коли ж німецьке правительство на це не згодиться, краще нами бути Бельґією, ніж приєднаною до Румунії Бесарабією . . .

Може, ми не готові тепер до збройної боротьби, але нехай Німці не забувають того, що, коли щось хоч трошки зміниться в психольоґії народу, тоді найбільші легкодухи стають найвідважнішими людьми . . . Отже нехай вони добре розважать те, чи краще їм прислухатися до чийогось голосу, чи до нашого, який є голосом українського народу". (Оплески).

Далі виступили З а р у б і н (рос. с.-р.) і Ш а ц (жидів. обєдн. соц. партія). Ш а ц, між иншим, доводив, що за Айхгорном стоїть не тільки німецьке військо на Україні, а ще й обєднана буржуазія всіх націй, як німецька, так і московська, українська, польська і жидівська, які разом інтриґують і домагаються здійснення своїх бажань. Тут треба, сказав промовець, не ноти до Берліна писати, бо це нічого не дасть, а міцвіще обєднати ті демократичні ґрупи всіх націй, інтереси яких спільні між собою.

Найбільшу на цім засіданню промову сказав з властивим йому темпераментом бувший голова Ради Народніх Міністрів В. В и н н и ч е н к о, що вперше виступив після свого повороту до Київа, де він не був від січня місяця. Публика зустріла промовця оплесками.

„Тут товариш Зарубін — почав промовець — обвинувачував нас, Українців, за те, що ми покликали Німців. Але я на це скажу, що коли б ми їх не покликали, у нас тепер був би той „соціялістичний рай", що є у наших сусідів-большевиків (г о л о с и з п у б л и к и: „Правда!" О п л е с к и.). Я сам пробув у тім раю 2 місяці і бачив там багато злого, але де-що, може, й доброго. Коли я почув, що на допомогу нам йдуть Німці, мені було і сумно і страшно, бо по щирости ми не можемо сказати, що се соціяльно дружня нам сила.

Тут утворилася колізія двох ідей: соціяльно-політичної і національно-політичної, і в тім вся трудність нашого становища. Наша інтеліґенція пересвідчилася і твердо засвоїла переконання, що без національного відродження не може бути успішної боротьби робочої кляси за соціяльне визволення. Цього не розуміють і не відчувають ті, хто не був під таким національним ґнітом, як ми, і не боровся, так як ми, за національне визволення. Нам неможна в справі національного відродження покладатися ні на кого, ні на яку автономію в чужій державі, чи що, і ми думаємо, що власна держава найкраще забезпечить національне відродження. Всякі таблиці, написи, канцелярське діловодство на українській мові — це не забавка, як де-хто каже. Ми дивимося на багато років вперед і знаємо, що, хоч тепер наш народ і не розбере як слід котрогось українського напису, українська школа зразу дасть багато національно і соціяльно свідомих робітників, і тоді все зміниться.

З початку революції ми наївно думали, що наш національний розвиток забезпечить автономія, та побачили згодом, що автономія, особливо та, що з Петрограду (с м і х), нічого нам не забезпечить. Тоді ми стали на ґрунт федерації. Але чим більше поширювалася у нас ідея федерації, тим більшою стала до нас ворожнеча не-Українців, які всіма силами взялися боротися проти федерації. Через те ми мусіли зреалізувати ті можливости, які давали нам обставини моменту, та взяти собі те, що мають усі европейські народи — власну державу. В цім нема жадного шовінізму і жадного націоналізму.

Будуючи свою державу, ми, може, не звернули уваги на соціяльні реформи, бо розуміли, що ми дуже ще молоді і нам треба збірати на початку коло державного будівництва всі сили ріжних кляс. У цім, може, була наша траґедія. Ми триста років не жили майже, як нація, і раптом обставини склалися так, що ми зразу здобули власну державу. До приходу большевиків ми багато де-чим жертвували в соціяльнім розумінню, і через те вони так легко нас зіпхнули, бо нам треба було бути обачними, й ми через це не могли мати тої сміливости, я б сказав, того нахабства, яке було у большевиків і яким вони приваблювали до себе тру-

дові маси. Ми провадили державне будівництво і не могли підтримувати большевиків у тих крайніх і неможливих реформах, які вони проголошували. Через те ми й зважилися прикликати неоднородну з нами силу, яка б нам помогла визволитися з-під большевицької навали . . .

Підчас большевицького панування в Київі відкрито виявилася уся прихована до тої пори ворожнеча неукраїнської демократії до нас. Згадаймо тільки, як, може мимоволі, централістична неукраїнська демократія вітала большевиків, коли вони сюди прийшли . . . (Голоси з боку „меньшостей“: „нічого подібного!“ Серед публики оплески). Згадаймо, як серед неукраїнського громадянства зразу виросли централістичні ідеї, як большевики з ненавистю стали нищити все, що тільки бачили національно-українського, як вони ногами топтали портрет Шевченка, виганяли зі шкіл Українок-вчительок. Все українське здавалось їм контрреволюційним, бо їхня давня імперіялістична вдача не дозволяла їм дивитися инакше. Ще й тепер там, на півночі, в Петрограді, сподіваються, що Україна знов приєднається до Московщини, ще й досі думають, як і торік, що „никакой України нет, всьо ето немецкая видумка“ . . . (Оплески). Вони там не можуть уявити собі, що у нас може бути своя душа. Вони думають тільки про наш хліб, про наше вугілля, руду й инше добро і досі ще не можуть згодитися, що ми маємо право відібрати те, що царі у нас награбували. Грабіжницькі, імперіялістичні звички там і досі ще живі і дужі . . .

Так, товариші! Ми покликали Німців. І ви нам тепер кажете: „Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!“ Ні, ми не хочемо цього їсти. І думаємо, що, коли станемо на правильну путь, нам не прийдеться їсти . . .

Я відкрито, не боячись нічого, спитаю вас усіх: через що Айхгорв позволив собі тут такі вчинки? До цього повинні бути якісь підстави, що покликана дружня сила починає поводитися, як ворожа сила. Тут ми повинні згодитися з де-чим з того, що казали де-які попередні промовці. А саме з тим, що Німці не почувають тут якоїсь одної дужої відпорної сили. Очевидно, вони переконані в нашім безсиллю та в своїй всесильности і певні, що наш народ байдуже прийме все. Але це не так. Я думаю, що у нас тепер такі обставини, коли нам найдужче треба подбати про зміцнення становища.

На кого ж нам спертися? Коли ми будуємо державу, треба спитати, що таке є наша нація? Це — селянство і робітництво, бо буржуазія у нас переважно чужонаціональна: жидівська, польська, московська. Вся тутешня буржуазія має ворожі нашій державі імперіялістичні пляни, які для одної частини містяться в польській „від моря до моря“ державі, а для другої — в московській державі.

Через те, знаючи імперіялістичні змагання буржуазії до сусідніх держав, ми повинні в своїм державнім будівництві спиратися на трудові верстви людности, хоч би ми мали загинути. Ми не повинні жертвувати нічим з здобутків революції. Наша держава повинна взяти на себе ведення народнього господарства в головних його галузях. Це є так званий державний капіталізм. І це зовсім не є утопією і кабінетним міркуванням, як здається де-кому, а цілком практичним пляном. Саме тепер, коли нашу промисловість зруйновано, в інтересах селянсько-робітничої верстви її треба державно відновлювати. Коли ми проведемо це, а в згоді з цим і земельну реформу, здобудемо собі велику прихильність селянства і робітництва, на яке і зможемо спертися. Тепер національне невдоволення навіть серед свідомих українських мас викликається незадовольняючою політикою, і тільки гармонізація соціяльних інтересів з національними дасть ту непереможну силу, якої ніякі Німці не поборять. Ця гармонізація вже зарисовується, і тепер треба йти або вперед, або назад, бо коли й далі будемо стояти на однім місці, це загрожуватиме нашому державному істнуванню . . .

Зі мною, певне, й Німці згодяться, що ті верстви нашого селянства і робітництва, на котрі спирається наша держава, в істнуванню якої і сами Німці заінтересовані, повинні бути забезпечені в своїх соціяльних інтересах, бо инакше на нашій території візьмуть гору ті течії і ті кола, які ставляться прихильно до держав Антанти, а не до Німеччини. Вони повинні згодитися, що, коли віддадуть нас на поталу буржуазії, тим самим зруйнують нашу державу, а тоді вже не матимуть звідси того хліба, який їм потрібний у боротьбі на заході. Наші селяне

на Поділлю вже досить виразно показали, що вони вміють боронити свої інтереси.*) І так само зможе їх боронити народ в инших місцях. Для цього сили є досить.

Я переконаний, що всі европейські держави виснажені та знесилені чотирма роками війни, і там, на заході, також повинен скоро початися революційний рух. На це вказує багацько ознак, як у самій Німеччині, так і в Австро-Угорщині, в Італії, в Англії та инших державах. І, користуючися цим, ми повинні держати в відповідному тоні своє життя, щоб у відповідний момент прилучитися до тої боротьби за соціяльне визволення, яка там скоро почнеться'.

Після Виниченка виступив Гольдельман (поале-ціон), який зазначив, що приказ Айхгорна має не так соціяльний, як політичний характер, бо він по всій Україні касує політичні свободи та права громадян. Видаючи такі прикази, Німці, очевидно, мають тут, на Україні, підпору в буржуазних і землевласницьких ґрупах.

Представник Селянської Спілки селянин Одинець (укр. с.-р.) назвав німецьке командування на Україні поміщицьким командуванням. Промовець вказує на те, що, де пани пробували втручатися в справу засіву, там селяне розганяли їх зброєю, і каже, що так буде і з Німцями. Вони не примусять селян полоти та сапати буряків. Нехай поміщики не сподіваються, що Німці їм щось допоможуть. Коли щось можна буде зробити в Київі, то не можна буде на селі. Нехай пани не прикриваються німецькими приказами, бо, як розкриється ця ширма, буде дуже й дуже погано (Оплески).

Останню велику й гарячу промову сказав Рафес (бунд). „У тому морі слів, яке тут сказано, нас вертає до дійсного життя оцей новий документ, який сьогодня послало німецьке командування міністерству внутрішніх справ. В ним по-німецькому написано: „З ґазетних звісток ми довідалися, що міністерство внутрішніх справ У.Н.Р. дозволило святкувати день першого мая, коли в ріжних частинах міста мають відбутися віча і маніфестації, що буде порушенням громадського спокою і безпечности. В приказі з дня 15. квітня зазначено, що на всякі віча треба взяти дозвіл командуючого ґрупою ґенерала Айхгорна.“ Копію цього листа, сказав далі Рафес, послано раді професійних спілок з приписком, що це посилається їм для відома. Це має дуже велику вагу, бо цим німецьке командування хоче показати робітництву, що міністерство внутрішніх справ не має жадної ваги, що воно, мовляв, просто „Інститутська 40“,**) куди ми, Німці, посилаємо отці свої роспорядження'.

Далі Рафес докладно спинився на тім труднім становищу, в якому є неукраїнські фракції, опозиційні виступи котрих пояснюють і розуміють часто не так, як би вони того хотіли. Ці фракції критикують діяльність правительства для того, щоб звернути її з хибного, на їх думку, шляху, а де-які кола, в тім числі може й німецьке командування, розуміють цю критику, як ворожість неукраїнської демократії до української держави, і на цім ґрунтують свої замахи на суверенність цієї держави.

В кінці промовець доводив, що робітництво всіх націй на Україні повинно спільними силами боронити суверенности УНР, бо, коли її придушить німецький імперіялізм, для клясової боротьби робітництва залишиться дуже мало можливости.'

Промова М. Рафеса була останньою на цім засіданню, бо ледве він устиг її скінчити, як в залю засідань увійшли німецькі салдати і засідання насильно скінчено.“

Так проповляє сторінка з тої великої драми, яку в той час переживала українська революція.

Німецька буржуазія справляла свою безсоромну, нахабну імперіялістичну орґію.

Паршивенький лейтенант, помахуючи револьвером перед президією Ради і міністрами, вимагав видати йому міністрів: внутрішніх

---

*) Промовець мав на увазі героїчну боротьбу з польською буржуазією в сей час селянства Брацлавщини, яке розтрощило в кількаденних боях під с. Печерою і м. Тивровим відділи польського корпуса ґенерала Ґалєра.

**) Адреса міністерства внутрішніх справ.

справ М. Ткаченка, військових — О. Жуковського, земельних — Ковалевського і директора політично-адміністраційного департаменту міністерства внутрішніх справ Гаєвського. В залі засідан був тільки Гаєвський, якого разом з керуючим міністрства закордонних справ М. Любинським і було тут же арештовано. З лайкою і погрозами самим брутальним способом було потрушено і переписано всіх присутніх на засіданню Ради депутатів, міністрів і публику. Канцелярії парлямента були перериті німецькими салдатами.

29. квітня Рада ще раз зібралась і, між иншим, ухвалила на спіх Конституцію УНР. Та вже істнування її було скінчене. Того самого дня німецькі ґенерали, використавши українських хліборобів-кулаків, яких саме привів до Київа Шемет з Донцовим прохати у Німців заступництва від „сваволі“ Центральної Ради, проголосили, разом з інтернаціональною буржуазією України, ад'ютанта царя Миколи II, російського ґенерала П. Скоропадського (нащадка колишньої родини гетьмана Івана Скоропадського) „гетьманом всієї України.“ Докладніще про саму процедуру обрання „гетьмана“ і участь в ній куркулівського селянства скажемо пізніще.

З десятком російських офицерів-добровольців, що становили „військо“ нового гетьмана, окружений німецькими броневиками та кулеметами, привітаний попівством, засів на своєму „престолі“ новий в світі „божий помазанник та самодержець“ — гетьман-каррикатура. На спроби уцілівших українських військових частин скинути новоявленого гетьмана з його стільця німецькі ґенерали забрязкотіли зброєю і пригрозили люто розправитись з кожним, хто посміє повстати проти „законної верховної влади“ України.

В той же день гетьманські добровольческі „орли“ зробили замах на життя Голови Центральної Ради М. Грушевського. Кінжалом, направленим в груди Грушевському, було ранено його й його дружину в руку. Німці поспішили схопити злочинця і заховати. Ніякого слідства, звичайно, не було переведено; навіть призвища злочинця Німці не захотіли опублікувати. А про кару нічого й говорити: коли він і був за щось покараний, так хіба тільки за те, що промахнувся.

Так закінчився рік бурхливої, тяжкої, кривавої боротьби українського трудового народу — під проводом Української Центральної Ради — за його національно-політичне і соціяльно-економичне визволення.

Зі справ, переведених Центральною Радою в останні дні її істнування, спинимось тут ще тільки на виробленій і ухваленій нею Конституції УНР.

Розділ VI.

Конституція Української Народньої Республики.

19. Конституція УНР. 29. квітня, в день встановлення Німцями гетьманщини на Україні, прийняла Центральна Рада „Конституцію Української Народньої Республики“, вироблену особливою парля-

пентською комісією. Конституція ця призначалась до внесення в Українські Установчі Збори. Вироблення її припадає переважно на той момент, коли ще революція на Україні переходила фазу національно-політичну, коли клясова боротьба ще не ставила виразно на порядок денний завдання творення робітниче-селянської державности і коли, після цього, вся українська демократія стояла ще міцно на ґрунті демократичного парляментаризму, не маючи на оці введення в систему державного управління в тій чи иншій формі клясових орґанів робітництва та селянства — рад робітничих та селянських депутатів. В дні, коли ця конституція розглядалась в Центральній Раді, більшість української революційної демократії стояла вже, як це видно хоч би з III й IV Універсалів Центральної Ради, на иншій позиції. Одначе момент не сприяв основному переглядові виробленого раніще проекта конституції, і він був ухвалений майже без зміни, в редакції комісії. Це треба мати на увазі при оцінці Конституції.

Зміст цього основного закону слідуючий:

Конституція Української Народньої Республики (Статут про державний устрій, права і вільности УНР).

I. Загальні постанови.

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республика, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республиці належить народові України, цеб-то громадянам УНР всім разом

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в $^2/_3$ голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республики або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республики.

5. Не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. Права громадян України.

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином иншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадські права заявою до Уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадянських прав громадянина УНР може тільки постанова Суду Республики.

11. Актова, громадянська і політична правоможність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої ріжниці в правах і обовязках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто инший не може бути затриманий на території її без судового наказу инакше, як на гарячім вчинку. Але і в такім разі він має бути випущений не пізніще, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто инший на території її не може бути покараний смертю, а ні відданий яким-небудь карам по тілу, або иншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть орґани правної охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; одначе і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установляється листова тайна. Орґанам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу инакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто инший на території її не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, орґанізації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі инші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови §§ 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормовання спеціяльними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79-80.

20. Лише громадяне УНР користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванню державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодатних установ і орґанів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участи у виборах, як до законодатних орґанів УНР, так і до всіх виборчих орґанів місцевого і громадського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі находяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодатнім порядком. Ніяких инших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціяльний закон.

III. Орґани власти Української Народньої Республики.

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним орґаном власти УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують вищі орґани виконавчої і судової власти УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим орґаном судовим есть Ґенеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республики (§ 60 і 68).

IV. Всенародні Збори Української Народньої Республики.

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людности і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім иншім правила виборів у Всенародні Збори установляються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до одповідальности за свою політичну діяльність. Підчас виконування своїх депутатських обовязків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Признання мандатів неправними і скасування виборів та призначення на їх місце нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони тратять свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не меньш, як трьома міліонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильности, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори тратять свою повновласть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборач. Між постановою про росписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерти або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як їх представник, іменем Республики сповняє всі чинности, звязані з представництвом Республики.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32-33, Всенароднімн Зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке установлять Всенародні Збори. Один з них вибирається заступником голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не меньш, як два рази що-року. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену $^1/_5$ депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніще місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильности рішень Всенародніх Зборів треба присутности більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішаються спеціяльною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів:

а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів;

б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенароднімн Зборами;

в) окремими депутатами, числом не меньш 30-ти;

г) Радою Народніх Міністрів УНР;

д) орґанами самоврядування, які обєднують не менш 100 тисяч виборців:

е) безпосередньо виборцями-громадянами Республики, в числі не меньш 100 тисяч, писаними заявами, потвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильности передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародніх Зборів до комісії і після докладу комісії приймаються остаточно Всенароднімн Зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціятиви Ради Народніх Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародніх Зборів подаються до відома Ради Народніх Міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу (після нових виборів).

Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно $^3/_5$ присутних депутатів, а ух-

вала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім иншім, не вказанім Конституцією, лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і зміняють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з Секретарів Всенародніх Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не постановлено инакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути покликані до обовязкової військової або міліційної служби инакше, як постановою Всенародніх Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імени УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економичні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установляють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. Про Раду Народніх Міністрів Української Народньої Республики.

50. Яко вища виконавча власть УНР (§ 22), Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльности установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушаючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновласть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозумінням з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціялізацію їх портфелів установлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень, порядком § 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніще семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовірря, складає свою повновласть, і через 24 годнни після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовірря в цілости.

58. Постановою $^2/_3$ Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів підчас свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. Суд Української Народньої Республики.

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступования в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цівільного, карного і адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодатні, ні адміністраційні орґани власти.

64. В яких випадках адміністраційні орґани можуть накладати й екзекувати кари — про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республики один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закона.

66. Найвищим Судом Республики являється „Ґенеральний Суд УНР", зложений з колеґії, вибраної Всенародніми Зборами на протяг пяти літ.

67. Ґенеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республики і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функцій адміністративної власти.

68. В усім иншім орґанізація і компетенція судів та особи і речевої приналежности судової установляється законом.

VII. Національні Союзи.

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цеб-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через орґани Національного Союзу, влада якого ширится на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, еврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Ґенерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не меньш як 10.000 громадян УНР без ріжниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Ґенеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданню в строк не пізніще, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статі, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69. права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупности складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости; кожен громадянин має право вимагати, як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановляється в порядкові, зазначеному в § 75 цього закону. Національному союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та орґанів місцевого самоврядування одчисляється в роспорядження національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, вза'алі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількости членів даного національного союзу.

74. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування; б) за свою відповідальність робити позики й приймати инші фінансові заходи для забезпечення діяльности Національного союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його орґанів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції національного союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

Примітка. Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розвязуються погоджуючою комісією, котра складається з одинакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорціонального представництва.

77. Орґани національного союзу є орґани державні. Вищим представницьким орґаном національного союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим орґаном союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між орґанами національного союзу з одного боку та орґанами державного урядування, місцевого самоврядування і инших національних союзів з другого боку, розвязуються адміністраційним судом.

VIII. Про часове припинення громадських свобід.

79. У випадку державної конечности (підчас війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціяльний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадянських свобід чи їх обмеження, у випадках та межах, предвиджених згаданими в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народніх Міністрів на власну одвічальність, з обовязком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародніх Зборів.

83. Припинення громадянських свобід не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

Українська Центральна Рада."

Наведена Конституція, як бачимо з § 5 її. передбачала новий адміністративний поділ України на так званні „землі". Поділ цей і було встановлено особливим законом Центральної Ради (виданим по повороті з Житомира до Київа), але гетьманський переворот не дав можливости перевести того закону в життя, і Україна так і залишалась з старим поділом на ґубернії, повіти і волости, мало відповідаючим потребам державно-адміністративного управління і культурним та економичним потребам населення. Нові адміністративно-економично-культурно-територіяльні одиниці мали бути чимсь середнім між „повітом" і „ґуберніею", складаючись приблизно з 3—4 повітів

Додамо ще, що розділ VII Конституції — про національні союзи — являється повторенням ухваленого Центральною Радою 9. січня 1918 р. закону про національно-персональну автономію для національних меньшостей України.

* * *

Проглядаючи головніщі закони Центральної Ради, бачимо що вона зробила майже все, що являлось необхідним для правно-державного оформлення та істнування відродженої української державности.

Розділ VII.

Кінцеві замітки.

20. Значіння війни між Україною і Совітською Росією для революції української і російської. Війна між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією являється одною з самих тяжких і болючих сторінок російської й української революції. Що б там не говорити про причини цієї війни і цілі, які переслідувала в ній та і друга сторона, все ж не можна одкинути того факту, що це була чи не перша в світі (та ще в XX столітті) війна справжньої демократії з демократією, дійсно народу — робітника і селянина з народом — таким самим робітником і селянином Бо хоч по одній і другій, стороні в рядах армії і були соціяльно-ворожі демократії елементи та не вони були провідцями війни. Війну вели свідомо: Рада Народніх Комісарів (що нападала) і Центральна Рада (що оборонялась). Вже в цім однім полягала велика ненатуральність та незвичайність цієї війни і шкідливість її для революції, як української, так і московської. Демократія обох сусідніх народів, в історично-відповідальний час переведення глибокої соціяльно-економичної революції, в час, коли вона стояла перед надзвичайно великими і величніми завданнями, що вимагали як найтіснішого контакту і співробітництва обох демократій, — заходилась коло справи взаемного винищення, взаемного поборювання.

Ця боротьба двох демократій мала надзвичайно шкідливі наслідки для революції, особливо на Україні. Централістично — окупаційна поведінка російських большевиків на Україні зробила стільки для дискредитації гасел соціялістичної революції і радянської влади серед селянських і робітничих мас України, скільки не могли зробити ніякі вороги визволення працюючого люду. Принесши „совітську власть“ на Україну з півночи на штиках московського робітництва та селянства, вони своєю тактикою звязали в уяві українського селянина та робітника ідею совітської власти та соціялістичної революції з національно-державним, культурним і економичним пригніченням українського народу. Та й не тільки в уяві селянина та робітника. Навіть та частина робітничо-селянської соціялістичної української інтеліґенції, якій

зовсім не була чужа ідея соціялістичної революції і совітської власти, під впливом жахливої і брудної, далекої від соціялістичної творчости „практики“ російських большевиків на Україні, захиталась, спинилась на роздорожжі, не можучи одріжнити в тому кривавому хаосі чистого зерна соціялістичної революції від посліду, шкідливих плевелів. Частина української революційної інтеліґенції була цим способом морально розбита, знесилена. Друга ж частина, можливо, більша, під впливом почуття загроженої національної державности і культури, кинулась в бік, вправо; рішила свідомо блькуватись хоч би й з буржуазними верствами, аби врятувати національно-політичні здобутки української революції.

Нема чого говорити тут про загальне загострення національної боротьби на Україні і зріст націоналізму, як українського, так і московського, та почасти і жидівського — серед самих широких демократичних і дрібно-буржуазних верств людности. В полумї національних пристрастей соціяльно-економичні завдання революції бліднли і багацько тратили в своїй активности.

На ґрунті цього розбиття сил української революційної демократії, її поправіння, зросту національних почувань і почуття загроженості національно-політичних (а з ними вязались і соціяльно-економичні) здобутків української революції, що принесла війна з Московщиною, знайшли своє місце „сепаратне“ заключення миру УНР і потім німецька „допомога“, яку дорого оплатила українська і російська революція.

Не на користь була ця війна і Совітській Росії. Цілей, які переслідували російські большевики: встановлення на Україні совітської власти для перевеження в ній соціялістичної революції і приєднання України до Московщини для найкращого використовування останньою природних багатств України — в першу чергу для забезпечення Московщини збіжжам, цукром, вугіллям та залізом, — не було досягнуто. Замість совітської пролетарсько-селянської держави (чи Української Народньої Республики, дружньої до Московщини), в результаті війни явилась реакційна гетьманщина. Замість нормального товарообміну, який, безумовно, був би встановився між УНР і Совітською Росією, російські большевики скористувались тільки тим, що встигли на спіх награбувати на Україні підчас короткої окупації її своїм військом.

Та, певно, не даремно кажуть, що не буває лиха без добра. Так і в цій війні. По-за великою шкодою, яку вона принесла обом народам, дала ця війна де-що і повчаюче та позитивне. Поперед всього вона поставила у весь зріст, в інтернаціональному масштабі, проблему українського національно-державного відродження. Російський большевик що звик дивитись, слідом за своєю реакційною імперіялістичною буржуазією, на Україну, як на вічну кольонію Московщини, а на український народ, як на пасивну, несвідому, малокультурну українську етноґрафичну масу, що може цілком задовольнити свої приспані віками ґніту національно-політичні і культурні вимоги дарованою пануючою московською нацією тою чи иншою національно-культурною автономією,

як на масу, що не здатна виявити стільки моральної, інтелектуальної і фізичної сили, щоб почати в революції своє самостійне, незалежне від Совітської Росії життя. — цей большевик, зламавши баґнети своїх рушниць на Україні (хоч і об німецьку каску), мусів, хоч і неохоче, хоч і не цілком, та все ж змінити свої погляди на справу українського національного відродження, мусів визнати величезну вагу національного моменту в українській революції, мусів признати, що справа соціяльно-економичного визволення українського трудового народу повинна бути нерозривно звязана з справою його національно-політичного визволення

Другий позитивний наслідок війни — це свідомість, переконання, що повинні були з неї винести і українська і ще більше московська демократія, що сторонньою, чужою силою не можна в тій чи иншій країні перевести соціялістичної революції Совітська власть і инші гарні річи багацько тратять в своїй принаді, коли їх принесено здалека на вістрях баґнетів. Хоч військо Совітської Росії побуло на Україні і не довго, хоч воно очистило Україну і під погрозою німецького штика, все ж немає ніякого сумніву, що московська совітська власть на Україні була б швидко провалилась і без німецьких касок. Селянство, і не тільки кулаки, вже почало ворушитися, побачивши окупаційне хазяйнування московських залог і московської інтеліґенції. Ті українські комуністичні елементи, які були стали до співробітництва з російськими большевиками, вже відходили в бік, ставали в опозицію. Назрівало вже те, що сталось пізніще, підчас слідуючих окупацій України російськими большевиками, коли проти них збройно боролись не тільки дрібно-буржуазні та кулацькі елементи, а навіть українські комуністи — соціяль-демократи незалежники, боролись і виганяли з України без чужосторонньої допомоги, без реґулярної армії — вилами та косами, поржавілими рушницями та кулеметами. Російські большевики мусіли винести з цієї війни переконання, що в переведенню соціялістичної революції на Україні головна і керуюча роля повинна належати українському робітництву та бідніщому селянству: що допомога з півночи чи з якоїбудь иншої сторони може бути при цьому користна тільки в тім випадку, коли революцію провадять на Україні власними силами самі працюючі маси України і коли вони тієї допомоги самі попросять, як помічної, другорядної, їм підпорядкованої сили. Всяке ж насильне, хоч би й з добрими намірами, опікування Московщини над Україною, як противне ідеї рівноправности і рівноцінности працюючих людей всіх національностей і як ведуче в своєму практичному здійсненню до збереження старого стану — поділу націй на панів і рабів, вищих і нижчих, паразитів і визискуваних, — повинно бути рішучо засуджене і відкинуте, як недосягаюче цілі і шкідливе.

Зрештою, і для української демократії була наука з війни. Головніще з тієї науки — це висновок, що українське трудове селянство і робітництво буде обстоювати зі зброєю в руках тільки таку українську державність, тоб-то таку форму свого національного визволення, яка буде відповідати його насущним, не тільки національно-

культурним, а й соціяльно-економичним потребам, яка буде його робітниче-селянською державністю.

До цих кінцевих заміток слід додати ще, що, повернувшись до Київа, правительство УНР відновило було свої заходи, справлені на заключення мира з Совітською Росією. Рада Народніх Комісарів дуже неохоче відгукнулась на ці заходи, але, додержуючись умов берестейського договору, погодилась, врешті, на відновлення мирових переговорів з Централною Радою.*) В двадцятих числах квітня правительством УНР для ведення мирових переговорів з Совітською Росією було призначено мирову делеґацію в складі М. Порша (укр. с.-д.). М. Чечеля (укр. с.-р.) і Д. Ісаєвича (укр. с.-р.). М. Порш мав бути головою цієї делеґації (між иншим він погоджувався на це призначення тільки при умові ведення переговорів на Україні, а не в Росії). Член делеґації Д. Ісаєвич навіть був виїхав з Київа в напрямі до Курська, де малось остаточно вирішити, спільно з делеґацією Совітської Росії, питання про місце переговорів. Та до мирових переговорів так і не дійшло. Гетьманський переворот обірвав їх. Пізніще переговори відновились вже при гетьманському уряді.

Так сумно закінчилась війна між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією. Люта реакція на Україні, тяжке становище революції в Росії — ось головніщі висліди цієї війни.

---

*) 1. квітня 1918. р. Рада Народніх Міністрів Української Народньої Республики звернулась по радіотелеґрафу до Совета Народніх Комісарів з такою пропозицією: „Уряд Української Народньої Республики не раз пропонував вам спинити не з нашої вини роспочату і не нами оповіщену війну і визначити окремим договором наші границі і наші правні відносини. Останнім кроком в цьому напрямі було звернення голови нашої мирової делеґації в Берестю до голови російської делеґації на початку березня. У своїй відповіді п. Сокольніков вказав на відсутність з його боку необхідних інструкцій і уповноважень і обіцяв негайно порозумітись з цього приводу з своїм урядом. Довідавшись тепер про ваш намір заключити мир з Українською Народньою Республикою і вважаючи, що спинення межиусобної війни покладе тверду основу для мирного співжиття двох ворогуючих народів, Рада Народніх Міністрів пропонує Урядові Російської Совітської Республики негайно роспочати переговори про умови демократичного миру і вказати місце і час першої зустрічі наших делеґацій."

На цю телеґраму Совет Народніх Комісарів відповів, що він не вів війни з Українською Народньою Республикою і що те, що Уряд Української Народньої Республики називає війною між Україною і Росією, являється межиусобною горожанською війною ріжних верств українського народу.

Додатки до тексту.

1. Повні Збори Центральної Ради (шостої сесії, тої самої, яка обмірковувала Інструкцію для Ґенерального Секретаріяту) 22. серпня н. ст. обміркувавши запрошення на „Государственное Совѣщаніе“, винесли таку ухвалу:

„Вислухавши запрошення Тимчасового Правительства прислати представників Центральної Ради на московську нараду, Українська Центральна Рада, признаючи: 1) що московська нарада, яку скликає в найближчих днях Тимчасове Правительство в Москві, не може висловити волі і думки народу цілого краю наслідком означеного Правительством складу участників, а також з огляду на способ їх вибору; 2) що, з огляду на це, московська нарада не може помогти укріпленню і зміцненню завойовань революції; 3) що, навпаки, московська нарада, з огляду на буржуазний склад її участників, може помогти зростові контрреволюції; 4) що тільки Всеросійські Установчі Збори і Українське Установче Зібрання на Україні можуть висловити правдиву волю народу і утворити діяльний демократичний лад у формі демократичної федеративної республики, — вважає неможливим і навіть шкідливим брати участь у московській нараді.“

За цю резолюцію голосували, крім українських партій, і рос. с.-д. большевики. За участь в нараді стояли обєдн. євр. соціял. партії та російські соц.-дем. меньш. і рос. с.-р.

2. Орґанізація українського робітництва на залізницях почалась з перших днів революції. В квітні місяці (ст. ст.) вже відбулося в Київі зібрання представників українських робітничих культурно-просвітних та професійних орґанізацій т. з. південно-західних *) зазізниць, яке обміркувало плян орґанізації українського залізничого пролетаріяту. З докладом по цьому питанню виступила делеґація української ра робітників московського залізничого вузла. Зібрання обрало орґанізаційн сію, яка й повела далі роботу по орґанізації робітництва південно-західних залізниць.

Після того, як український залізничий пролетаріят меньше-більше зорґанізувався, в Харькові відбувся Перший Всеукраїнський З'їзд залізничників, який обрав виконавче Бюро і доручив йому провадити орґанізацію залізничників у всеукраїнському масштабі. Виконавче Бюро і скликало в кінці серпня (ст. ст.) в Київі Другий Всеукраїнський З'їзд залізничників. На той же час було скликано в Київі і український з'їзд робітників шосейних та водяних шляхів. Після порозуміння президій цих обох з'їздів, вони обєдналися в один великий „Всеукраїнський З'їзд робітників залізниць і инших шляхів“ та товариства „Праця“, який і працював в Київі протягом десяти днів. На порядку дня цього з'їзду стояло багацько важних та інтересних питань технично-залізничного та орґанізаційно-професійного характеру, але корніловське повстання не дало можливости з'їздові обміркувати їх з належною докладністю, звернувши головну увагу з'їзду на злобу дня — контрреволюційне повстання. Між иншим, цей з'їзд постановив приступити, в цілях забезпечення ладу і спокою на шляхах, до орґанізації „вільного козацтва“ на залізницях, а також домагатись, щоб було звільнено з посад служачих залізниць контрреволюціоверів і щоб в майбутньому всі посади на шляхах заміщались по згоді з відповідними українськими революційними орґанізаціями. З'їзд обрав Раду Шляхів — в складі 10 представників від залізничників, 5 від „водяників“ і 2 від шосейників, Виконавче Бюро З'їзду та Головну Залізнодорожну Раду.

---

*) Пізніще, за часів Республики, названих правобережними.

3. Орґанізація почтово-телеґрафного українського пролетаріяту відбувалась в дуже тяжких умовах. Займаючи майже всі вищі посади в почтово-телеґрафному відомості на Україні, пануюча інтеліґенція та демократія чинила спочатку самі ріжнородні перешкоди орґанізаційній роботі українського робітництва. Та, як і всюди, і на цій ділянці українського життя всі перешкоди було зламано, і орґанізаційний рух серед почтовиків та телеґрафістів розвинувся швидко і широко. 20.–22. серпня (ст. ст.) відбувся в Київі український почтово-телеґрафний з'їзд, скликаний орґанізаційним бюром, що на початку революції утворилось в Київі. Інтересна історія скликання цього З'їзду. Київський Окружний Комітет Всеросійського Почтово-Телеґрафного Союзу, довідавшись про скликання З'їзду, розіслав, в порозумінню з Начальником Київської Почтово-Телеґрафної Округи рос. с.-р. Зарубіним, по всій окрузі телеґраму, в якій ганьбив з'їзд і закликав почтово-телеґрафний пролетаріят не посилати делеґатів на український з'їзд. Ця телеґрама до певної міри досягла свого. Неосвідомлений почтово-телеґрафний пролетаріят не знав, що робити, і послав на з'їзд всього до 100 делеґатів. З'їзд рішуче запротестував перед правительством проти вчинку Окружного Комітету і Начальника Округи Зарубіна, зазначивши в протесті, що З'їзд мав і має на меті скріплення загальноросійського революційного фронту, а не його розбиття, як те зазначалось в розісланій Окружним Комітетом телеґрамі. Взагалі ж про взаємовідносини між українською і неукраїнською демократією висловився З'їзд такою постановою:

„1. Обміркувавши де-які ворожі виступи неукраїнських почтово-телеґрафних орґанізацій і почтово-телеґрафних робітників не-Українців проти Всеукраїнського Почтово-Телеґрафного З'їзду і окремих почтово-телеґрафних робітників Українців, — З'їзд постановив: звернутись до всіх товаришів почтовиків з братнім привітанням і побажанням йти вкупі до одної мети — волі всіх народів Росії і поліпшення життя почтово-телеґрафних робітників, незалежно від їх національности." Засудивши вчинок дончаків і кірасірів, що розстріляли богданівців, З'їзд постановив:

„Зважаючи на те, що неуважне відношення до потреб українського народу може викликати небажані ексцеси, З'їзд постановив закликати всю російську орґанізовану демократію до спільної рішучої боротьби з контр-революційними заходами ворогів революції і, поставившись уважніще до домагань української демократії, прийти до згоди, яка в сучасний політичний момент так необхідна."

Наведемо тут і ще де-які з головніших постанов цього з'їзду, що можуть служити матеріялом для характеристики почтово-телеґрафного українського робітничого руху:

„1. Вважаючи справу національного визволення українського народу справою трудових його клясів, З'їзд, приєднуючись до праці Центральної Ради, постановляє:

Зважаючи на те, що почта і телеґраф є одним із головних нервів державного життя, з'їзд висловлюється за право мати представника від почти і телеґрафу в Центральній Раді і визнає необхідним обрати делеґатів до Цевтральної Ради і прохати Раду прийняти їх до свого складу.

2. Обговоривши справу про утворення Всеукраїнської Почтово-телеґрафної Спілки, з'їзд постановив: а) утворити Всеукраїнську Почтово-телеґрафну Спілку; б) в справах професійно-економичних Спілка повинна йти в згоді з Всеросійським Почтово-телеґрафним Союзом; в) в справах національно-політичних Спілка має провадити роботу самостійно.

3. Виходячи з мотивів, що народні гроші не можуть витрачатися тільки для пропаґанди ідей централізму, які і так залишились серед широкого громадянства з часів царизму, а повинні даватись в справедливій долі і для пропаґанди ідей федералізму, З'їзд домагається від міністерства почт і телеґрафу, щоб воно давало українським почтово-телеґрафним з'їздам ті ж самі кошти і права, які воно дає всеросійським почтово-телеґрафним з'їздам, тоб-то субсідії, позики, суточні, відпустки і таке инше; в противному разі з'їзд вважатиме позицію Тимчасового Правительства до себе ворожою."

Закінчуючи свою працю, З'їзд затвердив Статут Всеукраїнської Почтово-телеґрафної Спілки, а також обрав для виконання своїх постанов, а головно для орґанізації Всеукраїнської Спілки робітників почт і телеґрафу, Головну Раду Спілки (в кількости 12 чоловік), до котрої ввійшли представники від всіх окружних місцевих орґанізацій.

Протягом невеликого часу Головній Раді підпорядкувалися численні місцеві організації, після чого Спілка перетворилась в міцну і велику організацію, хоч російський почтово-телеграфний союз все ще вороже ставився до неї, не хотів йти з Спілкою ні на які компроміси, що пропонувались з боку останньої, і старанно ганьбив організаторів Спілки.

4. Добровільна, напів-військова організація селянства, відома під іменем „вільного козацтва", виникла цілком стихійно, почасти під впливом потреби охорони сел від бандитизму і грабіжків, що почали ширитися після упадку дореволюційних органів безпечества на місцях, почасти під впливом свідомости необхідности збройної оборони економично-класових інтересів селянства, почасти ж під впливом романтично-історичних традицій — спогадів про колишнє козакування. За кілька місяців цей рух досить значно розріс. В травні-червні (ст. ст.) де-які повіти Київщини цілком „покозачились". Спочатку революційна демократія не звертала особливої уваги на цей рух, але пізніще, власне після II Всеукраїнського Військового З'їзду, Генеральний Військовий Комітет і Генеральний Секретаріят почали вживати заходів до того, щоб ввести цей рух в певну колію і правні форми, маючи на увазі, що, залишений без керовництва, він може підпасти під вплив різних авантюристичних елементів, як воно потім і сталося в дійсности.

В перших числах жовтня (ст. ст.) відбувся в Чигирині на Київщині, Перший Український З'їзд Вільного Козацтва, який розглянув справу поширення і внутрішнього устрою „козаччини" на Україні і виніс слідуючі постанови:

„1. Закладаючи, по стародавньому звичаю предків-запорожців, перші підвалини організованої збройної сили української демократії, поставити собі найпершим завданням, щоб вільне козацтво стало військом народу і щоб єдиною метою його існування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали.

2. Утворити Генеральну Козацьку Раду з Наказним Отаманом на чолі. Генеральна Рада має в найближчім часі скликати губерніяльні з'їзди, щоб обрати кошових отаманів з старшиною, що надасть організованости і сили козацькому рухові.

3. З огляду на те, що Генеральна Рада робитиме велике діло по охороні здобутків революції та прав народу, а також бере на себе захист краю від руїни в час демобілізації, з'їзд домагається, щоб на утримання Генеральної Ради та всієї старшини було призначено державні кошти. Генеральна Рада Вільного Козацтва має перебувати стало в м. Білій Церкві на Київщині."

Цими постановами І з'їзду вільному козацтву надавалось вже виразної форми якоїсь автономної військової організації, тоді як воно по суті не було таким і мало розвиватись в иншому напрямку. Так, по думці київського губерніяльного національного з'їзду (що відбувся 1.—2. вересня н. ст.), вільне козацтво мало бути народньою міліцією, підпорядкованою місцевим революційним органам. З'їзд в цій справі постановив „негайно по всій Київщині зорганізувати з людей, необовязаних до військової служби, вільне козацтво, котре, будучи в розпорядимости українських революційних інституцій, виконувало б обовязки народньої міліції і боронило інтересів трудового народу України і української революції." Разом з тим з'їзд постановив „прохати Генеральний Секретаріят вжити рішучих заходів, аби військова влада видала обраним козакам зброю, котру вони мали б завше при собі."

Саме селянство дивилось на вільне козацтво, як на ту реальну силу, яка зможе не тільки забезпечити його від грабіжів і бандитизму, а ще й допоможе йому одстояти свої класово-економичні інтереси. „Робітнича Газета" (Ев. Касяненко: „Вільне козацтво" — Враження з Губерніяльного З'їзду) писала між иншим слідуюче про завдання і цілі вільного козацтва, як вони виявились в житті: „Ідея вільного козацтва — це оборона прав вчорашніх рабів від завтрашніх гнобителів.. Вільне козацтво багацько користи несе трудящому селянству. В Звенигородщині воно спинило розбій і встановило спокій. Своїм авторитетом пособило в однім місці розділити луг поміж селами, а в другім — не дало панові вести хижацького рубання лісу та встановило плянову експльоатацію його.

Це — наслідки безпосередньої праці козацтва. А де в чім воно приносить користь і не виступаючи, а так — тільки самим фактом існування. Наприклад, у Звенигородському повіті пани чомусь не наважилися використати знаменитий приказ Корнілова про те, щоб поміщики не пустили селянам, як було умовлено, натурою — від спопа.

Не в одній Звенигородщині заснувалося вільне козацтво. Пустило воно свої коріниці і в Білій Церкві, і в Умані, в Каневі, в Острі і в Ніжині. Десятки тисяч налічує вже в собі ця нова, цілком народня, „самочинна" організація. Як де, то демократичність її особливо бє у вічі. Наприклад, у Білій Церкві у вільне козацтво вступають і національні меншости . . .

Кадри свідомого зорганізованого українського народу неминуче мусять причинитися до остаточного закріплення землі за українським народом."

Почавшись в селах, вільне козацтво перекинулось потім і в міста, захопивши робітничі маси — в першу чергу на Катеринославщині, а також на залізницях. Робітниче вільне козацтво — це був прямо зародок української пролетарської червоної армії.

Одначе здорове зерно вільного козацтва не дало тих наслідків, які могло дати. Особливо це треба сказати про сільське вільне козацтво, яке „добрі людці" постарались задурити козацькими жупанами, старими пістолями, чубами та гайдамацькими шликами. Генеральна Рада, обрана на І З'їзді, попала під великий вплив ріжних „самостійницьких" елементів і авантюрників — генерала Скоропадського та його попихача — молодого старшини Полтавця-Остряниці. Користуючися національно-романтичними козацькими традиціями, що ще жили в селянстві, Скоропадський почав вживати, через своїх агентів, заходів до того, щоб використати національний романтизм в реакційних цілях — а саме, щоб зробити вільне козацтво організацією заможнішого селянства, спосібного стати підпорою гетьманщини. Це й загубило козацтво. Після цього воно спинилось в своїм буйнім розвитку.

Для характеристики Генеральної Ради Вільного Козацтва наводимо тут слідуючий факт. Коли українське військове командування звернулось до цієї Ради підчас першої облоги Київа большевицьким московським військом в 1917—1918 р. з проханням вислати якийсь відділ вільного козацтва на допомогу Київу, Генеральна Рада такої допомоги не дала. Як пізніще заявив в своєму інтерв'ю, уміщеному в російській газеті „Голос Киева" (вже підчас гетьманщини) один з адютантів П. Скоропадського, одмовлення в допомозі було зроблено свідомо. Скоропадський всею душею хотів, аби московські большевики розбили військо Центральної Ради і знесли й саму Раду, проти якої він одверто і навіть збройно почав виступати ще з часів оголошення Центральною Радою III Універсалу. Згаданий адютант заявляє, що по виході III Універсалу Скоропадський немов би видав по вільному козацтву з свого боку наказ, яким забороняв виконувати приписи Універсалу, особливо в земельній справі, погрожуючи „стародавніми козацькими карами" тим, хто посміє зачепити поміщицькі маєтки.

5. Подаємо тут за „Київ. Мысл" текст цього листа В. Винниченка:

„Високоповажаний добродію редакторе!

Беручи під увагу особливо важний момент в національних відносинах на Україні, а також і те, що де-які газети передали мою промову, виголошену на засіданню Малої Ради 23. жовтня (н. ст.), з такими скороченнями, які зміняють її зміст, я прошу вас ви д., помістити у вашій поважаній газеті мій лист з короткою передачею мої думок з цієї промови і де-якими поясненнями до них.

На з сіданню Малої Ради я говорив і тепер повторюю: я думаю, що всяка державна б дова тільки тоді може бути непохитною, коли в її основу положено не приму а добру волю її складових частей. Російська федерація повинна будуватися само на таких ос вах. Тому суверенність Українських Установчих Зборів необхідна, як умова повного непримусового прояву доброї волі демократії України.

Але суверенність Українських Установчих Зборів цілком не предрішає прояву цієї волі в напрямі відокремлення від Росії і незалежности.

Я гов в сво промові і знова тепер повторюю, що, як марксист, я не можу признати принц во ніяких абсолютних політичних цінностей. Політичні

форми якогось соціяльного орґанізму залежать від тої або иншої комбінації основних чинників — економичних, політичних, історичних і инших. Тому кождий чесний і послідовний марксист ніколи не може наперед відхрещуватися від тих або инших політичних гасел. Коли б комбінація основних чинників укладалася так, що їх надбудова — політична форма — вимагала б незалежности, я мусів би признати й ту форму, хоч для України не передбачаю цього.

Такі ж думки висловлював я і три роки тому назад у своїй нелеґальній брошурі під заголовком „Наші орієнтації", виданій нашою партією. Тоді мала де-яку тенденцію розвиватися австро-німецька орієнтація і самостійництво. Причиною цього було відоме всім жорстоке переслідування українства царизмом. Борючися з цими тенденціями. я старався довести, що для робітничої кляси України та для всієї України ні австро-німецька орієнтація, ні російський царизм не можуть бути корисні. Одна орієнтація повинна бути — це самоорґанізація української демократії, одна надія тільки на себе, на свою зорґанізовану силу. Самостійництво я вважав тою ідеєю, котра виходила швидче з розпуки, з мрій, з еноції її прихильників, а не з обективної можливости і необхідности. Тому для політичної діяльности того часу вона була зайва, а тим самим і шкідлива, бо відтягала увагу і сили від щоденного і необхідного.

Революція знищила царизм, а з ним і всякі підстави розпуки, самостійництва й австро-німецьких орієнтацій. Тепер, коли в демократично-федеративній республиці Росії розкриваются перед кождою нацією такі широкі, такі захоплюючі перспективи творчости, розвитку і багатства, ніяких орієнтацій, крім федеративно-республиканської Росії, серед більше або меньше відповідальних революційно-демократичних політичних ґруп українства нема й, очевидно, не може бути.

Та я скажу ще більше, скажу те, що говорив і в згаданій брошюрі: не відмовляючись від жадної політичної форми, навіть від незалежности, як би того вимагали соціяльно-економичні й инші умовини і коли б це пособляло цілі всякого соціяліста — соціялізмові, я тоді ж для цієї цілі, для соціялізму, найшов би в собі стільки мужности, щоб відмовитися від усяких національно-політичних форм, як би переконався, що вони шкодять соціялізмові. В тім заходить ріжниця між національними соціялістами і просто націоналістами. Для соціяліста національний розвиток — необхідна, природна і користна умовина і засіб зближення людства до вищих форм соціяльного життя, а для націоналістів — сама ціль, остання ціль, на якій вони спиняться, захолонуть і потім рушать назад.

Та все-таки можна поставити питання: чи дійшов за ці три роки розвиток України до необхідности незалежности? Очевидно, ні. І я і мої товариші по партії на засіданні Малої Ради 23. жовтня ясно зазначили економичний звязок України з державною цілістю Росії, звязок, який зостався і до сьогодня. Певно, не можна відкинути й історичного та культурного звязку, котрий по волі і поневолі за триста літ перебування України в складі російської держави вріс в наше життя, духове і матеріяльне. Думати, що цей звязок в найближчім політичнім часі розірветься, було б простою непотрібною мрією, а не політичною реальною аналізою.

З другого боку, незалежність не можлива також і з міжнароднього положення. Україна не має таких сил, аби, відірвавшися від Росії, не впасти в обійми якоїсь сильної імперіялістичної держави. Коли Польща, розвинена більше, ніж Україна, і під національним і під політичним оглядом, матиме дуже проблематичну самостійність, про Україну нема що й говорити. В кождім разі, ми не могли б мати економичної самостійности, а коли так — не могло б бути і політично-національної. Тому можна рішуче і без хитань сказати: комбінація основних чинників соціяльно-політичного життя України не вимагає незалежности, яко політичного державного оформлення його.

Чи вимагатиме в дальшій будучині? На це ніхто нічого певного не може сказати в дану хвилю. Та, не відхрещуючися від жадних форм, які можуть повстати в далекій будучині в силу необхідности, можна мати й тепер відомі ідеали, які напічаються і самим життям. Такі ідеали докладно і твердо означила вся зорґанізована українська демократія: це — федерація російської республики і участь в ній України, як рівного з иншими державного тіла. Це заявили і Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят в найдокладніщих і недвозначних

словах. Нема ніякої потреби шукати в них якогось таємного змісту. Коли б Центральна Рада мала ідеали незалежности, вона висловила б їх так само твердо, відкрито та ясно, як виявила свої федералістичні змагання.

На цій підставі, поневолі повстає питання: чому, з якою ціллю доглядуються в цих домаганнях сепаратизму і самостійництва? Чому з усіх сил вказують пальцями на те, чого нема? Щоб відтягнути симпатії від самої ідеї федералізму? Коли це роблять кадети — противники федерації, коли за-для цього виступають з Центральної Ради, коли вони стараються здіскредитувати її, це зрозуміле. Але чому слідом за ними йдуть ті ґрупи меншости, у програмах котрих стоїть федералізм, це незрозуміле. Але ясне та зрозуміле повинно бути для всіх одно: не в інтересі ні української, ні не-української демократії знова вертатися до фази національного напруженого недовірря, підозрівання і ворогування. Це не може пособляти творенню порядку і нового життя на Україні, що є ціллю всіх.

Наш край знаходиться в особливо грізнім положенню, і всі його національности зійшлися і згодилися на цій цілі. Чи потрібно це порозуміння зміняти на дезорґанізацію, руїну і горожанську війну? Не думаю, щоб це могло притягати когось, крім ворогів революції і нових форм політичного життя. А тому меншости повинні відкинути вишукування того, чого нема, та ясно і відкрито сказати: чи поділяють вони ці цілі і домагання, котрі сами одобрили і прийняли в деклярації Ґенерального Секретаріату? Коли ні, то, очевидно, мусять зробити так, як зробили представники партії народньої свободи, а потім, подавши їм руки, стати вкупі з ними до боротьби проти нас — федералістів. А коли думають, що декларацію Ґенерального Секретаріяту вони приймали свідомо і щиро, коли почувають, що по упливі трьох тижнів ідеї деклярації не стали їм чужі і ворожі, немає ґрунту для непорозумінь і ворожнечі з українською демократією і треба не кадетам, а нам ще сильніще подати руку та вкупі, як і до цього часу, йти до загальної цілі — будування нових, кращих форм соціяльного, політичного і національного життя. В. Винниченко."

6. Де-які окремі точки цієї резолюції були розвинені з'їздом в окремих резолюціях: в резолюції про спинення війни, в резолюції про відношення до Української Центральної Ради і до Ґенерального Секретаріяту, в резолюції про державний устрій України [„гадаючи, що за сучасної доби взаємні інтереси України та Росії вимагають установлення федеративного звязку між ними, з'їзд, разом з тим, основуючись на вказаних (в мотивировочній частині резолюції) потребах економичного розвитку України та виходячи з інтересів пролєтаріята, стану російської революції і міжнароднього становища, визнає за необхідне поставити на денний порядок партійної діяльности будування Української Демократичної Республики, котра має стояти в федеративнім звязку з російською республикою, а коли б це було можливе, і з иншими европейськими республиканськими державами." Ця постанова внесена по постанові з'їзду в програм партії], в резолюції про відношення до всеукраїнських рад робітничих, селянських і салдатських депутатів і, нарешті, в резолюції про аґрарний програм партії (в програм внесено виключення земель сільско-господарського значіння з товарового обороту; конфіскація земель, вище певної норми, і передача їх в український земельний фонд; конфіскація лісів, вод і підземних багацтв; користування землею через земельні комітети).

7. На Петроградську Демократичну Нараду, що відбула свої засідання 26—30. вересня н. ст., прибуло до 1.700 представників. Відкрив конференцію і головував на ній Чхеїдзе (Грузин, с.-д. меньшевик). В своїй вступній промові він заявив, що ціллю скликання Наради є незвичайно тяжке становище держави і необхідність утворити міцне революційне правительство.

Після уконституования конференції забрав слово міністр-президент Керенський, який заявив, що програма правительства та сама, що і в часі московської державної наради. Докладно спинився Керенський на корніловщині, на загальній анархії в державі, що вела її до загибелі. Між иншим, поскаржився Керенський на Фінляндців, що відбули засідання сойму наперекір забороні Временного Правительства.

Боєвим питанням конференції явилось питання коаліції. Чи демократія повинна взяти всю владу в державі і всю відповідальність за майбутнє виключно

на себе, чи має і далі співробітничати з буржуазією? В розв'язанню цього питання соціялісти виходили з оцінки характеру російської революції.

Бувші міністри — Зарудний, Пешехонов (народник), Авксентьєв (рос. с.-р.), Скобелєв (рос. с.-д. менш.), Церетелі (с.-д. менш.) виступали гаряче в оборону коаліції. Церетелі, що найгарячіше боронив ідею коаліції, заявив, що, на його думку, „жадне міністерство не може вдержатися довший час без підтримання буржуазних партій."

В партійних колах що-до цього панував цілковитий розбрід. На передодні наради петроградські соц.-дем. меншевики тільки 81 голосами проти 77 висловилися за коаліцію з представниками буржуазії, але 86 голосами проти 51 за виключенням кадетів з коаліції через їхнє співчування корніловщині. Так само соц.-рев. висловилися 91 проти 87 голосів за коаліцію, але проти участи в ній кадетів. Те саме було і на конференції. Одні тільки рос. с.-д. большевики (Троцький, Каменев і Зіновьєв) виступали одностайно проти всякої коаліції і за передачу влади совітам. Українська делеґація також виступала рішуче проти коаліції.

Між иншим, большевики заявили, що в разі утворення соціялістичного правительства, вони не будуть виступати проти нього, коли воно буде вести і соціялістичну політику.

При голосованню питання про коаліцію Нарада поділилась майже рівно надвоє. Тільки кілька десятків голосів творило більшість за коаліцію. Власне це вже свідчило про фактичну неможливість утворення життевого коаліційного міністерства. Одначе ґрупа правих с.-р. і с.-д. меншевиків на чолі з Церетелі ухопилась за цю мізерну більшість і ріжними, цілком „парляментськими" заходами, врешті, добилась того, що Нарада „ухвалила" — спочатку включити в коаліцію і кадетів, а потім, при вирішенню питання про компетенцію „Ради Російської Республики", навіть погодилась з тим, що коаліційне привительство буде тільки „морально" відповідати перед тією Радою.

Вся Нарада справляла надзвичайно тяжке враження і то не через те тільки, що більшість її (московська) образливо і зневажливо поставилась до національних делеґацій і висловлених ними домагань, а, головно, через ту дезорієнтацію, яку виявила на ній російська (що правда, сіренька, з примішкою дрібної буржуазії) демократія і ті „парляментські" махинації, які виробляли на ній бувші пани становища Церетелі і Ко. для врятування своїх „соглашательських" без кінця позицій. М. Шаповал (укр. с.-р.), член делеґації Української Центральної Ради на Нараду, в своєму докладі Малій Раді про роботу Наради так формулував свої враження від Наради:

„Враження моє таке, — говорив М. Шаповал, — що Нараду скликано не для того, щоб дізнатися про думку всієї демократії Росії, а щоб накинути демократії думку гуртка керовників, що складається з Церетелі, Керенського, Чхеїдзе, Авксентьєва, Дана і Гоца. Цій компанії байдуже, що думає революційна Росія; їй треба було тільки через Демократичну Нараду підперти свій власний авторітет. Отже Церетелі раз-у-раз виступав, коли треба було боронити поглядів цієї компанії. В той час, як з „інородцями" торгувалися за кожних пять хвилин для їх промов, Церетелі виступав що-дня і в чергу і по-за чергою, по два й по три рази кожного дня.

Коли більшість Наради голосуванням ясно показувала свою думку, яка не сходилася з думкою Церетелі і компанії, зараз виступав Церетелі і починав ‚розяснювати'. Так він переробив при редаґуванню резолюцію і добавив до неї від себе, що тимчасовий парлямент має затверджуватися Временним Правительством, коли всі представники ґруп і партій говорили тільки про те, що правительство має бути відповідальне перед Демократичною Радою. Це перекручування довело до того, що большевики покинули засідання Демократичної Наради, що дало можливість провести відомі резолюції. На останку Церетелі ‚роз'яснив' відповідальність правительства перед Демократичною Радою (тимчасовим парляментом чи передпарляментом) в тім розумінню, що ця відповідальність має бути не фактичною, а моральною, всупереч всій Демократичній Нараді, котра розуміла цю відповідальність тільки фактичною."

Невідповідальности правительства перед парляментом вимагала буржуазія, не згожуючись в противному разі вступати до правительства. В угоду їй і було

проведено це „соглашателями“ на Нараді, хоч не було, здається, ні одного промовця на Нараді, який би боронив невідповідальність правительства перед передпарляментом.

Демократична Нарада утворила „Тимчасову Раду Республики“ (яка наче б-то мала заступати розвязані Державну Думу і Державну Раду — в числі 555 членів, з них 388 представників демократії і 167 представників цензових елементів (переважно кадетів та представників торгово-промислової ґрупи), козаків, представників національностей і инш. Мандати демократії було поділено головним чином між радами робітничих, салдатських і селянських депутатів, соціялістичними партіями, новими земствами, військовими самоврядуваннями, революційними громадськими орґанізаціями, кооперативами то-що.

Большевики не взяли участи в роботі „Ради Республики“. Так само і Центральна Рада, якій було одведено в „Раді Республики“ сім місць, не послала до неї своїх представників. Те саме зробили, здається, і де-які инші національні представництва.

8. В склад Временного Правительства тепер входили: Керенський — міністр-президент і Верховний Головнокомандуючий арміями; Нікітін — внутрішних справ та почти й телеґрафу; Малянтович — справедливости; Прокопович — продовольчих справ; Авксентьев — хліборобства; Ізоздьов — праці (ці міністри мали репрезентувати революційну демократію і соціялістичні партії); Терещенко — заграничних справ, Коновалов — торговлі та промислу; Бернацький — фінансів; Салазкін — просвіти; Карташов — віроісповідних справ; Кішкін — публичної опіки; Смірнов — державний контроль; Ліверовський — шляхів; ґенерал Верховський — війни; адмірал Вердеревський — фльоти. Третяков — голова господарської ради при Временнім Правительстві.

9. Покинувши демонстративно Демократичну Нараду, коли крутійство „соглашателів“ перейшло всякі межі, соціяль-демократи большевики з великим завзяттям кинулись до роботи в масах, викинувши гасла: „Нехай живе негайний мир! Земля і хліб народові! Геть коаліцію! Нехай живе влада працюючих!“ Позиції їх (партії большевиків) після Демократичної Наради дуже скріпли. В фортеці революції — петроградській раді робітничих і салдатських депутатів — більшість пішла за большевиками. Одного з визначних діячів партії — Троцького було обрано головою ради. Рада почала готовитись до рішучої, збройної боротьби з коаліційним Временним Правительством, буржуазією і загіпнотизованою нею частиною демократії.

1. падолиста (н. ст.) петроградська рада салдатських депутатів скликала (в Смольнім Інституті) нараду представників петроградського ґарнізону, на якій виявилось, що майже ціла петроградська залога стоїть на боці большевиків. Вечером того ж самого дня скликав представників петроградської залоги на окрему нараду Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів. На цій нараді представники залоги рішуче висловились за передачу всієї державної влади в руки рад салдатських і робітничих депутатів.

Це була перевірка сил. Чуючи міцний ґрунт під ногами, партія соціяль-демократів большевиків почала робити останні приготовлення до збройного виступу. 3. листопада (н. ст.) було вже зорґанізовано воєнно-революційний комітет, який розіслав військовим частинам наказ не виконувати жадних роспоряджень військових властей, не потверджених Воєнно-Революційним Комітетом. Временне Правительство не знало, на яку ступити, не маючи на своїм боці потрібної кількости вірного йому війська. Викликане ним з по-за Петрограду військо було спинене на дорозі Воєнно-революційним Комітетом. Керенський шукав підтримки в утвореній ним „Раді Республики“, наказав запровадити слідство проти Воєнно-Революційного Комітета, надумувався заарештувати лідера [illegible] партії большевиків Леніна-Ульянова. А большевики тимчасом провадили [illegible] роботу далі. Військо було вже цілком на їх стороні і в їхніх руках. Робітництво також. Іволяція Временного Правительства доводилась до кінця. Робились останні заходи до його заарештування.

10. В склад делеґації Центральної Ради входили: Красковський, М. Ткаченко (укр. соц.-дем.) і П. Христюк (укр. соц.-рев.). Про пере-

говори з Штабом та про поводження війська Штабу при обезброєнню засівших в палаці, М. Ткаченко оповідав („Роб. Газета“) слідуюче:

„Прибувши до Штабу, ми побачили скрізь охорону, гарнати і кулемети. Від імени Центральної Ради ми вимагали, щоб ні арештів, ні особистих трусів не було. Особистої зброї одбірати не можна, тільки державну. Вони ставили нам цілий ряд провокаційних запитів. Нарешті, вони погодилися на наші умови, і ми поїхали на переговори з обложеними в палаці.

Виявилося, що ніяких замірів повстання у ради робітничих депутатів не було. У большевиків було надто мало сил. Штаб до останньої рушниці знав засоби большевиків і, не дивлячись на це, післав військові сили. Ми дійшли до згоди з тими, хто сидів в палаці. А там була вся революційна демократія. Всі, навіть меншевики, однодушно заявляли: ми зістанемося тут і поляжемо, щоб не допустити розгрому нашого революційного центру.

Ми довели до відома обложених, що в згоді з умовою їм забезпечена особиста недоторканість і особиста зброя. В Штабі постановлено, що до палацу увійдуть тільки 12 чоловік з війська для огляду, щоб найти зброю. Палац в руках війська не буде.

І от, коли з палацу вийшли, лишилися тільки представники партій та й большевиків, враз увійшло багато війська і козаків. Це було нарочите військо та спеціяльні офицери. Вони лаялись останніми словами. Вони вчинили погром. Все розірвано, пошматовано: діловодство соціялістичних партій і їх підготовчу (до виборів в Уст. Збори. Автор) працю знищено. Кирієнко казав, що тут нема нічого дивного: військо розлютувалося, стоячи на дворі під дощем.

Військо застукало в тісній хаті Пятакова, і ми своїми тілами тільки оборонили його від звірячої розправи. Тої сцени мені ніколи докладно не описати. Всіх, хто там був, арештовували та грабували.

Все це вам вказує, що або це військо направлено Штабом в контр-революційних цілях, або Штаб не може керувати ним.

Реакція, котрої ми боялися, сталася і тільки через те, що Штаб не був у наших руках. Цей рух тепер направляється проти нас. Військо, що облягло палац, дуже вороже і добре розагітоване проти Центральної Ради, але нас усюди пускали. Пускали, бо боялися. А проте всю увагу тепер звернуто проти українства.

Так Штаб рятує революцію. Він лаштується рятувати її й по инших містах...

Щоб оборонити Пятакова й инших, вони запропонували їм добровільно здатися в арешт, поки мине небезпека. І найдальше сьогодня вранці вони мусіли випустити своїх добровільних бранців, але й досі того не зроблено. Замісць того, ведеться якесь незаконне слідство.“

Після вислухання докладу делегації про розгром ради робітничих і салдатських депутатів, Центральна Рада ухвалила на своїм вечірнім засіданні 11. листопада (н. ст.) резолюцію, в якій, зазначивши коротко хід переговорів і контр-революційне поступування Штабу, заявила, що

„Українська Центральна Рада а) уважає необхідним негайне увільнення всіх арештованих в палаці осіб, особливо зважаючи на повну відсутність всякої з їх боку спроби повстання; б) уважає недопустимим для охорони спокою і революції роспорядження Штабом військовими силами (для охорони революції та спокою) без погодження і контролі Центральною Радою та всією революційною демократією; в) уважає необхіднім негайне виведення частин, введених Штабом до Київа.“

11. Штаб попросив перемирря після того, як Чехо-Словаки, частинно обезброєні вже українськими козаками, заявили, що вони прийшли до Київа для боротьби з большевиками, не хочуть і не будуть виступати проти Української Центральної Ради. Арештовані большевики (І. Пятаков, Л. Пятаков, М. Зарніцин, Я. Гамарвік, Н. Лебедєв, І. Кулик, І. Крейзберґ та инші) після трьохденного перебування під загрозою самосуду озвірілого штабного війська, були випущені. 13. падолиста (н. ст.) Штаб почав здіймати свої караули в державних установах. Штаб ще мав думку виступити за Київ і там сконцентрувати своє військо для нового наступу на Київ, та це вже йому не вдалось. По заключенню перемирря почалися переговори про мир. Центральна Рада домагалася між иншим повної

контролі над Штабом, слідства над подіями в палаці, повного підчинення їй всіх горожанських властей на Україні і т. д. Штаб годився на все це. Військові части, що були в роспорядженню Штаба, явилися до Центральної Ради з заявами, що вони не будуть виступати проти неї і просять випустити їх з Київа. Делєґація від козачого з'їзду також заявила, що козаки виїдуть геть з України, і прохали допомогти їм доїхати до Новочеркаську.

Штаб, не дочекавшись реалізації умов миру, вночі зник. Його військо почало, за згодою Центральної Ради, також покидати Київ. Разом з козаками виїхали з Київа і юнкери військових київських шкіл.

12. Наводимо тут де-які з дотичних до цього постанов з'їзду.

І. „Постанова про Українські Установчі Збори і майбутній устрій Української Республики: а) Визнаючи, що право на самовизначення народів мусить бути нічим не обмежене, що федерація народів Російської Республики може утворитися тільки шляхом вільного договору між суверенними націями і тому лише сам український народ може бути законодавцем майбутньої долі України, — Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Ґенерального Секретаріяту скликання сувер них Установчих Зборів, на основі вселюдного, таємного, рівного, прямого та пропорціонального виборчого права, в етноґрафичних межах України.

Українські Установчі Збори мусять затвердити республикансько-демократичні форми правління України, провести широку демократизацію політичного ладу та соціяльно-економичні реформи, а в першу чергу земельну реформу.

б) З'їзд визнає необхідним, щоб у вільній демократичній Українській Республиці була вільна автокефальна православна церква, незалежна від держави в своїм внутрішнім ладу, з соборним устроєм, і щоб служба божа відбувалась на Україні в українській мові."

ІІ. „Про територію Української Республики: Виходячи з принципу самовизначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд зазначає, що поділ України являється крайнім проявом грубих імперіялістичних намірів Тимчасового Правительства і частини російської демократії, яка з'єдналась з буржуазією, — і вимагає від Центральної Ради та Ґенерального Секретаріяту рішучих заходів для з'єднання під своєю владою всієї української землі в її етноґрафичних межах".

ІІІ. Про майбутній устрій Росії: „Щоб забезпечити для всіх народів Росії найкращий лад, по власній волі кожного народу, З'їзд вважає необхідним, щоб Російська Республика була перетворена в федерацію суверенних, рівноправних демократичних республик, з забезпеченням прав меншостей."

13. Про українізацію війська З'їзд виніс слідуючу постанову:

„Відкидаючи потребу істнування постійного війська і прямуючи до того, щоб воно було замінено народньою міліцією, яка б стояла на сторожі інтересів трудового селянства та робітництва, а не була — як постійне військо — слїпим знаряддям пануючих клясів в їх шовіністично-імперіялістичних змаганнях; крім того, вважаючи на сучасні обставини, коли такі постійні армії ще істнують, — — З'їзд визнає потрібним, щоб ті армії були перетворені на національно-територіяльній основі, щоб (вони) не були знаряддям денаціоналізації, і через те домагається негайного вилучення Українців на фронті і в тилу в окремі частини, а також українізації ґарнізонів на території України.

В звязку з тими перешкодами, які чинить в справі українізації війська Тимчасове Правительство, З'їзд домагається, щоб цю справу було цілком передано в руки Ґенерального Секретаря військових справ, а також, щоб по всіх українізованих дивізіях та при арміях було призначено Центральною Радою комісарів. Для того, щоб українізація могла переводитись пляномірно і безупинно, щоб Українці-вояки могли переводитись до своїх частин не тільки командами, а й по одиниці, З'їзд домагається негайного заведення українських полків та бригад всіх родів зброї. В частинах, де Українці складають більшість, українізацію перевести через виділення не-Українців."

Про українізацію Чорноморського фльоту З'їзд постановив:

„Вважаючи на те, що Чорноморський фльот має в своєму складі 80% Українців і находиться на територіяльних водах України, З'їзд постановляє, щоб Морська Генеральна Рада негайно приступила до українізації Чорноморського фльоту і вжила для цього таких заходів: 1) Коли кінчиться осіння кампанія Балтийського Фльоту і роспочнеться зимня кампанія, підчас якої оперативна діяльність фльоту припиняється, мають бути вжиті заходи, щоб всі Українці Балтийського Фльоту підчас зимньої кампанії були негайно переведені в Чорноморський Фльот; 2) Чорноморський Фльот повинен від цієї пори поповнятись тільки Українцями."

14. В територію Української Народньої Республики Центральна Рада не включила Кубанщини, хоч ця країна і брала участь в українській національно-визвольній боротьбі. Причини цього треба шукати в особливому характері розвитку революції і автономних змагань на Кубанщині.

Кубанські чорноморські козаки, являючись частиною одного кубанського козачого війська (мішаного національно), дуже були звязані з загально-краєвими інтересами, які диктували козацтву окрему лінію політично-революційної боротьби. Визнаючи свою приналежність до українського народу і „великої матері України", приймаючи де-яку участь в загально-українській національно-визвольній боротьбі, українське кубанське козацтво в той же час не рвало звязків з загально-російським козацтвом і, між иншим, брало участь в утворенню так званого „Південно-східного Союзу."

В жовтні місяці (н. ст.) (до петроградських подій) 1917. р. відбулось важливе в життю Кубанщини засідання Кубанської Військової Ради, що тяглось цілих два тижні. На порядку денному стояли такі справи: 1. Земство в Кубанській Области. 2. Установчі Збори. 3. Вступлення до союза козацьких військ. 4. Земельна Справа. 5. Справа будучого державного ладу в Росії й инші.

Обговоривши справу будучого державного ладу в Росії, Кубанська Військова Рада одноголосно висловилась за федеративну республику. На засіданнях Ради брали участь, як гості, представники України, яких Козача Рада привітала надзвичайно тепло. Голова Ради вітав їх на українській мові, називаючи „синами нашої матері України".

Ставши на ґрунт федерації, Кубанці оголосили свою область окремою Республикою, з окремою Законодатною Радою і Правительством на чолі.

15. На засідання третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів прибуло багацько депутатів з усіх кінців України. До президії було обрано по одному представнику від кожної губернії та зверх того Д. Ісаєвича і П. Христюка від Центрального Комітету Селянської Спілки. Голову Центральної Ради М. Грушевського було обрано почесним головою зборів.

На цій сесії було заслухано доклади з місць про становище на місцях і результати виборів до Російських Установчих Зборів, що на той час вже були закінч ні на Україні. З тих докладів виявилось, що українське селянство виявило велику свідомість і активність на виборах, подавши майже всі свої голоси за спільні списки українських соціялістів-р волюціонерів та Селянської Спілки (подекуди мали незначний успіх серед селянства російські соц.-рев., коли вони виступали спільно з українськими с.-р. або Селянською Спілкою). Буржуазні партії, як російські, так і українські, успіху на виборах не мали.

Як активно поставилось селянство до виборів, видно з того, що в виборах брало участь пересічно 70% виборців: подекуди, як от. приміром, на Полтавщині, голосувало до 90—95% всіх виборців — селян.

В той час стояли вже на черзі вибори до Українських Установчих Зборів: обговоривши це питання, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла таку резолюцію:

„Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, висловлюючи певну надію, що Збори будуть скликані в свій час, себ-то 9. січня ст. ст. 1918. року, постановляє закликати українське селянство взяти найактивніщу участь у виборах до Українських Установчих Зборів, які мають встановити державний лад на Україні та визначити порядок користування трудовим народом землею і всіма народніми багацтвами на Україні."

На засіданнях цієї ж сесії намічено було низку підготовчих заходів до переведення виборів, які мали бути пороблені „спілками“ на місцях. Між иншим, було постановлено, що при виборах селянські спілки можуть блюкуватись з українськими партіями соціялістів-революціонерів та соціяль-демократів.

16. На З'їзд прибуло біля 500 делєґатів від партійних орґанізацій, в тому числі багацько делєґатів військових фронтових орґанізацій. На порядок денний З'їзду були поставлені, в числі иншх, слідуючі питання: 1. сучасний момент; 2. Наказ депутатам, обраним до Всеросійських Установчих Зборів; 3. Установчі Збори України; 4. Партія і Селянська Спілка; 5. Внесення додатків і поправок до партійного програму і партійного статуту.

В роботах З'їзду брав участь і Голова Центральної Ради М. Грушевський, який хоч формально і не належав ще в той час до партії, але фактично весь час працював у фракції соц.-рев. в Центральній Раді.

17. Для повнішої характеристики З'їду наводимо тут ще резолюції З'їзду в справі утворення федерального уряду і закінчення війни. В справі орґанізації федерального уряду для Росії і відношення до большевицької влади на Московщині, З'їзд постановив: „Вважаючи, що Рада Народніх Комісарів може, з розширеною базою своєї влади, явитись що найбільше лише владою демократії Великоросії, визнаючи необхідним негайне створення орґану однородної соціялістичної федеративної влади, З'їзд доручає своїй фракції в Центральній Раді обстоювати негайний початок відповідних переговорів з Народньою Радою в Великоросії (Обєднаними Центральними Комітетами рад робітничих, салдатських та селянських депутатів) та орґанами власти иншх народніх республик Східної Европи, Північної Азії, Туркестану та Кавказу (бувшої Росії) про створення однородно-соціялістичного федерального орґану власти на платформі негайного переведення найширших соціяльних реформ і доведення справи миру до найшвидчого кінця.“

В справі миру З'їзд, підкресливши давню позицію партії про необхідність негайного демократичного миру і вказавши на те, що момент. в який відбувався З'їзд, являвся дуже підходящим для замирення, постановив цілком підтримати Центральну Раду в її заходах до перемирря і миру, і доручити фракції партії в Центральній Раді пильно стежити і дбати, аби Центральна Рада не зважала на ті перешкоди, які їй будуть ставити імперіялістичні уряди воюючих держав, і твердо вела справу миру на демократичних основах далі.

Крім цього, на З'їзді було вироблено наказ депутатам до Всеросійських Установчих Зборів, розглянуто кілька біжучих справ, в тому числі й справу виборів до Українських Установчих Зборів. В цій останній справі З'їзд ухвалив, щоб партія не входила при виборах ні в які блюки з иншими партіями і вела справу виборів в найближчому контакті з радами селянських депутатів і Селянською Спілкою.

На цьому З'їзді було остаточно ствердженo програм партії, хоч партія ще й не спинилась в своєму розвиткові і тим самим не дійшла ще до цілком усталеного світогляду.

18. Подаємо тут коротенькі фактичні відомости про початок воєнних подій.

В ночі на 16. грудня (н. ст.) большевики в Харькові захопили (при помочі салдатів 30. запасного полку) головний телєґраф. При появі українського війська большевики зникли.

В ці ж дні відбувся між Харьковом і Ворожбою бій українського війська з московським большевицьким. Большевицькі залоги (чи частини їх) мм. Сум, Купянська і Вовчі виступили проти Української Центральної Ради.

Командуючим військом, висланими проти України, було призначено бувшого начальника оборони Петрограду підполковника Муравйова.

Перед 20. грудня (н. ст.) всі штаби на румунськім і південно-західнім фронті було зайнято українськими властями. Головнокомандуючим цими фронтами, які було оголошено українським фронтом, було призначено урядом УНР ґенерала Щ е р б а ч о в а (явного контр-революціонера).

Український воєнний фронт почав формуватись на лінії Гомель — Бахмач — Брянськ.

17. грудня (н. ст.) большевицький комісар Ликов послав до Головнокомандуючого Криленка телеґраму слідуючого змісту: „Другий ґвардейський корпус є в моїм роспорядженню. Роззброюю Українців, але салдати відмовляються, з огляду на те, що в кожнім полку є до 1000 Українців. Пробував роззброїти два ешелони гайдамаків, але це не вдалося, з огляду на їх непохитність. Один ешелон Волинців (большевиків) роззброїли і розформували козаки. Инші ешелони відмовилися визволяти товаришів. Щоб рушити проти Українців, необхідно виділити всіх Українців і відіслати їх на фронт; зрештою, можна рушити на Київ. Другого виходу нема. Л и к о в."

Другий ґвардейський корпус, про який тут йде мова, дійсно вирушив на Київ проти Центральної Ради, але на ст. Жмеринка був обеззброєний українським військом.

На станції Орша большевики захопили в полон один український полк.

На залізниці Сівськ — Бахмач почав ходити московський панцирний потяг.

Майже по всіх великих містах України (в першу чергу в Катеринославі, Одесі, Херсоні, Миколаєві), де стояли москвовські залоги та було багацько московського та зросійщеного українського робітництва, відбулись спроби большевиків захопити владу в свої руки.

Особливо численні сутички відбулись на Поділлю та на Волині, де було розташоване московське військо. Осередками большевицького руху на Волині були Старокостянтинів, Рівне, Шепетівка, Луцьк. На Поділлю такими осередками були Жмеринка, Проскуров, Волочиськ, Гнівань, Браїлів; по всіх цих містах відбувались (в другій половині грудня н. ст.) криваві сутички між українськими і московськими большевицькими частинами. Українці обеззброювали московське військо й отправляли його ешелонами на Московщину.

На Київщині так само відбувалось в двадцятих числах грудня (н. ст.) обеззброювання московського большевицького війська. Біла Церква, Бердичів, Козятин, Коростень — місця серйозних сутичок українського війська з московським.

Як бачимо, росташування московських залог на Україні і московського війська на українському фронті завдало Українській Центральній Раді при початку війни з Радою Нар. Ком. дуже багацько клопоту і в великій мірі прислужилось до перемоги московського большевицького війська над військом УНР.

19. Справу утворення єдиного українського фронту було обговорено на засіданню Ґенерального Секретаріяту 6. грудня (н. ст.) 1917. р. Секретаріят ухвалив таку постанову:

„Події, які відбулися в квартирі головнокомандуючого, нарушили оперативний звязок фронтів, що грозить небезпекою українській території, з огляду на всякі можливости до підписання умов миру включно.

Переговори в справі перемирря, які почалися, вимагають обєднання і координування цієї справи на цілім українськім фронті та його суцільности для збереження умов перемирря обома воюючими сторонами. При збереженню цього можна дійсно захистити всю територію Української Народньої Республики.

Тому Ґенеральний Секретаріят проголошує південно-західний і румунський фронти за єдиний український фронт, входячи що-до румунського фронту в порозуміння з румунським правительством і автономною Молдавією, і ставить цей єдиний фронт у всім обемі його роботи і завдань під свій провід, про що повідомляє квартиру верховного головнокомандуючого для координування роботи українського фронту з иншими фронтами Російської Республики.

Полишаючи на разі розділ українського фронту на дві частини, як це було досі, Ґенеральний Секретаріят приступає одночасно до розроблення форм тіснішого контакту між штабами південно-західнього і румунського фронтів.

В звязку з цим Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним істнування окремих комісарів при тих штабах з представників військових орґанізацій, рад і комісарів.

Рівночасно, виповняючи давніщі бажання українського народу всіма своїми силами захищати свій фронт, Ґенеральний Секретаріят повідомляє всі українські

військові частини на всіх фронтах, що він вживає заходів до переведення українських частин з инших фронтів на український фронт, рахуючись з загальним положенням фронтів.

Усі неукраїнські частини на українськім фронті повинні знати, що оборона українського фронту охороняє також і єдинство всього фронту всієї Росії і дає можливість заключити мир на користь всіх народів Росії. Тому неукраїнські військові частини обовязані виповнити совісно і чесно свої обовязки супроти охорони українського фронту, бо загальна охорона цього фронту захищає загальні інтереси народів усієї Росії.

В цій загальній роботі для охорони всього фронту бере участь дружня і союзна румунська армія і частини молдавських військ.

Проголошуючи перемирря на українськім фронті іменем Української Народньої Республики, Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним дальшу роботу в справі негайного заключення миру вести в порозумінню з союзними державами."

Підкреслення, що справу миру буде вести УНР в порозумінню з „союзниками", робив Ґенеральний Секретаріят на власну ррку. Більшість української революційної демократії зовсім не вважала це обовязковою умовою ведення переговорів, як це, зрештою, видно і з постанови Малої Ради від 4. грудня.

20. Подаємо тут де-які документи — ноти антантських представників до уряду Української Народньої Республики.

1) „Військова Французька Місія в Росії.

П.-с. фронт. Київ, 5.-18. грудня 1917.

Текст слів, адресований Панові Винниченкові, першому Генеральному Секретареві, генералом Табуї з Французької Військової Місії Південно-східного фронту 5.-18. грудня 1917. р.

Союзницькі Держави ще не прийняли офіціяльного рішення відносно України, але мені вже було доручено передати п. Шульгину симпатію союзників до тих зусиль, які робить Український Уряд в цілях установлення порядку, відновлення опірної сили і бажання лишитись вірними союзникам.

Я вважаю своїм обовязком не чекати офіціяльного мандату і прохати побачення з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими нежданно, коли б прийшов час акції, й значить приготувати матеріяли евентуальної дискусії що-до фінансової та техничної допомоги, яку союзники могли б дати Україні, щоб допомогти її велетенській роботі орґанізації та відродження.

Я є щасливий тим, що виявив цю ініціятиву, бо вчора ввечері я одержав наказ попрохати вас, в цілях фіянсової та техничної допомоги, яку Франція може дати Україні, зазначити точніще і передати в французьку амбасаду яко мога швидче програм, який Український Уряд гадає реалізувати, і відповідні потреби.

Мій захід, котрий я роблю перший, може вас запевнити в тому, що симпатії Франції відносно вас суть реальні та дійсні. Т а б у ї."

2) „Французька Республика.

Ґенерал-Комісар Республики. Київ 21. грудня 1917. р. / 3. січня 1918. р.

Генерал Табуї, Комісар Французьк ї Республики при Уряді Української Республики, Пану Ґенеральному Секретареві закордонних справ Української Республики.

Пане Ґенеральний Секретаре!

Маю честь прохати вас довести до відома Уряду Української Республики, що Уряд Французької Республики призначив мене, яко Комісара Французької Республики при Уряді Української Республики.

В наслідок цього я прохаю вас повідомити мене, в який день і годину я зможу скласти мою урочисту офіціяльну візиту Голові Уряду.

Прошу прийняти, пане Ґенеральний Секретаре, запевнення в моїй глибокій пошані. Т а б у ї."

3) „Французька Республика.

Ґенерал-Комісар Республики
No. 11.

Київ 29. (11.) січня 1918. р.

Генерал Табуї, Комісар Французької Республики Панові Генеральному Секретареві Закордонних Справ Уряду Української Республики.

5. (19.) грудня, підчас побачення, в якому брали участь пан Винниченко, Президент Уряду, і Ґенеральні Секретарі справ закордонних, фінансових, продовольчих, шляхів, комунікації та юстиції, я мав честь представити слідуючу заяву:

„Пане Президенте!

Бажаючи затвердити свої дружні наміри що-до Української Республики, Уряд Французької Республики повідомив мене телеґрафично (єдиний засіб сполучення, котрий тепер істнує), що він призначає мене представником Французької Республики при Уряді Української Республики.

Еже скоро рік, як я нахожуся на території України. За цей час я мав нагоду простудіювати історію старої України, я з увагою слідкував за розвитком її національного руху й я міг сконстатувати усилля, виявлені Українською Республикою в цілях утворення й затвердження моральних і фізичних сил, необхідних для орґанізації Держави. За всім цим я слідкував з цікавістю, яка що-раз збільшувалась, і я є щасливий та гордий, пане президенте, бачити, що сьогодня цей інтерес не є тільки персональний, бо, призначаючи мене представником, Уряд Французької Республики ухвалює мої заходи й уповноважує мене продовжувати офіціяльно ті прекрасні відносини, котрі вже утворилися поміж нами. Я приношу вам офіціяльне запевнення в тім, що Франція, котра перша робить цей рішучий крок, підтримуватиме всіма своїми силами Українську Республику в тих усиллях, яких вона вживе, щоб продовжувати свій хід по шляху, який накреслили собі союзники і по котрому вони йтимуть і надалі без вагань у повній свідомости своїх прав і обовязків відносно демократії цілого світу й людськости.

Особисто я віддався цьому завданню з усією енерґією салдата й з серцем Француза.“

Рахуючи від сьогодня, Франція увійшла в офіціяльні відносини з Україною.

З огляду на швидкий хід подій і для того, щоб не губити часу, маю честь прохати вас дати мені відповідь на це яко мога швидче. Табуї.“

4) „Представник Великобританії.

Його Ексцеленції Президенту Ради Міністрів Української Народньої Республики.

Ексцеленціє!

Маю честь повідомити вас, що Уряд Його Великобританської Величности призначив мене телеґрафичною дорогою, яка зараз одиноко можлива, представником Великобританії на Україні.

Мій уряд доручив мені запевнити Вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил Український Уряд у завданнях, які він роспочав що-до створення доброго управління, підтримання порядку і поборювання Центральних Держав, ворогів демократії й людськости.

Що торкається мене особисто, я маю честь, пане президенте, запевнити Вас у повній відданости для реалізації нашого спільного ідеалу.

Піктон Бате
представник Великобританії на Україні.“

З цього листування і наведених в тексті документів бачимо, що був такий момент в історії Української Народньої Республики, коли її майже одночасно визнали: а) Центральні Держави, б) Антанта і в) Совітська Росія.

21. Державний Канцлер Німеччини др. Гертлінґ не раз підкреслював велике економичне значіння мирового договору з Україною. На парляментарній комісії 24. січня він, між иншим, сказав: „Ми сподіваємось, що передовсім з Україною дійдемо до угоди, яка буде в обостороннім інтересі і корисна з економичного боку“. Так само др. Кюльман підкреслював велике значіння мирового договору з Україною саме з економичного боку.

Ірад Черпін, докладаючи комісії для закордонних справ австрійського райхсрату про хід переговорів (24. січня н. ст. 1918. р.), сказав: „В першій лінії цікавить Австро-Угорщину новонароджена сусідня велика держава — Україна ... Заключення миру инакше представляється з Петроградом, инакше з Україною, бо Україна має запаси засобів поживи, які вона може вивозити, коли погодиться в торговельних справах ... Петроград же нічого не може вивозити ... Продовольча справа є нині журою світа і відограє всюди велику ролю."

Так само президент міністрів др. Зайдлер на засіданню австрійської палати послів 19. лютого (н. ст.) говорив: „Зобовязання, яке перейняла на себе Українська Народня Республика, полягає в першій мірі на тім, що дає Центральним Державам до роспорядження свій лишок хліба. Є надія, що ще в цих господарських році Україна доставить Центральним Державам своє збіжжя."

На засіданню Головної Комісії берлінського Райхстагу 19. лютого (н. ст.) 1918. р. сказав др. Кюльман про мир з Україною таке: „З німецької миролюбности повстав мир з Україною. Національна думка здобула на Україні міцний ґрунт, і виявлення національної свідомости там представляє гарний і величний малюнок. Українська державна ідея зостанеться завше важним чинником в життю Росії. Україна є багатою країною з великими запасами сирівців і засобів поживи. Ці господарські огляди грали, розуміється, найбільшу ролю при заключенню миру. Для будучности матиме довготривалу вартість та обставина, що Центральні Держави перші навязали зносини з новою державою."

22. Подаємо текст оповіщення Ґенерального Секретаріяту в справі допомоги хлібом голодаючому населенню Великоросії і фронтові:

„Правительство Укр. Нар. Респ. доводить до відома всіх товаришів — салдатів усіх фронтів і великоруського народу таке:

Петроградське централістичне Правительство Народніх Комісарів, по звичаю царів самодержців, не схотіло признати права українського народу на свою власть і обявило Укр. Нар. Респ. війну за те, що Центральна Рада українських робітників, селян та салдатів не схотіла слухатися приказів з Петрограда, а хоче жити й управлятись волею свого народу.

Оповістивши Україні війну, петроградське самодержавне централістичне правительство нагнало на Україну юрби найманих людей, що звуться красноґвардійцями большевиками. Ті красноґвардійці захоплють наші городи і села, громлять мирне населення, розбивають магазини, арештовують всякого, хто їм не любий, грабують у селян хліб, насилують жінок, розстрілюють Українців — вояків, проколюють їм очі. Мало того: щоб зруйнувати нашу Народню Українську Республику, вони збройною силою захоплюють станції залізниць і не дозволяють залізнодорожникам провозити з півдня України вугіль до Київа, Полтави і других городів. Вони роблять це для того, щоб без вугілля спинились наші залізні дороги, фабрики, заводи, щоб все населення почало мерти з голоду. Один із таких найманих людей, грабіжник і насильник, що зве себе Народнім Комісаром Антоновим, видав роспорядження по всіх залізницях, що буде розстрілювати всякого, хто пропустить вугіль на північ України.

Але в той же час ці злочинці — Народні Комісари, контр-революціонери і насильники, однявши у нас вугіль, лицемірно ґвалтують, що Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят не хотять везти хліб у Великоросію і на фронти. Це — безсоромна, нахабна, недостойна брехня. Правительство українських робітників, салдат і селян знає, що великоруські робітники, салдати і селяне не вороги їм, а брати, що не великоруський народ пішов війною на український народ, а пішли тільки або наймані або обдурені петроградськими самодержавними комісарами темні люде. І через те Центральна Рада постановила одправляти, не зважаючи ні на що, хліб, як на фронти, так і в Великоросію.

Але постанову свою українська власть не в силі здійснити, бо петроградські самодержці через своїх наймитів — красноґвардійців захопили залізниці

в нашім вугільнім районі і не пропускають вугілля для поїздів, що мають везти хліб на фронти. І от через що міліони салдат, що життя своє клали в оборону рідного краю, і міліони братів-Великоросів мусять голодувати.

Ґенеральний Секретаріят — правительство Української Народньої Республики, доводячи це до відома салдат на фронтах і братнього великоруського голодаючого народу, заявляє, що український народ всією душею бажає помогти і хлібом і всім, що він має, своїм братам, але цього він не зможе зробити доти, доки не вижене з своєї держави грубих насильників, грабіжників і контр-революціонерів красноґвардійців. Це станеться незабаром; український народ знайшов у себе сил не датися задушити себе ні царям, ні буржуям-кадетам, ні Временному Правительству Керенського, — не дасть він себе задушити також временному і недовговічному самодержавному правительству петроградських комісарів з їхніми найманими грабіжниками.

2. Січня, 1918. р. Голова Ґенерального Секретаріяту і ґенеральний секретарь внутрішніх справ В. Винниченко.

Ґенер. секретарь судових справ М. Ткаченко; в. о. ґенер. секр. військових справ і ґенер. секр. праці М. Порш; Ґенер. секрет. земельних справ Б. Зарудний; ґенер. секр. продовольчих справ М. Ковалевський; ґенеральний секрет. міжнародніх справ О. Шульгин; ґенер. секр. шляхів В. Єщенко; ґенер. секр. почти й телеґрафу М. Шаповал; ґенер. секр. морських справ Д. Антонович; в. о. ґенер. секр. фінансових справ В. Мазуренко; ґенер. секрет. торгу і промисловости В. Голубович; ґенер. секр. освітних справ І. Стешенко; ґенер. секретарь великоруських справ Д. Одинець; ґенеральний секретарь еврейських справ В. Зільберфарб; ґенер. секрет. польських справ М. Міцкевіч; ґенер. контрольор А. Золотарьов; вик. обов. ґенер. писаря І. Мірний.“ („Роб. Ґазета“ ч. 220, 4. января 1918. р.).

23. Текст Наказу фельдмаршала Айхгорна був слідуючий:

„З усіх одержуваних тепер звідомлень випливає, що весняним засівам грозить опізнення. Не зважаючи на те, що міністр хліборобства звернувся з закликом до селян і поручив земельним комітетам, аби землю засіяли всюди тільки селяне, одначе можна сумніватися, щоб земельні комітети мали великий вплив у цій справі й щоб селяне приступили до праці. Тому також німецькі військові власти в призначених їм округах повинні енерґійно настоювати на тім, щоб було засіяно там, де це буде можливе, в порозумінню з українськими земельними комітетами, а в инших місцях — з ініціятиви самих військових властей.

Широким селянським масам треба оповістити найприступніщим для них способом ось що:

Начальний Німецький Полководець на Україні вимагатиме належного сповнення отсих пунктів: 1. До того, хто засіває землю, належить збір; він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах. 2. Селянин, котрий візьме скількість ґрунту, яка переходить його сили, і тому не обробить того ґрунту в цілости, зробить на будуче українському народові, як також Українській Державі, шкоду, якої й направити не можна, за що буде строго покараний. 3. Там, де селяне не можуть засіяти цілої землі й де є ще поміщики, ті останні повинні зайнятися засівом ґрунтів, не нарушаючи через те права на законний поділ землі за поміччю земельних комітетів. Селяне в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіванню ґрунтів. Для засіву землі і переведення жнив земельні комітети повинні доставити поміщикам коней, рільничих машин, а також насіння на засів. Збір в таких випадках буде власністю порівну селян і тих, що засіяли. 4. Всякі грабіжи й нищення засівів будуть строго карані.

Ґрунтів, які земельні комітети на поручення державної власти на підставі права поділили, не братиметься в рахубу в тій думці, що ці землі будуть дійсно засіяні.

Урядові розпорядки в справі засівів, видавані військовими властями, мають бути розліплювані в повітах на видним місці в українській і німецькій мові і мають бути, наскільки це можливе, підписані місцевими земельними комітетами або відповіднчми місцевими органами.

На земельні комітети треба вплинути, щоб селянам, які бажатимуть собі того, видано було свідоцтва про иростір землі, засіяної ними. Там, де земельні комітети будуть відмовлятися від виставлення таких посвідчень, повинні їх видавати німецькі військові власти.

Про всі розпорядки, їх здійснення й наслідки, а також про простір засіяної землі місцеві залоги повинні донести головнокомандуючому не пізніще, ніж 15. мая с. р.

Німецький Начальний Полководець на Україні А й х г о р н.“

Коли Центральна Рада підняла проти цього наказу протест, німецькі військові власти вказали між иншим на те, що немов би наказ було складено за згодою і в порозумінню з міністром земельних справ М. Ковалевським. Цій заяві ніхто не йняв віри, проте точно перевірити її не вдалось, тим більше, що М. Ковалевський нігде не виступав нізніще проти неї.

ЗМІСТ II ТОМУ.

Частина I.

На дорозі до селянсько-робітничої державности.

РОЗДІЛ I.

На переломі.

стор.

1. Спроба буржуазії задушити революцію. — 2. Початок творення орґанів автономно-державного управління на Україні і боротьба за Українські Установчі Збори. — 3. З'їзд поневолених народів в Київі. 4. Переломовий момент революції (поглиблення соціяльно-економичного та політичного змісту її після корніловщини) . . . . . 1— 36

РОЗДІЛ II.

На дорозі до робітниче-селянської державности.

5. Робітниче-селянська революція на Московщині і відгуки її на Україні. — 6. Проголошення Української Народньої Республики. — 7. Центральна Рада і завдання революції . . . . . 36— 76

Частина II.

Траґедія української революції.

(Війна з Совітською Росією. Німецька „допомога".)

РОЗДІЛ III.

Війна з Совітською Росією і мир з Центральними Державами.

8. Війна з Совітською Московщиною. — 9. Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками. — 10. Проголошення самостійности Української Народньої Республики. — 11. Признання Центральними Державами самостійности Української Народньої Республики і заключення миру . . . . . 77—116

РОЗДІЛ IV.

Соціяльно-економична політика та законодавство Української Центральної Ради підчас війни з Московщиною.

12. Під проводом українських соціяль-демократів та соціялістів-федералістів. — 13. Запізнене законодавство: закони Центральної Ради про землю і восьмигодинний робітничий день. — 14. Причини воєнних успіхів російських большевиків і неуспіхів Центральної Ради. — 15. Житомирський період Центральної Ради. — 16. Під прапором української радянської влади (російські большевики на Україні) . . 116—156

РОЗДІЛ V.

З „допомогою“ німецької буржуазії.

17. Похід української і неукраїнської буржуазії проти Центральної Ради. — 18. Німецьке військо стає по стороні буржуазії і доконує державного перевороту на Україні . . . . . 156—174

РОЗДІЛ VI.

Конституція Української Народньої Республики

19. Конституція У. Н. Р. . . . . 174—181

РОЗДІЛ VII.

Кінцеві замітки.

20. Значіння війни між Україною і Совітською Росією для революції української і російської . . . . . 181—184

Додатки до тексту §§ 1—23 . . . . . 185—202